

БЕЛОПАЛАНЧКИ ЗБОРНИК

10-11

2014/15.

БЕЛА ПАЛАНКА, 2016.

БЕЛОПАЛАНАЧКИ ЗБОРНИК 10-11 2014/15.

Годишњак радова

Издавач

Народна библиотека „Вук Караџић“ Бела Паланка

За издавача

Милан Спасић

Програмски савет

Проф. др Љубиша Митровић, председник; проф. др Данило Ж. Марковић;
проф. др Никола Живковић; др Тома Ристић; мр Владета Живковић;
Милан Спасић, управник Библиотеке; Видојко Крстић, адвокат у пензији

Редакција

мр Мирослав Живковић; Живота Јоцић;
Драган Крстић; Иванка Косанић; Јован Младеновић; Радијана Живковић

Главни и одговорни уредник

Проф. др Љубисав Ћирић

Лектор

Ирена Рангелов

Секретар Редакције

Ирена Рангелов

Графичка припрема

Жељко Цајић

Штампа

Медивест, Ниш

Тираж

350

ISSN 1452 - 9084

САДРЖАЈ

ИСТОРИЈА

Јован Младеновић, Немања Нешић

Архивски прилози о страдању свештеника у Јанкиној падини 1915..... 7

Алекса Поповић

Белопаланачки крај и одбрана Србије 1914-1915. г 29

РЕЛИГИЈА И ВЕРОВАЊА

Ђорђе Перић

Белешке и коментари о „Поукама“ и о песми Св. Никите
Ремезијанског „Тебе бога хвалимо“ 43

Милица Миленковић

Сто педесет година од проналажења Сврљишких одломака
Јеванђеља 57

Векослав Пејчић

Народна веровања у Лужници 61

АРХИТЕКТУРА

Надежда Ракоција

Прилог истраживању Ремезијане и предлог уређења простора
утврђења у Белој Паланци 81

МЕДИЦИНА

Славољуб Милић, Мирослав Милић

Крвно-групни системи ABO, RH, KELL, DUFFY, KIDD и MNS у
популацији југоисточне Србије 105

ОБРАЗОВАЊЕ

Живота Јоцић

Основна школа у Дивљани (1904-2006.)..... 121

ЕТНОЛОГИЈА

Недељко Богдановић

Баница 215

ХРОНИКЕ СЕЛА

Живота Јоцић

Дивљански родови и домови 229

ЛИЧНОСТИ И ДЕЛА

Д. Крстић, М. Цветковић, М. Лилић

Евгеније Прутков - Пољопривредна карта Краљевине Југославије из 1934. г.....	281
---	-----

КАЗИВАЊА И ДОКУМЕНТИ

Радослав Петровић

Борбени пут српског војника Милицава Ђ. Вељковића из Шпаја 1915.г	293
---	-----

Ђорђе Стаменковић

Читаонице и књижаре у Белој Паланци до 1941. г.....	295
---	-----

Ђорђе Стаменковић

Почеци електрификације у Белој Паланци	297
--	-----

Братислав Петровић

НАТО бомбардовање белопаланачког краја 1999. г.....	301
---	-----

Векослав Пејчић

Стрељачке дружине у пиротском округу (1881 – 1902)	319
--	-----

КЊИЖЕВНОСТ

Иванка Косанић

Један могући живот	329
--------------------------	-----

Стана Спасковић Даниловић

Газда	359
-------------	-----

Марија Петровић

Песме	363
-------------	-----

Негован Јоцић

Песме	364
-------------	-----

Радомир Јоцић

Клапша	365
--------------	-----

Драгољуб Златковић

Приповетке и предања из белопаланачког краја	367
--	-----

ПРИКАЗИ И РЕАГОВАЊА

Иванка Косанић

„Игра“ прекрајања историје света	399
--	-----

Иванка Косанић

У чему је смисао побуне	403
-------------------------------	-----

Љубиша Митровић

Повратак Итаки или чезња за завичајем	407
---	-----

Владета Живковић

Времепплов симетричних судбина	411
--------------------------------------	-----

Иванка Косанић

У трагању за магијом речи	417
---------------------------------	-----

ИСТОРИЈА

АРХИВСКИ ПРИЛОЗИ О СТРАДАЊУ СВЕШТЕНИКА У ЈАНКИНОЈ ПАДИНИ 1915. ГОДИНЕ

Апстракт: У раду су дати архивски прилози о страдању свештеника у Јанкиној падини 11/12. новембра 1915. године. У овом тексту дискутује се у општим напоменама о околностима које су претходиле стрељању свештеника, о чему сведоче оригинална архивска документа и изјаве преживелих свештеника: Милије А. Јончића из Пирота и Тихомира Поповића из Сопота. Аутори указују да се ради о ратним злочину над свештенством Српске православне цркве, који је бугарски окупатор починио у циљу бугаризације и физичког затирања духовне и интелектуалне елите српског народа.

Кључне речи: свештеници, Јанкина падина, Бугари, бугарска војска, злочин, окупација.

Успешно изведена, здружена офанзива, Немачке, Аустроугарске и Бугарске, 1915. године на Краљевину Србију довела је до војног слома исцрпљене српске војске. Након готово непрестаног ратовања, српска војска није могла да издржи још један силовит и концентрични удар Централних сила, које су са истока биле подржане од стране бугарске армије. Управо је тај удар са истока био кључан за повлачење српске војске. Бугарска је желела да изненадним ударом на Србију врати дуг из Другог балканског рата, када је доживела пораз, и да пре свега анектира територије за које је сматрала да јој припадају.

Након повлачења српске војске, краља, регента, владе и дела цивилног становништва дошло је до окупације. Према претходно сачињеном уговору међу државама савезницама, Бугарској је припао знатан део територије некадашње Краљевине Србије. То је подразумевало остварење идеје формирања Велике Бугарске. У њен састав је ушла област која је обухватала Македонију, јужну Србију, део Косова и Метохије и део централне и источне Србије.¹

Треба истаћи да су окупационе снаге, становнике ових области третирали као Бугаре који су изгубили свој идентитет и због тога их

---

¹ Таса Јовановић; Јован Младеновић, „Бугарски злочини над свештенством у нишком крају 1915 – 1917. године“, *Зборник Топлички устанак 1917. године*, Београд, 1997, 295.

Споменик стрељаним свештеницима у Јанкиној падини из 1995. г.

треба „подсетити“ на њихово порекло. Овакав покушај је наилазио на спонтани отпор код српског живља који их је доживљавао као окупаторе и непријатеље. Због тога је бугарским окупационим снагама било јасно да процес бугаризације српског народа, који су имали у плану да спроведу, неће ићи без отпора. Процес бугаризације који је спровођен насилним средствима, подразумевао је забрану употребе српског језика, промену образовног система, насилно мењање презимена, вршење службе у црквама на бугарском језику, уништавање културних и друштвених институција, уништавање националне литературе и културне баштине, физичко затирање интелектуалне елите и националног идентитета у целини. Отпор становништва био је велики и због тога се посезало за драстичним мерама и облицима физичког насиља – мучења, убиства и интернација. Највећа стратишта током бугарске окупације била су у Сурдулици, Нишу, Врању, Лесковцу, Пироту, Топлици, Јабланици... Број убијених је заиста застрашујући; око 150.000 цивила је стрељано или убијено на други начин за време бугарске окупације.² Јасно је да се ради о планираном злочину геноцида над српским народом, што је и потврђено у извештајима државних и међународних комисија задужених за истраживање и документовање бугарских злочина.

Страдање српских свештеника започело је одмах након окупације. Један део је интерниран у Бугарску, а други део је имао трагичну судбину. На основу архивских извора, које представљамо у овом чланку, види се да је током трајања окупације било планирано и систематски изведено физичко сатирање свештеника Српске православне цркве. Око две трећине свештеника је убијено од стране бугарских окупационих снага. Углавном су убијани масовно, у већим групама, уз безброј појединачних убистава у разним крајевима на окупираној територији. Тако су извршена масовна убиства у Јанкиној падини код Беле Паланке, у околини нишког села Јелашица, на месту Дубока долина код Сурдулице и др.³

Индивидуалних убистава је било значајно више и дешавала су се готово свакодневно на окупираној територији. Навешћемо само два карактеристична случаја, на основу изјава датих пред државном комисијом. Тако су свештеници, Милош Миловановић из Читлука, одведен 2. марта 1917. и Страшимир Булић из Соко Бање ухапшен 17. марта 1917. године, били затворени, мучени и зверски убијени током операције гушења Топличког устанка (прилог II).⁴

² Јован Васиљевић, *Бугари и њихова зверства у Србији 1915 – 1918*, Нови Сад, 1919, 19.

³ Види: *Зборник Топличког устанка 1917. године*, Београд, 1997, 249 – 307; Јован Младеновић, „Биографски портрети шпајских пароха“, *Белопаланачки зборник*, Бела Паланка, 2005, 135 – 157; Милија А. Јончић, *Убијање и спаљивање*, Црквени календар за 1923. годину, Београд, 1921 – 1923.

⁴ Архив Југославије, фонд Министарства иностраних послова (334), фасцикла 636.

Масовно убиство свештеника у Јанкиној падини је свакако један монструозни злочин те врсте током трајања окупације. Десио се непосредно након повлачења српске војске, у ноћи измђу 11. и 12. новембра 1915. године. Бугарска окупациона власт је све свештенике који су се налазили у Нишу позвала да се добровољно јаве у Команду како би им издала дозволе о слободном кретању унутар окупационе зоне. Њих двадесет двојица су се јавили, али уместо дозволе одведени су у затвор који се налазио у нишкој тврђави. Након неколико дана малтретирања и мучења саопштено им је да ће бити интернирани у логор у Бугарској. На маршу смрти од Ниша од Беле Паланке, колона од четиристо заробљеника, војника и цивила, међу којима су била двадесет два свештеника и два официра српске војске, требало је да буду транспортовани из Пирота у Бугарску у интернацију. Када су стигли у Белу Паланку свештеницима и официрима је речено да ће се ту одморити. Али, око поноћи стражари су их пробудили и повели на пут према Пироту, где их наводно чека воз за Софију. Један од преживелих, свештеник Тихомир Поповић, наводи да су знали каква им је судбина и да су „били начисто шта их чека“.⁵ Неколико километара након изласка из Беле Паланке колона је скренула ка селу Крменици. Када су стигли до јаруга Јанкине падине бугарски војници су осули паљбу на свештенике који су падали један за другим.⁶ Међутим, свештеници Милија Јончић из Пирота и Тихомир Поповић из села Сопота су успели да побегну и сакрију се од потере. Управо су они главни сведоци овог страшног злочина јер су чудом преживели и дочекали ослобођење. На основу њихових сведочења, које доносимо у прилогу овог текста, могу да се употпуне сазнања о овом злочину који су бугарске окупационе власти покушавале да заташкају и униште материјалне трагове. Милија Јончић у дневном листу *Политика* 1921. говори о томе да је након извршеног злочина дошао командант Зарија Стојанов носећи канту гаса, ашове и пијукe, те су убијени свештеници, спаљивани, и покопани у две плитке гробнице.⁷ Након што су откривени трагови злочина које су

⁵ „На Јанкиној Падини“, *Политика*, 6. септембар 1921. г, 1-2. стр.

⁶ Страдали свештеници у Јанкиној падини: Добросав Марковић, протојереј нишког округа, Лука Марјановић, Јован З. Поповић, Јанко и Марко Јанковић, нишки пароси, Сава Петковић, Ћићевачки парох, Богосав Стекић, рогљански парох, Илија Поповић, шпајски парох и намесник белопаланачки, Јордан Ненчић, пиротски парох, *Димитрије Атанасијевић, парох врањски*, Ђорђе Нешић, смрдански парох, Драгомир Јовановић, суковски парох, Душан Поповић, капелан клисурски, Стојан Стаменковић, барбешки парох, Драгутин Пешић, јаглички парох, Светозар Илић, хумски парох, Милан Миљковић, малчански парох, Алекса Јовановић, пиротски парох, Станко Костић, јаловичко - изворски парох, Богосав Стекић, рогљански парох, Милутин Миленковић, бошњански парох, јеромонах Киријак, старешина хиландарског метоха у Нишу, *јеромонах Јероним Јевтић*, Таса Ђорђевић, п.поручник 13. пука из Неготина, *Крајановић, поручник 20. пука*. Наведени списак страдалих свештеника урађен је на основу консултовања шире литературе о овом догађају, међутим, на спомен-обележју подигнутом 1995. г. у Јанкиној падини, уписана су још тројица стрељаних чија смо имена придодали списку и обележили курзивом.

⁷ „На Јанкиној падини“, *Политика*, 7. септембар 1921. г, 2.

починили бугарски окупатори над српским свештенством, откопане су масовне гробнице у које су били покопани и њихови посмртни остаци сахрањени су у заједничку спомен – костурницу у нишкој Саборној цркви.⁸

Документа која у овом прилогу наводимо, језиком чињеница и високим степеном поузданости сведоче о злочину у Јанкиној падини.⁹ У литератури се о овом догађају углавном користе интерпретације и изјаве преживелих дате у дневним новинама *Политика* и у другим публикацијама.¹⁰ Аутентична архивска документа и изјаве настала су као резултат истраживања и документовања државних комисија новембра 1918. и јула 1919. године, које у Прилогу преносимо у интегралном облику.

---

⁸ У нишкој Саборној цркви налази се костурница и спомен-плоча свештеницима стрељаним новембра 1915. године. Костурница се налази у јужном делу Саборне цркве. „Постављена је испод црквеног трема, у затвореном простору са великим улазним вратима. Костурница је укопана у под трема. Изнад костурнице, на зиду цркве, постављена је велика плоча од црног мермера, на којој су записана имена свештеника, које су Бугари стрељали новембра 1915. године код Беле Паланке и Јелашнице (код Ниша). На спомен-плочи је великим словима записано: „Врлим пастирима цркве и верним синовима отаџбине палим на страни службе своје“. Спомен-плоча је рад београдског каменоресца Н. Лукаченка.

У костурници су сахрањени „покупљени делови смртних остатака свештеника побијених од Бугара 12. новембра 1915, иза Беле Паланке у Јанкиној падини и 18. новембра 1915. испод нишке Јелашнице“ (запис на плочи). Бугарски окупатори су у Јанкиној падини и код Јелашнице побили 36 свештеника из Ниша и околних општина. Костурница је посвећена и још шездесетпедорици свештеника из Нишке епархије, које су такође Бугари побили на југу Србије 1915. године. Делови посмртних остатака побијених свештеника код Беле Паланке и Јелашнице, пренети су после завршетка Првог светског рата у Ниш и сахрањени у овој костурници.” В: Борислав А. Андрејевић, *Споменици Ниша и околине*, Ниш, 1985, 121.

⁹ Види: *Српски православни календар за 1923*. У овој публикацији објављена је интерпретација злочина у Јанкиној падини преживелог пиротског свештеника Милије Јончића и објављене су фотографије и краће биографије свих убијених свештеника.

¹⁰ АЈ, 334, ф – 636.

I

ДОКУМЕНТИ О ЗЛОЧИНУ У ЈАНКИНОЈ ПАДИНИ

1.

*Комисијски извештај среског начелства о злочину који је почињен над српским свештеницима у атару села Кренице, рађен након ослобођења, 18. новембра 1918. године.*¹¹

Рађено 18. новембра 1918 г
на лицу места у атару села Кренице.

Комисијски извештај

По делу убиства српских свештеника од стране Бугара.

По наређењу начелства округа пиротског Бр. 450 од новембра 1918. год. изашао сам данас са члановима комисије Виденом Тричковићем, Стојаном Живковићем, Јованчом Живићем, Јосифом Панајотовићем и Младеном Гацићем на лице места, где се представља да су свештеници побијени, па смо нашли следеће:

С десне стране државног пута Бела Паланка-Пирот, на један и по до два километара од варошице Беле Паланке, испред самог села Кренице, налази се једна омања равница, око једног километра дужине, која се према југу свршава са једном јаругом, која прави кратку окуку око једног стењака, који се зове „Голем Камен“, и пошто се ова јаруга шири у једну омању дубодолину, која се зове „Ђурина Падина“, кроз коју пролази пешачка стаза у правцу север-југ. Ова дубодолина – „Ђурина Падина“ завршава се на источној страни са једном уском јаругом, која даље води кроз стењак са доста стрмим падинама.

Идући кроз ову равницу која се налази с десне стране пута Бела Паланка Пирот, ка „Ђуриној падини“, у олуку, којим кроз ову равницу тече вода, овде онде налазе се кости човечије као и остаци свештеничких мантија и осталог одела. На овим остацима мантија одмах на први поглед лако се дају запазити трагови огоретина.

У дубодолу „Ђуриној Падини“ налазе се два удубљења – локве, које је сама вода својим током ископала. Ова се удубљења налазе једно испод другога на одстојању око тридесет - четрдесет корака. Оба су удубљења приближно исте величине. Дубине су четрдесет - шездесет см. ширине око један и по мет. а дужине три мет. Око ових удубљења – локви нашли смо разбацане кости човечије и остатке свештеничких мантија и одела. У самим овим удубљењима – локвама на први поглед виделе су се кости човечије од ребара, мишићних костију и кости ногу – коленице и бутне кости, које су у

---

¹¹ АЈ, 334, ф – 636.

нереду стајале на камењу, које је такође било у овим локвама. Неке од ових костију стајале су озго на камењу а неке су једним делом биле на пољу а другим делом у самом камењу. Поред овога у овим удубљењима – локвама били су разбацани и остаци свештеничких мантија и одела. На остацима свештеничких мантија и одела, како на оним који су били разбацани око ових удубљења тако и на оним који су били у самим овим локвама, на први поглед могле су се показати трагови сагоретина.

Кад је откопано камење, које је било у овим удубљењима, а које је било десет - двадесет см. висине, нађено је још човечијих костију, међу којима једна темена кост – темењача и четири доње човечије вилице а тако исто и остаци свештеничких мантија и одела, на којима су се такође на први поглед могли видети трагови огоретина.

У овој дубодolini – „Ђуриној Падини“ нашли смо у једном цбуну три испражњена шаржера бугарске брзометне пушке и једну празну чауру.

Ништа више на овом месту, где се ово дело догодило, нисмо нашли.

Према свему напред изложеном, мишљења смо, да је већи број свештеника доведен у ову дубодолину „Ђурину Падину“, да су ту побијени, потом њихови лешеве спаљени, а затим у ова два удубљења – локве, која је сама вода својим током ископала, овако спаљени лешеве положени и затрпани. Колики је број свештеника на овом месту убијен, није се могло тачно утврдити зато што су лешеве побијених свештеника, пошто су претходно спаљени, положени и затрпани у овим удубљењима, која је, као што је већ напред речено, само вода својим током ископала, те је вода, која је овде кад јаке кише падају или кад се снег топи услед околних брда, брза и јака, својим током однела како земљу и камење, са чиме су лешеве побијених свештеника били затрпани, тако и раздробљене кости њихове, те је услед овога у овим удубљењима остао врло мали број костију а тако исто остало је врло мало остатака од свештеничких мантија и осталог њиховог одела.

Овако смо стање нашли на месту догађаја и на напред изложено можемо се заклетити.

У прилог под ... прилажу се два фотографска снимка.

Чланови комисије:
Виден Тричковић,
Стојан Ј. Живковић,
Јованча Живић,
Јосиф М. Панајотовић,
Младен Гаџић,
под. Л. Топаловић

Руководио извиђајем и оверава

Начелник среза,
Лаз. Топаловић

2.

*Сведочење Милије А. Јончића, свештеника из Пирота Команданту места – Пирот. Сведочење заведено под бројем 450 у Начелству округа пиротског.*¹²

20. новембра 1918 год. у Пироту
Милија А. Јончић, свештеник из Пирота поднео ми је следећу представку:

Приликом уласка Бугара у Србију 1915 год. ја сам са својом породицом отишао у Ниш, где су дошли из Пирота и околине и из других крајева свештеници, и ту смо се после дужег саветовања решили да се предамо и останемо са нашим народом да делимо свако добро и зло. Бугари су ушли у Ниш 23. октобра 1915 год. После три - четири дана интернирали су Епископа нишког, Господина Доситеја са својим ђаконом, а остало свештенство остало је недирнуто све до 7. новембра т. г. кад је путем добоша објављено, да се сви свештеници, учитељи, професори и сви чиновници осталих професија као и грађанство јаве најдаље до 10. новембра Командантству града Ниша, ради пријема отворених листова. Махом сви који нису били из Ниша, већ побегли у Ниш, једва су дочекали овакво наређење. Нас шеснаест свештеника још 7. новембра од девет сати пре подне одемо у Командантство, ради пријема тих отворених листова и уместо њих да примимо, будемо задржани у Командантство, како ми свештеници тако и сви редови чиновника и грађана и са војницима „са нож на пушку“ спроведоше нас сталном командантству, а ово у град у затвор. И тако добисмо отворите листове. У затвору смо били од 7-11. новембра, за које време растао је број свештеника у затвору на двадесетдва.

На дан 11. новембра у јутру око шест сати наредише да сваки узме своје ствари и изађе из затвора. Том приликом истерали су из затвора 3-400 наших војника, нас двадесетдва свештеника и два наша официра, поређаше све по четворицу у ред, напред војници, а позади свештеници и официри. Пођосмо око девет сати пут Беле Паланке, спроводио нас поред страже и један бугарски кандидат официр. У Белу Паланку стигли смо око десет сати пре подне¹³. Нас свештенике и официре командант Белопаланачки рез. официр из Софије Зарије Стојанов, дочека пред кафаном и врло љубазно предусрете, извињавајући се како услед ратног времена нема где да нам

¹² АЈ, 334, ф – 636.

¹³ У изјави је направљена материјална грешка, да је колона стигла у Белу Паланку пре подне уместо увече, што се недвосмислено види из даљег текста изјаве. Грешка се поткрала, вероватно нехотично, приликом сачињавања записника. М. Јончић је у изјави коју је у својству сведока дао 26. јула 1919. године у канцеларији Округа Пиротског по делу убиства свештеника Саве Петковића из Ћићевца, навео да су у Белу Паланку стигли око пола једанаест увече истог дана. в. АЈ, 334, ф – 636.

нађе боље преноћиште од ове кафане¹⁴ у којој није нико живео и рече зато да извинимо и да се овде одморимо до у јутру до осам сати пре подне, кад ћете вели, поћи за Пирот одакле полази воз за Софију. Нисмо се могли начудити оволикој љубазности команданта, ту остадосмо са уверењем да ћемо се од тешког пута одморити и сутрадан продужити. Вечерали смо што смо били понели из Ниша и сваки на поду, без простирке и покривача легнемо надајући се одмору. И тек што смо били заспали око дванаест и по сати после поноћи настаде вика, устајте, дође телеграфска наредба да се одмах кренемо на пут за Пирот, одакле воз креће за Софију у шест сати, и зато мора сад одмах да се пође. Ми смо уложили наш протест, да смо сувише преморени, но одговор је био – кундак у леђа. Сакупише нас испред кафане пребројаше и у редове по четворицу потераше тачно у један сат после пола ноћи из Б. Паланке за Пирот. Кад смо измакли на два километра од Беле Паланке испред села Кренице, задржаше нас да се бајаги одморимо, ту остадосмо мало, поново нас уредише и потераше напред. Од места где смо се одмарали нисмо прошли ни стотину корачаја, одједном предводник виче на десно насипом, преко њива за клисуру. Сви стадосмо и учтиво упитасмо што не идемо насипом, но скрећемо с пута. Следова одговор: „Овде је најкраћи пут. За Пирот и Софију, сад ћете брзо стићи“. Сви почесмо да вичемо, „не браћо тамо, тамо нема никаквог пута, тамо се иде у планине и врлети, не водите нас тамо, ево вам дајемо све што имамо, само нас тамо не водите“. Војници почеше благо говорити; „не бојте се ништа и ми имамо децу, нема ништа да буде рђаво, али овде се мора иде“. Морали смо напред, и ишли смо напред, и ишли смо преко клисура, кад у исту уђемо дубље, предводник нареди стој; тога тренутка сви војници, наши пратиоци сакупише се у једну врсту позади наших леђа. Исти војници изненада почеше из пушке да пуцају на нас са леђа, где неколико одмах падоше мртви. У тој пуцњави у полумраку пошто је било око два сата после пола ноћи из групе свештеника потрчаше два свештеника уз брдо и један официр. Истога момента кад видим да ови побегоше и ја јурнем у истом правцу тога брда да бежим. Бегајући уз брдо, кад сам био на врх брда добијем једну рану у леђа испод леве плећке где паднем, но одмах скочим и брзо са друге стране брда легнем испод једног џбунића и тог тренутка изађу јурећи и пуцајући два војника, али како спазише у даљини она два свештеника да беже појурише за њима, том приликом да би се боље сакрио скочим са тога места и притрчим већем џбунићу и легнем, али поново изађе још један војник и свакојак да је приметио мој покрет при прелазу са првог на друго место, јер одједном рече: „наш ли си“, кад не доби никаква одговора и после пуцања, испали пушку на грм, испод кога сам лежао, куршум прође поред моје главе и удари у земљу испод левог

¹⁴ Мисли се на кафану Петра Стефановића у Белој Паланци. в. Јован Младеновић, „Биографски портрети шпајских пароха“, *Белопаланачки зборник*, 141.

колена. Како не беше никаквог одговора и после пуцања, а спази у даљини на друга два свештеника и војника, он у тај мах одјуре за њима. После његовог одласка поново скочим и сиђем низ брдо и легнем између цбуна и великог камена и ту сам лежао од два сата после пола ноћи до шест сати ујутру, кад отпоче већ и свитање. За то време мога лежања после извршеног зверства над мирним свештенством видео сам да је дошао из Б. Паланке официр са два војника на коњима, неколико војника са будацима и ашовима носећи у једну канту гаса. Даље су пронели убијеног свештеника од оне двојице свештеника, што су пре мене побегли. А мртви пронети свештеник био је Јован З. Поповић, парох нишки.

Око шест сати у јутру кад поче већ и да свиће, и беше се све умирило и немаше покрета војничких, устанем и полако уз брдо до врха, и ту у једном шумарку збацам са себе свештеничко одело, и ту га оставим, и тако упола го бежећи уђем у једну густу шуму, окренем се ка месту где је извршено убиство и видим велики облак дима како се диже из Клисуре. Свакојако да су ужежени да не би остао траг да је ту извршено убиство свештеника. Одатле кренем преко села Понор и стигнем у Пирот, код своје куће око један сат после подне 12. новембра где се одмах прикријем, и крио сам се од 12. новембра 1915. год. до 28. јуна 1917. год.

Налазећи се у врло очајном стању сва моја породица од шест ситне деце и попадије и кријући се двадесет месеци, те и по савету мојих пријатеља, а на основу амнестије ђенерала Тасева, јавим се горњег дана. После пријаве властима пуштен сам у слободу али нисам имао никакве свештеничке дужности. У слободи сам био до 6. августа 1918. год. кога дана претресу кућу, притворе, у затвору будем четири дана и потом интерниран у Ески Џумају, одакле сам се вратио са осталим свештеницима по ослобођењу Србије и дошао 21. октобра 1918. год.

Приликом повратка из ропства једна већа група свештеника је прошла кроз Б. Паланку за Ниш. Ту групу ја сам допратио до Б. Паланке и водио их на месту погибије свештеника, где смо нашли два гроба и учинили помен; том сам приликом запазио ово: свештеници су сахрањени у две гробнице удаљене једна од друге на десет метара, који су у самој јарузи, ту услед воде која се је скупљала са брда, сву земљу са гробова однела је и саме кости посејане су по њивама, разнете и разбацане по целој околини око гробова. Налазе се и остаци од одела и свештеничких мантија, тканица, шлофјанка и кошуља.

Потребна је једна стручна Комисија, док се ови остаци налазе, да се утврди и истинитост свега овога, како виновници овога зверства не би остали некажњени. На овоме месту погинули су ови свештеници:

1. Протојереј Добросав Марковић, парох нишки
2. Свештеник Јован З. Поповић “ ”
3. Лука Марјановић, парох нишки

4. Свештеник Јанко В. Јанковић, парох нишки
5. Марко В. Јанковић, свештеник, парох нишки
6. Свештеник Илија Поповић, намесник Б. Паланачки
7. “ Јордан Ненчић, парох пиротски
8. “ Ђорђе Пешић, “ смрдански
9. “ Драгомир Јовановић, парох суковски
10. “ Душан Поповић, капелан клисурски
11. Стојан Стаменковић, парох барбешки
12. Свештеник Драгутин Пешић, парох јаглички
13. “ Светозар Илић, “ хумски
14. “ Милан Миљковић, “ “ [малчански]
15. “ Сава Петковић, “ ћићевски
16. “ Алекса Јовановић, “ пиротски
17. “ Станко Костић, “ Јал. изворски
18. “ Богосав Стекић, [рогљански] из неготин.[ског] краја
19. “ Милутин Миленковић, парох бошњански
20. “ Јеромонах Киријак, старешина метоха манастира Хилендара, Ниш
21. Један официр из Неготина чије име не знам. [Таса Ђорђевић, потпоручник 13. пука из Неготина.]

Са ове погибије поред потписаног спасао се и сада је жив Тихомир Поповић, парох сопотски пирот. окр. и један официр из зајечарског краја. Са места је отишао жив, а да ли се сада налази у животу и где не знам, као што не знам ни његово име.

Предње достављам с молбом да се горње зверство – убиство двадесеторице свештеника и једног официра достави Краљ. Срп. Влади и Врховној Команди.“

Ову представку доставио сам у препису Г. Министру Унутрашњих Дела, а начелнику среза Б. паланачког да на лицу места утврди наводе достављача.

3.

*Испитивање Тихомира Поповића свештеника из Сопота о почињеном убиству српских свештеника од стране бугарских окупационих власти 11. новембра 1915. године, по наређењу Начелника пиротског округа број 6374 од 4. јула 1919. године.*¹⁵

Рађено, 19. јула 1919. год.
у канцеларији Начел.(ника) среза Нишавског
у Пироту

¹⁵ АЈ, 334, ф – 636.

Испит сведока

Тихомира Поповића, свешт. из Сопота, по делу убиства српских свештеника за време бугарске окупације 11. новембра 1915. год, а према наређењу Начел. округа пиротског бр. 6374 од 4 – VII – 1919. год.

Пред одређеним присутнима

1. Опште питање:

Зовем се Тихомир Поповић, свештеник из Сопота, стар 28 год. неосуђиван; нисам у сродству са пок. Савом Петковићем, свешт.

2. На стварно питање каза:

За време повлачења старе војске и ја сам са породицом побегао у Ниш, где је био и пок. Сава Петковић из Ћићевца.

По заузећу Ниша, Бугари су наредили, да се сви српски свештеници пријаве Команди места, да добију потребне објаве, да могу ићи својим кућама, што смо и учинили нас двадесетдва свештеника, међу којима је био и покојни Сава. Али одмах, чим смо отишли у Команду, војници су нас опколили и отерали у затвор – нишки град, где смо били пет дана. У затвору смо третирани као највећи разбојници, јер су нас тукли и мучили без хране. Једанаестог новембра потерали су нас из Ниша за Белу Паланку, са 5-600 заробљених војника и грађана и два официра српска.

Пре уласка у Белу Паланку дочекао нас је бугарски командант Беле Паланке који је наредио, да се свештеници и официри подвоје од грађана и војника, што и учинише, отеравши нас у једну кафану.

Око дванаест сати ноћу, између 11. и 12. новембра 1915. год. пробудише нас и саопштише, да се одмах морамо кренути за Пирот. Противу тога сви смо протествовали, на шта је одговорено кундацима. Војника је било двадесетдвојица. Командант Беле Паланке звао се Зарија Стојанов.

Кад смо пошли из Беле Паланке, ишли смо друмом – насипом три - четири км. до подножја села Кренице, где нас потераше десно уз брдо, ван друма. Пошто смо увидели шта нас очекује, почели смо бугарске војнике молити да нас не убијају, објашњавајући им да ништа нисмо учинили и. т. д. Но крволочног Бугарина, ништа није могло умилостивити. Половина свештеника била је неспособна за икакву акцију, јер су били старци од седамдесет - осамдесет год. те смо били принуђени да се помиримо са оним што нас очекује.

Кад смо стигли до подножја брда, војници нам рекоше, да, све што нам могу учинити јесте, што нам је слободно, да се можемо међусобно опростити и попушити по цигару дувана. То и учинисмо. Неки од свештеника почеше клечећи молити се Богу, други окрећу леђа да не гледају како их убијају и. т. д. јер због старости, глади, туче и изнемоглости и не помишљаху на спасавање. При таквом стању, Бугарски разбојници отпочеше на нас

плотунску паљбу, ког момента почех да бежим. Чим сам измакао двадесет - тридесет метара, слободније сам бежао јер сам знао да за мноме не могу јурити док не поубијају оне, који су били њима најближи.

На месту, горе описаном сем мене, спасао се је и свештеник Милија Јончић, из Пирота, а сви остали су погинули, па и покојни Сава Петковић.

3. Знаш ли још шта да сведочиш?

Додајем, да је командант града Ниша, кад су свештеници поватани био потпуковник Азманов. У осталом не може се погром описати, шта су све Бугари чинили за неколико дана са свештеницима, који су поубијани.

Покојни отац Сава, имао је при себи доста новца, који су по убиству и ограбили.

За предњи исказ, ако је потребно, заклећу се.

Тражим на име дангубе стотину динара.

Присутни грађани без примедбе:

Јосиф Радовановић

Цветко Живић

II

ДОКУМЕНТИ О УБИСТВУ СВЕШТЕНИКА СТРАШИМИРА БУЛИЋА И МИЛОША МИЛОВАНОВИЋА

1.

Према наредби начелства нишког округа спроведено је испитивање сведока у вези убиства свештеника Страшимира Булића из Соко Бање.

Исказ је дала његова удовица Јулијана Булић.¹⁶

Рађено 4. децембра 1918 год.

Соко Бања

Добављена Јулијана удова поч. свештеника Страшимира Булића из Соко Бање, па о потребном упитана по наређењу начелства окр. нишког Бр. 1058 каза:

„На дан 17. марта 1917. год. око два сата по подне дошао је код куће неки Сима Чапуролов родом из Ђумурџине Бугарска као старшија са још четири војника и наредише попу да се спреми и наравно ми сви уплашени, поп се спреми и тада моја ћерка упита овога Симу старшију куда ће да воде нашег оца. Сима је на то само одговорио „да се представи мајору“ и одмах попа отераше у командантство.

¹⁶ АЈ, 334, ф – 636.

Одмах ја спремим се и потрчах код г. начелника околиског да га молим да га не интернирају. Док сам ја стигла у командантство, мога су мужа, попа одвели, а куда ја не знам. И наравно онако тужна и плачна одем код деце кући и јавим им да су Бугари отерали нашег ранитеља. Доцније на неколико дана рече ми г-ђа Синђелићка, да је видела попа Страшимира, где га Бугари отерашеса везаних руку са још два сељака, један је био из Мужнице, а други из Врлице.

Како нам је тада било наређено од командантства, да не смемо кукати, јер ћемо сви бити интернирани на три стране, сама ја одем кући и рекох деци шта сам чула за попа, и сви почесмо у тишини плакати.

По извршеним убиством над мојим мужем попом Страшимиром, одмах су сами Бугари из командантства пронели глас, да је поп интерниран, те како би ми дошло до знања.

Иако сам знала да је поп сигурно убијен нисам смела да се испољим зато, нити као робиња да се коме жалим, но сам за све то време бојећи се само за децу да и њих нешто не снађе.

Сада пак пошто су Бугари одступили од наше земље, ја одем на оно место где сам чула да је погинуо, да видим, има ли гроба или ма шта друго.

Шта сам могла видети, њива и ..., где је био убијен, и у њиви нађох само неколико парчади од поповог капута, који беху улепљени крвљу, а тако исто и неколико парчади од каница.

Мене и моју децу по извршеном убиству мога мужа нису Бугари ништа тиранисали само што смо били под стражом за све време њиховог борављења овде, и строго су водили о нама рачуна да не би што проговорили како је поп убијен, а не интернисан, и стража је њихова сваку ноћ ноћивали у наш дом и мотрили наше кретање. Сада се налазим у бедном стању, јер зараде немам а ни имања, пошто смо живели искључиво од попове зараде и бира.

Ништа више немам да кажем.

Јулијана С. Булића

Оверава:
Начелник среза

Милован Тасић

2.

Сведочење Ђорђа Поповића о страдању његовог оца Милоша Миловановића, свештеника из Читлука, за време бугарске окупације.¹⁷

Рађено 11. децембра 1918. год.
у канцеларији ср. Бањског.

---

¹⁷ АЈ, 334, ф – 636.

Данас је добављен Г. Ђорђе Поповић, свештеник из Читлука син убијеног свештеника Милоша Миловановића, пошто није могао доћи услед болести попадије, удова поч. Милоша Миловановића свештеника из Читлука, па према наредби начелства окр. нишког Бр. 1068 упитан о потребном каза:

„Мога оца Милоша Миловановића, свештеника у миру (парох сељачки, ср.[ез] и окр.[уг] тимочки) бугарске власти ухапсиле су 2. марта 1917. год. Насилно потргнут од своје куће, са дванаест бугарских војника наоружаних до зуба, бачен је у подрум једне сеоске куће пун воде и блата до колена, а одатле још истог дана одведен у други још гори затвор (подрум сеоске куће), где је у највећим мукама без хране и постелних ствари пробавио до 6. марта у вече, када је око седам сати изведен и са знањем и одобрењем тадањег општинског суда, више села Читлука, у шуми дотучен ножевима са пушака (бајонетима).

Од куће из које је изведен и у којој је био у затвору па до места где је издахнуо претрпео је седамдесет и четири убода ножа – бајонета и тако рећи сав је у ранама мртав пао и унакажен толико да је скоро сав исечен.

Пошто је издахнуо, бачен је у један шанац где су га нешто мало земљом затрпали. После три недеље моја мати једва је умилостивила тадашњег бугарског свештеника Костандина као и тадашњи суд општине Читлукче, те јој дозволили да га одатле ископа и у сеоско гробље сахрани.

После очеве погибије бугарске власти често су долазили код мајке моје и изнуђивали јој новац и друге ствари. Тучена је без милости и сажалења, и разне ствари као и новац су насилно одузимали, те данас здравствено је тако, да је више мртва него жива.

Материјално стање њено данас је очајно, јер је без икаквих средстава за живот, јер су јој све бугарске власти однеле нарочито у повлачењу, када су јој и оно мало новаца што је имала отели, пошто су је добро истукли.

Ђорђе М. Поповић, свештеник
Читлукчи парох.

Оверава:
Начелник среза
Милован Тасић

СТРАДАЊЕ ШПАЈСКОГ ПАРОХА И НАМЕСНИКА БЕЛОПАЛАНАЧКОГ ИЛИЈЕ ПОПОВИЋА

Свештеник Илија Поповић, шпајски парох 1876-1915. и намесник белопаланачки 1900-1915. г, родио се 1852. у селу Топоници подно Суве планине у белопаланачкој општини. Трагично је преминуо (мучки убијен од стране бугарских окупатора) у ноћи између 11. и 12. новембра 1915. у Јанкиној падини, поред села Кренице близу Беле Паланке. Његов отац Спаса био је такође свештеник и старешина Ветанског манастира, обновљеног и освећеног 1869. г. Исте године освећена је на Крстовдан и црква св. Петке (Трнове) у Шпају.

У селу Шпај поред староседелачког становништва, углавном досељеног из лужничког села Црвена Јабука, постоје и неколико досељеничких домова из околних села. Међу њима је и једна кућа свештеника Илије Поповића из фамилије „Курјаци“, досељеног из оближњег села Топонице, по преузимању новоосноване шпајске парохије 1876. г. Крсна слава Поповића била је Петковица. Кућу су саградили недалеко од цркве на путу према брду Тршевица (Трап), која и данас постоји (промењеног власништва) и делимично је очувана. Свештеник Илија Поповић са женом Пенем имао је од рода једног сина и три кћери: син Александар био је судски практикант у нишком суду, умро уочи Другог св. рата, кћерке Живка и Лепосава живе су у Нишу и умрле педесетих година (1953. и 1954.), кћер Станкија живела и преминула у Белој Паланци (била је удата за Драгутина Стојановића). Данас у Нишу, али и у другим градовима Србије, има даљих потомака Илије Поповића.

У шпајском атару парох Илија Поповић имао је поред куће, њиве, шљиваре и виноград. У саставу окућнице биле су помоћне зграде: плевња, штала и казаница, позната као „попова казаница“, где су приређивана сеоска прела и „седење“. Такође, била је и једна мања зграда са два одељења, у којој је становала једна учитељица после Првог св. рата, када је у Шпају био учитељ Вукашин Миловановић звани Вуча. За време окупације 1941. године у њој је била отворена трговачка радња и кафана Сретена Митића и других. У време пароха Илије Поповића, Шпај је имао тридесет два домаћинства са 362 житеља према попису 1878, а непосредно пред Први св. рат 1914. године 94 домаћинства са 658 житеља.

Почетак Првог светског рата 1914. године Илија Поповић дочекао је у Шпају. Скоро из сваког шпајског дома војно способни мушкарци одазвали су се отаџбинском позиву да се брани Србија; у рату је учествовало осамдесет пет шпајских младића, од којих је четрдесет погинуло или умрло.¹⁸¹ Парох Илија Поповић имао је тада око седамдесет година, и

¹⁸¹ Наведено према: Драгиша Ђ. Здравковић, *Бесмртници округа пиротског 1912 – 1920*, Пирот, 1924.

наравно, није обухваћен мобилизацијским позивом. У тим тешким данима био је са народом и уз народ и делио њихове патње. Био је сведок крваве борбе „прса у прса“ на Шпајској коси од 16. до 21. октобра 1915. године између бугарске војске, која је наступала из правца Беле Паланке, и српске војске, односно Тимочке дивизије. У главној борби 19. октобра вођеној у шпајском атару у местима Росуља, Корија, Ливађе, Златарица, Сип, Стевани кладенац и у средишту села код цркве, по сачуваним казивањима очевидаца битке „... радили су само бајонети и по неки пуцањ...“. Пред надмоћнијим непријатељем Тимочка дивизија је под борбом одступила са Шпајског на положај Црвена Река – Плоче и даље према Нишу. У овим борбама погинула су укупно педесет два српска војника: на положају Шпај погинуло је четрдесет три, а на положају Црвена Река – Плоче девет војника. У борбама је било доста рањених, који су склањани по кућама, превијани, а помоћ су им указивале жене и девојке. У средишту села, у кући угледног трговца Витана Спасића, у великој соби било је доста рањеника. Слична ситуација била је и у другим кућама: Тасиној, Савкиној код Горње чесме и др. После битке, по заузећу села, бугарски војници извршили су пљачку скоро у свим шпајским кућама.¹⁹

После битке на Шпајској коси у ноћи између 11. и 12. новембра 1915. године недалеко од свог села убијен је честити духовник и домаћин, парох шпајски и намесник белопаланачки, Илија Поповић. После ексхумације сахрањен је на шпајском гробљу. Споменик је подигао његов син Александар 1922. године. На споменику је била уклесана посвета: „Своме оцу Илији Поповићу свештенику и намеснику из Шпаја који је убијен од Бугара, у ноћи 12 – 13. новембра 1915. у Јанкиној падини и матери Пени... 9. јануара 1922.“²⁰ На петнаестогодишњицу његове погибје народни песник, учитељ и црквени појац Тоша Вељковић (из фамилије Јовинаца, рођен у Шпају око 1855, умро 1940. такође у Шпају) испевао је 1930. потресну епску тужбалицу под насловом *Бугарска зверства*, посвећену шпајском пароху Илији Поповићу.²¹

¹⁹ О пљачкању села опис и ауторова интерпретација дати су на основу наративног извора: казивања старих Шпајаца и Христине Младеновић, бабе по оцу аутора текста (1896-1990), очевидаца крваве Шпајске битке 1915. Да би извршили пљачку по кућама позвани су путем црквеног звона и бирова – викача – да сви грађани изађу на одређено зборно место – „ћелије“ и на „Крст – Дел“ понесу нужне ствари, јер, по речима Бугара, предстоји „нова борба“. Тако окупљене отерали су их у Белу Паланку, задржали их на Вашаришту ноћ и дан, а за то време Бугари су опљачкали скоро сваку кућу (ствари, живину, стоку, маст и др.). Тамо где нису могли да отворе врата, обијали су, секли секирама. На вратима су остали трагови сечива на талпама – даскама... У прилогу IV приложен је оригинални записник о начињеној штети шпајској основној школи од стране бугарске војске.

²⁰ Споменик Илији Поповићу на шпајском гробљу урушио се 2014. године. Сматрамо да треба поставити спомен-плочу пароху Илији Поповићу у порти црквеног храма свете Петке у Шпају.

²¹ Види прилог III

III

БУГАРСКА ЗВЕРСТВА²²

У хиљаду деветсто петнаестој години
Једно јутро месеца новембра,
Кликну вила на Голеш планини
На голешу над Белу Паланку.
Глас одјекну на све стране света
Своју косу тужно је расплела
И црно је одело обукла –
„Чуј народе чуо и почуо
о зверствима што су почињена
од када сам на свету постала
лака крила злаћана добила
и са њима свуда облетела
горег зверства нисам доживела
као сада у овој проклетој години
кад Србију мучки нападоше
са запада Немци и Мађари
са истока Турци и Бугари
сво свештенство у Ниш сакупише
сво свештенство и службена лица
у ланцима овде доведоше
код ровину Јанћину падину
дотераше гасом посипаше
у атару села Креница
посипаше, ватром запалише
стаде јаук, писак, небо се пролама
ја не могах од јада гледати
већ побегох горе у планину
- Еј чујете ли Татари Бугари
нисте овде српство запалили
већ сте своја зверства показали.
Србија ће опет иста бити
једног дана са Солунског фронта
с јужне стране засијаће зора
и опет ће ускликнути српска омладина:
„Ој Србијо наша мила мајко!“

---

²² Оригинални рукопис песме Тоше Вељковића чува се у породичној архиви потомка Тихомира Вељковића.

IV

ДОКУМЕНТ О НАНЕТОЈ ШТЕТИ ШПАЈСКОЈ ОСНОВНОЈ ШКОЛИ ОД СТРАНЕ БУГАРСКЕ ВОЈСКЕ

Суд Општине Шпајске

Н 382

15. марта 1921 год.

Шпај

Начелнику среза Бело – Паланачког

На основу наредбе ваше од данашњег дана текуће године бр. 2817,
- суд овоопштински шаље среској власти протокол процене о нанетој штети
од стране непријатеља овд. школи, с молбом на надлежност.

Деловођа
Т. К. Јовановић

Председ. општ. суда
Ст. М. Јовановић

Протокол процене

Извршене данас 15. марта 1921. године у канцеларији Основ. Шпајске школе – о нанетој штети од стране непријатеља оvd. основној школи, по предратној вредности, а према наређењу Нач. Среза Б. Паланачког бр. 2517 од 15. марта 1921. год.

И то:

Редни број	Н – а – и – м – е – н – о – в – а – њ – е	Комада	Вредност
			Дин.
1.	Слика Њ. В. Петра	1	50
2.	Шајберове слике		100
3.	Школска књижница		2000
4.	Ћачка књижница		1300
5.	Мапе „Европа“	3	120
6.	„ „Краљевина Србија“	2	50
7.	Рачунаљка	1	30
8.	Велика прозор. крила са стаклом	4	50
9.	Мала „ „ „ „ „	9	30
10.	55 комада стакла	55	55
11.	Школска ограда		1000
12.	Фуруна бронзана	1	100
13.	Фуруне плехане	4	40
14.	Кревета из ћачке собе по 7 мет. дуж.	3	110
15.	Плетене столице	4	80
16.	Повређена учионица и остале зграде		520
17.	Просте столице	2	10
18.	Астала	3	60
19.	Врата од чамових дасака	3	60
20.	Велики бакрач	1	30
21.	Клупе скамије из учионице	5	100
22.	Канцеларијско звонце	1	10
23.	Шпорет	1	50
24.	Табла школска	1	40
25.	Ормана за кујну и књижницу	2	150
26.	Зоологијске слике	15	45
27.	Сл.	7	35
	Свега:		6225
	И словима: Шест хиљаде две – стотине двадесет и пет динара.		

15. марта 1921. год.

Шпај

Чланови комисије

1. Димитрије

2. Михаило Ђорђевић

3. Александар В. Цветковић

Управ. школе

Јов. А Тошић

Председ. суда

Стеван М. Јовановић

Извори и литература

Архивска грађа

1. Архив Југославије
– Фонд Министарство иностраних послова (334), фасцикла 636.
2. *Архив Србије*
– Грађа о бугарској окупацији Србије (1915 – 1918), Несређена архива, 179 докумената.

Литература

1. Андрејевић, Борислав, *Споменици Ниша и околине*, Ниш, 1985.
2. Васиљевић, Јован, *Бугари и њихова зверства у Србији 1915 – 1918*, Нови Сад, 1919.
3. Митровић, Андреј, *Србија у Првом светском рату*, Београд, 1984.
4. Стојанчевић, Владимир, *Србија и српски народ за време рата и окупације 1914 – 1918. године*, Лесковац, 1988.
5. Томац, Петар, *Први светски рат 1914 – 1918*, Београд, 1973.

Чланци у периодици и дневним новинама

1. Јовановић, Таса; Младеновић, Јован, „Бугарски злочини над свештенством у нишком крају 1915 – 1917. године“, *Зборник Топлички устанак 1917. године*, Београд, 1997.
2. Јончић, Милија А, *Убијање и спаљивање*, Црквени календар за 1923. годину, Београд, 1921 – 1923.
3. Јоцић, Живота, *О цркви белопаланачког краја*, Белопаланачки зборник бр. 2, Бела Паланка, 2006.
4. Младеновић, Јован, *Белопаланачки зборник*, Бела Паланка, 2005.
5. „На Јанкиној падини“, *Политика*, 6. септембар 1921. године.
6. „На Јанкиној падини“, *Политика*, 7. септембар 1921. године.

БЕЛОПАЛАНАЧКИ КРАЈ И ОДБРАНА СРБИЈЕ 1914-1915. године

Резиме: У раду смо се трудили да изнесемо преглед најзначајнијих ратних дешавања у Великом рату, везаних за белопаланачки крај и његове становнике до почетка окупације 21. октобра 1915. године, пратећи литературу и објављене изворе. Како је народ Среза белопаланачког био распоређен у све три армије српске војске, готово да нема борбе у којој бар нека јединица са Белопаланчанима у свом саставу (3. пешадијски пук I, II, и III¹ позива) није учествовала. Циљ нам је био да до темељних истраживања страних, првенствено бугарских, архива, донесемо заокружен историографски приказ учешћа белопаланачког краја у дешавањима 1914/1915 године. Стога је и војном аспекту посвећено више места него друштвеном, јер је литература по том питању издашнија.

Кључне речи: Велики рат, Бела Паланка, Моравска дивизија, Трећи пешадијски пук „Пироћанаца“, белопаланачки срез.

Уводне напомене

На овом месту смо сматрали за најпогодније да изнесемо преглед најважнијих ратних дешавања везаних за Белопаланачки срез. Нажалост, изворне грађе о овој тематици у архивима у Србији готово да нема. Уништена је или нестала у две окупације овога краја: 1915-1918 и 1941-1944. Расположена архивска грађа је истражена и резултати истраживања су изнети у две значајне монографије: *Бела Паланка – прилог историјском проучавању*, Ђорђа Стаменковића², где је истражена архивска грађа Историјског архива у Нишу и *Пиротски крај у европском вртлогу 1912-1918. Историјски приказ посвећен становништву пиротског краја*, Предрага Видановића³, у којој је проучена грађа коју пружа Историјски архив у

¹ Јединице трећег позива су, првенствено, служиле као страже у војним објектима и помоћни одреди у позadini.

² Ђ. Стаменковић, *Бела Паланка – прилог историјском проучавању*, Ниш, 1977, рукопис, 182-201. Даље навођење овог дела у тексту ће бити по пагинацији у рукопису. Напомињемо да се пагинација разликује у објављеном чланку у Белопаланачком зборнику из 2015. В. напомену 4.

³ П. М. Видановић, *Пиротски крај у европском вртлогу 1912-1918. Историјски приказ посвећен становништву пиротског краја*, Пирот, 2015, 99-119. Ово дело је од изузетне научне вредности јер је сачињено на основу до данас непознате изворне грађе која се чува у бугарским архивима.

Пироту. Мада Стаменковићев рад није објављен у целини, поглавља која се односе на Балканске ратове и Велики рат, објављена су у Белопаланачком зборнику за 2015. годину⁴, што са објављивањем Видановићевог изузетног дела, исцрпљује изворну подлогу за проучавање белопаланачког краја у Великом рату. Мемоарска грађа и сведочења оних који су преживели рат пружа доста помоћи у реконструкцији свакодневног живота становништва у рату и војника на ратној линији.

Радови који се ослањају на литературу која је коришћена приликом састављања овог чланка, као и они који не садрже критички апарат, овде су изостављени.

Како аутор није успео да пронађе ниједан нови извор у поменутим архивима, који би употпунио или променио слику изнету у досадашњој литератури, овде је донет историографски преглед доприноса белопаланачког краја Одбрани Србије 1914/1915. године, употпуњен објављеним изворима за дати период. Сагледани период је представљен до почетка окупације Беле Паланке крајем октобра 1915. године, јер смо сматрали да је то завршетак једног раздобља у коме се Бела Паланка и војници белопаланачког краја могу упоредо историјски посматрати, јер је са уласком бугарских снага у Белу Паланку 21. октобра 1915. године, рат на територији Беле Паланке завршен. Обновљен је у октобру 1918, након пробоја Солунског фронта. Ратни пут становника белопаланачког краја на *Албанској голготи* и Солунском фронту и живот становништва које је остало под окупацијом, представљају посебне целине, што превазилази оквире оваквог рада.

С обзиром да је овај рад прегледно-историографског карактера, дакле није оригинални, истичемо потребу истраживања фондова и збирки архива у Бугарској, који би једини могли да баце ново светло на ратни период 1914-1918. у источној и јужној Србији. До тада, надамо се да смо овим радом на једном месту сакупили све важније познате податке о учешћу белопаланачког краја у Одбрани Србије, дајући уједно и општу слику рата у Србији.

Бела Паланка у Одбрани Србије 1914-1915. године

Велики успеси Србије у Балканским ратовима 1912-1913, донели су јој и велики међународни углед, али и представу о њој као о стубу будућег уједињења српства. Целокупан српски народ под турском влашћу је ослобођен и нашао се у окриљу својих матичних држава – Србије и Црне Горе, чије је уједињење било извесно, али се није могло знати у ком тачно облику. Овакво стање ствари је међу Србима у Аустро-угарској, такође,

---

⁴ Ђ. Стаменковић, *Бела Паланка у Балканским ратовима и Првом светском рату, Белопаланачки зборник 8-9 2012/13*, ур. Љ. Ћирић, Бела Паланка 2015, 34-46.

будило осећање националног поноса, што је код власти Двојне монархије изазивало бојазан од националних побуна на својој територији. Повод који је Аустро-угарска чекала да објави рат Србији је нађен у убиству престолонаследника куће Хабсбурга, Фрање Фердинанда, 28. јуна 1914. у Сарајеву, где је он присуствовао војним маневрима царскокраљевске војске.⁵

По одбијању ултиматума којим би Србија сама себи одрекла суверенитет, аустроугарска Влада је 28. јула 1914. објавила рат Србији. Ратна дејства на граници, на Дрини, Сави и Дунаву су убрзо отпочела, а до већих покрета трупа није требало дуго чекати. До 11. августа су извођена припремна гранатирања српских положаја на обалама Саве и Дунава, а тада је аустроугарска војска прешла у напад, упавши на територију Србије у Мачви. Српска одбрана није била затечена, а главне одбрамбене операције је водио генерал Степа Степановић, командант 2. српске армије.⁶

У састав 2. српске армије је улазила и Моравска дивизија I позива, у којој је био и пук „Пироћанаца“, тј. 3. пешадијски пук I позива. Од оних који су се јавили добровољно, оформљен је прекобројни батаљон, који је ушао у састав 1. прекобројног пука⁷ Комбиноване дивизије 3. српске армије. Другопозивци су упућени у 3. пук Моравске дивизије II позива 1. српске армије. У овим јединицама су, већином,⁸ служили војници из Пиротског округа, мада је било изузетака, војника пореклом из Пиротског округа распоређених у друге јединице српске војске. Иако није владало раније одушевљење, какво је било у време мобилизације 1912, пред рат за ослобођење од Турака, ипак су јединице попуњене у року. Становништво је сматрало за своју дужност да се одазове позиву, те је одзив регрута био потпун, а велики број добровољаца је уврштен у распоред прекобројних батаљона и пукова.

У почетним ратним операцијама, у ноћи 11/12. август 1914, 1. прекобројни пук Комбиноване дивизије, у којој су, такође, служили војници белопаланачког краја, био је претходница дивизије и пресрео аустроугарску војску, чиме је отпочела Церска битка.⁹ Насупрот 2. српској армији, стајала је аустроугарска Балканска војска, под командом Оскара фон Поћорека. Напад је требало да отпочне 13. августа 1914. продирањем 5. аустроугарске армије у Мачву преко Дрине и Саве, док би 6. аустроугарска армија прешла

⁵ Ј. М. Јовановић, *Борба за народно уједињење 1914-1918*, Београд 1930, 5-43.

⁶ Б. Лилић, *Историја Пирота и околине, II део, Пирот у саставу српске државе, 1878-1918. године*, Пирот 1994., 503-505. (у даљем тексту: Б. Лилић, *Историја Пирота*). Борислава Лилић (1946-2010) је објавила близу двадесетак публикација, што монографија, што приређених извора за историју Понишавља у XIX и XX веку, те су нам њени радови овде били од великог значаја, с обзиром на то да о овој теми нико није дао ширу библиографију.

⁷ Г. Маринковић, *Белопаланачки Буџак*, Београд 2008, 168.

⁸ Д. Здравковић, *Бесмртници Округа пиротског*, Ниш 1924, 7.

⁹ Г. Маринковић, нав. дело, 181.

Дрину код Фоче, дан касније, 14. августа 1914.

Напредовање аустроугарске војске је било отежано великом августовском жегом и врло неповољним, мочварним, тереном у Мачви. За то време су српске снаге могле да се убрзано организују и поставе у бојни поредак. Као пример велике издржљивости и упорности може се сматрати „Марш на Дрину“ (изведен 16-18. августа 1914.) – усиљени марш од Уба до положаја код Крупња, који су извеле јединице 1. армије, међу њима и 3. пешадијски пук II позива (у саставу Моравске дивизије II позива) и одмах ступиле у борбу, 18. августа. Марш на Дрину је донео кључну предност српској војсци, која је до 24. августа 1914. године протерала аустроугарске јединице преко Дрине.¹⁰

Акције аустроугарске војске су биле жестоке, али са малим успехом. Продор у територију Србије је био десетак километара за четири дана. Српска 3. армија је заузела положаје у долини Јадра, а 2. српска армија, са њом и пук Пироћанаца, прешла је у напад 16. августа у Мачви и на планини Цер. Моравска дивизија I позива је водила тешке борбе на Иверку, где је успела да се одржи, али није могла да пређе у противнапад. У исто време, стање 3. српске армије је било лоше, те је Врховна команда упутила као појачање већ поменути Моравску дивизију II позива, чиме је стање на бојишту окренуто у српску корист. Од 17. до 19. августа су вођене страховите борбе на доњем току Дрине. Ту је, уз велике губитке, 3. пешадијски пук I позива успео да задржи аустроугарске снаге, код села Парашнице¹¹, близу ушћа Дрине у Саву. На овом сектору је већ почело укопавање, које ће обележити ратну тактику Великог рата. Српски ровови су били уништени аустроугарском артиљеријом, али снаге Двојне монархије нису успеле да пробију одбрану.

Аустроугарска војска је потиснута преко Дрине, док је српска прешла Саву и ушла у Срем, где је приморана да се убрзо повуче, а на доњем току Дрине су настављене тешке борбе у условима рововског рата.¹² До 3. септембра је фронт успостављен на средњем току Дрине и обе стране су се укопале. Највеће борбе су се водиле на планинама Гучеву и Јагодњи, где је био и 3. пешадијски пук II позива. Главна стратешка тачка, Мачков камен, на планини Јагодњи, више пута је прелазео из руке у руку, да би се до 25. септембра и он, као, у осталом и све друге стратешке тачке, нашао поново у српским рукама.

До 6. новембра 1914. године, фронт је био релативно стабилан, без

---

¹⁰ *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1918*, издања Главног ђенералштаба; књ. 1-5, Београд 1926, Под Операције српске војске - Операције Друге армије. Овде нећемо сваки пут наводити ову збирку извора, те напомињемо да је за овај рад исцрпно коришћена, јер је до данас најбоље приређено издање војних докумената српске војске у Великом рату. За период до наредбе о повлачењу преко Албаније од 25. 11. 1915. в.књ. 1-11.

¹¹ Битка код Парашнице је била најкрвавија битка Трећег пука у целом рату. *Мемоари српских ратника 1912-1918*, прир. Б. Лилић, Београд 1998, 29, 79-80.

¹² О Церској бици детаљније види: М. Раденковић, *Церска операција 1914*, Београд 1953.

значајнијих померања, а тада је целокупна Балканска аустроугарска војска прешла у напад на читавој линији фронта, уз снажну подршку артиљерије.¹³

Преласком аустроугарске војске у општи напад, почела је Колубарска битка.¹⁴ Српске снаге су приморане на повлачење, а наступајућа војска је над затеченим становништвом на заузетој територији вршила стравичне злочине, као и током претходне офанзиве, с тим да је сада држала много веће подручје и много је више становништва било изложено вољи окупаторских војника.

Моравска дивизија I позива је била распоређена на најистуренији положај, код ушћа Љига у Колубару, где је најтеже борбе водила на Човки и Врачем брду, са којих је морала да одступи ка Аранђеловцу, после огромних жртава и после деветнаест дана непрекидног отпора. Другопозивци Пиротског пука су држали своја упоришта на планини Руднику, све до 3. децембра 1914. године, када је, са наређењем о општем противнападу дуж целе линије фронта, стигла и попуна. Противудар, међутим, није одмах спроведен, јер су временске прилике приморале српску војску на повлачење, по киши и блату. Преокрет је постигнут заузећем планинских гребена код Ваљева, 5. децембра, када је 1. српска армија потукла јединице 6. аустроугарске армије. Овиме су пресечене комуникације између аустроугарских јединица и српска војска је прешла у противнапад. Правац напредовања 3. пешадијског пука I позива је био ка Лазаревцу, где је највеће борбе водио на брду Каменици. У циљу ослобођења српске престонице, повучен је са положаја и окренут ка Београду. За ово време, Моравска дивизија II позива је са Рудника прешла у напад, а по пробоју фронта, 9. децембра 1914. године, са остатком војске и у гоњење аустроугарских трупа ка Дрини.

Комбинована дивизија, у којој је служио и 1. прекобројни пук Пироћанаца је аустроугарски напад дочекала код Ваљева, да би била принуђена на одступање ка Београду и Лазаревцу. Прекобројни пук Пироћанаца је успео да савлада аустроугарску војску код Степојевца и избије на Саву код Бановог Брда, узевши учешћа у ослобођењу престонице, која је у овој бици имала огроман морални значај, тичала се националног поноса, иако стратешки значај Београда за Колубарску операцију није био од пресудне важности.

Избијањем српских јединица на Дрину и Саву 13. децембра и ослобођењем Београда, 15. децембра 1914. године, завршена је Колубарска битка, а читава Србија ослобођена.

Након протеривања аустроугарских војника преко границе, Србија се суочила са другим, невидљивим непријатељем. Наиме, у Србији је избила зараза тифуса одмах по окончању Колубарске битке. Зарази је погодовала врло лоша хигијенска ситуација у Србији, недостатак лекова и средстава

¹³ Г. Маринковић, нав. дело, 181-184.

¹⁴ О Колубарској бици детаљније види: М. Раденковић, *Колубарска битка*, Београд 1959.

превенције, општа немаштина изазвана ратним напорима и разарањима. Први случајеви су забележени у јужној Србији, још 1914, а неуслови настали у земљи исцрпљеној ратом су постали изврсна подлога за незадрживо ширење болести. Зарад обуздавања епидемије тифуса, из земаља Антанте су стизале лекарске мисије и медицинска помоћ, што је донекле ублажило ширење пошаста.¹⁵ Жртве болести су и поред свега, претиле да достигну број погинулих, бројећи преко стотину хиљада угашених живота¹⁶. Епидемија је забележена и у Белој Паланци, где је страдао и једини српски лекар, Душан Радовић¹⁷, те је до краја рата, читав белопаланачки крај био без лекара.

Година 1915. је на српском ратишту протекла у несигурном миру. До септембра није било озбиљнијих ратних дејстава, јер су главне акције немачке и аустроугарске војске пребачене на руски фронт и на пружање отпора Француској, након заустављања немачке офанзиве на Марни. Међутим, на дипломатском плану се водила жестока борба око придобијања савезника, нарочито Италије и Бугарске.

Бугарска је, не обазирјући се на договор у Варни из 1912, по коме се обавезала на неутралност у случају рата Србије са Аустро-угарском¹⁸, ступила у преговоре и са Централним силама и у Плесу, 6. септембра 1915. прихватила улазак у рат против Србије, као подршку здруженом нападу Немачке и Аустро-угарске на Србију, а као награду би добила две трећине територије Србије. Ово је пресудно утицало на одлуку Бугарске, јер је Антанта могла да понуди само територије предвиђене српско-бугарским уговором (тј. његовим Тајним додатком) из 1912.¹⁹ Споразумима о савезништву Централних сила са Бугарском²⁰ и Турском (Османским Царством) означено је стварање тзв. „Четворног савеза“. На основу обавештајних података којима је располагала, у лето 1915. Српска врховна команда је израдила план за превентивни напад на Бугарску, док она још увек преговара са оба блока, упоредо вршећи концентрацију трупа у подручју Софије. План је одбијен на инсистирање сила Антанте и Владе Србије.²¹

¹⁵ Б. Лилић, *Пироћанци у ратовима од 1912. до 1918*, Београд 1989, 143-145.

¹⁶ Од тифуса је у Пироту умро и историчар Коста Н. Костић, којег овом приликом помињемо иако није непосредно везан за белопаланачки крај, због његовог великог научног доприноса. Више о Костићу в. *Коста Н. Костић (1875-1915). Академија поводом годишњице рођења и смрти Пирот, 14. април 1995.*, ур. И. Јовановић, Пирот 1995.

¹⁷ А. Спасић, Б. Рајковић, *Здравство на тлу Беле Паланке*, Бела Паланка 1998, 39.

¹⁸ Уговор у Варни, као и сви остали пратећи документи Уговора о пријатељству и савезу између Краљевине Србије и Краљевине (у бугарској литератури Царевине) Бугарске од 13. марта 1912. су *de facto* престали да важе са избијањем Другог балканског рата 29. јуна 1913.

¹⁹ Б. Лилић, *Историја Пирота*, стр. 513; Ђ. Стаменковић, нав. дело, 182-184.

²⁰ Оперативни штаб бугарске војске је још 1914. имао план за наступање према Србији. План је допуњен 1915. и на основу њега извршен напад на Србију. П. М. Видановић, нав. дело, 110.

²¹ Исто, 102-103.

Здружени напад Аустро-угарске и Немачке на Србију почео је 5. октобра 1915, преко Саве и Дунава, са ударним правцем низ Моравско-вардарску долину. Бугарска није одмах ушла у рат, већ је у ноћи 13/14. октобар 1915. извршила упад у српску територију преко целе граничне линије.²²

Моравска дивизија I позива је у време бугарског напада била распоређена на источној граници²³, са још неколико слабијих јединица, јер је организовање снажне одбране источне границе на захтев Антанте обустављено.²⁴ Пиротски 3. пук I позива је био на положајима код Сукова и заузео гранични одсек Градиште – Тумба – Дебели рид – Беле воде, док је остатак Моравске дивизије I позива водио жестоке борбе на Дреновој глави код Сукова²⁵ и Драгановом врху²⁶. На овим положајима је било и војника из белопаланачког среза, попут Јована Петровића из села Мокра. Војска је чекала бугарски напад и ниједним гестом није смела да изазове непријатељства, по изричитој наредби војводе Степе Степановића, команданта 2. српске армије²⁷. Губици су били велики, а српски фронт је пробијен код Суковског манастира, те је српска војска приморана на повлачење. Пошто је пробијен и српски фронт код Врања, наређено је повлачење ка Лесковцу и Приштини, под борбом, преко Свођа.²⁸

²² Бугарска је на Србију послала 1. армију под командом генерала Климента Бојацијева на сектору од Видина до Трна, са командом у Белоградчику и 2. армију под командом генерала Георгија Тодорова, на сектору од Трна до Струмице, са командом у Ћустендилу. П. Опачић и др, *Знамените битке и бојеви српске и црногорске војске: од Царева Лаза до Добропољске битке*, књига 7, *У биткама код Београда 1915, Мојковца и Доброг Поља*, Нови Сад – Београд 1998, 104-106.

²³ Ж. Павловић, *Рат Србије са Аустро-угарском, Немачком и Бугарском 1915. године*, Београд, 1968, 356.

²⁴ По конвенцији у Плесу, требало је да Бугарска са нападом отпочне пет дана по аустроугарско-немачком нападу, тј. 12. октобра. В: Ž. Avramovski, *Ratni ciljevi Bugarske i Centralne sile 1914-1918*, Beograd 1985., Prilog № 18, 342. Овај чин је, парадоксално, значио и својеврсно олакшање за Србију, јер је став Бугарске постао, коначно, јасан. Н. Б. Поповић, *Срби у Првом светском рату 1914-1918*, Београд – Нови Сад 2000, 45; Г. Н. Трубецки, *На дипломатском ратишту у Нишу, Ратна престоница Ниш 1914-1915*, Ниш 1996, 169-170.

²⁵ У борбама са бугарском војском с јесени 1915. операције су вођене на два микротопонима са истим називом – Дренова глава. Једна Дренова глава је код села Сукова, а друга код Калне. Б. Лилић, *Учеиште Пироћанаца у I светском рату и Солунском фронту*, Пиротски зборник 16, година XX, Пирот 1989, 42-43; П. М. Видановић, нав. дело, 114.

²⁶ *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1918*, књ. 9-12, Под Операције српске војске - Операције Друге армије и Операције Бугарске војске – Операције Прве армије.

²⁷ П. Опачић, С. Скоко, *Војвода Степа Степановић; у ратовима Србије 1876-1918*, II, Београд 1990.⁶, 155.

²⁸ М. Екмечић, *Стварање Југославије 1790-1918*, II, Београд 1989, 748-749; А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, Београд 2014, 199-200.

Други одбрамбени положај српске војске је био на правцу Св. Никола (код села Чифлик) – Кална²⁹, где су бугарске снаге неколико дана задржаване, али ни овај део фронта није могао дуго да буде брањен, па се војска повукла на Граниково и Дренову главу код Калне, што је Темску остављало без одбране. Овај правац је држала Шумадијска дивизија II позива. Као најбоље решење, прихваћено је организовано повлачење на положаје Сулигата, Модра стена, Дубрава и Тресибаба, како би се заштитила Бела Паланка и омогућила одступница остатку војске. Одбрана је напуштена 27. октобра 1915, док су бугарске снаге овај рејон запоселе дан касније.³⁰ Повлачење Моравске дивизије I позива је обављено неколико дана раније³¹, те је бугарска војска у Белу Паланку ушла 21. октобра 1915. године. Шумадијска дивизија II позива се повлачила ка Нишу, као последња јединица са овог сектора, заштитница одступнице. Одбрана Ниша је обустављена 4. новембра 1915. године, након евакуације града.³²

Тренутни успеси српске војске код села Шпај и на Плочама нису имали већег утицаја. Даља одбрана није била могућа, јер је и са севера наступала армија Централних сила.³³ Дејства српске војске, којима су бугарске трупе одбачене од Дражева ка Белој Паланци 31. октобра, имала су краткотрајан учинак и бугарски напад је обновљен већ сутрадан, а Тимочка дивизија I позива је 3. новембра напустила и шпајске положаје, чиме је бугарска војска запосела читаву територију Белопаланачког среза.³⁴

Моравска дивизија I позива је у Приштини распоређена у састав Трупа нових области, под командом генерала Петра Бојовића. У условима очајног снабдевања,³⁵ дивизији је додељен задатак продора ка Скопљу. Овај задатак је требало да буде обављен садејством Моравске дивизије I и II позива. Моравска дивизија II позива је Макензенову офанзиву дочекала код Ваљева, а одатле је упућена ка Београду. У повлачењу је нанела пораз немачкој војсци код Смедеревске Паланке, али није успела да одржи положај и наставила је повлачење. Одступање Моравске дивизије II позива је вршено уз Велику Мораву и преко Јастрепца до Пусте Реке, одакле је одбацила бугарску војску, спречивши опкољавање 2. српске армије и Генералштаба српске војске.³⁶

²⁹ Ж. Павловић, нав. дело, 384-385.

³⁰ Г. Маринковић, нав. дело, 185.

³¹ Наређење о повлачењу је издато 26. октобра 1915. године. В: Ж. Павловић, нав. дело, 408.

³² С. Скоко, П. Опачић, нав. дело, 175-177.

³³ Т. Филиповић, *Природне одлике, историја и становништво села Шпаја, Белопаланачки зборник*, 1/2005, Бела Паланка, 2005, 128-129.

³⁴ Ж. Павловић, нав. дело, 425-137.

³⁵ Б. Лилић, *Историја Пирота*, 514.

³⁶ П. Опачић, С. Скоко, *Војвода Степа Степановић; у ратовима Србије 1876-1918*, II, 172-177.

Моравске дивизије I и II позива су кренуле у пробој ка Скопљу, како би се сусреле са снагама Антанте из Солуна и омогућиле доставу појачања и ратног материјала, али су у Качаничком кланцу, после тешких борби, биле принуђене да одступе ка Призрену. Велика пожртвованост српских војника и врсна команда официра нису били довољни да се, без очекиване савезничке помоћи, одупру бугарској војсци, која је уз огромне губитке, ипак успела да овлада Врањем и Качаником, а тиме и читавом Вардарском долином.

* * *

Након овог пораза, српском краљу, српској Влади, војсци и целокупном државном апарату је у избор остало повлачење или капитулација. По одлуци Владе, Генералштаба и престолонамесника Александра, 24. новембра 1915. године је наложено одступање ка Јадранском мору, преко планина Албаније и Црне Горе. Дезертерство је постало често, а одбегли војници су гајили наду да ће се домоћи својих кућа. Тада су многи заробљени или убијени, а највећи је број *несталих*, о којима се ништа не зна.³⁷ Они који су некако успели да се врате, били су у сталном страху за животе, јер су бугарске снаге тражиле заостале српске војнике.³⁸ Одлука о повлачењу је била тешка, али је држано да је стратешко повлачење боље решење од капитулације.³⁹ „Албанска голгота“, како је по библијском узору назван овај надљудски напор српског народа, била је крајње решење, пошто су све одступнице низ долину Вардара прекинуте, па већ одлучено повлачење није могло да се спроведе по предвиђеном плану. На Косову је војска уништила или закопала тешку опрему, како би могла да се креће беспућима Албаније. Само је једна батерија артиљерије извучена преко Албаније, на велико лично залагање једног војника, који је одбио да закопа – *сахрани* свој топ.⁴⁰ Од краја новембра 1915. до 15. јануара 1916, српска војска и управа, чиновнички апарат, са делом народа, извршиле су најтеже одступање у ратној историји. Као заштита одступнице, велику помоћ је пружила војска краља Николе, која је током читавог рата (до распуштања војске 22. јануара 1916.) деловала усаглашено са војском у Србији.

³⁷ Г. Маринковић, нав. дело, 187.

³⁸ Ђ. Стаменковић, нав. дело, 189; П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила 1915-1917*, Београд 2009, 153-154

³⁹ Модерна српска држава је независност стекла на Берлинском конгресу 1878. Без обзира на вишевековну независност у средњем веку, савремена дипломатија је Србију сматрала за младу државу и стога је очување независности било у још већем интересу него код држава које нису имале прекид државне независности. Овиме је Србија доказала да је способна да очува сва ново- и поново стечена права и представи себе као озбиљну државу вредну међународног поштовања.

⁴⁰ Д. Ђ. Здравковић, *Бесмртници Округа пиротског*, Ниш, 1924, 25-26.

S u m m a r y

In this article we tried to present an overview of the most important war developments in The Great War, related to Bela Palanka and its inhabitants until the beginning of the occupation 21st October 1915, based on literature and published sources. As people of Bela Palanka district, were deployed in all three Serbian Armies, there is almost no fighting in which at least some units with the citizens of Bela Palanka in its composition (3rd Infantry Regiments I, II, III call) did not participate. Our goal was to do the thorough research of foreign, mainly Bulgarian, archives, and bring circled historiographical review of participation of Bela Palanka area in 1914/1915 Therefore, more space is devoted to military aspects than social, as the literature on this point is numerous.

Key words: The Great War, Bela Palanka, Moravia Division, The Third Infantries Regiment “Piotians”, Bela Palanka district.

Извори и литература

Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1918, издања Главног ђенералштаба, Београд 1926. ; књ.1-11

Ж. Павловић, *Рат Србије са Аустро-Угарском, Немачком и Бугарском 1915. године*, Београд 1968.

М. Раденковић, *Церска операција 1914.*, Београд 1953.

М. Раденковић, *Колубарска битка*, Београд 1959.

Мемоари српских ратника 1912-1918, прир. Б. Лилић, Београд 1998.

Б. Лилић, *Пироћанци у ратовима од 1912. до 1918.*, Београд 1989.

Д. Здравковић, *Бесмртници Округа пиротског*, Ниш 1924.

Ž. Avramovski, *Ratni ciljevi Bugarske i Centralne sile 1914-1918*, Beograd 1985.

А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, Београд 2014.³

А. Спасић, Б. Рајковић, *Здравство на тлу Беле Паланке*, Бела Паланка 1998.

Б. Лилић, *Историја Пирота и околине, II део, Пирот у саставу српске државе, 1878-1918 године*, Пирот 1994.

Г. Маринковић, *Белопаланачки Буџак*, Београд 2008.

Ђ. Стаменковић, *Бела Паланка – прилог историјском проучавању*, Ниш, 1977, рукопис.

Ј. М. Јовановић, *Борба за народно уједињење 1914-1918*, Београд 1930.

М. Екмечић, *Стварање Југославије 1790-1918, II*, Београд 1989.

Н. Б. Поповић, *Срби у Првом светском рату 1914-1918*, Београд – Нови Сад 2000.

П. М. Видановић, *Пиротски крај у европском вртлогу 1912-1918. Историјски приказ посвећен становништву пиротског краја*, Пирот 2015.

П. Опачић и др., *Знамените битке и бојеви српске и црногорске војске: од Царева Лаза до Добропољске битке*, књига 7., *У биткама код Београда 1915, Мојковца и Доброг Поља*, Нови Сад – Београд 1998.

П. Опачић, С. Скоко, *Војвода Степа Степановић; у ратовима Србије 1876-1918, II*, Београд 1990.⁶

П. Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила 1915-1917*, Београд 2009.

Белопаланачки зборник, 1/2005, ур. Љ. Ћирић, Бела Паланка 2005.; 8-9 2012/13, ур. Љ. Ћирић, Бела Паланка 2015.

Коста Н. Костић (1875-1915). Академија поводом годишњице рођења и смрти Пирот, 14. април 1995., ур. И. Јовановић, Пирот 1995.

Пиротски зборник 16, година XX, ур. П. Николић, Пирот 1989.

Ратна престоница Ниш 1914-1915, прир. В. Петровић, Ниш 1996.

РЕЛИГИЈА И ВЕРОВАЊА

БЕЛЕШКЕ И КОМЕНТАРИ О „ПОУКАМА” И О ПЕСМИ
СВ. НИКЕТЕ РЕМЕЗИЈАНСКОГ „ТЕБЕ БОГА ХВАЛИМО”

I.

Поуке Св. Никите Ремезијанског у хрватском обреднику из XI века

У опширној расправи једног угледног хрватског историчара хрватске повести налази се и помињање неких поука Св. Никите Ремезијанског (338-420). Помислио сам да је корисно пренети те коментаре, иако се односе на историју хрватске, односно Загребачке бискупије у XI веку, у којој је, према тврдњи поменутог историчара, поука Св. Никите о крштењу/покрштавању хришћана била у богослужбеној употреби. Наиме, хрватски историчар Фрањо Фанцев објавио је обимну студију *О најстаријем богослужју у Посавској Хрватској*¹ у којој је говорио о постанку Загребачке бискупије која је основана у XI веку, крајем 1096. или почетком 1097. године. Из тога времена сачувано је неколико богослужбених књига исте бискупије од којих аутор описује једну, у којој се налазе и неки богослужбени текстови које он приписује Св. Никити Ремезијанском. Преносим овде неколико одломака из наведене студије проф. Ф. Фанцева уколико се тичу поуке и личности Св. Никите.

„Od liturgijskih kodeksa zagrebačke stolne crkve, koje se danas čuvaju u metropolitanskoj knjižnici, najstariji su misal MR 165 i sakramentar MR 126. Misal MR 165 to nije, jer u njemu uopće ne dolazi nijedan dio samoga misala, već samo *Ordo*. Dakle je taj *Missale antiquissimum* upravo *obrednik* ili ritual. Kada i za koga je pisan, ni iz njega samoga, a niti otkud drugud ne doznajemo ništa. Sva je prilika da je taj naš obrednik nastao ne jednostavnim kopiranjem pravila i propisa bilo kojega obrednika zapadne crkve, već eklektičkim stapanjem u *jednu novu redakciju obreda zapadne i istočne crkve. Takovo postupanje u XI vijeku razumljivo je samo za teritoriju gdje su se doista ukrštavali uticaji zapada i istoka. Među takve teritorije svakako se može ubrojiti i teritorija Posavske Hrvatske.*”²

¹ F. Fancev: *O najstarijem bogoslužju u Posavskoj Hrvatskoj*, Zbornik kralja Tomislava, Zagreb 1925, s.509-553.

² Исти, наведена студија, с.521-522.

Затим аутор студије прелази на опис садржине обредника *Missale antiquissimum*, која се састоји из више делова, а у првом делу тог обредника (Ordo qualiter in ecclesia ab episcopis synodus agatur), по аутору Ф. Фанцеву је „нека čudna мјешавина утицаја и запада и истока”. Истиче, да он није црквени стручњак, литургичар, који би могао да објасни садржај и шта одакле потиче, па само описује и коментарише главне одељке обредâ који се у том обреднику налазе.

[1] „Sinodalni obred razdijeljen na tri dana. Iza uvodnih molitava (l. 1b-3a) đakon čita nicejski kapitul (l. 3b). Dalje iza homilije sv. Grgura „De evangelio suprascripto” čita se „ex cartaginensi concilio: De credulitate, ovaj *Simbol vere*: [наводи га]: Credimus in deum patrem omnipotentem visibilium et invisibilium factorem, et in unum Jesum Christum filium eius. Natum de patre unigenitum, hoc est de substantia patris, deum de deo vero, natum non factum, unius substantie cum patre, quod greci dicunt homo usion, per quem omnia facta sunt in celo et in terra. Quia propter homines et nostram salutem descendit, incarnatus est, homo factus per virginem Mariam. Passus est et resurrexit tertia die. Ascendit in celum, venturus est iudicare vivos et mortuos. Eos autem, qui dicunt, erat quando non erat, et quia ex nullis existentibus factus est, vel a+ia substantia dicentes mirabilem, filium dei, hos anatemizat ecclesia catholica et apostolica disciplina. (l. 4a).

Time se svršavaju propisi za prvi dan sinoda.”³

Поводом цитираног *Символа вере*, Фанцев даје коментар: „Grčki, odnosno istočni uticaj uopće, očituje se i u svim *Simbolima* koji se u tijeku razliĉnih obreda tog našeg obrednika spominju. U Sinodalnom *Simbolu* grčki se uticaj izrijeĉkom spominje u stavku: 'unius substantie cum patre, quod greci dicunt homousion', a grĉkim se uticajem objašnjava na pr. i red rijeĉi: 'et resurrexit tertia die' mј(esto): 'tertia die resurrexit'. (isp. Caspari: „Ungedruckte, unbeachtete und wenig beachtete Quellen zur Geschichte des Taufsymbols u. der Glaubensregel”, III, str. 70-71).”⁴

У истој богослужбеној књизи налази се више обреда, а међу њима „obred Bogoјavljenja” који је хрватски историчар опширније коментаришао јер се у њему налазе видни, како каже: грчки или источни, дакле, православни утицаји. И тај фрагмент преносим:

[2] „Naime, u biskupiji, kojoj je naš obrednik bio namijenjen svetila se (in vigilia epiphanie) voda, kako se izrijeĉkom kaže: „ut mos est grecorum ante vespertas sive in octavis” (l. 22b). U svetkovini Bogoјavljenja slavi se upravo

³ F. Fancev, *navedena studija*, str. 522-523.

⁴ Isti, *navedena studija*, str. 527.

uspomena na tri događaja kojima je Bog javno očitovao: da je Isus obećani Mesija i pravi sin božji. Ta tri događaja su: a) poklon mudraca ili triju kralja, b) krštenje Isusovo u Jordanu i c) prvo Isusovo čudo u Kani galilejskoj. U slavljenju tih triju događaja u tijeku stoljeća pošle su zapadna i istočna crkva svaka drugim putem. Na zapadu je preovladao spomen na tri kralja, na istoku spomen na Isusovo krštenje, i zato se samo u istočnoj crkvi održao obred svećenja vode kao pravilo, a u zapadnoj samo kao izuzetak... U obredu Bogojavljenja našega obrednika jednako se svečano slavila i uspomena na krštenje Isusovo, kao i na Tri kralja. Slava Triju kralja u našem obredniku upravo je francuske provenijencije, a slava svećenja vode, prema gore pomenutim riječima obrednika, bit će upravo *uticaj obreda istočne crkve*...Stavljajući ga već u prve početke Zagrebačke biskupije, Tkalčić, dovodi ga u vezu sa ranijim slovenskim bogoslužjem istočnog obreda⁵... Osim toga, taj obred može da bude i dokaz: da je na teritoriji Zagrebačke biskupije u doba njezina osnivanja uticaj istočnoga obreda bio vrlo jak kad se na nj morala obazirati i latinsko-rimska crkvena organizacija.”⁶

У истом обреднику Загребачке бискупје налазио се у богослужбеној употреби и *обред крштења* о коме пише историчар Ф. Фанцев следеће: „Као у обреду свећења воде о Богојављењу, тако ће утицаја истоčne цркве бити валјада и у обреду крштења који се у *Missale antiquissimum* под именом *Ordo baptisterii* налази на л. 84b до 100 b.” Ф. Фанцев је овај „источни обред крштења” само описао, али га није навео, како би се изворно упознали са њим. Као што се види, *Ordo baptisterii* има 14 страна у рукопису и пред њим стоји важна напомена на латинском: „*Primo omnium abrenuntiatio facienda est secundum Niceti episcopo testimonium in libro quinto ad competentes. Non enim ante ad confessionem venitur, nisi prius diabolo fuerint renuntiatum. Tunc fiant scrutinia ut experiatur sepius quam firmiter, post renuntiationem Sathane facta verba data fidei radicatus corde defecerit.*” (л. 84 b). Фанцев наставља даље: „Под riječima ”*secundum Niceti episcopi testimonium in libro quinto ad competentes*” svakako će se razumijevati fragmentarno sačuvano djelo sv. Nicete *Competentibus ad baptismum instructio*, lib. VI (Isp. Hunter: „*Nomenclator literarius theologae catholicae*”, t. I, str. 301, Migne Patrol. ser. lat., t. 52, str.874-875). Tko je upravo taj *Nicetus episcopus*, historija crkvene literature nije jednodušna, jer jedni ga drže za Akvilejskoga biskupa (biskupovao g. 454-485), drugi za dačko-remesijanskoga biskupa misionara (episcopus Remessianensis, biskupovao oko g. 398). Posljednje mišljenje preovladava...Kako se samo mjesto Romatiana,

⁵ Tkalčić: ”I naša biskupija od najstarijih vremena blagoslivlje vodu na bogojavljenje sasvim po istočnom obredu, kako je običaj kod svih Slavena gdje je slovenski jezik u bogoslužju rabljen bio, dočim ini romanski, germanski i ugarski narodi za taj blagoslov ne znaju. Kada je dakle unesen u biskupiju? Doista odmah u prvom postanju Biskupije, po svećenicih koji su slovenskim jezikom i obredom služili se u bogoslužju.” (isp. *Utemeljenje Biskupije Zagrebačke*, Katolički list, g. 1871, str. 234).

⁶ Ф. Фанцев, *наведена студија*, стр.524-525.

Remesiana stavlja u Daciju (Meziju) između Niša i Sofije i identificira s današnjom Belom Palankom, to bi se djelovanje biskupa Nicete bilo kretalo na području istočne crkve. Od pomenutog Nicetinog djela sačuvani fragmenti ne daju nikake mogućnosti da se utvrdi opseg njegova uticaja na obred krštenja kakav je u našem obredniku, ali i ono malo što se u našem obredniku propisuje: da se odricanje vrši prije ispovijedi Simbola, osim u našem obredniku potvrđuje se u jednakom redu u grčkoga obreda. Važno je istaknuti i to: da Simbol (Interregatio credulitatis: Credis in deum patrem omnipotentem, creatorem celi et terrae? R. Credo koji se govori pri krštenju, sadrži u posljednjem stavku (Credis et in spiritum sanctum, sanctum ecclesiam catholicam, sanctorum communionem, remissionem peccatorum, carnis resurrectionem & vitam eternam post mortem? R. Credo) i riječi „sanctorum communionem” koje dogmatička literatura pripisuje upravo biskupu Niceti (Isp. Realencykl. f. protest, Theol., XIV, str.28; Harnack, Lehrb. d. Dogmengesch. III, str. 239, bilj.3). Prema tome će sva eventualna odvajanja obreda krštenja našega obrednika od obreda zapadne crkve biti nastala također uticajem istočnog obreda. Kako se ni u jednom od obreda krštenja zapadne crkve, što ih je priopćio Martène u prvom tomu svoga djela *De antiquis ecclesiae ritibus*, ne ističe obaziranje na propise biskupa Nicete, to je nemoguće odrediti: iz kojih je upravo predložaka ušlo ono u naš obrednik. Ako se u našem obredniku krije velika starina, tada bi se moglo pomišljati čak na to: da su ti propisi već davno prije osnutka Zagrebačke biskupije bili u kreposti u grčkim ili latinskim crkvama Panonije uopće, tj. i Posavske Hrvatske, ili ukratko: oni bi mogli biti ostatak iz onih vremena kad su još postojale i srijemska, i sisačka biskupija, a svakako prije djelovanja franačko-akvilejskih misionara (Isp. Šišić: *Priručnik izvora hrv. historije*, d. I, str. 165-166: *Crkvene prilike u Panoniji*).⁷⁷ Обред крштења који се практиковао у Загребачкој бискупији крајем XI века, а који се налази саопштен на латинском у поменутом обреднику, приписан епископу Никети Ремизијанском, историчар Ф. Фанцев је описао овако:

[3] „Tu se razlikuju zapravo tri vrste reda krštenja: krštenje katehumena (l. 84b-95b), krštenje bolesnih (Incipit ordo ad surrendum infirmum vel baptizandum qui proximus est morte, l. 95b do 99b) i krštenje pogana (Gentilem hominem cum suscepis, primo catecizas eum divinis sermonibus et des ei monita, quem ad modum post cognitam veritalem vivere debeat. Post hac fatiens catecuminum et exsuffes in fatiem eius, l. 99b-100b). Detaljni propisi za krštenje sadržani su samo u obredu krštenja katehumena; u druga dva obreda samo u onim dijelovima gdje se odvajaju od prvoga, a gdje se s njima slažu tu se upućuju na nj riječima „ut supra”.

Обред крштења катекумена почиње се пред улазом у цркву завјетом одрицања и вјеровања (l. 84b-88a), затим istim завјетом у цркви (Hic introducatur

⁷⁷ Ф. Фанцев, *наведена студија*, стр. 526-527.

catecuminus in ecclesiam, l. 88a-89b). Iza toga se polazi u procesiji “ad fontem”, gdje se najprije sveti voda, a onda pristupa samom krštenju “sub trina mersione” (l. 88a-92b). Nakon svršenoga krštenja, na glavu novokrštenih stavlja se bijela odjeća (Post hac ponens cappam super caput eius, l. 92a), u desnu ruku svijeća (Deinde det ei lampadem in dextera, l. 93a). Odmah iza krštenja dijeli se potvrda (isp. Oratio simul et benedictio pontificis ad confirm(tandos) puer(os), l. 93a-94b). Iza potvrde svi se vraćaju u procesiju u crkvu (His ita peractis signetur fons clavi ecclesie et revertatur ad chorum processio), gdje novokršteni iza mise primaju pričest (He due orationes dicantur super infantes noviter christianos post missam, ante quam sumant corpus et sanguinem domini, l. 94b-95a). Osim toga su novokršteni bili dužni još jednu cijelu nedjelju dolaziti u crkvu na misu, gdje im se posljednji dan skidala bijela odjeća (His sacramento vero pasche sive pentecosten quicumque baptizati fuerint, tota ipsa ebdomada ad missas veniant et offeratur pro eis a parenfibus eorum oblatio, atque communicent et sollerter procurent, ne lac et aliquem cibum, priusquam communicentur pane et sanguine domini, sumant. Benedictio aque ad albas deponendas, l. 95a), a zatim oprala u posvećenoj vodi (Finita oratione compatres puerorum albas deponentes eas aqua sanctificata abluant hoc modo decantando: *Ablaverunt stolas suas et candidas eas fecerunt in sanguine agni*. Hoc enim aucinis (tj. vicinis) ecclesie impleatur octavo die baptismi peracto, longinquis autem die fercio, l. 95b).⁸

Пошто је описао обред крштења из старог рукописа, који се приписује Св. Никити Ремезијанском, Ф. Фанцев је закључио: “Od ovdje spomenutih obrednih česti krštenja u doba kad je naš obrednik bio pisan, tj. kraj XI ili početak XII vijeka potvrda i pričest dijelile su se samo u vrlo rijetkim crkvama zapada, dok su u istočnoj crkvi još danas u običaju.”

Не улазећи у дубље разматрање самог текста у коме се помиње Св. Никита из Ремезијане, сматрао сам да изводе из студије проф. Ф. Фанцева треба представити нашим историчарима цркве и другим личностима позваним да нам што боље осветле његову личност и дело. Можда би се у сарадњи са хрватским историчарима римокатоличке цркве могао добити цео и потпун извадак списка о крштењу, од Св. Никите како би се сравнио са оним његовим списима који су већ објављени и обрађени. И сам податак о поштовању његовог списка о крштењу показује нам колико је његово дело било у употреби у једној братској цркви у тако далеком XI веку. Спис би помогао да се каже нешто више не само у литургијском, него и у историјском погледу, од времена Ћирила и Методија до разједињења цркава 1058. године, што је од значаја за боље познавање времена из кога је сачувано тако мало аутентичних докумената.

⁸ Ф. Фанцев, *наведена студија*, стр.525-526.

О обреду „прања ногу” по једном запису Св. Никите

У књизи *Поука* Св. Никите Ремизијанског занимљива је, у књизи шестој, проповед *О светој тајни крштења*. У одељку 4, 5, 6 и 7 говори се о обреду познатом под именом „Прање ногу” (црквенословенски: *Умовеније ногъ*). Св. Никита коментарише место из Јеванђеља у коме се казује како је Исус опрао ноге својим ученицима, апостолима. У његовом тексту стоје и ове речи: „Знамо да Римска црква чије обличије и подобије следимо *нема овај обичај*. *Опет кажем: нема овај обичај прања ногу* (non habet ut pedes lauet). Пази дакле! Можда га избегава због масовности. Има оних који, покушавајући да се оправдају, говоре: како ово не треба радити на служби, ни на крштењу, ни на поновном рођењу, већ да треба да перу ноге као гостима. Међутим, једно се тиче понизности, а друго - светости.”⁹

Ове реченице Св. Никите су од значаја јер нам показују да је обред прања ногу дошао са истока и да је поштован у свим православним црквама које су на истоку постојале и постоје. Пре његовог времена (IV век) католичка црква није практиковала овај обред, иако још у наше дане тај обред јавно спроводи лично папа, а у српској православној цркви се не практикује. Св. Никита је, дакле, један од првих епископа који је *Прање ногу* увео као свечани чин приликом крштења, не обазирјући се на дозволу римског папе. Он то коментарише овако: „Желим да се у свему следи Римска црква. Ипак и ми, будући да смо људи, имамо разум. Зато оно што се *другде ваљаније чува и ми ваљаније пазимо*. Следимо самог апостола Петра. Држимо се његове оданости...”¹⁰ Другим речима, оно што је записано у Јеванђељима почива на истини и поштује се у целом хришћанском свету било да он слави Бога и исповеда хришћанску вероисповест на грчком или латинском језику.

Према Св. Никити, обред прања ногу у источној цркви вршио се у његово време: а) код покрштавања и крштења „оглашених” (катихумена) и оболелих, и б) на служби, односно литургији. У току IV века границе западног римског и источног византијског царства потресали су продори и пљачкања варвара, пагана који су били незнабошци. Да би се они примирили нису у помоћ зване само ратне контраофанзиве у којима је током векова изгинула бројна мушка популација са обе стране, него и мирољубиво преваспитавање хришћанских мисионара који су кроз хришћанство уносили у домове мир и спокојство и нудили варварима саживот са хришћанима. По познатој изреци апостола Павла: „Да сви буду једно у Господу!”

⁹ Свети Никита Ремезијански: *Сабрана дела*, Београд 2007, књ. VI, поука 3, стр. 321

¹⁰ Св. Никита, *наведено дело*, стр. 322. У преводу са латинског овде се разумева „обред”, а не „обичај”.

Мисионари или апостоли који су одлазили међу варваре да проповедају хришћанску веру, тада само на латинском или грчком, били су у првом реду епископи, међу којима је био и Св. Никита Ремезијански, који се управо на подручју своје епископије сусретао са паганима којима хришћанска вера није јављена, а било им је доста ратова и страдања и желели би да са хришћанским мештанима живе у миру. У историји тога доба, од IV века, у коме је Св. Никета живео, па до времена Св. браће Кирила и Методија IX век, било је бројних покушаја превођења паганских племена у хришћанство са променљивим успехом. У време живота и мисионарског делања Св. Никите, исповедањем хришћанства бавио се и његов вршњак и познаник Св. Амвросије Медиолански (о. 339-397) у чијем житију стоји: „Глас о светом Амвросију дође до царице Маркомана (германско племе живело у Чешкој) Фридигилде и она упути молбу светитељу да је научи вери у Христа. Светитељ јој написа опширну п о у к у о хришћанској вери и убеди је у истинитост хришћанства. Фридигилда приведе и свога мужа Христу и усаветова га да склопи уговор о миру са Римском царицом. Силно желећи да види свога учитеља Св. Амвросија, Фридигилда потом отпутова у Медиолан, али светитељ већ беше отпутовао ка Господу.”¹¹ Ово житије писао је презбитер Павлин, иста личност која је о Св. Никити и његовом делању на покрштавању варвара, у својој епископији и шире, певала: „Беспутне планине савлађујеш, претвараш у орања плодна: Оцем те зову све Севера земље. Причом твојом кротак постаје Скит, противно себи прса дивља пружају, кад Учитељ ти си. И Гети журе, и Дачана оба: онај што борави усред земље, или што живи косматији од вола крај обале родне. Од вукова телад ствараш. Сламом лава са волом упрегнутог храниш. Настојиш да се питомој стоци придруже звери разуздане, дивље. Ти просвећујеш пуне људске душе беседом фином. Са тобом у немој крају земље варвари уче; одјекује Христос! Господу вечном утврђујеш иметак овај. Талант свети овим имањем множиш. Чућеш: „У Господара радости свог, весело уђи!”¹²

Нови мисионари, какав је био и епископ Ремезијански Св. Никита приметили су у свом раду на преваспитавању пагана да они тешко схватају основне верске догме, литургију и јеванђеља на латинском, а тако и на грчком језику, а све оно што им се казује њиховим матерњим језиком боље прихватају. Зато су проповедали на њиховом језику и то је давало резултате. У томе су се нарочито одликовали браћа Кирило и Методије у познијим вековима превodeћи Словене у хришћанство; изумевши им најпре азбуку

¹¹ Јустин Поповић: *Житије светог оца нашег Амвросија епископа Медиоланског*, у Житија светих, за децембар, Београд 1977, 246-247.

¹² Свети Никита Ремезијански, *наведено дело*, стр. 393, 395. Речи ове похвалне песме из 397. године упутио је Св. Никита исти презбитер Павлин Нолски који је после смрти Св. Амвросија Медиоланског написао и његово житије. Значи да је пре године 397. апостолско-мисионарски рад међу паганима имао одјека у целом хришћанском свету.

према њиховом језику и преведавши им потом све потребне богослужбене књиге.

Остало је да укажемо и на обред прања ногу који Св. Никита помиње, а то је на литургији, у току или после службе Божје. О томе ближе није познато, али је остао у обичају поменути обред и код Срба и других православних народа. Данас се тај обред налази у Срба двојакo описан: визуелно, на фрескама и у понеким познијим записима. Већ код првих Немањића, великог жупана Стефана Немање, у монаштву нареченог Св. Симеона Мироточивог (+ о.1200) наилазимо на обред прања ногу на фрескама у задужбини Немањића, манастиру Студеници (1183).¹³ У циклусу слика из Христовог живота, насликаног према Јеванђељима, осликана је и фреска *Тајна вечера*, а одмах за њом и *Прање ногу* која представља Исуса Христа који пере ноге ученицима. Већ из самог распореда тих двеју фресака, може се закључити када је на литургији или непосредно после ње у српској православној цркви чин *Прања ногу* могао да буде и јавно пред народом приказиван. То је увек било у време Ускрса, у току тзв. Страсне седмице, на Велики четвртак. После првих сликаних сцена *Прања ногу* у манастиру Студеници иста сцена се налази насликана у готово свим нашим значајнијим, па и мањим средњовековним манастирима кад год су сликане фреске које осликавају житије Христа Спаситеља. Тај древни обичај изводили су углавном калуђери у својим манастирима на челу са својим игуманом или архимандритом или пак, сам епископ и митрополит са групом својих игумана, архимандрита и придворних калуђера у саборној цркви у којој је служио о Ускрсy. Калуђерима би била додељивана улога дванаесторице апостола, а сам епископ би био Христос који врши тај обред. Обред *Прања ногу* о коме се код нас мало писало био је у обичају све до краја XVIII века. Из тог времена су сачувани и описи обреда, имена извођача и начин изведбе.¹⁴ Већ од почетка XIX века, па до наших дана обред *Прања ногу* више се, на жалост, није јавно изводио у српској православној цркви.

¹³ Владимир Р. Петковић: *Студеница*, Преглед цркава кроз повесницу Српског народа, Београд 1950, стр. 317. И у другим бројним монографијама манастира Студенице.

¹⁴ О томе видети у раду Ђ. Перића: *„Умовеніе ногъ” - тумачење једног места из ‘Живота и прикљученија’ Доситеја Обрадовића*, зборник: Дело Доситеја Обрадовића 1807-2007, Београд 2008, 321-324.

II.

Трагом најстаријег старословенског текста и српског прпева молитвене песме „Тебе Бога хвалимо”

Оригиналан текст молитвене песме Св. Никите Ремезијанског *Те Deum laudamus* (српскословенски: *Тебе Бога хвалимъ*, скраћено: *Те Deum*) написан је у IV веку. Не зна се кад се појавио на црквенословенском језику српске редакције. Колико је познато, најстарији (несачуван) текст се налазио у једном зборнику светогорског монаха Томе ‘Тикаре’ (надимак од црквеног чина: ‘ти(пи)кар-а’), који је живео у другој половини XVI и првој XVII века.¹⁵ О његовом монашком житију веома мало се зна, и све што је познато јесу сачуване, већином рукописне књиге које је он писао, преводио и преписивао, а из његових књига на црквенословенском преписивали су и други светогорски монаси.

У српском манастиру Шишатовцу, у Фрушкој Гори, чувао се све до 1941. године један зборник текстова са насловом: *Молитвослов монаха Тикарија Светогорца* (на црквенословенском, српске редакције: Врѣтоградъ дѣшев’ній, сѣречъ: Събраніе ка правовѣрнимъ читате-лѣмъ молитвы исповѣдатѣлнихъ и благодарнихъ, блаженіе памети, инокомъ Ѣикариѣ Светогорце(м)).¹⁶ Рукопис *Молитвослов монаха Томе Тикаре Светогорца* није оригинал. Препис је с краја XVII века, а преписивач је био јеромонах Исаија Шишатовчанин, из манастира Шишатовца. На предњим корицама стојао је запис: „Да се знаје чи(ј)а је књига: Сија книга глаголеми „Тикара” Исаије јер’монаха Шишатовчанина.” И на крајњим корицама потписао се исти власник Тикариног зборника, јеромонах Исаија. *Молитвослов* је имао сачуваних 256 листа. И при крају, од листа 245 до 256 налазио се текст: Исповѣданіе православной вѣри святаго Амвросіа еписк’па медіѡламскаго. - Тебе Бога хвалимъ, тебѣ Господа исповѣдоуемъ. Сачувана су још два рукописа Тикариног *Молитвослова*, један у Хиландару, други у Прагу, у збирци П. Ј. Шафарика, а у Вилни је 1620 године „штампан *Вертоград душевни...сирјеч Собраније, блаженија памјати иноком Тикареју Свјатогорцем*, тисненијем же типографским ниње првије напечатасја.” По Ђ. Сп. Радојичићу бележим да се „у Хиландару налазе два примерка те књиге.”¹⁷ Пописујући рукописе и штампане књиге библиотеке манастира Хиландара Димитрије Богдановић

¹⁵ Ђорђе Сп. Радојичић: Старо српско песништво. *Труд Тикаре, инока от Цариграда*, Летопис Матице српске, књ. 389, св. 2, 1962, стр. 142-147.

¹⁶ Садржај Тикариног зборника дат је по опису поменутог рукописа у књизи Саве Петковића *Збирка рукописа манастира Кувевдина, Дивше, Шишатовца и Гргетега*, Споменик САНУ, CI (3), н. с. Београд 1951, стр. 42-43, рукопис бр. 23 (202). Према саопштењу Радмиле Петронијевић, кустоса Црквеног музеја у Патријаршији у Београду, рукопис није сачуван.

¹⁷ Ђ. Сп. Радојичић, *наведени рад*, стр. 146.

је описао рукопис *Молитвеник манашки* инока Тикаре из друге половине XVI века, као и више других хиландарских рукописа из XVII века, али међу штампаним књигама нема описа објављене књиге Томе Тикаре *Верthroград душевни* о коме је писао Ђ. Сп. Радојичић.¹⁸ Овај штампани примерак инока Тикаре *Верthroград душевни* из 1620 године мени недоступан, важан је из два разлога: први, што на издању стоји: „*блаженија памјати*”, сугерише претпоставку да он није био издавач свог дела, односно: да се пре те године упокојио. А то значи да је живео и у другој половини XVI века.¹⁹ Друго, увид у штампани примерак књиге показао би нам да ли је у том зборнику или Собранију био и препевани црквенословенски текст песме *Тебе Бога хвалимо*. На основу описа те књиге могло би се установити којом словенском редакцијом је објављена и да ли је издавач Словен, односно Србин, Рус, Бугарин; да ли је то светогорско словенско издање и сл. Засад док се не пронађе доступан примерак ове штампане инкунабуле Инока Тикаре, на основу описа садржаја тог рукописа из друге половине XVII века, који је имао у својини српски јеромонах Исаија Шишатовчанин, долазимо до сазнања о постојању првог познатог српскословенског препева песме *Тебе Бога Хвалимо*. О српском монаху Исаији Шишатовчанину не зна се много. Записано је приликом визитације фрушко-горских манастира 1753. године у манастиру Шишатовцу: „Јеромонах Исаија, преставлсја 1748., октомврија 8. Неимјел ничто.” И још је додато, да се у атару манастирском налази хумка звана „Исаин Гроб”, која лежи „от истока” према селу Лежмиру.²⁰

Током XVIII века постоји још неколико помена ове песме у историјској и црквеној литератури. Тако, у северне крајеве Србије, на простору данашње Фрушке Горе која је у првој половини XVIII века била поприште ратова између Аустријске монархије и Турске, песма св. Никите Ремезијанског *Тебе Бога хвалимо*, тада приписивана св. Амвросију Медиоланском, певана је на латинском. Нарочито у борбама око опсаде Београда. По једном извештају савременика „Његово височанство принц Евгеније Савојски је 19. августа [1717] дао свечано да се пева *Te Deum laudamus* на бојном пољу, у шатору великог везира, за победу задобијену над заједничким непријатељем [Турском] 16-тог овог месеца, а испалише се многи топовски плотуни на

¹⁸ Д. Богдановић: *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*, Београд 1978, бројеви рукописа у регистру под Инок Тикара *Списи*.

¹⁹ Према оскудним подацима о Иноку Тикари које је сакупио Ђ. Сп. Радојичић, испада да су постојала два монаха са истим именом, али нису живела у исто време. Старији је Тома Текара, магистар и оратор, живео у време византијског цара Андроника II (1282-1326). Рођен у Солуну крајем XIII века. Као монах добио име Теодул. Од 1314 и 1316 живео у Цариграду. Преминуо око 1330 у Солуну. Написао као монах Теодул многе црквене песме, а за неке од њих је и мелодије саставио. Други је Инок Тикара, са назнаком: *Светогорац*, који је живео у XVI / XVII веку. Постојао је и Јован Тикара, грчки монах. (по *наведеном раду* Ђ. Сп. Радојичића).

²⁰ Д. Руварац: *Опис српских фрушкогорских манастира 1753 год.*, Ср. Карловци, стр. 143, 160.

копну и на води, нарочито из топова задобијених у битци.”²¹

Хроничари великих ратова током XVIII века описали су и седмогодишње ратовање Аустрије и Пруске током године 1757. у којима су на страни Аустријанаца учествовали и Срби као њени поданици. „Седмогодишња војна је увећала буктала”, писао је историчар књижевности др Тихомир Остојић (1865-1921), значајан и као српски композитор. „Громки одједи овога страховитог рата, писао је даље Остојић, који је пре годину дана дигао пруски краљ Фридрих Велики на Марију Терезију и њене савезнике допирали су и у тишину монашких станова у Фрушкој Гори. У бојним редовима аустријске војске стајали су и српски борци и одликовали се храброшћу и верношћу. Али су Пруси продирали и овог пролећа су доспели пред Праг. Опасност се приближавала. Конзисторија је 6. маја 1757. наредила била да се и у манастирима држе молепствија са јектенијама, састављеним нарочито за ову прилику, које се имају читати за трајања целог рата. Пруси су победили код Прага и после је текао бој до јесени с променљивом срећом. Сад митрополит (српски: Павле Ненадовић) јавља из Беча да је био у Двору на аудијенцији, да је милостиво примљен и да му је обећана утеха. Том приликом је сама царица похвалила верност и јунаштво српских војника пред непријатељем. Стога митрополит наређује да се у манастирима држи неколико свеноћних бденија и да се сваке службе говоре јектеније за цара и војску које су пре наређене. Колико је било интересовање за овај рат види се и даље из држања митрополитова, а иза њега и целог народа. У другој половини новембра (1757) стиже из Беча од митрополита, преко архимандрита Вићентија радостан глас о славној победи ‘сверху нашега непријатеља краља прускога’ код града Швајдница 1/12 новембра. Митрополит наређује да се држи б л а г о д а р е н и ј е Богу за победу, с Молитвом св. Амвросија *Тебе Бога хва-лимо*, а молепствије са поменутиим јектенијама нека се и даље ‘непрес-јекомо’ чини...”²²

И године 1806. у борбама и победама Карађорђа и српских устаника у Првом српском устанку чула се песма *Te Deum*. У једном писму митрополиту Стевану Стратимировићу, који је жељно ишчекивао вести о борбама у Србији стајало је следеће обавештење: „Ваша екселенција! Из Синода сербског, из Смедерева, послата су писма на све стране на стојеће трупе, и објављенија: како су Турци на Алексинцу против Ниша *разбијени* у прошавшу среду, тј. 22 овога м(есе)ца...И на то у Смедереву, около Београда, и ове трупе сербске около Шабца јесу, како из мали, тако из топова пуцали и *Te Deum* весело држали...Ово је публично свету издато.”²³ Важно је истаћи да се

²¹ Вlado Драшковић: *Један француски извештај о борби за Београд 1717. године*, Годишњак града Београда, VII, 1960, с. 76.

²² Т. Остојић: *Доситеј Обрадовић у Хопову*, Нови Сад 1907, с. 230-231.

²³ *Први српски устанак*. Грађа и писма, приредио Радослав Петровић, књига I (1804-1808), Београд 1977, бр. 159, стр. 216-217. Писмо датирано: Кленак, 28. августа 1806. Приређивач је

поред Совјета први пут, у овом акту из 1806., спомиње у Првом српском устанку и „Синод сербскиј” у Смедереву, успостављена установа Српске православне цркве у ратним условима, који је имао и своја ‘засједанија’ за црквено-просветне послове. Синод је већ тада могао користити објављене богословске и нарочито богослужбене књиге, издате током друге половине XVIII века, у којима је био штампан и текст песме *Тебе Бога хвалимо* на црквенословенском. Која су то издања?

Прве штампане текстове песме Св. Никите Ремизијанског *Тебе Бога хвалимо* на црквенословенском језику у богослужбеној употреби, налазимо у књизи црквеној са насловом: КНИЖИЦА СІА ЗБОРНИКЪ ИМЕНЪЕМАА, ТО ЕСТЬ НѢКОТОРИХЪ МОЛЕНІЙ НА ВСАКЪ ДЕНЬ ПОТРЕБНЫХЪ. СОБРАНИЕ. Доживела је велики број издања: 1770², 1781², 1792², 1799², 1808, 1821, 1828, 1832, 1838, 1844, 1847, 1853, 1857. Наслов је гласио: „*Молитва благодарствена*а сватаго Амвросиа, епископа медиоланскаго *Тебе Бога хвалимъ*.” Текст је саопштен у прозном облику и не могу се разазнати *певани стихови*. Током XIX века у српским богослужбеним књигама текст песме је саопштаван као део чина Благодаренења.²⁴ У сећањима старог учитеља Теодора Димића (1815-1905), сазнајемо још неке занимљиве податке о песми Св. Никите *Тебе Бога хвалимо*. Он пише: „У црквеним књигама *Октоиху*, *Минеима*, *Триоду*, *Пентикостару* и другим неким у Русији штампаним, нигде се не налази она св. Амвросиа Епископа Медиоланског благодарителна песма (*Lobgesang*) *Тебе Бога хвалим*, него приликом (чина) Благодаренија појало се *Велико славословије*: ‘Слава Тебје показавшему нам свет’. А у Панчеву, иницијативом Д(авида) Рајића (1777-1840) неки поп Тоша (+ 1845), отац покојног проте Васе Живко-вића (1819-1891) из Зборника, штампаног у Будиму²⁵, научио је препаранде да поју *Тебе Бога хвалимо* - на о с м и глас; но сад где год се поји, поји се на ш е с т и глас.”²⁶ Тако је песма ушла у богослужбене књиге српске православне цркве, али је у многим зборницима текст песме *Тебе Бога хвалимо* објављен тако да су *певани стихови* саопштени као прозна целина. И увек са погрешном старом ауторизацијом, приписани св. Амвросију Медиоланском. Само у једном зборнику текст песме је наведен онако како треба: у стихованом облику и тај текст преносим у прилогу. Објављен је у реткој богослужбеној књизи *Новаа Катавасиа*, Панчево 1877. године.

у спуштеници додао: “*Te Deum laudamus* – Тебе Бога хвалимо, химна захвалности Богу која се пева у црквама у свечаним приликама.”

²⁴ Чин *Благодаренења* се врши у православној цркви приликом неког срећног исхода за владара и државу. Како и када се тај обред обавља у Српској православној цркви видети у књизи Л. Мирковића *Литургика*, II посебни део: св. тајне и молитвословља, одељак: *Молбена пјенија*, Београд 1967, 190-193.

²⁵ *ЗБОРНИКЪ или Собрание молений*, Будим 1799 (постоје три издања те године)

²⁶ Тихомир Р. Ђорђевић: *Личности и прилике из културног живота Војводине (Тодор Димић и његове рукописне белешке)*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 1924, с.211.

Тешко је данас без озбиљнијег трагања изнаћи ко је и када први превео песму Св. Никите на српски. Али се зна да је критичко издање *српског текста* урадио учени богослов, епископ бачки др Иринеј Ћирић (1884-1955). Тај српски превод такође се налази у ретком издању, у публикацији: КАЛЕНДАР Српске православне епархије Бачке за просту годину 1943, стр.205-206 са насловом: *Песма светог Амвросија, епископа медиоланског*. Превод, који наводим, израђен је са црквенословенског на српски и пропраћен ученим цитатима из Библијских текстова којима је песник Никита био надахнут када је своју песму испевао; цитате и "разнотченија" наводим испод преведеног текста епископа др Иринеја Ћирића.

ТЕБЕ БОГА ХВАЛИМО!

Тебе Бога хвалимо, Тебе Господа исповедамо!¹; Тебе Оца превечнога сва земља велича!²

Теби сви анђели, Теби небеса и све силе, Теби херувими и серафими кличу гласовима који не престају:³

„Свет, свет, свет је Господ Бог Саваот! пуни су небеса и земља величанства славе Твоје!”⁴

Тебе преславно апостолско коло, Тебе хваљени збор⁵ пророчки, Тебе хвали пресветла⁶ мученичка војска.

Тебе по свој⁷ васељени исповеда света црква: Оца недостижна⁸ величанства, Твојега истинитога и јединороднога⁹ Сина којему се (све) клања¹⁰, и светог утешитеља¹¹ Духа.

Ти Христе, Царе славе¹², Ти Очев Син јеси који свагда јест: Ти, да избавиш човека узе га и не би ти гнусна Девојачка утроба.

Ти преодоле жалцу смртному и отвори Царство небеско онима који вјерују; Ти седиш десно¹³ од Бога у слави Очевој, вјерујемо да ћеш доћи као Судија.

Тебе, дакле, молимо: помози слугама својим које си скупоценом крвљу искупио!¹⁴

Удостој да са светима Твојим у вечној слави¹⁵ Твојој царујемо¹⁶. Спаси народ свој, Господе, и благослови достојање своје!¹⁷

Управи их и уздигни их довека. У све дане благосиљаћемо Тебе и хвалићемо¹⁸ име Твоје довека и ва век века.¹⁹

Удостој, Господе, да се овога дана сачувамо од греха! Смилуј се на нас, Господе, смилуј се на нас!

Да буде, Господе, милост Твоја на нама као што се уздасмо у Тебе²⁰ У Тебе се, Господе, уздасмо да се не застидимо²² довека! Амин!²³

[Употребљени библијски цитати: ¹ Пр. Данило, II, 23; ² латински: поштује; ³ латински: гласом који не престаје; ⁴ Пр. Исаија, VI, 2-3; ⁵ дословце: број;

⁶ латински дословце: у белу руху (candidatus); ⁷ нема у латинском; ⁸ латински: неизмерна; ⁹ латински: јединога; в. Еванђеље Јованово I, 14 и Галатима IV, 4; ¹⁰ латински: поштовања достојнога; ¹¹ Еванђеље Јованово XIV, 26; XV, 26; ¹² псалм XXIV, 7-10; ¹³ Колошанима III, 1 и чешће; ¹⁴ I Петрова I, 19; ¹⁵ II Тимотију II, 10; ¹⁶ латински: учини да се...у вечної слави Твојој сврстамо; ¹⁷ псалм XXVII, 9; ¹⁸ латински: благосиљамо Тебе и хвалимо...; ¹⁹ псалм CXXXIV, 2; ²⁰ псалм XXXII, 22; ²¹ псалм XXIV, 20; ²² латински: уздах... застидим; ²³ нема у латинском].

На Свето Богојављење 2016.

ПРИЛОГ:

ПѢСНЬ Св. АМВРОСІА ЕПІСКОПА МЕДИОЛАНСКАГО.

Тебе Бога хвалимъ, тебе Господа исповѣдаемъ, тебе пречестнаго О́тца вса-земля величаеъ.

Тебѣ вси аггели, тебѣ небеса и вса силы, тебѣ херубими и серафими непрестанными гласыъ зывають:

Святъ, святъ, святъ, Господь Богъ Савашъ, полны сътъ небеса и земля величества славы твоеа.

Тебе преславный апостолскій ликъ, тебе пророческое хвалебное число, тебе хвалятъ пресвѣтлое мученическое воинство.

Тебе по всей вселеннѣй исповѣдаеъ свѣтлая церковь, О́тца непостижимаго величества, покланяемаго твоего истиннаго и едиnorodнаго сына, и свѣтаго оутѣшителя дѣха.

Ты царю славы Хрѣсте, ты О́тца присносѣрный сынъ еси, ты ко избавленію прѣмла человека, не возгнѣшался еси дѣвическаго чрева.

Ты додѣлалъ смерти жало, ѿверзалъ еси вѣрбующимъ царство небесное, ты одеснѣю Бога сѣдиши ко славѣ О́тчей, сѣдѣла прѣйти вѣршился.

Тебе оубо просимъ: помози рабамъ твоимъ, иуже честною кровію исполнилъ еси.

Сподоби со свѣтлыми твоими во вѣчной славѣ твоей царствовати. Спаси люди твоа Господи, и благослови достояніе твое.

Исправи ѿ и вознеси ихъ во вѣки. Во вса дни благословимъ тебе, и восхвалимъ имя твое во вѣкъ и во вѣкъ вѣка.

Сподоби Господи въ день сей безъ грѣха сохранимся намъ. Помилуй насъ Господи помилуй насъ.

Бѣди милость твоа Господи на насъ, якоже оуповахомъ на тѣ. На тѣ Господи оуповахомъ, да не постыдимся во вѣки, аминь.

Певани текст песме Св. Никите Ремезијанског „Тебе Бога хвалимо”, на црквенословенском, у Српској православној цркви

СТО ПЕДЕСЕТ ГОДИНА ОД ПРОНАЛАЖЕЊА
СВРЉИШКИХ ОДЛОМАКА ЈЕВАНЂЕЉА
(1866–2016)

„Град Сврљиг је на десној обали тако названог Сврљшког Тимока, на самој ивици од интересног теснаца, кроз који се пробија та речица почињући од села Нишеваца па до испод села Вароши. Сам је град на врху стене, куда се товаран коњ веома тешко може извести: тако су тесна она једина врата од самотворога камена, кроз која једино могућан је пролазак одоздо до у град. Од њега данас стоје само две куле, но и оне као да нису биле сведок оне јуначке борбе за уједињење племена и државе србске – године 1180. Западно од града, на неколико хвата ниже, пошто се спусти са његова недоступна подножја, остаци су бивше вароши, где је још и за Турака била чаршија, али се сада то претворило у њиве и ливаде. К тим остацима наше старине мило ми је што могу да додам још један писмени споменик из 13. века, који поста баш у самом граду Сврљигу а и нађен је недалеко од њега“, овако Милан Ђ. Милићевић описује Сврљиг кроз који пролази давне 1866. године, где, у селу Извор добија од свештеника Филипа Недељковића пергаментне листове из 1279. године.

*Остаци куле
Сврљшког града код Нишевца*

Положај тадашњег града није и положај данашњег Сврљига, остале су куле понад села Нишеваца да сведоче како после Немањиног похода када „не оста ни камен на камену“ (1182. године) и после Угара који „опленише и запалише град Сврљиг и поробише“ (1597. године), и данас тек камен на камену сведочи како је 1999. године по последњи пут срушен „град Сврљиг“ руком трагача за закопаним благом.

Поред урушених кула, испосница уписаних у стеновитим пределима око села Нишевац, *Сврљишки одломци Јеванђеља* представљају још један споменик који сведочи о духовном богатству овог граничног простора: отуда и они улазе у ред како српских тако и бугарских писаних споменика подсећајући нас на некадашње конституисање старословенског језика и првих словенских држава на Балкану. Познато је пет писаних споменика из 13. века: *Законоправило Светога Саве* из 1262, *Шестоднев Јована Егзарха* из 1263, *Одломци Апостола* из 1277. и *Беседа Константина Презвитера* из 1284 – у хронолошком низу *Сврљишки одломци Јеванђеља* заузимају четврто место.

Године 1866. *Српско учено друштво* добило је на поклон за библиотеку „одломак старог рукописног еванђељија српске рецензије, писаног на кожи у граду Сврљигу у Србији“ и према месту настанка именovalo га као *Сврљишке одломке Јеванђеља*. Одредивши их на овакав начин, придевом „сврљишки“, остављено нам је у аманет оно што је и сам Војсил Граматик, наш први завичајни писац, истакао у свом запису: „Написах ове књиге у граду Сврљигу...“ Ономе Сврљигу који је у време конституисања прве српске државе био на граници Византије и Србије. И то не само на материјалној граници, већ и духовној, јер је очигледно виђен као место које мора и може са својим житељима помирити све: људе и Бога, словенске народе Бугаре и Србе. То мора да је имао на уму и епископ нишки Никодим када је наложио свештенику Георгију (дакле Ђорђу), „а званом попу Радославу“, да пронађе граматика који ће *Тетрајеванђеље* преписати управо у Сврљигу.

Неколико је порука које нам доносе *Сврљишки одломци Јеванђеља* у години јубилеја: порука самог јеванђеља, благе вести, која постоји у духу српског колектива свесно спозната већ 150 година. Ови одломци написани 1279. године, вековима су имали свој живот светлости, видеда и љубави. Имали су и време мрака, али у најсветијем месту цркве у селу Извор – Владичином трону. На крају, нашли су се у радној фиоци пароха Филипа Недељковића који са Наумовићем, и великом свешћу о важности списа којима је место у ученим рукама, предаје пергаментне листове Милану Ђ. Милићевићу да би тако стигли до *Српског ученог друштва* у Београду.

С обзиром на то да се ради о препису *Тетрајеванђеља*, остали су сачувани пергаменти на којима се налазе следећи текстови: *Јеванђеље по Матеју*: I, 1–25, II, 1–23, III, 1–17, IV, 1–5, *Јеванђеље по Јовану*: IV, 8–22,

X, 3–9, 18–26, XX, 9–19, XXI, 1–15, попис глава *Јеванђеља по Матеју*, разна упућивања и *Запис Војсила Граматика*:

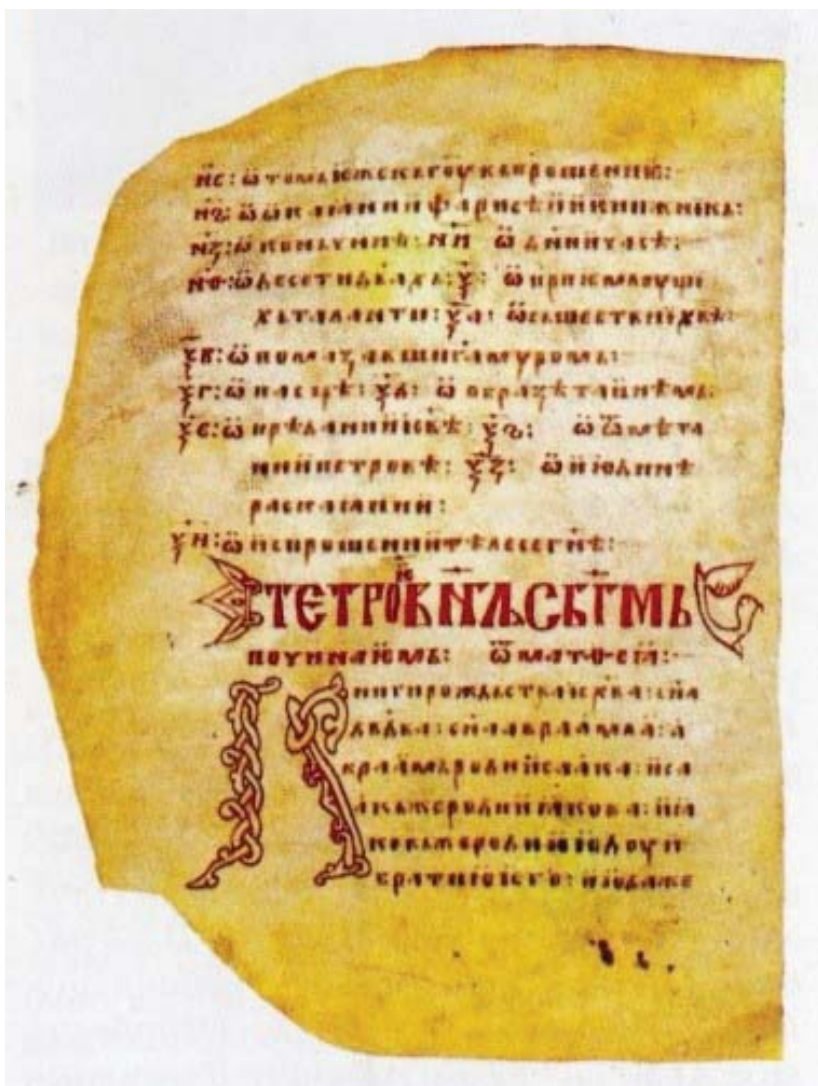
„У име Оца и Сина и Духа Светога, ја слуга Божји Костандин Чатац, а звани Војсил Граматик, написах ове књиге свештенику Георгију, а званом попу Радославу, у граду Сврљигу, за владање цара Иваила, и у време епископа нишког Никодима, године 6787, индикта седмога, када Грци опседаху град Трново. Молим вас оци и браћо, до кога дођу ове књиге, читајте исправљајући их, а мене грешнога не прекоревајте већ пре благосиљајте, да и вама Бог опрости и пресвета Његова мати амин амин амин.“

На једанаест пергаментних листова *Сврљишких одломака Јеванђеља* остало је симболично пет православних порука и поука које и данас имају исто значење за све православне хришћане, које и данас сведоче Христову реч на исти начин као и вековима раније. Поруке које издвајамо симболичан су пример онога чему и данас човек треба да тежи: роду достојном покајања што значи да сваки човек треба да живи свој живот по Божјим законима, а не да се ослања на име предака; добрим делима којима се заслужује царство Божје („Родите дакле род достојан покајања. И не мислите и не говорите у себи: Имамо оца Авраама, јер вам кажем да може Бог и од камења овога подигнути дјецу Аврааму. А већ и секира код коријена стоји, свако дакле дрво које не рађа добра рода, сијече се и у огањ баца.“), духовношћу и духовном раду на себи са свесним појмљењем да је све у рукама Божјим („Не живи човјек о самом хљебу, но о свакој ријечи која излази из уста Божијих.“), вечношћу која се једино може реализовати кроз Христа, Бога и Божју љубав („Сваки који пије од воде ове опет ће ожедњети, а који пије од воде коју ћу му ја дати неће ожедњети довијека, него вода коју ћу му дати постаће у њему извор воде која тече у живот вјечни.“), сталном улажењу у просторе духовности и љубави; свесном слободном животу, а не робовању слабостима и другим људима („Ја сам врата, ако ко уђе кроза ме, спашће се, и ући ће и изићи ће, и пашу ће наћи. Зато ме Отац љуби, јер ја живот свој полажем да га опет узмем. Нико га не узима од мене, него га ја сам од себе полажем. Власт имам положити га и власт имам опет узети га.“), добрим делима, јер једино дела сведоче о нама какви смо заиста („Дјела која творим ја у име Оца својега, она свједоче о мени.“).

Ове године испуњава се 150 година од открића *Сврљишких одломака Јеванђеља* (1866–2016). Поред симболичног значења порука које су преживеле време, светлост овог списка позива нас на враћање исконском добру и Богу као једином утешитељу, нади и Љубави.

Откровење *Сврљишких одломака Јеванђеља* одличан је подсетник и позив на верско познање и сабрање у Христу, на позив да се приклонимо благословљењу, а клонимо злословљења у духу исписаних стихова Војсила Граматика.

Још једном подсетимо на опис: „Сам је град на врху стене... тако су тесна она једина врата од самотворога камена...“ Милана Ђ. Милићевића, који асоцира на чувену библијску *широка су врата и широк пут који води у свет, а тесна су врата и тесан пут који води у живот и тешко се налазе*. Амин амин амин.

Прва страна Сврљишких одломака Јеванђеља из 1279. г.

НАРОДНА ВЕРОВАЊА У ЛУЖНИЦИ

Једног јулског дана 1993. године упутио сам се до Редакције Расковника, која је онда била смештена у просторијама Народне библиотеке „Вук Караџић” у улици Тирила и Методија 2 у Београду. Уредник ове угледне публикације је онда био Љубинко Раденковић, али сам у просторији Уредништва затекао Добривоја Младеновића, који је био просто затрпан мноштвом папира. Како се нисмо познавали, са занатижељом, али и са извесном резервом ме је примио. Након поздрава и неколико уобичајених речи представљања, оних које незвани и непознати гост мора рећи домаћину, рекох му да сам донео збирку народних веровања из Лужнице. Извадих је из торбе, и дадох му да је погледа. Окретао је листове рукописа, ишчитавао понешто у журби, па рече: „Може ово, али је преобимно, имам мноштво рукописа, посебно из западних крајева, а са твог простора, мислећи очигледно на пиротски крај, нам не стижу тако често прилози, па ћу из ове збирке узети одеређен број...” Тако је и било, од њих преко стотину (према тадашњој систематизацији) изабрао је четрдесет и три и објавио их у двоброју 77-78. 1994. године. Потом је моја рукописна збирка народних веровања, коју сам крајем седамдесетих година стрпљиво бележио, остала у једној свесци на рубу заборава, док сам се ја својим интересовањима све више удаљавао од ње.

Тим својим белешкама вратио сам се тек ове године (2016). Сада их, тематски систематизоване и са покојим новим записом и уводним коментаром, доносим читаоцима „Беоппаланачког зборника” у целисти.

Прве записе народних веровања из Лужнице нашао сам у чланку *Листићи из народне педагогије* учитеља Димитрија Поповића (1867-1897), које је он бележио за време службовања у Љуберађи 1890-1892, а које је читао заједно са таквим записима из Крајине на осмом и деветом састанку Лужничког учитељског збора 25. 05. 1892. године у Црвеној Јабуци, и потом их је објавио у 10 свесци „Учитеља”¹. Те године први свршени лужнички учитељ и дејчи песник Милан Ђ. Станијевић Млађинац (1868-1934), родом из Горчинца, је у „Тежаку” објавио опис обичаја *Ђурђевдан у Лужничком срезу*², а на Збору пиротских учитеља је читао свој текст посвећен такође једном лепом народном обичају тог времена у Лужници - „краљицама”,

¹ „Учитељ”, Београд, 1892. св. 10.

² „Тежак”, Београд, 1892. бр. 15 и 16. стр. 134.

које Лужничани зову „краљ”³. Касније је веома садржајне податке дао Владимир Николић (1872-1944.) у својим етнолошким белешкама, објављених у „Караџићу” (1900, 1901, и 1903.) и „Гласнику Етнографског музеја” (1936), али посебно у делу *Из Лужнице и Нишаве* (1910.), где се о народним веровањима говори у оквиру описа хришћанских празника и описа народног живота.

Потом је много времена прошло до појаве Душана Ћирића (1905)⁴, и посебно књижевника Драгољуба Манића Форског, који је у збирци „Лужничка народна баштина” (1980.) објавио већи број народних веровања. Форски је доста бележака о народном веровању уградио у свом „Лужничком речнику” (1997); такође краће забелешке из ове области налазе се и његовој илустрованој монографији „Лужница” (2001). Затим су и хроничари у сеоским монографијама посветили одређени простор овој теми⁵, као и у студијама, каква је „Бачије” (2007) Христивоја Пејчића⁶, и његовим посебним чланцима, какав је „Српски народни обичаји из Пиротског округа”⁷.

Иначе, хришћанска црква народна веровања дели на религиозна веровања и сујеверје или празноверицу, против које се она стално борила. Према Хелмуту Хилеру, све религије се са највећим непријатељством боре против празноверја, јер оно несумњиво умањује утицај хришћанских цркава, али исти је однос према њему и код свих осталих религија.⁸ Независно од става цркве, као и самог значења појама сујеверје, запажа се да га данас многи

³ Архив САНУ, Етнографска збирка бр. 3, в. и: Милан Ђ. Станојевић, *Краљички обичај и песме – Краљ*, Из народних обичаја у срезу лужничком, округа пиротског, „Пиротски зборник” бр. 29-30, стр. 149-165, Пирот, 2004/2005.

⁴ Душан Ћирић се у својим истраживањима претежно бавио историјским темама и записима из привредног живота, а народним животом и фолклором бавио се у чланку *Седења и седењарске песме у Лужници*, објављеног у „Гласнику Етнографског музеја” (Београд, 1977. књ. 41.). в. и: Гојко Антић - Векослав Пејчић, *Школа у Љуберађи 1868-1998*, Љуберађа-Београд, „Клуб НТ” 2000. стр. 186-197.

⁵ Божидар Бошко Богдановић, *Раков Дол*, Пирот 1984. 48-57; Сава Т. Игњатовић, *Радосинска хроника*, Ниш 1985. 76; Негован Тодоровић, *Стрижевац (Горњи и Доњи)*, Ниш, 2000. 398-403; Драгомир Гоша Анђелиновић - Милисав Миша Здравковић - Велимир Веља Ђорђевић, *Лужничко село Црвена Јабука*, Црвена Јабука 2002; Велимир Веља Ђорђевић, *Огњишта предака – Лужничко село Извор у бурама минулих времена*, друга књига *Извор*, Народна библиотека Бабушница, 2005, 347-348; Душан Ћирић, *Јасенов Дел*, Пирот, 2006; Радислав и Божидар Голубовић, *Монографија села Брестов Дол*, Власотинце, 2010; Станоје Петровић, Томислав Митић и Радомир Ћирић, *Село Вава*, - Томислав Митић, *Веровања, празноверице, демонизам*, 272-277, Културно-просветна заједница Србије, Народна библиотека Бабушница, Београд - Бабушница 2012. Миле Јоцић, *Село Стол*, Бабушница, 2015; Божидар Здравковић, *Камбелевац беше село*, Бабушница, 2016; Драгољуб Манић Форски, *Радосијевац*, САНУ, Београд, 1996..22-24. и 27-32.

⁶ У овој значајној студији неопрезношћу издавача и самог аутора су промакле извесне штампарске грешке које нису пропраћене уобичајеном исправком. - Христивоје Пејчић, *Бачије или самоорганизовање сточара*, Народна библиотека „Свети Сава”- Лепосавић, Краљево, 2007.

⁷ Објављеног у „Белопаланачком зборнику” 2009. године.

⁸ Хелмут Хилер, *Све о празноверју*, Графички завод Хрватске, Загреб, 1989. стр. 221.

у свакодневном говору погрешно користе, поистовећујући га са значењем религиозност. Према црквеним изворима, оно потиче из старословенских речи „всује” и „вјерје”, што значи: узалуд, бадава веровати тј. веровати у нешто што се ни вером ни науком не може доказати да постоји, што не постоји ни у овом ни на оном свету⁹. Дакле, сујеверје је празно веровање, празноверство, празноверје.

Како у народу религиозно веровање и сујеверје паралелно опстају и често се међусобно преплићу, моје белешке управо садрже веровања са религиозном основом, али највећи број њих припада сујеверју тј. народном празноверју. Многа од њих сам забележио у задњи час, јер ће отићи у заборав – ако већ нису, са генерацијама и временом чији су представници и моји саговорници на ову тему. Међутим, поред оних која ће пасти у заборав, многа од њих, независно од тога што представљају поуздану заблуду, показују велику виталност и прате наш народ од памтивека, као аманет незнабожачког, паганског – претхришћанског периода, које људски дух и животне околности преносе са колена на колена до данашњих дана. Једно од таквих веровања у српском народу, које је и у Лужници присутно, по Милојевићу, је веровање да ће нам се некакво зло, непријатност или нежељени догађај десети ако нам мачка пређе пут.

Будући да је човеков опстанак у најужој вези са познавањем самога себе и света који га окружује, борба са незнањем и заблудама пратила га је од првих дана његовог постанка. Сујеверје је вероватно човеку доносило изванредан излаз, утеху и наду, али оно га је спутавало и успоравало његов развој. А управо у таквом стању људског духа – у крилу заблуда и незнања – човек је налазио подстицај за развој науке, која је ширила човекове видике и налазила праве путеве до истине, и спасоносних и прогресивних решења.¹⁰

Сујеверје формира правила људског понашања, оно нуди човеку „спасоносни лек”, излаз из психичке тескобе, чудесно магијско деловање на вољу и судбину друге особе, оно предвиђа добро и зло оном који му је подлежан и сл. Његово дејство на човеково мишљење често има заслепљујућу моћ, толико јаку да јој и многи научници, многи посленици у разним областима културе, као и државници нису одолевали. Неколико таквих примера наводи Тихомир Ђорђевић у сјајној студији, посвећеној веровању у зле очи, које је присутно свуда у свету.¹¹

Свакако, да овим белешкама народна веровања у Лужници нису сва обухваћена. Овде су наведена она која се најчешће срећу, која су општепозната, али има и оних која су, можда, специфична, и која се могу чути само у мом родном Горњем Стрижевцу и селима у његовој близини. Са

⁹ Сујеверје, „Глас”, Ниш, 1899. стр. 149.

¹⁰ Др Милорад Ч. Драгић, *Заблуде, сујеверја и народно здравље*, Институт за здравствено просвећивање НР Србије, Београд, 1952. 3 - 8.

¹¹ Тихомир Р. Ђорђевић, *Зле очи у веровању Јужних Словена*, Српска краљевска академија, Београд, 1938, 2.

њима је, у много чему, као и са народним говором: у сваком селу ћете чути неку специфичну реч, па и за неко веровање које постоји и одржава се само у њему. Зато је њихов број много већи. Уосталом то потврђују и белешке других истраживача који су се овом темом бавили.

Записе народних веровања у овом чланку износим фрагментарно, у форми краћих записа, а поделу сам извршио по угледу и приступу овој теми Милета Недељковића¹² - према њиховом одвијању поводом хришћанских празника и редоследа у црквеном календару, као и Хелмута Хилера, који је основне одреднице празноверја у свакодневном животу сврстао у форми лексона.¹³

Овде изражавам захваланост рецензенту проф. др Недељку Богдановићу на времену које је посветио ишчитавању рада и добронамерним сугестијама које ми је предложио. Такође, захвалност дугујем и проф. др Љубисаву Ћирићу, уреднику „Белопаланачког зборника”, на подршци, конструктивној сарадњи, и обављеном лекторисању.

I ОБИЧАЈНЕ РАДЊЕ И ВЕРОВАЊА ПОВОДОМ ХРИШЋАНСКИХ ПРАЗНИКА

БАДЊЕ ВЕЧЕ

Иако је уобичајено да се у српском народу говори о Бадњем дану, у мојој породици, и оно што сам успео да чујем у народу у Лужници, углавном се говори о Бадњој вечери („Бгња вечер”, „Багња вечер”, „Бдња вечер”); употреба назива Бадњи дан („Бгњи дњ”) је много ређе у употреби. Ова појава је вероватно повезана с тим што је то вече препуно разних обичаја и свечане вечере која је уобичајена за ту прилику, која је карактеристична по много чему и која се само тада припрема, догађај коме се сви радују и који се дубоко урезује у памћење сваког члана породице.

Ко ће донети срећу породици. Пре него се отпочне са вечером на Бадње вече најпре се дели „кравај”, мала погача, лепиња, у којој се пре печења ставља новчић. Ломљење „краваја” обично врши домаћица која је припремала вечеру. Она то чини тако што сваком члану породице дā по парче краваја, а потом настави да ломи по парче и за пчеле, пса, краве и овце. Кома новчић буде припао у одломљеном парчету краваја, верује се да ће тај бити срећан и да ће он доносити срећу породици у току године.

Заштита од града и невремена. За Бадње вече се обавезно припрема „зељаник”, гибаница од печених кора и резанца киселог купуса, која се, пре

¹² Миле Недељковић *Годишњи обичаји у Срба*, ИП „Вук Караџић”, Београд, 1990. Стр. 380.

¹³ В. Фусноту 8.

него што се послужи породица, „износи на мечку” и то тако да се на дрвљаник („дрвник”) или иза куће одломи мало од зељаника и остави се на ограду или дрвљаник. Иако се каже да се „зељаник” износи на „мечку”, на том месту се изговарају ове речи: „Дојди Џермане, сљг да вечерамо и да пијемо, а летос очи да ти не видим”. Овај обичај везан је за народно веровање да ако се овако поступи у току године неће бити грмљавине, града и невремена.

У породици мог деде Светислава вечера на Бадње вече се, до почетка шездесетих, обављала на слами, а онда смо прешли на вечеру за столом, при чему смо сламу стављали под сто, између његових ногара.

Заштита од свакојаких невоља. Слама од Бадње вечери се сутрадан ујутру запали, а онда је девојке и момци из те куће прескачу. Док је прескачу изговарају ове речи: „Прерипи ђањ, не изгоре ме; прерипи воду, не удави се; пројде болка, не љвану ме.”

За ког момка ће се девојка удати. Села у Лужници у времену мојих казивача, али и мог сећања, негде до краја шездесетих година прошлог века, била су препуна људства, као кошнице пчелама. Свуда се чула људска врева, галама, довикивање, смех и све остало што је саставни део људске комуникације, и то од раног јутра. Отуда ни девојкама после јутарњег изношења сламе са Бадње вечери није било тешко да чују глас неког момка, за кога су онда веровале да ће се удати.

Да се говеда не „штркљају”. На Бадњи дан се између осталог обавезно кува сушено воће („вочће”) и посан пасуљ, запржен зејтином. Устаљено је, такође, да се увече (на Бадњој вечери) сва количина припремљеног јела поједе, како кажу у Лужници: да се говеда не би „штркљала” - панично бежала од убода говеђе мушице обада („штркљавица”).

Заштита од лопова. За Бадње вече се по традицији припрема „зељаник” (пита зељаница са киселим купусом). Пре него што се стави у пећ у зељаник се метну неколико листића тек исклијале пшенице. Овако испечен зељаник има заштитну моћ, поред осталог и од лопова, тј. он је домаћину давао наду да ће сав годишњи род („берићет”) да користи само његовој породици, а не неком другом изван ње.

Проналажење изгубљених ствари. Од ораха који се једу на Бадње вече узима се непаран број (3 или 5) и стављају се под јастуком, и тако се прспава са њима. Сутрадан их лице које је спавало са њима узима и мешајући их у руци обиђе кућу. Овим чињењем се веровало да ако је то лице неку личну ствар изгубило у току године, да ће је убрзо пронаћи.

БОЖИЋ

Заштита од жгаравице. На Божић („Божич”) ујутру пре доручка Лужничани узимају помало од куваних шљива („варене сливе”), зељанице („зељаник”) и куваног пасуља („варени пасуљ”). Ко буде узео мало наште („на штé срце”) верује се да у току године неће имати жгаравицу („горушица”).

Да говеда не озлеђују вратове. Мешавином мале количине куваног пасуља и шљива, који се обавезно припремају за Божић, мажу вратове говедима, са веровањем да их неће јарам озлеђивати приликом вуче у радовима током године („да не убивају шију”).

СРЕТЕЊЕ

Празник за заштиту од падова и повреда. Сретење се празнује од повреда приликом падова („од падање”); да не искочи рука или нога из зглоба „да се не помери”; да се не суочиш са својом повредом („не сусрѣтнеш сас невољу”).

БЕЛЕ (СИРНЕ) ПОКЛАДЕ

Оратнице. На сирним покладама у Лужници се „врту оратнице”. У подесно дрво са раклама стављају сламу, кору од трешње или у новије време какву стару гуму, најчешће старе гумене опанке. Постављени материјал у рашљама се потом запали и таква буктиња представља „оратницу”, коју окрећу око себе – „врту оратнице”. На крају, кад буктиња буде пред гашењем, баце „оратницу”, од чијег удара о тле се створи мноштво искри, прелеп приказ у мраку, који је разбуктавао људску машту у представи о мноштву бува („бује”), јер се том приликом изговара жеља пуна симболике: „Беште, бује, у младе невесте!”. Магијско преношење искри младим невестама, тек удатим девојкама, је преношење свраба који наводно изазива бува, а у ствари се односи на буђење ватреног љубавног жара.

ЛУДА СРЕДА

Да плодови пуцају од једрине. Среда пред Тодорову суботу у народу је позната као „луда среда”. Она се празнује за што бољи род у пољу. Тога дана се такође кува кукуруз („вари моруза”) у веровању да ће плод на њивама и у баштама да набубри, да пуца од једрине („да излудеје”) попут скуваног зрна кукуруза.

ТОДОРОВА СУБОТА (ТОДОРИЦА)

За добро здравље коња и заштите од њих. Тодорова субота је покретни празник који пада у прву суботу ускршњег поста, а коју народ зове још и Тодорица. Овај дан је народни празник широко распрострањен у српском народу као саставни део Тодорове недеље, а светкује се у знак св. Теодора Тирона, мученика из IV века, за који се везује низ обичајних радњи и веровања.¹⁴ Одлике народног култа овог свеца, попут још неких у хришћанској религији, садрже прастаре облике, вероватно наносе паганизма, који немају никакве везе ни са св. Теодором, ни са хришћанском

¹⁴ Миле Недељковић, *Годишњи обичаји у Срба*, 236-237.

религијом уопште.¹⁵ Тодорова субота (Тодорица) у Лужници се празнује са веровањем за добро здравље и напредак коња, дакле, она је празник коња – „коњска слава”.

У току Тодорове недеље се ништа не ради у пољу, тада се не преде, не тка и све радње које у себи садрже било какво окретање. Ако се овај светац на овај начин испоштује верује се да ће коњи бити здрави и да неће да ударају задњом копитом („да ритају”), од кога је могућ и смртни исход.

Тодорица у Горњем Стрижевцу. Тодорица се задњих година враћа у обичајни и фолклорни живот Горњег Стрижевца, као ни један од хришћанских празника у овом времену. Свечаност почиње молитвом у цркви, а потом се програмска дешавања преносе пред Задружни дом, који је својом архитектуром и широко асфалтираним простором најподеснији у бабушничкој општини за одржавање оваквих манифестација. На том простору сваке године, под покровитељством Општине и Туристичке организације из Бабушнице, гостује покоја фолклорна група која својом песмом и игром увеличава саму свечаност. Након њиховог наступа славље се завршава наступом коњаника, који су свечано обучени (супротно старом обичају подрпани и нагављених лица, које предводи један са засуканим рукавима и дрвеном сабљом у руци¹⁶). Они се обично појављују из Доње махале, одакле у лаганом трку одлазе да јашући обиколе цркву, затим се врате ка Задружном дому поздрављени од многобројних посетилаца, одакле се наизменично усмеравају према осталим махалама. Након тога настане дружење коњаника и посетилаца свечаности, уз знатижељну и радосну вожњу деце чезама. Потом се програм наставља општим весељем. На обележавању овог празника 2016. учествовали су коњаници из Горњег Стрижевца, Доњег Крњина, Ресника и Сурачева, а гостију је било из лужничких села, па и појединих белопаланачких и пиротских.

МЛАДЕНЦИ, БЛАГОВЕСТИ, ЦВЕТНИЦА И ЈЕРЕМИЈА

Да си здрав ко дрен, да си жилав ко врба. На Младенце је обичај да један од чланова породице устане пре свих, па оде те одсече пар прутева врбе и дрена са којима пажљиво, са задршком, шиба по телу, најчешће по леђима редом сваког члана породице, непрестано изговарајући ове речи: „Да си здрав ко дрен, да си жилав ко врба”. Оног кога затекне у кревету њега шиба преко постељине („црђе”).

Заштита од змија. Младенци, Благовести, Цветница и Јеремија се у Лужници празнују од змија. Сви ови празници се празнују по један дан, онда се не шије, не плете и не крпи, дакле, сви послови код којих се врши убадање. У предвечерје дана пре св. Јеремије („спром Јеремију”) удара се

¹⁵ Миленко С. Филиповић, *Трачки коњаник*, Београд, 1971. 30.

¹⁶ Владимир М. Николић, *Из Лужнице и Нишаве*, 130.

жарачем („острушком”) у лопату и кружи око куће уз изговарање ових речи. „Беште змије у море, Јеремија у поље!”.

ЂУРЂЕВДАН

Ђурђевданско славље у прошлости је садржало више фаза и обредних радњи пуних симболике и веровања у њихову магијску моћ и веру у љубав, срећу, плодност, успех у раду и добро здравље породице, као и стоке, посебно оваца.

Заштита од грудобоље, гушобоље и прехладе. На Ђурђевдан треба скувати бели лук и ставити га на парче плаве хартије и то ставити на дечје груди, „да му малко постоји” - овако су стари Лужничани штитили своју децу од грудобоље, гушобоље и прехладе.

Заштита здравља стоке. У предвечерје Ђурђевдана Лужничани наберу разне траве, и од њих са мало брашна припреме такозвано „крмило”, које дају као храну стоци те вечери. Овим се верује да су заштитили стоку од болести, али и да им трава коју она пасе по пољу и планини користи само здрављу.

СВ. ЛУКА И СВ. МРАТА

Да вукови не даве овце. Св. Лука и св. Мрата („Мратинци”) се празнују „да вукови не даве овце”. Мратинци трају седам дана; последњи дан овог празника Лужничани зову „распушњак”. Првог и задњег дана се не ради - празнује се.

ПОЉОБРАНИЈА

Одбрана од града и других временских непогода. Дан после Св. Јеремије је празник Пољобранија, који се у Лужници зове „Пољ-Јеремија”. Он се празнује од града и других временских непогода.

СВ. ИЛИЈА

Свети Илија, „Џерман”, (као и Пресветска субота, „Сирни понеделник” и „Сирна субота”) се, такође, празнују од града и других временских непогода. Кад пада велика киша са градом и олујом неко од чланова породице износи судове: кофе, лаворе, котлове и друго и ставља их под стрехом („поди стреју”) да вода са крова тече у њих, верујући да ће тиме утицати на смањење падавина. Док ставља судове изговара ове речи: „Там Џермане, там, где волови не рову! Там, где овце не блеју! где псета не лају, где петлови не поју! Там, где берећет не раца! Там, Џермане, там, где наш не оди!”

Веровање у заштитну моћ празновања. У заштитну моћ овог свеца се изузетно веровало, отуда и не изненађује понашање једне жене коју је задесило велико невреме у пољу. Док су други људи журили да се што пре

сколоне, да не покисну и не настрадају од грома, она је ишла полако без икаквог страха и журбе говорећи: „Не плашим ти се, Џермане, грми vzdън, празњувала сам те”!

И сито може да спречи кишу. Кад пада град жена износи празно сито испред куће, и с њим имитира сејање брашна у веровању да ће то допринети да престане град да пада и да ће се претворити у кишу.

СВ. ПЕТКА

Пост као заштита од разних невоља. Петком и средом Лужничани су редовно постили. Онај ко се није придржавао тога правила веровало се „да че га њушне св. Петка, и че га прате големе невоље, или че се разболи”.

СВ. НЕСТОР - МИСТРОВДАН

Натапање крпе и изговарање чаробних речи за одбрану од мишева. Дан после Митровдана у црквеном календару обележен је сећањем на Светог мученика Нестора, који је био ученик св. Димитрија. У селима око Пирота, у Лужници, у Хомољу, у околини Зајечара, Бољевца и Лесковачке Мораве празнује се због мишева („поганци”), и у народном знању назван је Мистровдан, Мишји дан, Мишољдан, док га у лужничким селима народ зове Миштровдан¹⁷. По предању, Нестор је убио некакву алу из које је изашло и размилело се мноштво мишева, змија, гуштера и другог свакојаког гада¹⁸. У Лужници се тада натапа крпа од конопљиног влакна („пртен крпољ”) у цеђ („цец”)¹⁹. Док се крпа натапа неким штапићем жена изговара ове речи: „Да залужим на миша главу, на миша зуби, на миша нос, на миша очи, на миша нође, на миша длаку и на миша реп.” Како због начина градње сеоских кућа (бондрук), мишевима није тешко да пробију зид од мешавине плеве и иловаче и уђу у просторије, основна заштита од мишева је чување мачака, чиме се умногоме смањује њихово присуство; поред тога људи су се против њих борили и постављањем мишоловке, стављањем отрова, завлачењем чичка у њиховим рупама и сл. Борба против њих је на селу увек био велики проблем, јер погане храну остављену у кухињи и било где другде, стварајући тиме услове за пренос разних болести. Сељанима у амбарима су наносили велику штету на спремљене житарице. Отуда је ово магијско потапање крпе у цеђ и изговарање речи, уствари, веровање у њихову заштитну моћ од прљавштине и заразе, коју би могли да пренесу породици.

¹⁷ Миле Недељковић, *Годишњи обичаји код Срба*, 155 и 157.

¹⁸ Владимир М. Николић, *Из Лужнице и Нишаве*, 141-142.

¹⁹ Раствор воде и пепела, који се пре појаве индустријских производа кућне хемије и недостатка сапуна користио и за прање.

СВ. АНДРИЈА

Заштита од медведа. Св. Андрија се празновао да би се породица заштитила од напада медведа. Тога дана народ је кувао кукуруз.

СВ. ВАРВАРА И САВИЦА (СВ. САВА ОСВЕЋЕНИ)

Заштита деце од ватре и вреле воде. Варвара и Савица (у Лужници познатији као „Бог-Сава”) се празнује за заштиту деце од ватре („огањ”) и вреле воде („ћипеч вода”). Тог дана се кува такозвано „шарено вариво” које се справља од пасуља, кукуруза, пшенице, боба, грашка, леће и др. У Лужници је позната изрека везана за овај празник: „Варварица вари, бог Савица кладе, а св. Никола куса!”

СВ. ЈОВАН

Одузимање плодности њиви. Код Лужничана су сачувана веровања из зле намере. На Св. Јован узме жена вратило од хоризонталног разбоја за ткање ћилимова, („кросно”) и уђе са њим у туђу њиву посејану житом, онда се свуче гола, узјаше га и трипут окружи њиву. Овим се верује да је она одузила плодност њиви и да се пшеница неће родити.

II. ВЕРОВАЊА У СВАКОДНЕВНОМ ЖИВОТУ

Бели лук. На „гребенац”, металној четки за чешљање вуне, који је претходно стављен новорођенчету поред главе, стави се главица белог лука. – Веровало се да оваквим чињењем ђаво („ђавол”) неће моћи да уђе у дете, и да ће бити заштићено од сваке болести.

По веровању Лужничана, бели лук има и моћ чувања плодности. Кад се засеје њива пшеницом, на сва четири ћошка њиве посади се по једна главица белог лука и притом се баје: „Да ми обере лук, а жито да ми не обере!” Овде бели лук има исту улогу чувара плодности њиве, са напоменом, да реч „обере” не значи бербу у правом смислу, већ одузимање плодности.

Бубамара. Кад девојка или момак нађу бубамару („калину”) ставе је на руку и дозволе јој да се слободно креће, а за то време бају: „Калино, малино, кажи ми пут на коју чу страну да се оженим.” И то понови више пута. Кад бубамара одлети у неком правцу, гледају које је село у том правцу, или која махала, са веровањем да ће ту наћи девојку или момка за себе.

Вране. Кад се вране зими окупе у јато и лете пољем, верује се да ће доћи до погоршања времена.

Вратика. За биљку вратику, коју у Лужници зову „овчи блај”, или „овча пичка”, верује се да има чудесно деловање и моћ утицаја на људску вољу. Момак, а то се односи и на девојку, који је заљубљен у девојку која га не воли, треба у погодной прилици да је додирне цветом ове биљке, али тако да она то не примети. Верује се да ће она након даљег момковог удварања да промени своја осећања према њему и да га заволи.

Такође се верује да ова биљка одвраћа зло од куће, па се најчешће бере за Ђурђевдан, или се покоји корен сади око куће.

Врачара. Кад човек пође код врачаре („вражалице“) соба се не чисти и не мете све док се не врати кући („да му се стра не измете“). Овим се верује да ће врачара лакше да позна болесникову невољу, или пак ако се ради о страху одакле тај страх потиче.

Врећа. Кад дете дуго након рођења не проговори, у веровању да му подстакну моћ говора, један од чланова породице стави дете у џак или врећу и пође улицом. Кад неко наиђе и пита га из радозналости, која је код сељака неизмерна: „Куде иде и кво носи?“, онда овај који носи дете у џаку одговара: „Носим пуну вречу речи!“

Гнездо. Није добро да се уништава гнездо („полог“) од птица вуге („дудулеће“) и ластавице, јер Лужничани верују „да че ти умре мати“.

Говеда. У Лужници постоји и веровање да није добро да се једе над наћвама („текне“) да се „не боду говеда“.

Дани. Кад неко умре кажу: „Дошъл му дън“, а кад неко оздрави од тешке болести или повреде кажу: „Имал си је дни“.

Женидба. Кога замитају смећем из собе или туку метлом, верују да се неће оженити („нече се ожени“).

Залогaј. Код ручавања не треба остављати последњи залогaј („залок“) непоједен, Лужничани кажу: „Најмалецко дете че да те пребори“ (обори).

Заушке („заушће“). Код заушака врачара одводи оболелог на ливаду и са три кртичњака („кркљичина“) узима мало земље и држећи је превуче њоме правећи крст испод увета, и при том изговара ове речи: „Сту! са те видела, јутре те не видела!“ То три пута понови, а потом враћа земљу на кртичњаке са којих ју је узела. Како од заушака обично оболевају деца, од мајке која је помоћ потражила код врачаре може се чути: „Море, растури му заушће, те се дете справи, беше много закасало.“

Имена. Родитељи чија деца након рођења умиру, у жељи да им се деца „застоје“, „застану“ или „заживе“, да више не умиру, обично мушкој деци дају имена: Стојан, Живан, Живојин, Живадин; а женској: Стојанка, Стана, Станика, Живадинка, Живојинка и сл.

Јаја. Кад неко од чланова породице пође некуд на далек пут, или печалбу, или кад гост одлази из куће, па неким случајем зажели да се напије воде, после узимања воде мора кратко да седне, па тек онда да пође из куће. Верује се да ће то утицати да кокошке носе јаја у гнездо („полог“), а не било где по дворишту или било где око куће.

Камен са отвором. Да би воћка која дуго не рађа прородила тражи се камен са отвором („пробушен камен“, „провáлен камен“) у атару суседног села и окачи се на ту воћку. Верује се да ће дрво након тога почети да рађа.

Кобилица. Одбачена кост од пилећих груди („кобилица“) у току ручка се користила у породичним предвиђањима. Помоћу ње се могло предвидети

какво материјално стање очекује породицу, или смрт неког од чланова. Њу су овако читавали: ако је црвена, онда ће газда живети у благостању - биће много пара и жита; ако је кост са отвором, онда ће неко из кућа да умре.

Кожух и покојник. Била је зима кад је умро један Стрижевчанин, а једна жена из комшилука, сетила се свог покојног супруга и да му је било хладно док је умирао, па му у сандук покојника послала кожух да не озебе. А о томе ми је овако сведочила: „Ма, умре Петар, а оно беше зимско, студено време, а ја се сети за мојега Чеду да му несъм турила коживче, па га донесо та га тури поред Петра у сандџ, нек му однесе, да се згреје, да му неје зима.”

Коњска потковица. Као заштита од несреће у кући користила се и коњска потковица. Њу сам видео заковану на улазном прагу куће Стевана Пејчића из Горњег Стрижевца.

Краставац. Кад се откине први краставац даје се најпре жени која га је засадила, да она поједе прво парче, да краставац у току године не буде горак.

Кртица. У одбрани од кртице или слепог кучета забоду се дрво у сам кртичњак: верује се да ће тиме ове штеточине да изађу из домаћинове баште, ливаде или њиве.

Кукавица. Не ваља ујутру гладан чути кукавицу.

Кукурикање. Кад петао кукуриче на улазни кућни праг: верује се да ће доћи гост. А кад петлови пред поноћ кукуричу погоршаће се време („че се промени време”).

Мачка. Кад се мачка умива према сунцу („мије спром слнце”) време ће се пролепшати, а ако то ради окренута према западу, време ће се погоршати.

Месец. Када се ноћу око месеца појави жути круг време ће се погоршати.

Метла и дете. Ако дете у игри узме метлу и њоме мете собу, верује се да ће доћи гост („че дојде госјанин”).

Метење. Кад неко од чланова породице одлази из куће на печалбу или било где на дужу време, соба се неколико дана не мете – да му се срећа не измете, да срећно путује.

Миш. Заштита од мишева је изгледала овако: на лопати се стављала жеравица, па се преко ње посоли туцана љута паприка и тиме се кади по салашу и другим просторијама, верујући да ће дим од парике да их прогони.

Млад месец. Кад неко угледа млад месец то не треба другоме рећи, може се само рећи: „Ене млад излезал”, не изговарајући месец. Јер Лужничани овако размишљају: „Кад би знао да че ти добар буде, па и да га споменеш, али ако че ти се деси некакво лоше, какво има да га споменујеш.” Очигледно да ову природну појаву човек повезују са својом судбином у временским интервалима, месецима, у току године.

Мушка рука. Пре неколико година (у пролеће 2013. године) сам од моје мајке чуо ову информацију: „Сине, расквацала ни се једна кокошка, па окну Вецка, комшију, да ју он насади. Од мушку руку се боље излегују пилетија.”

Новац и покојник. „Кад умре Воја, ја си му тури и новчаниченце сас паре, нече и там без паре.” – Овако је причала Даринка Тирић, после неколико година након смрти свога супруга Војислава. Додуше, ово је општа појава у Лужници да се покојнику ставља по која папирната новчаница, како се обично верује - „да му се најде за трошак кад му затребе”.

Овас. Девојка за удају, у току ноћи и пре спавања, узме мало овса, оде на дрвљаник („дрвник”) и око њега га посеје, а онда затвори очи и жмурећи („жмичћи”) дође у кревет на спавање. Кога момка те вечери буде сањала за њега ће се удати.

Око. Ако лево око подрхтава („игра”) чућеш добар глас, а ако „игра” десно око, чућеш лош глас.

Петао. Бео петао – црн газда („бел петъл – црн газда”). У вези овог веровања сачувано је овакво предање: питао анђео петла колико чланова породице има његов газда, а он му одговорио: „Има ји тринајес, али можда че некој да умре.” - желећи да каже да број чланова никада није сталан - док се једни рађају, други умиру.

Пљувачка. Кад дете нешто изгуби, пљуне себи на длан, а онда вертикално постављеним другим дланом удари по пљувачку: у ком правцу пљувачка одлети, у том правцу тражи изгубљену играчку, новчић или било шта друго.

Посета. У којој кући људи не долазе (мисли се на комшије, пријатеље и рођаке) то није добро по ту кућу. („У коју кућу љући не дооде, тој неје добро за туј кућу.”).

Прелажење пута. Кад неко некоме пресретне пут, верује се да ће нешто лоше да му се деси. Тако ако лице које води запрегу, верује се да ће му се запрега преврнути или на колима нешто поломити.

У вези пресретања пута у народу је сачувано и овакво веровање. Ако некоме пређе пут било која дивља животиња, верује се да тог очекује некакво зло. Од домаћих животиња једино мачка својим преласком пута испред пролазника, може да донесе некакво зло.

Преслица („кудеља”). Кад се у касну јесен отпочне са засејавањем пшенице, на првој њиви на којој се обавља засејавање забоду се једно ракласто или зацепљено дрвце, где се стави мало вуне из које се извуче конац и намота на друго мање дрвце, које је у том случају вретено, а затим се као код праве преслице оно забоду у овако сачињену имитацију преслице. Оваква преслица по народном веровању има натприродну моћ – она ће забодена у тек засејаној њиви имати улогу чувара плодности земљишта, она ће чувати њиву домаћина да услед великих киша и спирања земље или других тајанствених разлога плодност те њиве не пређе на суседову њиву.

Проклетство. Веровање у проклетство спада у ред важних веровања у хришћанској религији. Грехови учињени над другим лицем, другим живим бићем, па и дрвећем, какви су убиство, чињење било какве неправде,

отимање туђег иметка (имовине, драгоцених и скувих предмета, злата), крађа цркава, сеча миросаних дрвета, убијање неких птица и растурање њихових гнезда (ластаница, „дудулећа“ и др.), у целом српском народу подлеже испаштању грехова тј. очекивању божје казне. А када се говори о казни онда се обично мисли на смрт од тешке болести, праћења малера у животу, слабог напретка и разних спутавања у животу, разних видова несреће у животу тог појединца, али се мисли и на испаштање других за грехове које је починио неко од чланова породице.

Проклетство није одређено временским ограничењима, оно ће, верује се, кад-тад стићи починиоца греха, или неког из ближих и даљих чланова породице као божја казна. При том се верује да Бог посматра понашање сваког од нас, и да не заборавља људске грехове, тј. да неправду не трпи.

Отуда се у Лужници може чути: „Он би све да згрне, па му све малко, па му малко... Па и дружити браћа су нешто радили, и они имају туј некакву заслугу. Али нека га, он не знаје да Онија одозгор све тој гледа, Он тој нече да му опрости. Али неваљаје што може и друђи, недужан, из његову вамилију, да испашта за тој. Пазете, па че видите”.

Из разговора двојице Лужничана то испаштање невиног обично је овако представљено. – „Кво сам ја на Бога скривил те ме оvolко унакази и мучи? – Не испашташ ти твоји грејови, ти си праведан човек, ти неси бробињак згазил, него ти испашташ туци грејови и неправду. Веле да је твој деда згазил човека сас коња, а за тој неје одговорал, на превару се извлекал. А Бог нече неправду, ако не казни тог, он че казни другога од његови, некој мора да испашта.”

Радица. Кад се сади мала патуљаста украсна тиквица, коју Лужничани зову „радица”, не треба се хвалити да си је посадио. Верује се: ако се похвалиш неће се родити „радица, радичка” већ велика, обична тиква.

Ровац. Уколико се поврће у башти сади у среду, верује се да ће ровци („коњоштипи”) да га једу, а кртица ће много да га рије.

Свињско месо. Кад закољу свињу, одеру је и окрену је потрбушке, а на леђима испод врата у сланини се ножем усече крст, и на средини крста ставе мало соли, Лужничани онда кажу: „Ранили смо те за нас, али че те једемо кад је рекъл Бог”. А то значи да ће постити онда како је календаром одређено.

Слава. Ако се посна слава слави масним јелом, верује се „неје добро”, да ће се неко зло, нека несрећа или неки малерозни догађај десети домаћину.

Слепи миш. Кад је мајка испраћала сина у борбу, на крагни му је ушивала парче коже од слепог миша; веровало се да ће тиме непријатељ бити заслепљен пред њеним сином и да га куршум из непријатељских редова неће погодити.

Смеће. Не ваља да се после подне и предвече износи из куће смеће на ђубриште.

Сова. Сова се у Лужници сматра злослутном птицом. У зависности од места где пева народ је тумачио шта ће се десити. Кад некоме дође на кров и пева – верује се да ће неко из те куће да умре. У овакво предвиђање се посебно верује ако сова из дана у дан долази на кров и пева. Дошла тако сова на кућу неког мештана у Бежишту и почела да пева, то је чула најстарија жена у тој кући, па изашла напоље и овако почела да виче: „Ја чу! Ја чу! Ја сам најстара! Не дирај ми деца! Не чепљати се више!” Уколико, пак, дође на неко дрво предвече у поље и близу села и одатле шаље свој ћук, верује се да ће се време погоршати.

Среда. Средом се пости да стока буде здрава; отуда су Лужничани често својим кравама надевали име „Среда”.

Страх. Кад се неко уплаши од изненадног сусрета са змијом, или је због несмотрености нагази, или претрпи страх од напада бодљивог вола, злог пса, удара грома у непосредној близини, напада вука, или од привиђења у мраку беле мачке, белог зеца, јарета које мекекеће („врека”), голе жене дуге косе, изненадних и необичних шумава или звукива и сл. није се ишло код лекара, и обично су у вези с тим говорили: „Оди стра доктори нумеју да лече, оди стра су вражалице најбољи доктори.” А како је врачара лечила види се из следећег примера. Узме пепео и држећи га у руци најпре се прекрсти, а онда га баци на зид: шта се буде оцртало на зиду од баченог пепела од тога се је лице уплашило. Онда покупи пепео који се задржао на зиду и да га оболелом као лек оди претрпљеног страха. Пепео лице потом раствара у малим дозама у воду и пије више пута на дан, а ако је количина пепела мања, може и целу количину да раствори у води и попије у један мах. После обављеног бајања вражалица идући за лицем „сече” секиром иза његових леђа. Верује се да ће му употребом секире пресећи страх.

Сугреби. Сугреби су псеће греботине на земљи. Псе Лужничани најчешће чувају слободно, не везују их на ланцу. Везују само оне који су јако агресивни („челјати”) и неповерљиве ћуди („мұкавачћи оће да ўвану”). Везују их кад за краће време одлазе од куће, или онда кад желе да постану агресивнији. Они најчешће прате своје домаћине кад одлазе на посао и неретко се успут сукобљавају („даве”) са псима других мештана. Тада из пркоса гребу по земљи задњим ногама, остављајући видљиве греботине. Према веровању које се најчешће односи на децу: ако нагазе на ове греботине изазиваће им појаву свраба, краста и пликова по телу. Да би свраб престао било је потребно обући кошуљу од конопље („пртену кошуљу”).

Сунце. Ако сунце залази у црвено, време ће се погоршати.

Трандафил. Традиција Лужничана је да у башти („градинче”) обавезно поред ограде имају засађену ружу ситног цвета – трандафил, коју они зову „трендавил”. Код шишања или потшишивања, које је обављао неко из породице, или, ако је, неко вештији из комшилука, косу након шишања

нису бацали на ђубре, већ у жбун ове руже „да им коса буде убава, и да мирише ко трендавил”.

Уложак. На уложак („залога”) од старог опанка стави се катран и мало жара од чега се створи дим који је веома непријатног мириса, па се тиме окружи („обиколи”) новорођенче у веровању да ће се тако дете одбранити од сваке болести и других невоља.

Урок. Кад нека жена, човек или дете изгледа здраво и лепо, том лицу, уместо изрицања комплимента, обично изражавају жељу, којом га штите од урока, речима: „Да ти неје урок.”

Урок и башта. Кад се заврши са садњом поврћа у башти, од старе одеће направе страшило („плашило”) у облику девојке или бебе, то раде као заштиту од урока дугих жена („да ју туце жене не уроче”).

Урок и девојка. Имам сестру од тетке у Шљивовику, као девојка била је веома лепа, једра од здравља, и веома физички наочита. Али у неком времену свог девојаштва здравље је нагло почело да је издаје, па после несрећног брака, болест се поново вратила. Моја баба (Милица Пејчић) је, често размишљајући о свему томе, увек овако говорила: „Урочише си ју, беше много напредна девоћа, па им се не допада да таква девоћа напредује.”

Урок и невеста. У тренутку кад невеста после кићења напушта своју девојачку собу, мајка стаје на вратима те собе тако што „опкорачи праг” подиже ногу и стопалом се ослони до око половине оквира, потом невеста напушта своју собу пролазећи испод мајчине подигнуте ноге. Овим поступком се верује: да ће невеста у мноштву радозналих погледа бити сачувана од урока. Овај приказ сам имао прилике да посматрам, крајем седамдесетих година, у кући Момира Ћирића, у Проваљенику.

Урокљиве очи. Од урокљивих очију Лужничани гасе углевље („углење”). У посуду са водом врачара ставља угашен угљен: ако се таложи на дну посуде онда је уроченом здравствено стање веома лоше, а ако плива по води онда се здравствено стање побољшава. Од лица које има урокљиве очи тражи се да водом опере очи и даде уроченом да је пије и умива се њоме.

Усна. Кад неко угризе себи усну или језик за време ручавања верује се да ћа да му се деси неки проблем „че га једе некакъв јад”.

Уши. Код Лужничана и уши певају („поју”) на предсказање доброг или лошег гласа. Обично се може чути: „Леле, запоја ми лево уо, какъв ли чу глас да чујем?”

Хоћу-нећу. И трава хоћу-нећу („очу- нечу”) је девојкама користила да се увере да ли их неки момак воли. Док откидају малу срцолику махуницу изговарају у редоследу кидања: „оче ме, нече ме” и у зависности од тога које од ова два осећања остане последњој махуници то је одговор девојачкој дилеми. Ово веровање је опште познато у српском народу.

Црвени конац. Ако је неко од чланова породице рођен у истом месецу („истомесечет”) са умрлим из те породице, онда тај члан измери

себе црвеним коцем („мэри се сас áлев коныц”) и то тако што се измери по дужини, а потом и по ширини, и тај конац ставља испод свог јастука да преспава те ноћи са њим. Сутрадан се тај конац ставља у посмртни ковчег („сандък”, „сандук”) поред умрлог, уколико је то учињено касније, онда се конац односи на гроб умрлог и затрпава се земљом. Ако се овако не поступи, верује се да овај члан може да се разболи и убрзо умре.

Чуваркућа. На крововима кућа често се може видети биљка чуваркућа, коју Лужничани поред овог општепознатог назива зову и „миши уши”. И овде ова биљка важи за чувара куће од зла, али се користи и као народни лек за лечење ушију.

Шаљива веровања. Кад се човек спотакне и падне из непажње, каже се: „туј кóпај, туј је златотó!”

Кад неко одступи од уобичајеног лошег понашања и неочекивано нешто добро уради, или се после дужег времена јави или дође у госте каже се: „Че липче нечијó кúче!”

К а з и в а ч и:

Милица Пејчић (1903-1985) из Горњег Стрижевца; Божидар Пејчић (1924-2008) из Горњег Стрижевца; Бисерка Пејчић (1925) из Горњег Стрижевца; Даринка Ћирић (1922) из Горњег Стрижевца; Јелица Поповић (1915-2001) из Братишевца; Зорица Минић (1936) из Беле Паланке.

Тодорица у Горњем Стрижевицу 2016. — долазак коњаника

Културно-уметничка друштва из Бабушнице и Пирота на Тодорици у Горњем Стрижевицу 2016. године

АРХИТЕКТУРА

ПРИЛОГ ИСТРАЖИВАЊУ РЕМЕЗИЈАНЕ И ПРЕДЛОГ УРЕЂЕЊА ПРОСТОРА УТВРЂЕЊА У БЕЛОЈ ПАЛАНЦИ¹

На 35 километара од Ниша на путу који води ка Пироту, у данашњој Белој Паланци, откривени су остаци античког града Ремезијана (Remesiana).² Помало заборављена и недовољно истражена античка Ремезијана видљиво нестаје. Саграђена од Римљана у II веку, ремезијанска тврђава је кроз векове опстала као византијска и српска, а затим и као турска тврђава. О значају овог археолошког налазишта у неколико наврата је писано али се и даље о њему не зна много. Од археолошких налаза, који су откривени на овом простору, посебно треба нагласити делимично откривене остатке бедема утврђења позициониране у самом центру Беле Паланке. На основу историјских извора и резултата досадашњих археолошких истраживања дошло се до основне хронологије развоја утврђења из кога се развила данашња Бела Паланка. Предложену хронологију на основу сачуваних бедемских платана утврђења, неопходно је допунити знаним историјским изворима. Тиме се појашњавају фазе градње и доградње ремезијанског утврђења. На бедемима се препознају најмање три грађевинске фазе: римска, рановизантијска, можда и средњовизантијска и турска градитељска делатност. Последњи конзерваторско-рестаураторски радови на бедемима вршени су осамдесетих година прошлог века. Од ових радова на бедемима прошло је готово 30 година, без икаквог одржавања, они су доведени у веома лоше стање. Данас сачувани материјални остаци нису у довољној мери заштићени самим тиме и презентовани.

У циљу решавања ових проблема предлаже се уређење простора око бедема, где се данас налази паркинг простор као и пијаца унутар утврђења. Предлогом је обухваћен новоформиран простор који треба визуално нагласити бедемима, где би његова улога била примарна и обезбедила

¹ Рад је објављен у зборнику радова Ниш и Византија XIV (Н. Ракоција, *Прилог истраживању Ремезијане и предлог уређења простора утврђења у Белој Паланци*, четрнаести међународни научни скуп Ниш, 3-5 јун 2015., зборник радова Ниш и Византија XIV, Ниш 2016, 137-154.), и на овом месту се у целости преноси уз сагласност аутора.

² Овај рад под насловом: „Предлог заштите и презентације остатака бедема и уређења простора у Белој Паланци“, је одбрањен на конзерваторском стручном испиту 10.12.2014. године у Републичком заводу за заштиту споменика културе у Београду пред комисијом: Проф. др Нађа Куртовић Фолић, мр Гордана Симић.

несметано и сигурно кретање по њему, у складу са важећим прописима када су у питању културна добра, као и са потребама савремене Беле Паланке. Да би ово постигли истраживања започињемо анализом историјских података почев од првобитног римског и византијског насеља Ремезијане до турске тврђаве, кроз хронологију развоја насеља и шире околине.³ Због тога је било потребно сагледати писане изворе, извршити преглед доступне документације о бедемима, валоризацију тренутног стања на терену, техничко снимање и израду техничке документације постојећег стања, а затим, на основу докучене хронологије развоја утврђења, дати предлог решења побољшања тренутног стања на терену.

Историјски подаци

Након римских освајања Ремезијана је била у саставу Горње Мезије (Moesia Superior). У касној антици припала је Средоземној Дакији (Dacia mediterranea). Место на коме лежи данашња Бела Паланка познато је као насеље из времена цара Трајана под називом „Respublica Ulpianorum”.⁴ Насељавала је територију близу рудника Дарданије (metalla Dardanorum).⁵ Сматра се да је име Ремезијана келтског порекла.⁶ (Сл. 1) Почетком II века забележена је под именом Romesiana, у IV веку као Remesiana након чега се спомиње као mansio Romansiana.⁷ Име је мењано током времена вероватно у складу са хронологијом развоја насеља. Време настанка насеља није познато. Њен настанак везује се за почетак II века и могуће да у почетку није имала чврсте бедеме. Епиграфски споменици откривају да је већ у II веку Ремезијана организовано насеље са урбаном структуром и административним статусом.⁸ Познате три градске некрополе ослањале су се на касније саграђене чврсте бедеме са кулама и капијама које се везују за почетак IV века, када се сматра да је Ремезијана постала утврђени град. Некрополе су се простирале јужно, источно и северно од утврђеног града.⁹ Саграђеним бедемима заузела је део трасе најзначајнијег војног пута *via militaris* са улазним капијама положеним на самом путу. Нису познате ни тачне границе Ремезијанске области. Између Ремезијане и Пирота (Turres) пролазила је граница која је раздвајала говорна подручја и то тако да су Наисус и Ремезијана са својим латинским становништвом

³ М. Мирковић, *Централне Балканске области у доба позног царства*, у: Историја српског народа књ. I, Београд 1981, 73, 93.

⁴ Ф. Каниц, *Србија земља и становништво II*, Београд 1985, 200.

⁵ К. Јиричек, *Историја Срба I*, Београд 1981, 24.

⁶ П. Петровић, *Ниш у Античко доба*, Ниш 1976, 95.

⁷ Исто, 94.

⁸ Р. Petrović, *Inscriptiones de la Mésie Supérieure*, vol. IV, Београд 1979, 69-71; М. Мирковић, *Провинцијски сабор у Г. Мезији*, Зборник ФФ XII (Београд 1970), 87; П. Петровић, *нав. дело*, 94-95.

⁹ Г. Милошевић, *Ремесијана - слика једног античког града*, Пешчаник II, Ниш 2004, 121-133.

Сл. 1 Ремезијана, *Tabula Peutingeriana*, прва половина IV века
Fig. 1 Ramesiana, *Tabula Peutingeriana*, first half of 4th century

остали у латинском говорном подручју, док је пиротски крај припао грчкој области.¹⁰ Откривањем бедема утврђења као и других налаза, отпочета су разматрања о статусу града који до данас није познат. О Ремезијани нема много сачуваних извора а исто тако је недовољно података са малобројних археолошких истраживања. Поједини истраживачи сматрају да је делила сличну судбину као и њени суседи Naissus и Turres. На основу сачуваних извора и материјалних трагова може се сагледати хронологија развоја града кроз векове.

На основу откривених споменика сматра се да је Ремезијана била седиште Горњомезијског сабора одржаног 202. године.¹¹ Пронађени натпис посвећен Септимију Северу који је датован почетком III века, није одгонетнуо нешто више о статусу града као и о догађајима везани за одржавање Горњомезијског сабора на овом подручју.¹² Поред овог натписа, сачувана су још два споменика – жртвеника у част царева који, посвећени Јулији Домни, упућују на претпоставку да је у III веку Ремезијана седиште царског култа.¹³

Доста података је познато о животу и раду епископа Никите, који је боравио у Ремезијани од 366. до 414. године.¹⁴ Ремезијана у IV-V веку, захваљујући упорном раду епископа Никите, постаје упориште хришћанства и познато епископско седиште. Епископ Никита ширио је хришћанство чак и међу Бесима, неукротиво племе које се увек насељавало у рудничком подручју у потрази за златом.¹⁵ Никита, познати писац велике химне -

¹⁰ К. Јиречек, *нав. дело*, 16, 22.

¹¹ М. Мирковић, *Провинцијски сабор Горње Мезије*, Зборник филозофског факултета X-1, Београд 1970, 83-89.

¹² П. Петровић, *нав. дело*, 1976, 95.

¹³ *Исто*, 99-102.

¹⁴ D. Farlati, *Illyrici sacri*, tom. VIII, Ecclesia scopiensis, (auc. J. Coletto), Venetiis MDCCCXIX, 77-83; A. E. Burn, *Niceta of Remesiana*, Cambridge 1903; Р. Поповић, *Рано хришћанство на Балкану пре досељења Словена (Србија, Повардарје, Црна Гора)*, Београд 1995, 81-84.

¹⁵ К. Јиречек, *Римска цеста од Београда до Цариграда*, Зборник Константина Јиречека I,

Te Deum laudamus (Тебе Боже хвалимо) и других дела у којима говори о потрази за истином, вером и узвишеном циљу хришћанског живота. Ширење нове религије изазвало је током времена промене и у градитељству. За овај период се везује и прилагођавање тробродне базилике у цркву недалеко од западног бедема града, као и откривени фрагментни натпис од мермерне плоче дебљине 5 см, са латинским натписом: + ACCLESI ...// TRVSET ...// + SAIT...,¹⁶ у коме се спомиње храм посвећен апостолима Св. Петру и Павлу коме је и црква могла бити посвећена. У Ремезијани је од 449. године био и други значајни епископ Диогеније (Diogenianus episcopus Remesianensis Daciae Mediterraneae), можда наследник Никите, који је учествовао на сабору у Ефесу.¹⁷

У периоду од 441. до 447. године Хуни су продрили у Ремезијанску област, али су утврђење разорили Бугари 540. године. Античка Ремезијана постепено, због новонасталих прилика у Царству, прелази у византијску Румисијану. После велике провале Бугара 540. године, Ремезијана је до темеља била разрушена. Зато Прокопије бележи да је цар Јустинијан I подигао „*градић*” Ремезијану, те заједно са још два града из „*темеља нове сазида*”. То је сигуран податак да су у Јустинијаново време поново саграђени. У Ремезијанској области Прокопије обнавља 30 утврђења како би осигурао становништво од упада варвара са Дунава.¹⁸ Константин Јиричек сада византијску Ремезијану назива Мокрос. У време поновне обнове византијске власти, сазнајемо из повеље Василија II из 1020. године, да је Бела Паланка, сада под именом Мокро, у оквиру Охридске архиепископије припада Нишкој епископији: „*Епископија у Нишу, наређујем да има, град Ниш (Νίσος) и Мокро (Μόκρος), и Комплон (Κόμπλος), и Топлицу, и Свелигово (Σβελίγοβος) 40 клирици и 40 парици.*”¹⁹ И ово је сигуран податак који недвосмислено открива средњовизантијску Ремезијану, сада Мокро, као утврђено, добро организовано насеље у коме је столовао епископ. Мало знамо о овом значајном делу прошлости Беле Паланке.

На месту некадашње античке Ремезијане, и византијског насеља Мокро, у XV веку ствара се српско насеље под именом Извор.²⁰ Брокијер је 1433. године видео рушевине овог града.²¹ Међутим и о овом новонасталом

Београд 1959, 100.

¹⁶ М. Валтровић, *Старине Бело-паланачке*, Старице II, (Београд 1985), 99, таб. VI, сл. 14; Р. Petrović, *Inscriptiones de la Mésie Supérieure*, vol. IV, Београд 1979, br.77,106. Хипотетична реконструкција натписа: “Ecclesiam protagent Petrus et Paulus apostoli santique omnes” (Апостоли Петар и Павле што заштићују цркву и сви свети)

¹⁷ D. Farlati, *op. cit.*, 84.

¹⁸ Ф. Баришић, Прокопије, у: Византијски извори за историју народа Југославије I, Београд 1955, 58,63/4, нап. 127.

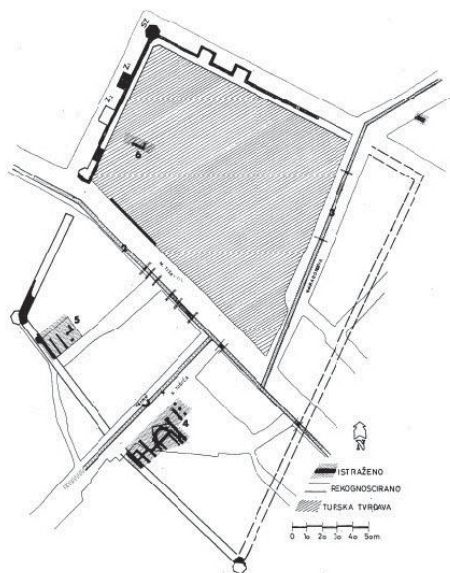
¹⁹ И. Снегаров, *История на охридската архиепископия*, Том I, София 1995 (1924), 56.

²⁰ *Византијски извори*, нап. 146

²¹ К. Јиричек, *нав. дело*, 134

граду нема довољно сачуваних података. Највише података сачувано је за град који је саграђен за време турске окупације. Године 1638., срећемо је под именом Мустафа пашина Паланка (Муса Пашина Паланка) или Ак Паланка (Бела Паланка), чији материјални остаци су данас највидљивији. Извори бележе да је турска тврђава зидана од римских рушевина и да је градио везир Мустафа-Паша у XVIII веку по коме је и добила назив. Каниц примећује да је ова тврђава била четири пута мања од римске и да је заузимала њен северозападни угао утврђења испред које је пролазио римски војни пут.²² Гроф Шметау 1737-1739. године бележи да је Мустафа-Пашина Паланка једна стара тврђава, окружена јаким зидом, фланкирана кулама, која се без артиљерије не би могла освојити.²³ Након ослобођења од Турака 1877. године на крају хронолошке лествице развоја града настаје данашња Бела Паланка, која је задржала турски назив. У склопу Беле Паланке неправилне парцеле и блокови са кривудаим улицама остали су непромењени још из турског периода.²⁴

Сл. 2 Позиција турске тврђаве у оквиру античког утврђења
(из: С. Гушић, нав. дело, сл. 2)

Fig. 2 Position of Turkish fortification within antique fortification
(after: S. Gušić, op.cit, fig. 2)

²² Ф. Каниц, нав. дело, 196

²³ Исто, 204.

²⁴ Б. Којић, *Стари балкански градови, вароши и варошице*, Београд 1976, 83.

Прве податке о величини некадашњег града оставили су у облику скице Таса Јеленић и М. Д. Ковачевић, на којој је Белопаланачка варош четири пута мања у односу на некадашњи антички град.²⁵ (Сл. 2) Бела Паланка припада нишавско-маричкој котлини која је окружена Сврљишким планинама и Сувом Планином. Град је смештен у подножју брда Великог и Малог Курила, на левој обали Коритничке реке која протиче уз источну страну насеља и улива се у Нишаву.

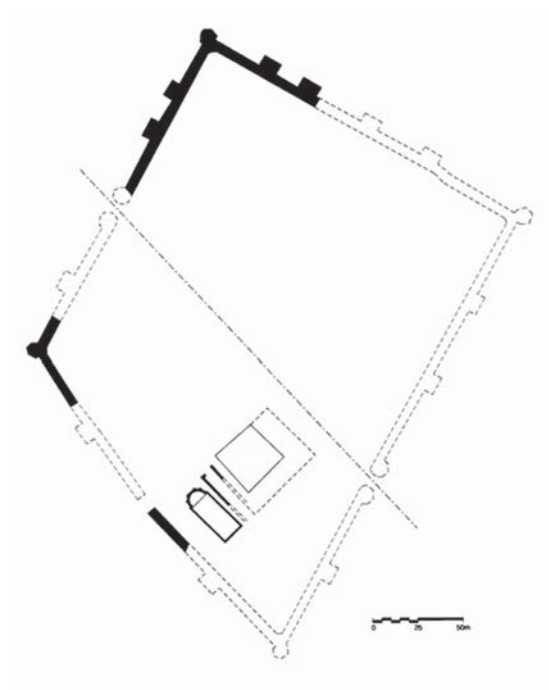
Град је саграђен у котлини, само наизглед, на стратешки неповољном равном терену. Кроз насеље пролази један од најзначајнијих Балканских путева, Цариградска цеста (*Via Militaris*) која повезује западну Европу, преко Сердике (Serdica), са Константинопољем (Constantinopolis) и припада урбаној схеми Ремезијане,²⁶ у континуитету до данашње Беле Паланке као потез друма Ниш-Пирот. (Сл. 3) Међутим, ова рудничка област имала је још један приступни пут који је пролазио кроз данашњу Белу Паланку и водио је према северу којим су војници одлазили да штите границе на Дунаву од упада варвара. Данашње улице (Светих Владара и Крсте Тошића) позициониране унутар утврђења, које се секу под правим углом, подсећају на некадашње улице војног логора *cardo* и *decumanus* за које се и сматра да су наследиле њихов положај.²⁷ Заједно, делили су простор, између зидина, на четири неједнака дела. На овом месту је потребно напоменути једно значајно запажање. Константин, који је био познат као и велики градитељ, своју војну архитектуру заснивао је, због знаног значаја путева за римску империју, на позиционирању целог утврђења на самом путу. Зато је на једном од најважнијих путева за Империју *Via Militaris*, Ремезијану поставио тако да је *decumanus* утврђења саставни део трасе главног пута.²⁸ Ово ново запажање у недостатку материјалних трагова утврђења из IV века добра су потврда о његовој егзистенцији у Константиново време. Даља урбана топографија насеља није позната због недовољне археолошке истражености самог локалитета, али се наслућује на основу правца простирања изграђених објеката који су били трасирани тако да прате правац пружања околних бедема.

²⁵ М. Валтровић, *Старине Бело-паланачке*, Старинар II, Београд 1885, 98.

²⁶ Основна литература: К. Јиречек, *Војна цеста од Београда за Цариград*, Зборник Константина Јиречека I, Београд 1959, 90; П. Петровић, *Ниш у античко доба*, Ниш 1976, 74–88; Исти, *Naissus – Remesiana – Horreum Margi*, *Inscriptindela Mesie Superieur*, Београд 1979, 51–57; Исти, *Naissus – задужбина цара Константина*, у: *Римски царски градови и палате у Србији* (ед. Д. Срејовић), Београд 1993, 80–81.

²⁷ С. Гушић, *Урбанизам Ремезијане од I до VI века*, Саопштења XIX, Београд 1987, 29–30.

²⁸ S. Ćurčić, *Constantine I and new military architecture in the Balkans*, Niš and Byzantium symposium XII, Niš 2014, 39–47.

Сл. 3 Основа римског утврђења Ремезијане (из: S. Ćurčić, *op.cit.*, fig 5)
 Fig. 3 Plan of Roman fortifications of Ramesiana (after: S. Ćurčić, *op.cit.*, fig 5)

Видљиве рушевине, недовољно истраженог античког града, нуде слику значајног града о чему сведоче налази пронађени на локалитету. Откривањем првих већих грађевинских објеката јавила се потреба за урбанистичком анализом града. Првим археолошким истраживањима прикупљени су подаци о просторном контексту града на основу којих је начињен топографски план.²⁹ Утврђено насеље на путу, како још можемо да назовемо некадашњи антички град, састојао се од брањеног простора тврђаве и предграђа са некрополама које су се шириле највише према северу ка железничкој станици и Нишу.³⁰

Подручје ван брањеног простора није могло остати незапажено. У предграђима налазиле су се три целине у виду некропола где су у највећој мери откривени сакрални објекти и покретни археолошки материјал. О границама некропола доста се писало и расправљало. Оне до данас нису

²⁹ Најдужа сонда кроз средину утврђења начињена је 1973. године. - С. Гушић, Б. Андрејевић, Ј. Шурдиловић, *Извештај са радова у Белој Паланци*, Документација Завода за заштиту споменика културе Ниш.

³⁰ Д. Сабовљевић, *Допис*, Старице IV, Београд 1887, 91-99; Исти, *Дописи. Старине из Беле Паланке*, Старице V, бр. 2, Београд 1888, 66-70.

Сл. 4 Степен истражености локалитета
(документација Завода за заштиту споменика културе Ниш)
Fig. 4 The extent of site exploration
(documentation of Institute for protection of the monuments of culture, Niš)

познате, сем да су се развиле са јужне, северне и западне стране града. Гробни налази са некропола припадају периоду од IV-VI века.³¹ Рушевине Ремезијане откривене су и у оближњем селу Мокро где су пронађене зидне структуре које су можда биле у вези са некадашњим цивилним насељем које је могло да има одбрамбене бедеме од чврстог материјала.

Од већих налаза, ван брањеног простора, северно од утврђења, откривени су фрагменти виле са перистилом о којој се не зна много, већих је димензија са више просторија датована између IV-VI века док је на западној некрополи, на око 400 м од утврђења, пронађена тробродна касноантичка базилика која има две грађевинске фазе и датована је између IV-VI века.³² (Сл. 4)

Античко утврђење брањено је каменим бедемима изграђеним у техници *opus mixtum* који су се видели током археолошких истраживања. Својим брањеним простором, површине око 25ха, спада у ред мањих касноантичких

³¹ П. Пејић, Прилог топографији Ремесијане, Нишки зборник 11, Ниш 1982, 80-84.

³² Ђ. Мано-Зиси, Љ. Поповић, Бела Паланка (*Remesiana*)- Римски и рановизантиски град, Старица, нова серија IX-X, 1958-59, 381.

утврђења. Трапезоидни облик утврђења орјентисан је приближно север-југ, заротиран тако да је северозападна кула најсевернија тачка на утврђењу. (Сл. 3) Правци пружања бедемских платана били су праволинијски сем јужног бедема који се на својој половини ломио и кривио. Град доживљава свој највећи успон у IV веку о чему сведочи и облик утврђења особен за каснији период изградње када се подижу нове зидине и куле које би могле да се припишу периоду између краја III и почетка IV века. Пресек између градских улица и бедемских платна завршавао се градским капијама.³³ Претпоставља се да је на сваком бедему постајала по једна капија која је фланкирана шестоугаоним кулама. Сачувани остаци одбрамбених бедема данас су видљиви на северном и западном бедему док су на југоисточном углу утврђења, према ранијим извештајима, регистровани остаци куле. Правци пружања северног и јужног бедема приближно су паралелени са улицом Српских Владара, источни и западни бедем, међусобно подударни, затварају урбану целину и формирају утврђење, тако да заједно чине приближно правилан трапезоидни облик. Дужине страница бедема су приближних димензија: западна страна је 200м, јужна 214м, северна 220м и источна 273м.³⁴

Град је „из темеља” изграђен у време Јустинијанове обнове док потоње преправке и доградње треба претпоставити и у средњевизантијском раздобљу кад поново добија на значају, и као такав је сагледан у повељи Василија II из 1020. године. Утврђење је обликом и величином максимално прилагођено конфигурацији терена. Са јужне стране утврђење је било брањено великим одбрамбеним ровом³⁵ ширине 26м. Налаз широког рова и мањих врата кроз која је испуштана вода сведоче о постојању моста који се налазио код јужне капије града.³⁶ Овај фортификациони систем рова је од дна па навише био ојачан градском стеном висине и до 2,50 м. Због недовољне очуваности античког града постоје различите претпоставке око броја кула које је могла да има. Једно од разматрања јесте да је Ремезијана имала 20 кула.³⁷ Фортификација која је данас видљива има укупно 5 кула, 2 на северној, 2 на западној страни бедема и једну угаону (северозападну кулу). (Сл. 3)

Урбана структура насеља није довољно сачувана. Архитектонски објекти унутар града махом су нестали. Поједини неистражени остаци комуникација и фортификација и даље се налазе под земљом. Током археолошких истраживања јављали су се обриси архитектуре, који указују

³³ Документација Завода за заштиту споменика културе Ниш

³⁴ Ђ. Мано-Зиси, Љ. Поповић, *Бела Паланка (Remesiana) - Римски и рановизантијски град*, Старинар, нова серија IX-X, 1958-59, 381.

³⁵ М. Валтровић, *Старине Бело-паланачке*, Старинар II, Београд 1885, 98.

³⁶ Ђ. Мано-Зиси, Љ. Поповић, *нав. дело*, 381.

³⁷ С. Ђурчић, *Architecture in the Balkans from Diocletian to suleyman the magnificent*, London 2010, 51.

на постојање правилне планиметрије урбаног растера унутар утврђења, по принципу *urbs quadrata*, која је карактеристична за римски и византијски период, већа количина шута, дебљи зидови (вероватно остаци зидних бедема) као и керамички материјал из IV-VI века. У оквиру брањеног простора, у југоисточном делу утврђења, код пресека двеју главних улица римског војног логора, откривен је административни део утврђења. У овом делу налази се форум са портицима и базилика, која је касније преправљена у хришћански храм, датовани између III-IV века, као и претпоставка о могућем постојању терми које заједно чине форумски садржај и фланкирају некадашњу римску улицу односно данашњу улицу Крсте Тошића. Остаци других објеката у јужном делу утврђења ослањали су се на јужни зид бедема. У југозападном делу утврђења откривени су остаци објекта, односно малтерна подна површина која је из времена градње базилике.³⁸ Утврђење припада касноантичкој и византијској фази од IV-VI века. Приликом изградње пута Ниш-Пирот откривени су остаци зидина који се везују за турску тврђаву. Турско утврђење представља најмлађу фазу на тврђави. Касније, у оквиру северозападног дела, преградњом је формирано турско утврђење. Турска тврђава, на којој се касније оформила Белопаланачка варош, четири пута је мања од античког утврђења и заузима њен северозападни део. Ослањала се на цариградски (војни) друм који је пролазио поред њеног јужног бедема. (Сл. 2)

Досадашња сазнања још увек веома фрагментована и недовољна за доношење ближих закључака, пружају могућност да се стекне основна слика о развојним етапама, топографији и фортификационим елементима Ремезијане, као и степену очуваности античког града под савременим градом.

Развој фортификација

Како је забележено током археолошких ископавања, видљиви део западног бедема чува две фазе градње, најстарији римски редови каструма су од клесаног камена са танким фугама. Изнад се надовезује зидање од мањих, грубо клесаних блокова пешчара између којих се местимично појављују вертикално и хоризонтално уметнуте опеке.³⁹ Овај последњи слој зидања, од редова камена и опеке са дебелим малтерним фугама (спојницама), опредељени као византијски редови,⁴⁰ по својој прилици припада рановизантијској обнови балканских утврђења из времена Јустинијана. Средњовизантијски слој није евидентиран, и поред тога што

³⁸ С. Гушић, *нав. дело*, 24-33.

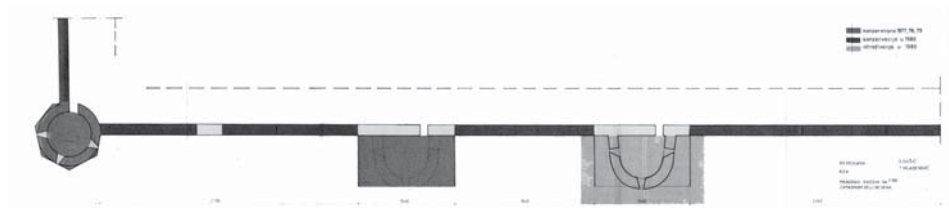
³⁹ *Исто*, 24.

⁴⁰ Ђ. Мано Зиси, Љ. Поповић, *нав. дело*, 381.

историјски извори посредно указује на његово постојање. Лице турског бедемског платна које је данас видљиво, чине лепо клесани и прецизно слагани камени блокови. У току истраживачких радова из 1956. године у организацији Народног музеја из Београда, констатоване су испод округлих турских кула осмоугаоне византијске и римске куле четвороугаоне основе.⁴¹ На зидним платнима и кулама биле су уочене технике *opus mixtum* и *opus incertum*. Бедеми су масивни (ширина око 5м), грађени уобичајено са два лица и испуном (техника трпанца).

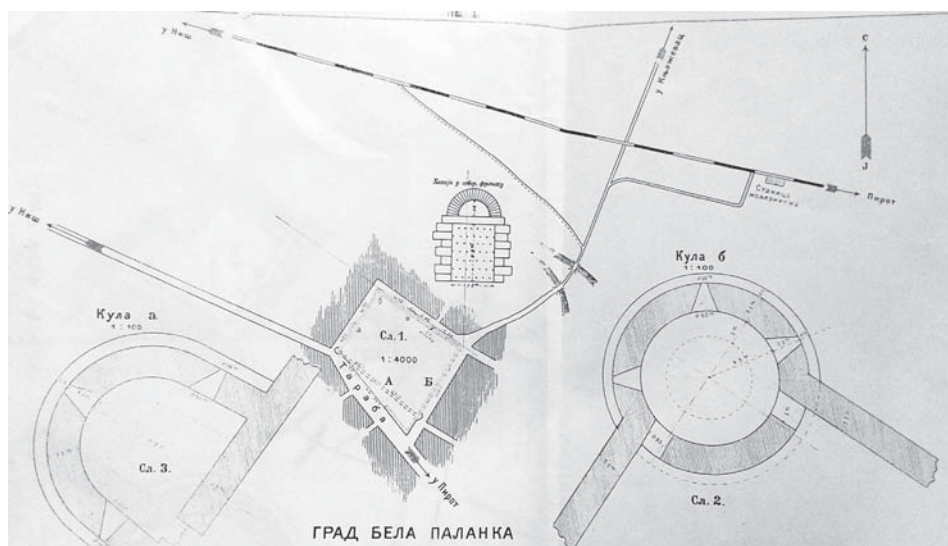
Сачувани остаци утврђења састоје се од два фортификациона елемента: дугачких одбрамбених, северних и западних зидова и истурених спољашњих кула од којих је сачувано укупно 5 кула, односно по две куле на бедемима и једна угаона кула. (Сл.10) Из северозападног угла утврђења одакле полазе северни и западни бедем, ослања се истурена шестоугаона кула.

Сагледавање развоја града, поред грађевинских фаза, олакшано је захваљујући различитим типовима истурених кула на бедемима. Правоугаоне и шестоугаоне, које припадају старијим фазама утврђења (римска и византијска), и куле округлог и полукружног облика које припадају најмлађој турској фази. (Сл. 5, 5а) Старије утврђење је трапезоидног облика са четвороугаоним кулама на бедемским платнима и полигоналним кулама на угловима. Присуство три различита типа кула сведочи о последици сукцесивне обнове кроз време. Четвороугаоне масивне куле грађене су од блокова пешчара чији је унутрашњи простор између зидова испуњен ломљеним каменом са додатком ситне опеке у кречном малтеру (техника трпанца). Присутне полигоналне куле су споља шестостране а изнутра округле основе. Полукружне турске, поклапају четвороугаоне куле старијег утврђења док округле, једнако турске, поклапају полигоналне куле. Северозападна кула зидана је од већих блокова пешчара са дерсованим спојницама и покривена је млађом округлом кулом. Данас је од северозападне куле видљива округла турска кула.

Сл. 5 Основа хронолошки поређаних фаза градње
(документација Завода за заштиту споменика културе Ниш)
Fig. 5 Plan of chronologically classified phases of architectural activities
(documentation of Institute for protection of the monuments of culture, Niš)

⁴¹ Исто.

Сл. 5а Ремезијана, основа турског утврђења (према: Д. Сабовљевићу)
 Fig. 5a Ramesiana, plan of Turkish fortification (after: D. Sabovljević)

Са унутрашње стране северозападне куле, према ранијим извештајима, откривени су остаци дрвене греде док су положаји сантрачних греда јасно видљиви и данас на самим сачуваним бедемима. Правоугаоне римске куле на западном бедуу су слабо очуване и делимично су се наслућивале у приземним зонама. На крају западног дела сачуваног бедема наслућује се постојање куле која је фланкирала улазна градска врата која данас нису сачувана а припадају старијем утврђењу.⁴² (Сл. 6) Могуће је да су спољне куле обнављене из темеља, односно додате накнадно, као што је то случај са многим другим утврђењима. Пошто је већи део северног бедема са кулама заклоњен вегетацијом (пузавице), тренутно стање очуваности тог дела бедема није могуће сагледати јер је онемогућен приступ и анализа затеченог стања. (Сл. 7) Данас очувани масивни и чврсти одбрамбени бедеми достижу висину и до 4,5м док укупна дужина северног и западног бедема износи око 176м. Визуално сагледавање бедема данас је могуће само са спољне, уличне стране. Затрпаност бедема земљаним насипом са унутрашње стране, чини унутрашњи простор уздигнутим на вишој коти где се данас налази пијаца. (Сл. 8)

Познате три грађевинске фазе нису у потпуности данас видљиве на бедемима и кулама због слабе очуваности и мале видљивости. Данас је у највећој мери видљива турска фаза градње која је такође лоше очувана док остале фазе су слабо видљиве или се налазе под земљом. Највише података о

⁴² С. Гушић, Документација Завода за заштиту споменика културе Ниш.

турској тврђави оставио је Каниц који је забележио „*дуже стране окренуте североистоку и југозападу биле су око 140м дуге, пиротска страна 110м и нишка 95м. На угловима су биле округле куле пречника 11,5м и не баш тачно на средини зидова између њих биле су у издуженом полукругу 5,8м истурене куле. На југозападном, главном фронту, налазила се цела од римских квадера саграђена јака четвороугаона централна кула, са надсвођеном капијом и натписом у коме је назначена година изградње. На североисточном фронту налазио се само 1,5м широк мањи пролаз. Зидови, у којима сам видео много римског материјала, били су на врху назубљени да би се усеци користили као пушкарнице, а куле су имале ниже грудобране; ровова и истурених утврда није било.*”⁴³

Античко утврђење по урбанистичком пространом решењу, на основу броја, позиција и типа кула, односно на основу визуалне сличности, до сада је упоређивано са Диоклецијановом палатом у Сплиту. Међутим, територијална раздвојеност ова два утврђења и позиционирање Ремезијане на самом путу при чему је *decumanus* утврђења део трасе главне прометнице за Константинопољ, као и другачије историјске околности, одвајају њихову и на први поглед приближну сличност. Радови на обнови фортификације после поменутих великих разарања били су усмерени на поновном ојачавању бедема за време владавине цара Јустинијана. Учестало постојање живота унутар овог утврђења током VI века евидентно је на основу покретних материјалних налаза и писаних извора. Исто тако, судећи по облику, положају и техници градње, утврђење може да се повеже са Јустинијановом обновом. Судбина нашег утврђења није другачија од других у ремезијанској и нишкој области.

Ослањајући се на најдужи сачуван елемент фортификације, где се може сагледати техника градње и евентуално ново накнадно додавање одбрамбених кула, као један од доказа могао би да буде сагледавање сличне градње утврђења која припадају истом VI веку, односно Јустинијановој обнови.⁴⁴ У време Јустинијанове обнове која је обухватила Ремезијану, сазнајемо од Прокопија у делу *De aedificiis*, саграђено је Медијанско утврђење које је, једнако Ремезијани, надгледало пут за Константинопољ. На бедемима Медијанског утврђења може се препознати слична техника и стил градње као код Ремезијанских бедема, откривајући резултате Јустинијанове обнове области Ремезијане и Ниша. На ово упућују клесани камени блокови са правилним хоризонталним редовима опеке које спајају танке спојнице као и њихова унутрашњост која је испуњена облутком, ломљеним каменом, ситном опеком и све то заливено кречним малтером.⁴⁵

⁴³ Ф. Каниц, *нав. дело*, 204.

⁴⁴ S. Čurčić, *Constantine I and new military architecture in the Balkans*, 39-48.

⁴⁵ М. Ракоција, *Константинов град-Старохришћански Ниш*, Ниш 2013, 101-102. Медијанско утврђење је обновљено у средњевизантијском периоду и дограђене су четвртaste куле, што треба претпоставити и за Ремезијану (Мокро).

Сл. 6 Спољни изглед западног беодема (Н. Ракоција)
Fig. 6 Exterior shape of the west part of fortifications (N. Rakocija)

Сл. 7 Спољни изглед северног беодема (Н. Ракоција)
Fig. 7 Exterior shape of the north part of fortifications (N. Rakocija)

Сл. 8 Унутрашњи изглед западног беодема (Н. Ракоција)
Fig. 8 Interior shape of the west part of the fortification (N. Rakocija)

Сл. 9 Изглед медијанског утврђења (фото. З. Радосављевић Кики)
 Fig. 9 Shape of Mediana fortifications (photo: Z. Radosavljević Kiki)

Сл. 9а Бедери Ремеџијане данас (фото. Н. Ракоција)
 Fig. 9a Contemporary condition of Ramesiana fortifications (photo: N. Rakocija)

Приземне зоне утврђења визуално откривају технику зидања која је слична бедерима Медијанског утврђења сигурно, према Прокопију, саграђено у VI веку у оквиру велике Јустинијанове обнове. (Сл. 9, 9а) Посматрањем бедера Ремеџијане, истурене вишестране куле (полигоналне куле које претендују да пређу у круг карактеристичне су за VI век),⁴⁶ припадају периоду касне

⁴⁶ S. Ćurčić, *Architecture in the Balkans from Diocletian to Süleyman the magnificent*, 50/1.

антике и представљају још један доказ да су бедеми обновљени у VI веку. Да интервенцију на бедемима треба претпоставити у средњевизантијском периоду, открива Повеља цара Василија II из 1020. године, у којој Ремезијана (Мокро) заузима видно место. У унутрашњости града Турци су саградили тврђаву мањих размера која је обухватила западни и северни бедем старог града.

Концепција заштите и презентације остатака бедема и уређења простора у Белој Паланци

Фортификациони систем турске тврђаве преноси историјску слику одиграних догађаја на овим просторима. Идеја ревитализације простора око бедема, поред њихове заштите, има за циљ и потребу за преношењем односно презентовањем ове битне историјске слике посетиоцима Беле Паланке у циљу развоја културног туризма. Међутим, затечени амбијент није одговарао мерама и условима заштите оваквих простора и целина из разлога што Просторни план Беле Паланке не садржи мере заштите везане за очуване бедеме што се јасно види и на затеченом стању. Потреба за просторним уређењем овог дела утврђења је велика и захвата већу површину око бедема у циљу његове потпуније и ефикасније заштите. Стварањем новог амбијента створили би се услови, поред очувања некадашњег античког наслеђа, и за наставком археолошких истраживања која су данашњим урбанистичким решењем онемогућена.

С обзиром да се локалитет налази у језгру савременог града његову заштиту, очување и ревитализацију треба обезбедити кроз урбанистичке планове. (Сл. 10) Због тога, наведени проблеми као и постизање жељених циљева обезбедиће се израдом Просторног плана подручја посебне намене за територију некадашње турске тврђаве. (Сл. 11) Предлог просторног плана обухватао би решења за наведене проблеме као што су укидање паркинг простора уз бедеме који онемогућује њихову видљивост. Ово је прва мере заштите и ревитализације простора непосредно поред градских зидина, и има двојаку функцију: стварање прегледног простора са отвореним визурама према „старом граду” као и нови савремени простор који би истовремено постао и препознатљив симбол овог места. Лоше стање приступне улице уз бедеме, чији степен преоптерећености није велики, потребно је препројектовати у мешовиту улицу (која је у предлогу назначена као калдрмско поплочана улица) која је намењена моторном саобраћају и пешацима. Приликом препројектовања стамбене улице у мешовиту, предлогом је обухваћено и спуштање нивелете тла која ће свакако утицати на боље сагледавање бедема и разумевање некадашњег простора и поспешити квалитетнију презентацију истих. Простор пијаце, који је такође обухваћен предлогом као и савременим уређењем, налази се на коти у приближној

Сл. 11 Предложено стање уређености простора некадашње турске тврђаве (Н. Ракоција)
Fig. 11 Proposed condition of former Turkish fortifications area (N. Rakocija)

турске тврђаве и урадио предлог за његово презентовање. Исто тако, тим истраживањима би се допунила документација која сада садржи непотпуне податке. Због тога, док се не створе услови за покретање нових истраживања поред мањих истраживања (нивелисањем) предлаже се археолошки парк у коме би био заступљен већи степен ниског и високог зеленила са мањим кореним системом, монтажним дрвеним подом као и шљунковитим приступним стазама, (без бетонских подлога) којим би се олакшала будућа археолошка истраживања.

Заштита видљивих и откривених сачуваних бедема остварује се конзерваторско-рестаураторским радовима, који садржи две фазе спасилачких интервенција на бедемима и кулама, у складу са историјским и архитектонским карактеристикама односно у складу са постојећим стањем. Прва фаза би била припремно разчишћавање бедема и њихове најближе околине од шута и нагомиланог смећа, који ће се конзервирати, како би се омогућио прилаз бедемима и монтирање грађевинских скела. Овде такође спадају и радови чишћења високог и ниског зеленила са бедема и кула у циљу уништавања коренитог биља. Уклањањем зеленила обезбедили би се

Сл. 12 Пресек кроз простор турске тврђаве (Н. Ракоција)
 Fig. 12 Section through the space of Turkish fortifications (N. Rakocija)

подаци о степену и врстама оштећења бедема до којих је било немогуће доћи визуалним прегледом (у највећој мери изглед северног бедема). У нужне радове спадају дестабилисане зидне површине које треба разидати. Потребно је обезбедити чување и чишћење оригиналног материјала који ће поново бити уграђен.

Главни узрочник појаве обрушавања, која су се појавила у горњим зонама турског утврђења и који прете нестанку овог културног добра, јесу проблеми који се овим предлогом и решавају. Лоше стање бедема које је данас присутно на терену јавило се првенствено одлагањем решавања проблема његове конзервације односно деловањем спољашњих негативних утицаја. Оригинални бедем сазидан је од блокова пешчара а испуна, језгро бедема од камена и кречног везива. Оплата од пешчара сачувана је само у доњим зонама бедема што је још један од разлога појаве одрона језгра које је неопходно извршити реконструкцију истог, чиме ће се обезбедити заштита језгра бедема и сачувати од даљег пропадања. На појединим местима, биће потребно извршити реконструкцију камених блокова, чиме ће се обезбедити заштита језгра бедема. Завршна обрада бедема би била израда круна која је делимично дотрајала ради трајније заштите и правилнијег сливања атмосферских вода са горње површине бедема. (Сл. 13,14,15)

Северозападној кули потребно је утврдити стабилност видљивих камених блокова уз местимичну конзервацију. Остале слабо видљиве правоугаоне куле односно места где су се оне некада налазиле потребно је пажљиво обрадити уз контролу надлежног археолога или радника Завода и не у великој висини нагласити некадашњи изглед и позицију ових кула, по узору на некадашње стање користећи раније техничке документације као и фотодокументације.

Све предложене интервенције, које се односе на конзервацију и превенцију оштећења бедема и кула који утичу на стабилност и трајност осмишљене су уз минимални губитак постојећег ткива и аутентичност.

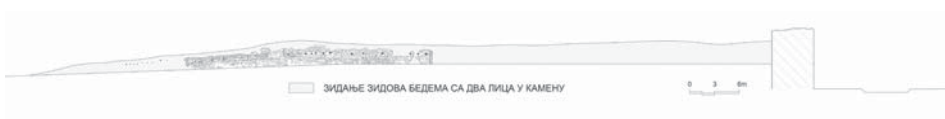
Након конзервирања бедема створили су се услови за уређењем простора око бедема који заједно чине целокупно нову структуру. (Сл. 11) Простор између новопроектване улице и конзервираних бедема треба у поду одвојити шљунком у коме су постављене подне расвете, на одређеним растојањима дуж бедема, онако како је планирано предлогом. Мешовита улица се са археолошким парковским простором спаја преко приступне

Сл. 13 Спољашњи изглед западног бедема са интервенцијама (Н. Ракоција)
 Fig. 13 Exterior shape of the west part of the fortifications with the restoration changes (N. Rakocija)

Сл. 14 Спољашњи изглед северног бедема са интервенцијама (Н. Ракоција)
 Fig. 14 Exterior shape of the north part of the fortifications with the restoration changes (N. Rakocija)

Сл. 15 Унутрашњи изглед западног бедема са интервенцијама (Н. Ракоција)
 Fig. 15 Interior shape of the west part of the fortifications with the restoration changes (N. Rakocija)

рампе (која је позиционирана на северном бедему) која даље води посетиоце до информационог пулта и даље стазом од дрвеног пода правцем пружања сада поред откривених лица бедема. На благо узвишеном археолошком парку формиран је простор са разиграним позицијама седења, који би имао функцију вршења едукативних и образованих активности у виду часова на отвореном за ђаке и разгледања и упознавања Беле Палане и околине за туристе заједно са информационим таблама које су позициониране унутар њега. На крају пешачке стазе унутар археолошког парка, посетице даље води дуж правца бедема, где је лице унутрашњег западног бедема било видљиво на отприлике половини укупне дужине западног бедема. С обзиром да је могући приступ уређеном археолошком парку и са ове унутрашње стране бедема, планиран је још један информациони пулт како би се поспешило брже и ефикасније ширење историјске слике настанка данашње Беле Паланке и заокружила његова намена. На овај начин је формирана складна функција и коришћење простора са свим разрађеним приступима планираних предлогом. Цео унутрашњи, као и спољашњи простор, уз бедеме је испраћен подним расветима. На тај начин скреће се пажња и на сам простор унутар бедема који такође има одређену вредност у очувању амбијента.

Нови природни материјал, као што је дрвена грађа са челичним уметцима у поду и за седење, бирани су тако да лепо старе и притом чине добар контраст са млађим утврђењем. Инсталације су спроведене кроз под и повезане са оближњим електричним бандерама. Ефикасна употреба простора је подразумевана, тако да напуштени бедеми и по неколико деценија, сада представљају изложбени простор на отвореном са шетачком стазом, седењем и доступним информацијама (пулт, информационе табле).

Новопроектировани археолошки парк као такав могуће је повезати са околним постојећим парковским просторима (парк поред Општинског суда и парковским простором у скопу кога је црква Св. Вазнесења Богородице) тако да заједно креирају простор који садржи све адекватне мере и услове заштите и као такав могуће га је предложити за уграђивање у просторне и урбанистичке планове.

Обнова и ревитализација турске тврђаве представља пример решавања сложеног простора, контекстуалног и функционалног односа између градитељског наслеђа са својом историјском и културном вредношћу са једне стране, и савремене урбанистичке интервенције са друге стране, а све у оквиру услова заштите. Целокупна интервенција својом сведеношћу и вештим решавањем не нарушава аутентични изглед куле и бедема. Складни однос историјског и савременог даје нов живот и ванвременску димензију зидинама које код посетиоца изазива снажан визуални и емоционални доживљај.

SUPPLEMENT ON THE EXAMINATION OF
RAMESIANA AND PROPOSAL
FOR SPATIAL PLANNING OF FORTIFICATION IN BELA PALANKA

Basic chronology of the fortifications from which developed contemporary town Bela Palanka is based on the written sources and the results of previous archaeological research. The proposed chronology testified by preserved fortifications, is necessary to improve with important historical sources. On that way is possible to explain the phases of construction and upgrading of Ramesiana fortifications. On the walls are identified at least three construction phases: Roman, Early Byzantine, perhaps Middle Byzantine and Turkish architectural layer. Protection of preserved fortification walls should be achieved through urban plans since fortifications are positioned within the central area of Bela Palanka. Having in mind protection of the preserved parts of fortifications, proposal is developed in order to establish spatial planning of the Turkish fortification area. Both fortifications and wider area protection are proposed. Namely, restoration works at fortifications and change of function of vegetable market area into a archaeological park which would connect already existing park area in one logical unity. Then, removal of parking space which are located near fortifications, descending the ground level with the outer and inner fortification walls in order to detect faces of the ramparts with their restoration and pre-projecting of the residential street in mixed one. The newly formed and visually highlighted fortifications, is proposed as a temporary solution until creating of properly conditions for the launching of the major archaeological works.

МЕДИЦИНА

КРВНО-ГРУПНИ СИСТЕМИ ABO, RH, KELL, DUFFY, KIDD И MNS У ПОПУЛАЦИЈИ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

РЕЗИМЕ

Испитивана је дистрибуција крвно-групних антигена ABO и RhD код 47.250 добровољних давалаца крви на подручју југоисточне Србије. Групе испитаника су формиране према административно-територијалном принципу (15 општина и група остало која је формирана од давалаца крви рођених ван територије ових 15 општина). Rh фенотип (C,c,D,E,e) је одређиван код 3.500 давалаца крви, а крвно-групни системи Kell (K, k), Duffy (Fya, Fyb), Kidd (Jka, Jkb), MNS (M,N,S,s) код 1.200 испитаника. Основни критеријум за формирање група је било место рођења даваоца, а не место становања или место давања крви. Други кључни услов је био да се ради о добровољним даваоцима крви а не о тзв. „наменским даваоцима“. Резултати испитивања показују да нема статистички значајних разлика у дистрибуцији крвно-групних антигена наведених система за регион у целини у односу на податке за Републику Србију. Постоје значајне разлике у дистрибуцији ABO крвно-групних фенотипова за општине Димитровград, Бела Паланка, Књажевац и Сврљиг, Блаце и Житорађа у односу на податке за Републику Србију. Резултати испитивања других крвно-групних система показују да је нижа фреквенца фенотипа Kk, Fy (a+b+), Jk (a+b+), csee, Ss а виша фреквенца Fy (a+b+), Jk (a-b+), ccDEE и CCDee у односу на фреквенце у Републици Србији и у централној Европи.

ЦИЉ РАДА

Циљ овог рада је да испита и прикаже дистрибуцију крвно-групних антигена и фенотипова система ABO, Rhesus, Kell, Duffy, Kidd и MNS у популацији југоисточне Србије.

УВОД

Предмет нашег испитивања је дистрибуција или распоред крвно-групних антигена ABO и фенотипова система Rhesus (C, c, D, E, e), Duffy, Kidd, Kell и MNS) у популацији добровољних давалаца крви на подручју општина: Алексинац, Димитровград, Бабушница, Бела Паланка, Гацин Хан, Блаце, Дољевац, Житорађа, Књажевац, Куршумлија, Мeroшина, Ниш,

Пирот, Прокупље, Сврљиг и група „Остали“. Истраживања крвно-групних антигена на еритроцитима, леукоцитима, тромбоцитима и протеинима плазме су важна карика у популационо-генетским, антропогеографским и посебно миграционим кретања становништва. За људску крв се може рећи да је сведок историје и водич кроз историју. Непромењена хиљадама година сведок је људских миграција, а када је долазило до промена у њој она је сведок токова човечанства. Историја је често управљана или мењана променама у крви једне популације или променама у крви једног човека па се с правом може рећи да је и водич кроз историју. Познат је случај енглеске краљице Викторије која је имала ненормалност једног хромозома и била преносилац гена за хемофилију. Она је имала две ћерке (Беатриса и Алиса) које су такође биле преносиоци тог гена и њиховом удајом за краља Шпаније Алфонса XIII и цара Русије Николаја II родиле мушку децу која су боловала од хемофилије. С обзиром на природу болести, бригу родитеља и присталица власти, опасности од непријатеља по царство, будућност династија је била доведена у питање и коначно је резултирала тешким приликама у царевини. Сва три потомка су прерано умрла од искрварења. Сазнање да крвне групе подлежу одређеним законитостима наслеђивања и да постоји велика географска варијабилност чак и у оквиру малих географских јединица чине оваква истраживања необично важним и корисним за популациону генетику, антропогеографију, биостатистику, трансфузиологију, форензичку медицину и др. Пре открића молекуларних техника, с обзиром на јасне начине наслеђивања, одређивање крвно-групних антигена је коришћено у вештачењу спорних родитељстава. Данас ова врста испитивања чини само део палете испитивања спорних родитељстава. Потенцијално дејство неких инфективних и неинфективних агенаса на дистрибуцију крвних група чине ова испитивања још интересантнијим.(4,11,15) Негде је учесталост неке крвне групе директно повезана са отпорношћу на дејство неких инфективних агенаса, а негде је та учесталост већа пошто су носиоци друге крвне групе били осетљивији на одређене болести па су у популацији заступљени носиоци оне друге крвне групе (О крвна група и узрочник колере, Фенотип Fy (a-b-) и маларија). Такође постоје истраживања која говоре о учесталијем оболевању од кардиоваскуларних болести код људи „не О“ крвних група и чешћем оболевању од чира на желуцу код особа крвне групе О. Што је генетска различитост већа међу индивидуама, то инфективни и неинфективни агенси теже могу створити „универзални кључ“ као изазивачи болести. Управо се ово потврђује и модерним мапирањем људског генома (скуп свих гена), па се може слободно рећи да сем једнојајчаних близанаца не постоје две индивидуе са истим геномом.

Крвне групе су такође коришћене у опасним авантурама идеологизирања науке. Ово се посебно односи на период 1920-1940. године и после 2000. године. Овде се ради о расним, национал-социјалистичким

и колонијалним теоријама које без утемељења у научне чињенице желе да укажу на посебност неке нације, вере или тзв. *расну чистоту*. Ово је нарочито било изражено код неких истраживача у Немачкој (доминантност крвне групе А) уочи II светског рата а у последњој деценији и код Хрвата код којих су неки заговорници тзв. *хрватског гена* (Eu7 хаплотип). У суштини, увек постоји опасност од различитих врста спекулација одређеним подацима који указују на било коју различитост у одређеној популацији. Свако може да извлачи неке закључке из најразличитијих побуда али се морамо држати онога што каже наука, а то је да различитости (па и у крвним групама) постоје али не смеју бити извор и изговор за неједнакости међу људима. Крвне групе не потврђују став да је плава коса племенитија од црне или да су издужено лице и мала стопала одлика аристократије (Mourant, 1954.).

Такође, постоје и тумачења која немају премисе претходних али које наука није потврдила. Тако се у Јапану на носиоце крвних група гледа при дефинисању карактера личности нешто слично као на хороскопске знакове у Европи. Отишло се толико далеко да се се при запошљавању користи критеријум заступљености крвних група како би се обезбедила већа продуктивност и боља организација рада. Податак о крвној групи је и обавезан при попуњавању формулара за посао. Забележено је да је коришћен критеријум крвних група при формирању ратних јединица како би биле што ефикасније. Последњих година је такође присутна тенденција популаризације исхране према крвним групама која има извесних упоришта, али само у контексту свеобухватног сагледавања улоге свих чинилаца укључених у разлике у заступљености крвних група (географски локалитет, миграциона кретања, вера, социјално-економски развој, имунолошке и биохемијске карактеристике антигена крвних група и др). Данас се говори и о персонализованој медицини где се на основу генетских параметара открива и предвиђа лечење, ток и исход болести као и начин исхране таквих пацијената. Утицај вере је битан највероватније због опште прихваћене ендегамије у некој популацији (брак са припадницима исте вере) и условима формирања и настанка те популације. Као што се види, овде није проблем у чињеницама већ како и ко их интерпретира.

Сама по себи крв је толико важна да је настао својеврсни мит о крви. Овај мит припада свим народима и свим религијама. Мит каже: *Живот зависи од крви; Крв је верни сведок наслеђивања; Између људи и између крви постоје разлике али не и неједнакости.*

Од открића крвних група АВО система од стране Карла Ландштајнера (1901. г.) који је за то откриће добио Нобелову награду за медицину (1930. г.) па преко открића Rhesus (Rh) система (1939. г.) од стране Левина и Стетсона непрекидно се повећавао број новооткривених крвно-групних система и антигена на еритроцитима тако да је данас познато 285 антигена сврстаних у 30 крвно-групних система, колекција и серија са различитом дистрибуцијом

и биомедицинским значајем. Ово се може видети и у табели 1 (3, 7, 8, 19).

Данас готово и да не постоји нека популација људи код које нису вршена истраживања дистрибуције крвних група. Као резултат тих истраживања настале су тзв. Карте крвних група на којима се приказује распоред и учесталост одређиваних крвних група на одређеним територијама и у одређеним популацијама. Највише су се истраживале крвне групе ABO, Rhesus, Kell, Kidd, Duffy, Lutheran i MNS система.

У следећем табеларном прегледу приказани су на једној од табела подаци о дистрибуцији ABO крвних група и RhD антигена. (18)

Table 1.1 The blood group systems						
No.	Name	Symbol	No. of antigens	Gene name(s)*	CD No.	Chromosome
001	ABO	ABO	4	ABO		9
002	MNS	MNS	46	GYP A, GYP B, GYPE	CD235	4
003	P1PK	P1	2	P1		22
004	Rh	RH	52	RHD, RHCE	CD240	1
005	Lutheran	LU	20	LU or BCAM	CD239	19
006	Kell	KEL	32	KEL	CD238	7
007	Lewis	LE	6	LE or FUT3		19
008	Duffy	FY	5	FY or DARC	CD234	1
009	Kidd	JK	3	JK or SLC14A1		18
010	Diego	DI	22	DI or SLC4AE1	CD233	17
011	Yt	YT	2	YT or ACHE		7
012	Xg	XG	2	XG, CD99	CD99	X/Y
013	Scianna	SC	7	SC or ERMAP		1
014	Dombrock	DO	7	DO or ART4	CD297	12
015	Colton	CO	4	CO or AQP1		7
016	Landsteiner-Wiener	LW	3	LW or ICAM4	CD242	19
017	Chido/Rodgers	CH/RG	9	C4A, C4B		6
018	H	H	1	FUT1	CD173	19
019	Kx	XK	1	XK		X
020	Gerbich	GE	11	GE or GYPC	CD236	2
021	Cromer	CROM	16	CROM or CD55	CD55	1
022	Knops	KN	9	KN or CR1	CD35	1
023	Indian	IN	4	IN or CD44	CD44	11
024	Ok	OK	3	OK or BSG	CD147	19
025	Raph	RAPH	1	RAPH or CD151	CD151	11
026	John Milton Hagen	JMH	6	JMH or SEMA7A	CD108	15
027	I	I	1	I or GCNT2		6
028	Globoside	GLOB	1	B3GALT3		3
029	Gill	GIL	1	GIL or AQP3		9
030	RHAG	RHAG	3	RHAG	CD241	6

Табела 1.

Табела 2.

ABO and Rh blood type distribution by country (population averages)

Country	Population	O+	A+	B+	AB+	O-	A-	B-	AB-
<u>Argentina</u>	41,343,201	45.4%	34.26%	8.59%	2.64%	8.4%	0.44%	0.21%	0.06%
<u>Australia</u>	21,262,641	40.0%	31.0%	8.0%	2.0%	9.0%	7.0%	2.0%	1.0%
Austria	8,210,281	30.0%	33.0%	12.0%	6.0%	7.0%	8.0%	3.0%	1.0%
<u>Bahrain</u>	1,234,571	48.48%	19.35%	22.61%	3.67%	3.27%	1.33%	1.04%	0.25%
<u>Bangladesh</u>	161,083,804	31.18%	21.44%	34.58%	8.85%	1.39%	0.96%	0.96%	0.64%
Belgium	10,414,336	38.0%	34.0%	8.5%	4.1%	7.0%	6.0%	1.5%	0.8%
<u>Bolivia</u>	10,088,108	51.62%	29.45%	10.11%	1.15%	4.39%	2.73%	0.54%	0.1%
<u>Brazil</u>	198,739,269	36.0%	34.0%	8.0%	2.5%	9.0%	8.0%	2.0%	0.5%
<u>Canada</u>	33,487,208	39.0%	36.0%	7.6%	2.5%	7.0%	6.0%	1.4%	0.5%
<u>Cambodia</u>	14,952,665	46.7%	27.2%	18.5%	4.9%	1.3%	0.8%	0.5%	0.1%
<u>Cameroon</u>	19,958,000	42.8%	38.8%	12.0%	3.3%	1.4%	1.2%	0.4%	0.1%
<u>Chile</u>	17,114,000	85.6%	8.7%	3.35%	0.99%	1.2%	0.1%	0.05%	0.1%
China	1,339,724,852	47.7%	27.8%	18.9%	5.0%	0.3%	0.2%	0.1%	0.03%
Czech Republic	10,532,770	27.0%	36.0%	15.0%	7.0%	5.0%	6.0%	3.0%	1.0%
Denmark	5,500,510	35.0%	37.0%	8.0%	4.0%	6.0%	7.0%	2.0%	1.0%
<u>Dominican Republic</u>	9,445,281	46.2%	26.4%	16.9%	3.1%	3.7%	2.1%	1.4%	0.2%
<u>Egypt</u>	90,000,000	52.0%	24.0%	12.4%	3.8%	5.0%	2.0%	0.6%	0.2%
<u>Estonia</u>	1,299,371	29.5%	30.8%	20.79.2%	6.4%	4.3%	4.5%	3.0%	0.9%
Ethiopia	84,320,987	39.0%	28.0%	21.0%	5.0%	3.0%	2.0%	1.0%	1.0%
Finland	5,250,275	27.0%	38.0%	15.0%	7.0%	4.0%	6.0%	2.0%	1.0%
France	62,150,775	36.0%	37.0%	9.0%	3.0%	6.0%	7.0%	1.0%	1.0%
Germany	82,329,758	35.0%	37.0%	9.0%	4.0%	6.0%	6.0%	2.0%	1.0%
<u>Guinea</u>	10,324,000	46.88%	21.64%	22.86%	4.52%	2.0%	0.9%	1.0%	0.2%
Hong Kong	7,055,071	41.51%	26.13%	25.34%	6.35%	0.32%	0.17%	0.14%	0.05%
Iceland	306,694	47.6%	26.4%	9.3%	1.6%	8.4%	4.6%	1.7%	0.4%
<u>India</u>	1,210,193,422	27.85%	20.8%	38.13%	8.93%	1.43%	0.57%	1.79%	0.49%
<u>Indonesia</u>	237,424,363	36.82%	25.87%	28.85%	7.96%	0.18%	0.13%	0.15%	0.04%
<u>Iraq</u>	32,961,959	32.2%	25.0%	25.6%	7.4%	3.6%	2.7%	2.7%	0.9%
<u>Ireland</u>	4,203,200	47.0%	26.0%	9.0%	2.0%	8.0%	5.0%	2.0%	1.0%
<u>Israel</u>	7,233,701	32.0%	34.0%	17.0%	7.0%	3.0%	4.0%	2.0%	1.0%
Italy	61,261,254	40.0%	36.0%	7.5%	2.5%	7.0%	6.0%	1.5%	0.5%
<u>Jamaica</u>	2,889,187	47.0%	23.0%	20.0%	3.0%	3.5%	2.0%	1.0%	0.5%
<u>Japan</u>	127,368,088	29.9%	39.8%	19.9%	9.9%	0.15%	0.2%	0.1%	0.05%
<u>Kenya</u>	40,863,000	45.6%	25.2%	21.1%	4.2%	1.8%	1.0%	0.9%	0.02%
Korea	73,000,000	36.6%	32.8%	21.0%	9.0%	0.4%	0.2%	0.09%	0.03%
<u>Lebanon</u>	4,292,000	38.4%	32.3%	9.4%	3.2%	7.7%	6.5%	1.7%	0.7%

<u>Libya</u>	6,422,772	42.64%	28.86%	11.16%	4.5%	6.26%	4.24%	1.64%	0.67%
<u>Malaysia</u>	28,334,135	34.32%	30.35%	27.36%	7.46%	0.17%	0.15%	0.14%	0.04%
<u>Mauritania</u>	3,359,185	46.3%	26.68%	17.46%	3.85%	2.8%	1.6%	1.1%	0.2%
<u>Mexico</u>	108,396,211	55.79%	29.9%	8.0%	1.63%	2.7%	1.5%	0.4%	0.08%
<u>Mongolia</u>	3,179,997	56.4%	27.7%	10.9%	4.96%	0.6%	0.3%	0.1%	0.04%
<u>Nepal</u>	29,853,000	35.2%	28.3%	27.1%	8.6%	0.3%	0.2%	0.2%	0.1%
<u>Netherlands</u>	16,715,999	39.5%	35.0%	6.7%	2.5%	7.5%	7.0%	1.3%	0.5%
<u>New Zealand</u>	4,213,418	38.0%	32.0%	9.0%	3.0%	9.0%	6.0%	2.0%	1.0%
<u>Nigeria</u>	152,217,341	51.3%	22.4%	20.7%	2.6%	1.6%	0.7%	0.6%	0.1%
<u>Norway</u>	4,660,539	34.0%	42.5%	6.8%	3.4%	6.0%	7.5%	1.2%	0.6%
<u>Pakistan</u>	180,440,005	24.63%	20.6%	34.43%	9.52%	4.17%	2.66%	3.57%	0.45%
<u>Peru</u>	29,907,003	70.0%	18.4%	7.8%	1.6%	1.4%	0.5%	0.28%	0.02%
<u>Philippines</u>	92,337,852	36.9%	28.9%	26.9%	6.97%	0.1%	0.1%	0.1%	0.03%
<u>Poland</u>	38,482,919	31.0%	32.0%	15.0%	7.0%	6.0%	6.0%	2.0%	1.0%
<u>Portugal</u>	10,707,924	36.2%	39.8%	6.6%	2.9%	6.0%	6.6%	1.1%	0.5%
<u>Russia</u>	143,300,000	46.0%	31.0%	9.0%	2.1%	6.0%	4.0%	1.0%	0.9%
<u>Saudi Arabia</u>	28,686,633	48.0%	24.0%	17.0%	4.0%	4.0%	2.0%	1.0%	0.3%
<u>Serbia</u>	7,224,000	31.92%	35.28%	12.6%	4.2%	6.08%	6.72%	2.4%	0.8%
<u>South Africa</u>	49,320,000	39.0%	32.0%	12.0%	3.0%	7.0%	5.0%	2.0%	1.0%
<u>Spain</u>	40,525,002	36.0%	34.0%	8.0%	2.5%	9.0%	8.0%	2.0%	0.5%
<u>Sweden</u>	9,059,651	32.0%	37.0%	10.0%	5.0%	6.0%	7.0%	2.0%	1.0%
<u>Switzerland</u>	8,000,000	26.0%	37.0%	13.0%	7.0%	5.0%	6.0%	4.0%	2.0%
<u>Syria</u>	22,530,746	43.0%	30.0%	14.0%	3.7%	5.0%	3.0%	1.0%	0.3%
<u>Taiwan</u>	23,234,936	43.9%	25.9%	23.9%	6.0%	0.1%	0.1%	0.01%	0.02%
<u>Thailand</u>	66,720,153	40.8%	16.9%	36.8%	4.97%	0.2%	0.1%	0.2%	0.03%
<u>Turkey</u>	76,805,524	29.8%	37.8%	14.2%	7.2%	3.9%	4.7%	1.6%	0.8%
<u>United Arab Emirates</u>	4,707,000	44.1%	21.9%	20.8%	4.3%	4.3%	2.1%	2.0%	0.4%
<u>United Kingdom</u>	61,113,205	37.0%	35.0%	8.0%	3.0%	7.0%	7.0%	2.0%	1.0%
<u>United States</u>	307,212,123	37.4%	35.7%	8.5%	3.4%	6.6%	6.3%	1.5%	0.6%
Country	Population	O+	A+	B+	AB+	O-	A-	B-	AB-
Weighted mean	5,578,618,175	33.6%	25.4%	26.8%	6.5%	3.1%	2.4%	1.5%	0.51%

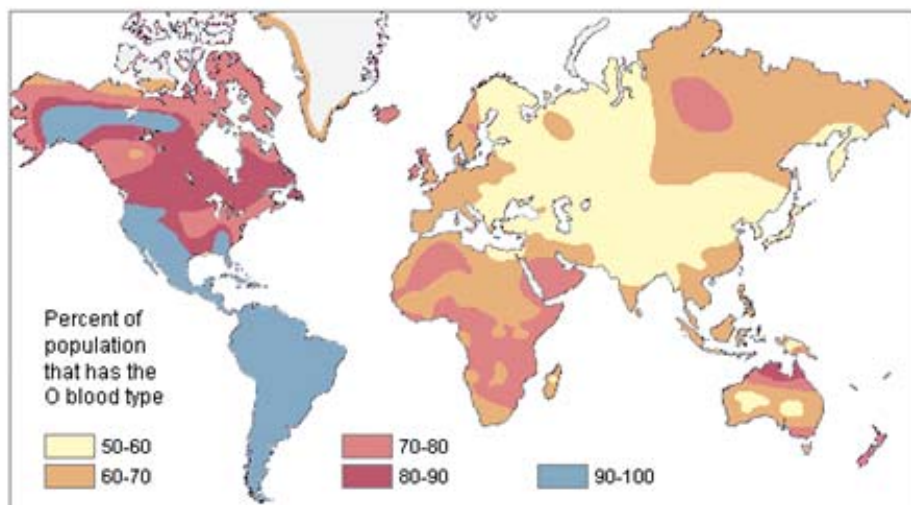
<u>Israel</u>	7,233,701	32.0%	34.0%	17.0%	7.0%	3.0%	4.0%	2.0%	1.0%
<u>Italy</u>	61,261,254	40.0%	36.0%	7.5%	2.5%	7.0%	6.0%	1.5%	0.5%
<u>Jamaica</u>	2,889,187	47.0%	23.0%	20.0%	3.0%	3.5%	2.0%	1.0%	0.5%
<u>Japan</u>	127,368,088	29.9%	39.8%	19.9%	9.9%	0.15%	0.2%	0.1%	0.05%
<u>Kenya</u>	40,863,000	45.6%	25.2%	21.1%	4.2%	1.8%	1.0%	0.9%	0.02%
<u>Korea</u>	73,000,000	36.6%	32.8%	21.0%	9.0%	0.4%	0.2%	0.09%	0.03%
<u>Lebanon</u>	4,292,000	38.4%	32.3%	9.4%	3.2%	7.7%	6.5%	1.7%	0.7%

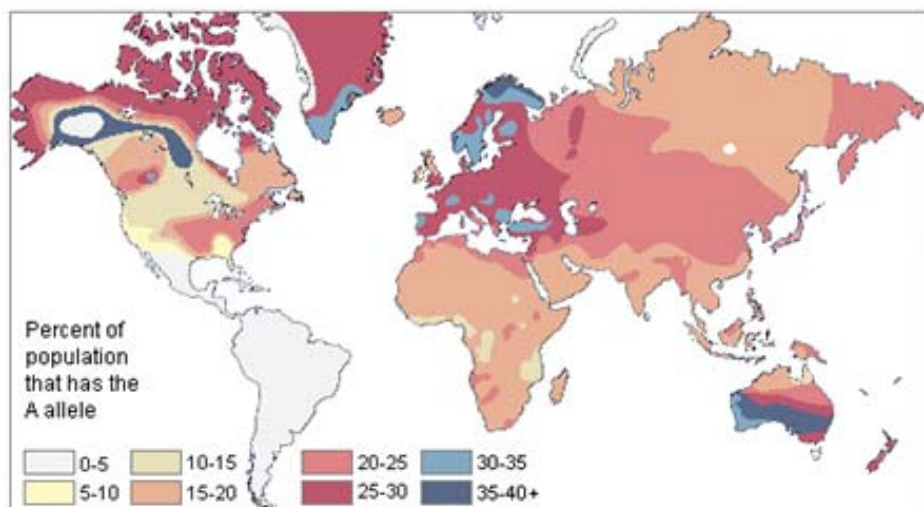
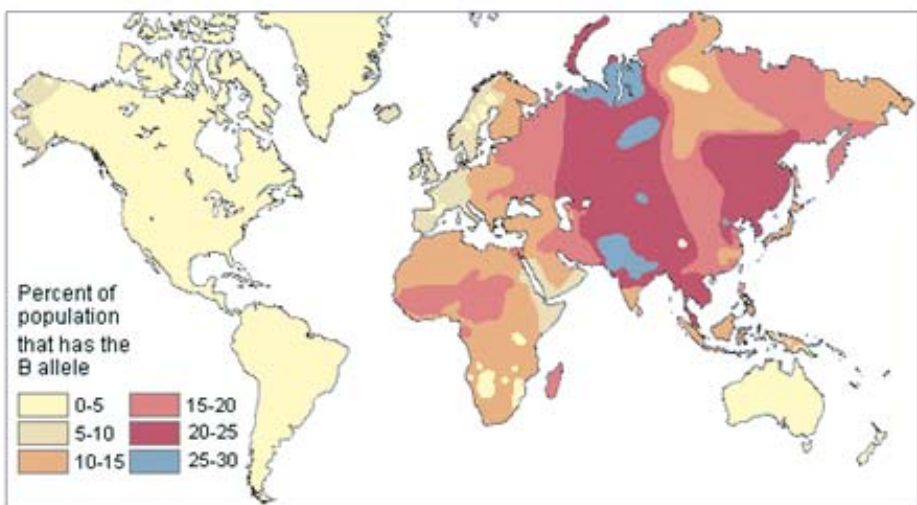
<u>Libya</u>	6,422,772	42.64%	28.86%	11.16%	4.5%	6.26%	4.24%	1.64%	0.67%
<u>Malaysia</u>	28,334,135	34.32%	30.35%	27.36%	7.46%	0.17%	0.15%	0.14%	0.04%
<u>Mauritania</u>	3,359,185	46.3%	26.68%	17.46%	3.85%	2.8%	1.6%	1.1%	0.2%
<u>Mexico</u>	108,396,211	55.79%	29.9%	8.0%	1.63%	2.7%	1.5%	0.4%	0.08%
<u>Mongolia</u>	3,179,997	56.4%	27.7%	10.9%	4.96%	0.6%	0.3%	0.1%	0.04%
<u>Nepal</u>	29,853,000	35.2%	28.3%	27.1%	8.6%	0.3%	0.2%	0.2%	0.1%
<u>Netherlands</u>	16,715,999	39.5%	35.0%	6.7%	2.5%	7.5%	7.0%	1.3%	0.5%
<u>New Zealand</u>	4,213,418	38.0%	32.0%	9.0%	3.0%	9.0%	6.0%	2.0%	1.0%
<u>Nigeria</u>	152,217,341	51.3%	22.4%	20.7%	2.6%	1.6%	0.7%	0.6%	0.1%
<u>Norway</u>	4,660,539	34.0%	42.5%	6.8%	3.4%	6.0%	7.5%	1.2%	0.6%
<u>Pakistan</u>	180,440,005	24.63%	20.6%	34.43%	9.52%	4.17%	2.66%	3.57%	0.45%
<u>Peru</u>	29,907,003	70.0%	18.4%	7.8%	1.6%	1.4%	0.5%	0.28%	0.02%
<u>Philippines</u>	92,337,852	36.9%	28.9%	26.9%	6.97%	0.1%	0.1%	0.1%	0.03%
<u>Poland</u>	38,482,919	31.0%	32.0%	15.0%	7.0%	6.0%	6.0%	2.0%	1.0%
<u>Portugal</u>	10,707,924	36.2%	39.8%	6.6%	2.9%	6.0%	6.6%	1.1%	0.5%
<u>Russia</u>	143,300,000	46.0%	31.0%	9.0%	2.1%	6.0%	4.0%	1.0%	0.9%
<u>Saudi Arabia</u>	28,686,633	48.0%	24.0%	17.0%	4.0%	4.0%	2.0%	1.0%	0.3%
<u>Serbia</u>	7,224,000	31.92%	35.28%	12.6%	4.2%	6.08%	6.72%	2.4%	0.8%
<u>South Africa</u>	49,320,000	39.0%	32.0%	12.0%	3.0%	7.0%	5.0%	2.0%	1.0%
<u>Spain</u>	40,525,002	36.0%	34.0%	8.0%	2.5%	9.0%	8.0%	2.0%	0.5%
<u>Sweden</u>	9,059,651	32.0%	37.0%	10.0%	5.0%	6.0%	7.0%	2.0%	1.0%
<u>Switzerland</u>	8,000,000	26.0%	37.0%	13.0%	7.0%	5.0%	6.0%	4.0%	2.0%
<u>Syria</u>	22,530,746	43.0%	30.0%	14.0%	3.7%	5.0%	3.0%	1.0%	0.3%
<u>Taiwan</u>	23,234,936	43.9%	25.9%	23.9%	6.0%	0.1%	0.1%	0.01%	0.02%
<u>Thailand</u>	66,720,153	40.8%	16.9%	36.8%	4.97%	0.2%	0.1%	0.2%	0.03%
<u>Turkey</u>	76,805,524	29.8%	37.8%	14.2%	7.2%	3.9%	4.7%	1.6%	0.8%
<u>United Arab Emirates</u>	4,707,000	44.1%	21.9%	20.8%	4.3%	4.3%	2.1%	2.0%	0.4%
<u>United Kingdom</u>	61,113,205	37.0%	35.0%	8.0%	3.0%	7.0%	7.0%	2.0%	1.0%
<u>United States</u>	307,212,123	37.4%	35.7%	8.5%	3.4%	6.6%	6.3%	1.5%	0.6%
Country	Population	O+	A+	B+	AB+	O-	A-	B-	AB-
Weighted mean	5,578,618,175	33.6%	25.4%	26.8%	6.5%	3.1%	2.4%	1.5%	0.51%

Генерално се може рећи на основу готово свих истраживања да је крвна група А најчешћа у западној Европи и нордијским државама и њена учесталост опада како се иде према истоку, централној и источној Азији док је крвна група Б најчешћа међу азијском популацијом (око 35%) а ређа у Европи што се више иде према западу. У Централној и Јужној Америци домороци (Индијанци Перуа, Бразила, Маје) имају готово искључиво крвну групу О (7, 11, 14, 15). Једна од карактеристика европских дистрибуција је посебност популације Баскије у Шпанији и Француској код које је О крвна група најучесталија (око 50%) притом је RhD neg(-) крвна група заступљена у неуобичајено високом просеку (око 35%) у односу на остали део Европе (око 10-15%).

На следећим картама је представљена светска дистрибуција алела А, В и О:

МАТЕРИЈАЛ И МЕТОДЕ РАДА

Тестирано је 47.250 добровољних давалаца крви за одређивање АВО и RhD антигена. За одређивање Rh C, c, E, e тестирано је 3.500 узорака крви добровољних давалаца, а за тестирање система Kell, Duffy, Kidd и MNSs 1.200 узорака. Одређивање крвно-групних антигена је вршено стандардном методом у епрувети. Фреквенца гена израчуната је према Бернштајновој формули са Dobson-Ikinovom модификацијом. Испитивали смо искључиво добровољне даваоце крви због тога што би укључење тзв. породичних или наменских давалаца у испитивање променило стварне резултате тестирања јер би резултати зависили и од врсте обољења код којих се примењује трансфузија крви као метод лечења и од начина на који службе обезбеђују потребне количине крви (породично, наменско давалаштво).

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

Табела 3.

Место рођења	A	%	B	%	O	%	AB	%	p	q	r
Алексинац	841	45,17	299	16,05	561	30,13	149	7,89	31,99	12,95	55,05
Бабушница	656	44,34	217	16,68	459	31,02	107	7,21	30,93	13,38	55,69
Бела Паланка	123	45,21	214	13,36	558	34,89	99	6,18	30,54	10,40	59,06
Блаце	345	41,90	146	17,73	274	33,27	56	6,79	28,59	13,73	57,68
Гацин Хан	725	46,48	247	15,83	459	29,42	120	7,68	32,73	13,03	54,24
Димитровград	720	50,12	180	12,52	384	26,73	145	10,80	37,35	10,95	51,70
Дољевац	503	45,54	166	15,02	353	31,96	79	7,14	31,46	12,01	56,53
Житорађа	357	45,06	141	17,38	253	31,31	59	7,27	30,22	13,83	55,95
Књажевац	498	45,79	140	12,85	373	34,29	73	6,69	31,34	10,11	58,56
Куршумлија	733	45,28	238	14,70	507	31,30	130	8,19	32,18	11,88	55,94
Мерошина	428	44,74	138	14,42	319	33,35	64	6,68	30,88	11,38	57,74
Ниш	5999	43,35	2259	16,36	4440	32,17	1055	7,63	30,34	12,95	56,71
Пирот	1291	43,00	481	16,01	945	31,47	255	8,48	31,09	12,82	56,09
Прокупље	1298	44,47	439	15,13	970	33,45	180	6,18	30,30	11,87	57,83
Сврљиг	681	42,15	233	14,40	582	36,01	110	6,79	29,00	10,92	60,08
Остало	4858	42,94	1838	16,23	3720	32,87	845	7,44	29,90	12,77	57,33
Укупно	20856	43,94	7588	15,08	15323	32,27	3563	7,49	30,67	12,52	56,81

Табела 4. - Фреквенца крвно-групних фенотипа (%) система ABO, Rhesus, Kell, Kidd, Duffy i MNS у популацији југоисточне Србије.

Фенотип	%	Фенотип	%
A	43,9	CcEe	0.03
B	15.08	CCD-EE	0.02
O	32.27	KK	0.2
AB	7.49	Kk	6.6
CCD-ee	32.27	kk	93.2
CcD-ee	34.7	M+N-	32.4
CcD-Ee	13.2	M-N+	18.2
ccee	13.31	M+N+	49.4
ccDEe	11.95	S+s-	11.26
ccD-EE	3.13	S+s+	41.69
ccD-ee	2.14	S-s+	47.04
Ccee	0.76	Fy(a+b-)	23.4
CcEe	0.03	Fy(a-b+)	31.5
CCD-Ee	0.25	Fy(a+b+)	45.1
CcD-EE	0.11	Jk(a+b-)	24.8
ccEE	0.08	Jk(a-b+)	27.88
Ccee	0.02	Jk(a+b+)	47.3

Анализирајући податке из табеле 3. дистрибуција крвно-групних фенотипова ABO и фреквенца гена p, q и r за овај регион у целини (A - 43,9%, B - 15,08%, O - 32,27%, AB - 7,49%, p - 30,67, q - 12,52, r-56,81) не показује битна одступања од података за Србију.

RhD+ (позитивних) је 84,98%, а RhD- (негативних) је 15,02%.

Слични резултати су у групи „остало“ где су сврстани даваоци крви са местом рођења ван испитиваног подручја.

Већи градови (Ниш, Пирот, Прокупље) који су настали у доброј мери досељавањем становништва из других места такође имају сличну дистрибуцију.

Међутим, анализом резултата по општинама запажа се:

У општини Димитровград учестилија је крвна група A (50,12%) и фреквенца гена p (37,35%) а смањена учесталост крвне групе B (12,52%) и фреквенца гена q (10,95%). Такође је смањена учесталост крвне групе O (26,73%) гена r (51,70%).

У општини Бела Паланка такође је смањена учесталост крвне групе В (13,36%) и фреквенца гена q (10,40%) а учестилија крвна група А и О односно фреквенца гена p и r.

У општини Књажевац смањена је учесталост крвне групе В (12,85%) и фреквенца гена q (10,11%).

У општини Сврљиг је учестилија крвна група О (36,01%) и фреквенца гена r (60,08%) а смањена учесталост крвне групе В (14,40%) и фреквенца гена q (10,92%).

У оквиру историјско-географских и антропогеографских испитивања подручја југоисточне Србије, њен источни део описан је као подручје са високим степеном аутохтоности. Јован Цвијић у оквиру централног типа варијетета становништва описује посебни „шопски“ варијетет (5). Други истраживачи такође говоре о аутохтоном, староседелачком, старинском становништву на овом подручју а то су управо општине Бела Паланка, Димитровград, Сврљиг и Књажевац (6, 9, 10, 17).

Анализом података из табеле 4. и упоређујући учесталост фенотипова са подацима за Србију и централну Европу запажа се да је у испитиваној популацији становника нижа фреквенца КК (0,2%), Fy (a+b+)-45,1%, Jk (a+b+)-47,3%, csee (13,31%), Ss (41,69%). Виша фреквенца је код Fy (a+b-)-24,8%, Jk(a-b+)-27,88%, ccDEE(3,13%) и CCDee (32,7%).

ЗАКЉУЧАК

Сматрамо да наши резултати доприносе проучавању и познавању дистрибуције крвних група у популацији становништва Србије. Разлике које постоје нам говоре о географској варијабилности ових обележја чак и унутар релативно малих географских територија. Овај рад даје допринос ширем сагледавању процеса миграција, порекла и еволуције становништва у овом делу Србије.

Литература

1. Anste J. David: Relationships between blood and disease, Blood, 2010,115 : 4635 - 4643, vol. 10.1182/ blood- 2010-01-261859
2. Ауторски колегијум, Трансфузија крви, Београд, 1966: 31-32
- 3.Балинт Б. Трансфузиологија, Београд, 1014:102-104,131-137
- 4.Бернард Ј: Крв-сведок и водич историје, Билтен за хематологију и трансфузију, вол. 11. бр. 2- 3,1983: 3-12
5. Бошковић С: Трансфузиологија, Сарајево 1985: 71-80
6. Цвијић Ј: Балканско полуострво и јужнословенске земље, Основи антропогеографије, Завод за издавање уџбеника СРС,1966: 427-474
7. Danijels G. And Bromilov I. Essential Guide to Blood Groups, Blackwell Publishing 2007:4, 22,34,45-52
8. Јовановић – Срзентић С. Имунолошки и клинички значај крвних група, Београд, 2009:114-115, 200-214
9. Костић М: Белопаланачка котлина, Географски институт „Јован Цвијић“, књига 23, Београд, 1970:54-58
10. Костић М: Проблематика стариначког становништва у југоисточној Србији, Гласник Српског географског друштва, Свеска LII- бр.1,1973
11. Маринковић Д: Генетика, Научна књига, Београд,1981: 263-264, 284-287
12. Милић С, Трнинић О: Дистрибуција крвних група АБО и антигена Д на подручју региона Ниш, Билтен за трансфузиологију, бр. 1, 1996:8-10
- 13.Милић С: Blood group ABO, RH, KELL, DUFFY, KIDD and MNS IN in saple of Serbian S-E population, Vox Sanguinis,vol 99, suppl. 1, Juli 2010: 515(Abstract)
14. Mollison PL: Blood transfusion in Clinical medicine, 6th Edition,Blackwel Scientific Publications,Oxford,1979:240-242
- 15.Race and Sanger R: Blood group in Man, Blackwel Scientific Publications,6th Edition,1975:184-185
16. Симоновић Б: Расподела крвних група у Југославији, Билтен трансфузије 5, 1958:75-80
17. Живковић Б. Б. Торлак, Народна библиотека Пирот, 1994: 9-17,23
- 18.www.Rhesus negative.net: Blood type Frequencies by Country including the Rh Factor
19. Irgmard Oepen: Recthtsmedizinische, Blutgruppen- Serologie, Fresenius diagnostics, 1977: 95- 100

ОБРАЗОВАЊЕ

ОСНОВНА ШКОЛА У ДИВЉАНИ (1904-2006)
(извод из монографије)

Други део*

Дивљански ђаци са уч. М. Благојевићем, 1954.

---

* Први део овог рада штампан је у БПЗ бр. 8-9 (2012/13), стр.289-343 (Раније просветне прилике, Отварање школе, део о учитељима, део о ученицима, Школски одбори, Школска књижница). Напомена: На стр. 291, фн. 8, код школе у Вети, погрешно је унет текст „јер је њен први учитељ Цветко (1834-1902) тада имао 15 година“, који се брише.

НАЗИВ, СЕДИШТЕ, ПЕЧАТИ

Школа у Дивљани је отворена за четири села: Доњу Коритницу, Горњу Коритницу, Дивљану и Ореовац, која су чинила политичку општину Доњокоритничку. И школа је понела исти службени назив: „Основна школа Доњокоритничка“.

Још при доношењу одлуке о отварању школе села су се договорили да седиште школе буде у средишњем селу Дивљани, где је и манастир св. Димитрије, који је селима био парохијски храм. Како у Дивљани није било одговарајуће зграде за школу, школа је отпочела рад школ. 1903/04 г. у приватној кући Пејче Вељковића у Д. Коритници, где је била годину дана. Следеће школ. 1904/05 г. измештена је у Дивљану, где је подигнута и школска зграда. Штамбиљ школе је гласио: „Основна школа Доњокоритничка, Дивљана, срез Белопаланачки“.

Први школски печат, који је важио од 1903. до 1921. г, био је округлог облика, са грбом Краљевине Србије у средини и текстом по ободу: „Краљ(евско) сри(ска) основна школа Д. Коритничка“.

Печат школе од 1921. до 1931. г. био је такође округлог облика, са грбом и називом Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у средини и текстом по ободу: „Основна школа Дивљана, срез Белопаланачки, област Нишка“.

Од 1945. г. основне школе у сва четири села биле су самосталне и имале су своје печате. Печат дивљанске школе, округлог облика, носио је грб и натпис Републике Србије и текст: „Основна школа Дивљана, Срески народни одбор Бела Паланка“ (после 1955: „Народни одбор општине Бела Паланка, срез Ниш“).

Школски печат и штамбиљ чувао је под кључем учитељ, као школски управитељ. Овлашћена лица за коришћење печата и штамбиља на службеним актима и документима, били су учитељ и председник Школског одбора.

Дајемо примерке отисака печата и штамбиља.

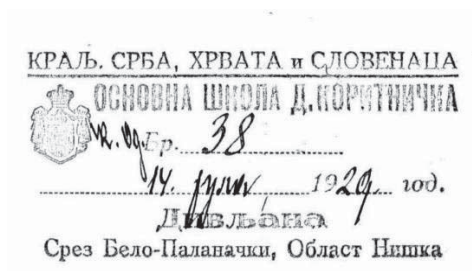

Печат (1903-1921)

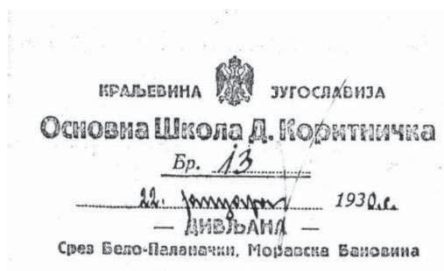

Печат (1921-1931)

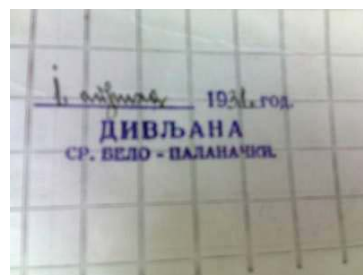
Штамбиљ (1921-1929)

Штамбиљ (1930)

Печат (1945-1964)

Штамбиљ (1931-1945)

УЧИТЕЉИ

О учитељима у Дивљани говорили смо уопштено у првом делу рада.¹ Овде дајемо биографије дивљанских учитеља, с посебним освртом на време проведено у овој школи.

СВЕТОЗАР ИЛИЋ (1904-1909)

Први учитељ Дивљанске основне школе. Рођен 1880. г. у Пироту, од оца Павла. Свршио Богословију у Београду 1902. г. са оценом врло добар. Следеће године, 16.8.1903. г. постављен је за заступника учитеља сва четири разреда основне школе у Доњој Коритници с годишњом платом од 600 дин. Како је наредне године школа измештена у Дивљану, решењем од 1.8.1904. г. потврђен је у истом звању ове школе, а 1.1.1905. г. постављен је за привременог учитеља дивљанске школе, где остаје до 31.8.1909. г. По молби је премештен у Станичење код Пирота, а одатле 31.8.1910. г. за учитеља школе у Срећковцу, да би после два месеца био разрешен дужности

¹ БП зборник 8-9 (2012/13), 324-329.

и постављен за ђакона пиротског. Следеће 1911. је парох дејански код Власотинца, а 1912-1915. парох хумски код Ниша.² Ту га 23. октобра затиче бугарска окупација. Са још 23 свештена лица и два официра потеран је 11. новембра 1915. г. из Ниша за Софију у бугарско заточење, али су их све, после поноћи иза Беле Паланке, код села Кременице у Јанкиној падини, иза Големог камена, бугарски војници зверски побили, полили гасом и на ломачи запалили.³ Тако је млади учитељ и свештеник, Светозар, мученички страдао на сат хода од првог места службовања у Дивљани.

Споменик у Кременици на коме је урезано име учитеља и свештеника Светозара Илића (фот. 2013, Д. Крстић)

Док је био учитељ у Д. Коритници (1903-04) и Дивљани (1904-1909) по питању напретка ученика оцењиван је оценом „повољан“, а школске 1907/08 оценом „одличан“, док је по питању реда и чистоће у школи оцењиван: 1903/04-добар; 1904/05-врло добар; 1905/06-одличан. Школ. надзорник К. Костић после испита у школи 17.6.1906, пише: „учитељ г. Светозар Илић, који је свршио Богословију, није био најмарљивији у школском раду. Шта више, он сматра своју службу као привремену, јер ће учитељем бити донде док не нађе добру парохију.“⁴

За све време учитељевања у Дивљани наставу је држао у старој школској згради у приватној Вртопској кући, у две учионице. Између

² Државни календар Краљевине Србије за године 1904-1914, Београд; Архив Србије, АС, Г-183 МПС, Досје учитеља Светозара Илића, вођен до 1910. г.

³ Д. Здравковић, *Бесмртници округа Пиротског 1912-1920*, Ниш, 1924, 29; *Споменик српским свештеницима и официрима побијеним од бугарског окупатора 12.11.1915. г. у Јанкиној падини код Кременице*, подигнут 1995. г. са 26 уклесаних имена.

⁴ Архив Србије, МПС ф 72, р 33/1906, Извештај школ. надзорника, од 6.7.1906. У персоналном досјеу, рубрика „брачно стање“ није попуњена, што казује да до 1910. г. није био ожењен.

учионица је била учитељева соба у којој је живео. У међувремену градила се велика школска зграда, која је управо завршена у време његовог одласка из Дивљане, у јесен 1909. г.

Број ученика дивљанске школе у време учитеља Тозе, како су га мештани звали, кретао се од 38 до 54, а један од њих био је Стеван Антић из Ореовца, касније и сам учитељ дивљанске школе. Тада су дивљанску школску општину чинила села: Дивљана, Ореовац, Доња и Горња Коритница.⁵

ДИМИТРИЈЕ ПОПОВИЋ (1909-1911)

Рођен 1880. г. у Брестов Долу у лужничком Запаљу, у кући брестовдолског свештеника Петра Стаменковића. После основне школе и ниже гимназије завршио је четворогодишњу београдску Богословију. Прва служба му је администратор нишког духовног суда од 6.8.1903. г, а затим ђакон од 2.9.1903. при епископу нишком. После годину дана, 16.9.1904. г. прешао је у Пирот где је постављен за вероучитеља пиротске гимназије,⁶ али се директор гимназије 15.6.1905. жали министру просвете да „Поповић ни својим знањем ни својим држањем не чини част пиротској гимназији“ те тражи његово разрешење, „јер поред своје неспреме и нерада г. Поповић ремети ред и дисциплину у школи“.⁷ У то време се оженио Пироћанком, деце нису имали. Августа 1906. г. постављен је за пароха мокранског (села Мокра, Дивљана, Ореовац, Доња и Горња Коритница), где остаје до 1920. г.⁸ У парохијским селима су га звали поп Мита Запланац.

Од 15. новембра 1908. до јула 1910. г. био је и в.д. старешина дивљанског манастира, а од 9.12.1909. г. до јула 1911. г. в.д. учитеља Дивљанске основне школе. Јер, после одласка учитеља Светозара, дивљанска школа није могла да обезбеди учитеља и остала је упражњена и није радила више од три месеца, од 1. септембра до 8. децембра 1909.г, док није за в.д. учитеља постављен поп Димитрије. Тада је, као парох, манастирски старешина и учитељ, поп Димитрије становао и живео у Дивљани, користећи манастирски конак и учитељски стан при школи. У његово време извршено је пресељење школе из приватне куће у новосаграђену школску зграду, која

⁵ Архив Србије, МПС, ф. XV, р. 7/1907 – допис пиротског окружног начелника од 5.4.1907. г; Д. Војчић, *Народне школе у Пиротском округу 1878-1914*, Пирот, 2003, 25.

⁶ Архив Србије, АС МПС-Ц, Цбр. 2320, 1910 (кондуит листа); *Десетогодишњица смрти Димитрија П. Поповића окр. протојереја тиквешког*, Преглед цркве епархије нишке бр. 1 за 1936. г, Ниш, 1936, стр. 47.

⁷ И. Николић, *Пирот и срез нишавски III*, грађа, Пирот, 1983, 668.

⁸ *Државни календар Краљевине Србије*, Београд; *Десетогодишњица смрти Д. Поповића; Запис попа Димитрија у Књизи рођених за 1905-1919. г.*

је, пошто је освећена на Св. Саву, отпочела са радом сутрадан, 15.1.1910. г.⁹

Учитељски рад Димитрија Поповића, који је водио сва четири разреда, оцењен је од стране ревизора маја 1911. г. оценом „повољан“, као и учитеља у Шпају и Г. Глами, док су учитељи у Б. Паланци, Моклишту, Мокри, Клисури, Крупцу и Мирановцу оцењени оценом „одличан“. Из извештаја ревизора видимо да је учитељ у Дивљани почео рад у школској 1910/11 години тек 9. новембра, и да школа није радила од 22. јануара до 22. фебруара због шарлаха. Учитељ није правилно водио школски летопис јер су „забележени крупни политички догађаји који немају никаквих веза са школом.“ А у школском Деловодном протоколу учитељ Поповић, од укупно уписаних 88 аката, није уписао садржине 40 аката. Али је зато школска књижница имала 133 дела и 689 свезака.¹⁰

Из званичне кондуит листе за 1909. г. читамо да је поп Димитрије члан свештеничког удружења, члан Српске књижевне задруге и члан стрељачке дружине „Душан Силни“, као и да је добар у проповедништву.¹¹

*Учитељ (и свештеник) Димитрије Поповић
(фот. 1914, у Б. Паланци)*

⁹ Архив Србије, МПс, ф. 79, р. 32/1911; Исто, ф 85, р 2/1911

¹⁰ Архив Србије, МПс ф 85, р 2/1911, Извештај школ. надзорника К. Костића од 14.7.1911.

¹¹ Архив Србије, АС МПс-ц, Цбр. 2320, 1910 – Допис нишког духовног суда од 13.9.1910. г.

Прилог попа Димитрија књижевној историји белопаланачког краја чини кратак, али надахнут чланак „Манастир Дивљански“, објављен под псеудонимом З(апланац) у београдском листу *Пастирска реч* 1907. године. Чланак је због неких непрецизности побудио ученог игумана хаџи Теофила Стефановића да у истим новинама објави драгоцен чланак „Правна истина о Дивљанском манастиру“.¹² Око 1913. г. поп Димитрије шаље нишком часопису *Кића* лирску народну песму „Ветар ми веје гору лелеје“, која је штампана 1924. г.¹³

На почетку Првог св. рата, поп Димитрије је 12.10.1915. г. мобилисан, и као војни свештеник III пешад. пука, отишао на положај Дренова Глава на српско-бугарској граници, а одатле преко Албаније на Крф где је био три године. На парохију се вратио 11.1.1919. г. О томе је на маргини *Књиге рођених за године 1905-1919*, која је вођена у дивљанском манастиру за Мокранску парохију, оставио јануара 1919. г. драгоцен запис: „Од 27. септембра до 12. октобра 1915. није било рођених. 12. окт. 1915. г. парох ове парохије отишао је у III пеш. пук I поз. као војни свештеник, на положај *Дренова глава*- бугарско-српска граница, одакле се евакуисао преко Албаније за Крф, у повлачењу пред троструким непријатељем Аустро-Немаца-Бугара; и на Крфу био три године, где се привремено сместила цела српска армија и била тамо три месеца, до 15. априла 1916. год. Од свих парохијских протокола остао је само овај случајно, јер су...“¹⁴ У европском рату Србија је била под окупацијом Аустро-бугарском три године. Овај крај је ослобођен крајем октобра 1918. год. и тако од тог времена и почиње упис у ову књигу. Парох ове парохије дошао је – вратио се у парохију 11. јануара 1919. г. Од 14. октобра 1915. г. до 1. новембра 1918. г. бугарски су свештеници уписивали [у књиге] рођених, венчаних и умрлих и књиге са собом, при бекству однели.”

По позиву владике велешко-дебарског Варнаве прешао је 1920. г. за протојереја округа тиквешког, где остаје до смрти. Одмах по доласку у Македонију, одређен је да изврши преглед српских гробаља на Солунском фронту и да предлози за њихово уређење. Умро је у Ђевђелији 1926. г. где је и сахрањен.

Лик и дело овог црквеног и просветног делатника остају непроучени. Јер, док је по тужби Наке Ћирића из Мокре (једног од двојице мајстора који су зидали дивљанску школу) покренут маја 1909. г. поступак против попа Димитрија због, наводно, неуредног вршења парохијске дужности и неморалног живота (пијанство, састајање са собарицом белопаланачке

¹² *Пастирска реч*, Београд, 1907, бр. 40, а одговор хаџи Теофила у бр. 46.

¹³ *Кићине песме, збирка народних песама, књ. I*, Београд, 1924, 6; Ж. Јоцић, *Ђул девојче, лирске народне песме из белопаланачког краја*, Ниш, 1979, 23.

¹⁴ Оштећено (исечено) приликом каснијег укоричавања књиге. Ова матична књига (из које сам испис сачинио 1972. г.) данас се чува у архиви белопаланачке општине.

кафана „Јевропа“, и са манастирским надничаркама из Мокре и Д. Коритнице),¹⁵ а по тужби нишког Духовног суда из фебруара 1910. г. због кривице недозвољене сече горе манастирске и наношења штете дивљанском манастиру од 15.965 дина,¹⁶ у званичном гласилу епархије нишке, поводом десетогодишњице смрти попа Димитрија, дата је оцена да је „важио као одличан црквени радник, ретко способан администратор и добар беседник. Парохијску службу је одлично познавао и службу канцеларијску.“¹⁷

МИХАИЛО ЈОНИЋ (1911-1912)

Рођен 1892. г. у Пироту, у сиромашној породици. Отац Атанас је дуго био печалбар по Србији и Румунији, а мајка Јованка је радила код богатијих породица. Михаило је завршио основну школу и шест разреда гимназије у Пироту, а седми и осми разред гимназије у Нишу. Филозофски факултет у Београду уписао је 1911. г. а завршио, због ратова, јануара 1920. г.

Школовао се, како сам пише, „под тешким околностима – подучавајући ученике“ те је с тога на почетку студија био приморан да прихвати учитељски позив у Дивљани школске 1911-1912. г. као „привремени учитељ“ и касније пред почетак рата (септембар – октобар) 1915. г. у Тетову. Као студент је служио и војни рок 1914. г. у пешачкој ђачкој чети у Скопљу. У I св. рату је био десетар и водник и одликован је Југословенском круном V степена. Од 1920. г. је професор историје у Београду, Пироту, Приштини, Урошевцу, Дебру, Зајечару (1941-1945), а 1946. у пиротској Учитељској школи. Служио се француским, немачким и руским језиком. Оженио се 1930. г. учитељицом Милицом и имао двоје деце.¹⁸

¹⁵ Цео предмет са исказима сведока и попа Димитрија, у Архиву Србије, АС, МПС-и, Цбр. 1360 и 1541, 1909. г. Пресудом нишког духовног суда од 31.01.1912 г. осуђен на 30 дана епитимије („због неморалног владања и пијанства“, али је казна смањена на 16 дана, да би 1914 г. био помилован „сасвим“)

¹⁶ Због тога је нишки Духовни суд дописом од 21.7.1910. г. „препоручио начелнику среза Белопаланачког да одмах разреши јереја Димитрија Поповића од дужности старешине манастира Дивљанског и управу привремено преда јереју Илији Поповићу, пароку шпајском“ (и намеснику белопаланачком – Ж.Ј.). АС, МПС-и, Цбр. 2716/1909 и 1803/1910.

¹⁷ Десетогодишњица смрти Д. Поповића.

¹⁸ Државни календар Краљевине Србије за 1911, 1912. г, Београд; Архив Србије АС, Г-183 МПС, Досје учитеља Јонић Михаила.

Млади, деветнаестогодишњи студент Михаило, био је привремено решење (в.д.) за учитеља дивљанске школе која је остала упражњена, после померања свештеника Димитрија, још у јулу 1911. г.¹⁹ Михаило је становао у школском стану у новој школској згради и водио је сва четири разреда са укупно 63 ученика (није било ни једне ученице).²⁰

БОЖИДАР МАРКОВИЋ (1912-1913)

Рођен 1894. г. у Параћину, од оца берберина и мајке Анице. После основне школе завршио је четири разреда гимназије у Јагодини и трогодишњу Учитељску школу у Алексинцу. Одмах по завршетку Учитељске школе, као осамнаестогодишњак, постављен је 8.9.1912. г. за „вршиоца учитељске дужности“ у Дивљани са месечном платом од 50 динара. У Дивљани је био петнаест месеци, до 16.12.1913. г. када је премештен за врш. учитељске дужности у Вети, у којој је од 7.1.1914. „стални учитељ“ до 7.11.1914. г. када је разрешен учитељске дужности и отишао на служење војног рока у ђачкој чети у Скопљу (новембар 1914 – новембар 1915. г.). У међувремену, септембра 1913. г. положио је у Алексинцу учитељски испит зрелости.²¹

У I св. рату био је поднаредник, а после рата постављен јануара 1919. г. за учитеља у Рабову, затим у Бручиловцу, Мутници и од 1926. г. у родном Параћину. У међувремену се оженио (1927) учитељицом Радмилом с којом је добио ћерку. У листу „Учитељ“ за 1920. и 1921. г. штампао је два предавања из школског рада.²²

Док је био у Дивљани извршена је мобилизација за Први балкански рат против Турака између 30. септембра и 6. октобра 1912. г. када су из села отишли ратници према Косову и Македонији од којих су до закључења примирја децембра 1912. г. многи погинули, рањени и осакаћени. Следеће године, од 25.6. до 10.8.1913. г. вођен је Други балкански рат са Бугарима,

¹⁹ Архив Србије, МПС, ф. 87, р. 136/1911 – Извештај начелника Пиротског округа С. Првановића од 10.7.1911. Тада је у белоपालаначком срезу поред упражњене Дивљанске школе било празно и место учитеља I и II разр. у Моклишту.

²⁰ АС МПС, ф. 69, р. 109/1911 – Извештај пиротског начелника С. Првановића од 12.12.1911. г. о бројном стању ученика у округу пиротском.

²¹ Државни календар Краљевине Србије, Београд; Архив Србије, АС, Г-183 МПС, Досје учитеља Божида Марковића.

²² Архив Србије, исто.

када су поново отишли ратници на границу у нове битке. У Балканским ратовима је из четири села дивљанске школске општине погинуло укупно 28 ратника (из Дивљане – 5, Ореовца – 3, Д. Коритнице – 13, Г. Коритнице – 7)²³. По сећању ученика, учитељ Божа је тада надахнуто говорио о отаџбини Србији и патриотизму.

ЈОВАН АРАНЂЕЛОВИЋ (1913-1914)

*Учитељ (и свештеник)
Јован Аранђеловић
као комита на Косову, 1912 г.*

Рођен 1892. г. у белопаланачком селу Вети. Основну школу завршио је у суседном нишком селу Д. Студена, а пет разреда гимназије у Нишу. Трогодишњу призренску Богословију завршио је 1913. г. Још као ученик гимназије ступио је 1908. г. у соколску организацију „Синђелић“ где му је наставник гимнастике био Воја Танкосић. За време Првог балканског рата 1912. г. је у комитској чети В. Танкосића и бори се против Турака и Арнаута од Мердара до Скопља.²⁴

Као свршеном богослову први службени распоред било му је постављење за учитеља у Павлици код Рашке, али је после три месеца, 16.12.1913. г. премештен у Дивљану за „привременог учитеља“, где остаје до краја школске године јуна 1914. г.²⁵ Не знамо због чега је дивљански учитељ Божидар Марковић, усред школске године премештен из Дивљане у Вету, а Јован Аранђеловић из Павлице у Дивљану, а не у своју родну Вету. Тек, по сећању ученика дивљанске школе учитељ Јова је „лепо предавао и од њега се памтило“, посебно о

борбама српске војске против Турака и Арнаута и јунаштву српских комита и војника.²⁶

²³ Д. Здравковић, *Бесмртници округа Пиротског*, 148-150.

²⁴ Ј. Младеновић, *Биографски подаци шнајских пароха*, БП зборник бр. 1, Бела Паланка, 2005, 142-147.

²⁵ *Државни календар Краљевине Србије*, Београд; *Казивања ученика Божидара Јоцића и Бранка Тричковића из Дивљане и Грује Крстића из Д. Коритнице*. Груја каже да је у школи било 80 ђака.

²⁶ Исто.

Млади учитељ је становао у школском стану где је окупљао сеоску омладину и говорио о предстојећим великим сукобима (Првом светском рату, чије га је објављивање и затекло у Дивљани) и политичком миљеу у Србији, агитујући за Радикалну странку и Николу Пашића, чији је симпатизер био. Најбољег слушаоца и сарадника нашао је у четири године млађем Панти Јоцићу, који је, после Првог светског рата, као његов пријатељ и сарадник, био повереник Пашићеве РС за Дивљану²⁷, док је сам Јован у два мандата био посланик ове странке у Народној скупштини Краљевине Југославије.

За време Првог св. рата, као поднаредник прешао је са српском војском Албанију, Крф и Солунски фронт. Септембра 1919. г. постављен је за учитеља у родној Вети, а јула 1920. г. рукоположен за шпајског пароха. Следеће 1921. г. прелази из Шпаја у Црвену Реку где се његовим заузимањем гради и отвара основна школа 1927. г. и црква св. Ћирило и Методије 1935. г. У црквеној крипти су положене кости 52 српска војника погинула у брдима изнад Црвене Реке и Шпаја у борби са Бугарима 1915. г.²⁸ За народног посланика биран је два пута: 1931. и 1935. г. и истакао се као добар говорник и представник народних потреба. Са супругом Христином изродио је пет кћери, од којих Љубинка (р. 1927.), наставник математике у пензији и песник, од 1995. г. живи на очевом имању у Црвеној Реци.

Учитељ, свештеник и народни посланик Јован Аранђеловић, или поп Јова како су га звали, умро је 1949. г. и сахрањен у црвеноречкој цркви.

---

²⁷ Казивање Витомира Јоцића, сина Панте Јоцића.

²⁸ *Архив Југославије*, 66-1790-1823 – Извештај школског надзорника Б.Поповића од 10.4.1920. г; Ј. Младеновић, *Црква-капела са костурницом св. Кирила и Методија у Црвеној Реци*, БПЗ бр.8-9 (2012/13),63-72.

ЈОВАН ЖИВКОВИЋ – БЉАТА (1914-1928)

Рођен 1895. г. у Белој Паланци од поштанског чиновника Стојана из чувене белопаланачке кафецијске породице Бљата и мајке Катине, Пироћанке. Одрастао је у Белој Паланци где је завршио основну школу. Нижу гимназију и учитељску школу завршио је у Нишу.²⁹

За учитеља Дивљанске основне школе распоређен је одмах по завршетку учитељске школе, у јесен 1914. г. Укупно је био у Дивљани 12 година, до априла 1928. г.³⁰ За време Првог св. рата прешао је са српском војском преко Албаније, Крфа и Солуна (заједно са старијим братом Војиславом) док су му млађи брат Божидар и отац Стојан били у бугарској интернацији, као и многи други Белопаланчани, од марта 1917. до ослобођења 30. септембра 1918. г.³¹ На Солунском фронту учитељ Јован је био члан аматерског војног позоришта које

је давало представе српским официрима и војницима. На фронту стечена позоришна искуства пренео је по повратку у Србију где, као дивљански учитељ, организује и учествује у првим аматерским представама у Белој Паланци.³²

За време Првог светског рата 1915-1918. г. када је школске учионице у Дивљани заменио српским рововима, борио се против Немаца и Бугара са сељацима из своје школске општине, од којих је чак 68 оставило своје кости на ратишту (из Дивљане – 6, Ореовца – 16, Д. Коритнице – 37, Г. Коритнице - 9).³³

²⁹ Извод из књиге венчаних бр. 163 од 31.5.1926. г. о склапању брака Јована Живковића, учитеља и Добринке Павловић, учитељице 14.2.1921. г. у нишкој саборној цркви. Види и З. Живковић-Христић, *Занимљивости из живота једног београдског апотекара у чијој се кући Савиндан посебно славио*, Братство XIV, Београд, 2010, 181-195. Бљате су пореклом из лужничког Дучевца (И. Косанић, *Догађај код Српске круне*, Београд 2015, 106.)

³⁰ У службеном извештају из 1928. г. стоји да има укупно стажа 13 г, а „у овом месту (Дивљани) 12 година“ (И. Николић, *Основна школа „Свети Сава“ у Пироту*, Пирот, 2001, 107); АЈ, 66-1790-1823.

³¹ З. Живковић Христић, *Занимљивости*, 184.

³² Види и С. Крстић, *Талија у Паланци (Белој)*, Бела Паланка, 2012, 7.

³³ Подаци о жртвама у Д. Здравковић, *Бесмртници округа Пиротског*, 148-150.

Одмах по ослобођењу и приспећу у Белу Паланку распоређен је на старо радно место – учитеља у Дивљани, где наставу, после поправке школске зграде, отпочиње 10.10.1919. г. са 99 ученика. Следеће школ. 1920/21 г. број ђака се повећао на 114, те је затражено отварање још једног одељења и постављење још једног наставника. Учитељ Јова Бљата, како су га мештани звали, марта 1921. г. се жени учитељицом Добринком, која је одмах распоређена у Дивљану, и преузела друго одељење. Већ следеће школ. 1922/23 г. њих двоје воде два одељења са 120 ученика.³⁴

Учитељски брачни пар Живковић, Јова и Добринка, остаће у Дивљани до априла 1928. г. остављајући дубок и светли траг. Били су одлични педагози, учитељ Јова посебно из националне историје и земљописа, развијајући патриотски дух код својих ђака, будући и сам велики национални радник, родољуб и солунски ратник.

По извештајима школ. надзорника К. Јовановића за школ. 1922/23 и 1923/24 годину, учитељ Јован је „нарочито лепо обрадио писање, цртање и певање“, најбоље у срезу, и гимнастичке вежбе: „у Клисури и Дивљани деца изводе и војничке вежбе, са престројавањима, марширањем и певањем (Соколска химна, Малена је Србадија, Завичају мили рају и др.)“. Даље, каже надзорник „у Дивљани је наставник г. Јован Живковић, израдио за своју школу врло лепе слике, на већем формату, на којима је представљена пчела, свилена буба, топломер, грмљав(ин)а, печење ракије и др“, као и „слику-карту Слизова (речних)“. Учитељ је обновио и школску књижницу, уништену за време бугарске окупације, тако да је у њој било 25 књига, а школа редовно прима „Просветни гласник“ и „Учитељ“. И посебно истиче надзорник: „Слику Знаменити Срби, која служи и као украс за школу, видео сам у школи у Дивљани“, једину у срезу.³⁵

Учитељ је сваке године организовао у школи прославе Светог Саве и Видовдана. Често је водио ђаке на излете до дивљанског манастира, а редовно на причешће на Тодорову суботу (Врбицу) када су се после јутарње службе враћали преко Белог брда, где су ритуално брали дрен и врбу. О једној таквој посети оставио је учитељ запис у манастирском октоиху из XVII века: „1927. год. јуни 24. Јова Бљата учитељ“. ³⁶ По извештају школског надзорника за школску 1927/28 г. оцењен је оценом „одличан“. ³⁷ Био је омиљен код ученика и мештана, образац образованог и васпитаног човека, речју „господина“.

³⁴ Државни календар СХС, 1921/22, 1924, Београд; Службенички лист учитељице Добринке Живковић у Архиву Србије; Архив Југославије, 66-1790-1823; Казивање ученика из 1920-24. г.

³⁵ Архив Југославије, 66-1790-1823, Извештаји школ. надз. за 1923 и 1924. г. Поменута слика „Знаменити Срби“ је и данас у Дивљани.

³⁶ О запису и излетима в. Ж. Јоцић, Дивљански манастир као здравствени центар, ПЗ бр. 25-26, Пирот, 2000, 181, и у БПз 8-9 (2012/13), 91.

³⁷ И. Николић, ОШ „Свети Сава“ у Пироту, 107.

При посети краља Александра Белој Паланци 1933. г. сачекао га је као стари познаник са Солунског фронта, увео код ђака у школу и био му водич по белопаланачком крају.⁴⁰ На почетку Другог св. рата био је на дужности повереника Главне сухопутне војне станице у Белој Паланци на којој је, у рову испред цркве и школе и погинуо приликом зверског немачког бомбардовања варошице 8.4.1941. г.⁴¹

Основна школа Љубо Коритићка
 бр. 27.
 5. марта 1921 год.
 Дивљана.

Министарству Просвете
 (Одељењу за основну наставу). Београд.

Част ми је уживо дошлито Министарству да
 према предлогу нашег школског одбора и министарског
 школског надзорника, изволите отворити друго оде-
 љење у овој школи.

А пошто сам се оженио свршеном децом
 из основне школе, са положеним уџљевским посматра-
 зрством, молимо да се за уџљевину, у другом
 одељењу, постави мора жена, гурју млада у уџљеву
 наставу.

Управник школе Љ. Коритићка
 Јован Св. Живковић - Ђивљана
 уживо

Допис учитеља Јована Живковића из Дивљане Министарству просвете,
 од 05.03.1921. г.

⁴⁰ С. Јањић, Посета краља Александра I Карађорђевића Белој Паланци 1933. г, БП зборник 2, Бела Паланка, 2006, 257.

⁴¹ По запису супруге Добринке у службеној изјави – својеручно писаној биографији 25. новембра 1946. г. (Архив Србије, Персонални досје). О бомбардовању и жртвама в. М. Манић, Априлски рат 1941. на територији Пиротског округа и бомбардовање Беле Паланке, БПз бр. 7 (2011), 151-156.

ДОБРИНКА ЖИВКОВИЋ (1921-1928)

Рођена 1898. г. у Белој Паланци у дому управитеља школе и учитеља белопаланачког (од 1897.) Димитрија Павловића и учитељице Јелене рођ. Јовановић. У Белој Паланци је завршила четири разреда основне школе, у Нишу пет разреда гимназије. У нередовним ратним условима постављена је 4.2.1914. г. (када је имала 16 г. и 18 дана) за вршиоца учитељске дужности у I и II р. женске школе у Белој Паланци на којој остаје без прекида до 31.8.1919. г, када је разрешена по својој молби да би завршила учитељску школу. У Првом св. рату Бугари су јој убили оца 1915. г. у Сурдулици. Учитељску школу са испитом зрелости завршила је у Алексинцу 22.2.1921. г, а после пет дана се венчала са Јованом Живковићем „Бљатом“, учитељем у Дивљани.⁴²

За сталну учитељицу Дивљанске основне школе постављена је одмах по дипломирању, 14.3.1921. г. са годишњом платом од 2.400 дин, где је остала до 12.04.1928. г. када је премештена за учитељицу у Белој Паланци. У Дивљани је са мужем живела у школском стану (нису имали деце) и Добринка је водила једно, а Јован друго одељење.⁴³

Као учитељи оцењивани су највишим оценама.⁴⁴ Као дивљанска, а касније белопаланачка учитељица, била је са супругом Јовом стални члан аматерског позоришта у Белој Паланци између два светска рата. О њеној успешној интерпретацији Нушићеве „госпође министарке“ дуго се говорило, посебно после гостовања у Сокобањи и другим местима Србије. Неки су је поредили са чувеном Љубинком Бобић.

По одласку из Дивљане била је белопаланачка учитељица непрекидно до 5.9.1945. г. када је постављена за управитеља основне школе у Белој Паланци. У међувремену, у немачком бомбардовању Беле

⁴² Архив Србије, АС, Г-183 МПС, Досје учитељице Добринке Живковић (службенички лист, извод из књиге венчаних, биографија коју је сама написала новембра 1946. г.); Државни календар Краљевине Србије за 1914. г, Београд.

⁴³ Државни календар Краљевине СХС, год. 1921/2, 1924, Београд.

⁴⁴ Обоје су оценом „одличан“ оцењени за школску 1927/28. г. од школског надзорника М. Живановића (в. фотокопију оригиналног извештаја у И. Николић, ОШ „Свети Сава“ у Пироту, Пирот, 2001, 107.

Паланке 8.4.1941. г. погинуо јој је муж Јован на дужности повереника Главне сухопутне војне станице, у рову код белопаланачке цркве. Тада им је и стан оштећен, а покућство пропало. О том времену Добринка пише: „За време окупације утучена својим болом и пропашћу, била сам само разредни наставник основне школе у Белој Паланци и вршила домаће послове. Ничим се другим нисам бавила. Ту ме је затекло и ослобођење 11.10.1944. г. Од дана ослобођења активно учествујем у свим организацијама Народног фронта Србије.“⁴⁵

ЉУБОДРАГ ПЕШИЋ (1928-1931)

Рођен 1904. г. у Крупцу код Пирота. Учитељску школу завршио у Пироту 1924. г. као и течај за задружне ревизоре. У државну службу ступио 4.9.1924. г. као учитељ основне школе у Поганову код Цариброда, где се 1925. г. у лукавичкој цркви, венчао са учитељицом Емилијом Милић. Имали су три ћерке. Из Поганова долази у Пирот 1927. г. где је годину дана секретар школског надзорништва за Пиротски округ.⁴⁶

По одласку дивљанских учитеља Јована и Добринке Живковић у белопаланачку основну школу априла 1928. г. на њихова упражњена места у Дивљани распоређени су 10.5.1928. г. учитељи Љубодраг и Емилија Пешић и привели до краја школске године сва четири разреда са 96 ученика. Тада су у дивљанској школи још увек учила деца из сва четири села која су чинила школску општину (Дивљана, Ореовац, Д. Коритница и Г. Коритница). Како је прираштај ђака био сталан (за школ. 1929/30 годину уписано је 146 ђака),⁴⁷ школска зграда у Дивљани, са две учионице, више није могла да задовољи потребе.

Затражена је и добијена сагласност да се зида нова школска зграда у Д. Коритници у коју би се изместили ђаци из обе Коритнице. Зграда је завршена и 30. новембра 1931. г. у њу прелазе из Дивљане Љубодраг и Емилија, тако што учитељ има у одељењу 59 ученика, а учитељица 68, укупно 127 ђака.⁴⁸ Истовремено, седиште школе је измештено из Дивљане у Д. Коритницу, а дивљанска школа (са 93 ђака из Дивљане и Ореовца) постаје одељење доњокоритничке школе, са посебним учитељем М. Симоновићем. Учитељ Љубодраг био је управитељ школе (обе) и даље, а о њему, као управитељу, школ. надзорник пише фебруара 1940. г.: „Пешић је од постављења (1928.г.

⁴⁵ Архив Србије, напред поменута биографија.

⁴⁶ Архив Србије, МПС, Персонални досје учитеља Пешић Љубодрага.

⁴⁷ Архив Југославије, 66-1791-1823, Извештај уч. Љ. Пешића о бројном стању ђака уписаних за шк. 1929/30 годину, од 14.7.1929. (в.фотокопију)

⁴⁸ Уписници Дивљанске школе за школ. 1931-32 г.; АЈ, 66-1463-1611, Списак основних школа које имају два и више наставника, од 20.12.1931.

– Ж.Ј.) до данас примеран, најмарљивији и најспособнији управитељ школе у сваком погледу... Школа има иделаног управитеља у лицу г. Пешића“.⁴⁹

КРАЉ. СРБА, ХРВАТА и СЛОВЕНАЦА
ОСНОВНА ШКОЛА Д.КОРЊОРИТНИЧКА
м.м.р. 38
14. јули 1929 год.
ДИВЉАНА
Срез Бело-Паланачки, Област Нишка

Општа ситуација

Извештај за школство у школи 1929.-1930. године.

Разред:	мушк.	женск.	укупно:	Бригада
Први разред	32	33	65	
Втори разред	25	9	34	
Трети разред	14	15	29	
Четврти разред	13	5	18	
Укупно:	84	62	146	

14. VII. 1929, г.
Дивљана.

Управитељ Школе
[Signature]

Извештај дивљанског учитеља ЈБ. Пешића од 14.07.1929. г.

⁴⁹ АЈ, 66-1464-1611, Захтев уч. С. Антића из Дивљане да се управа Доњокоритничке школе врати у Дивљану, а он буде постављен за управитеља, од 25.2.1940.

 ОСНОВНА ШКОЛА Д. КОРИТНИЦА
 Бр. 93
 1. новембра 1929. год.
 Дивљана
 Срез Бело-Палањачки, Област Нишка

Мом да се за њ одењем постави на-
 ставник, којима је зграда и све опре-
 ме готово за почетак рада.

— за одење средњих школа —

Јурић

Одлуком Школског комитета издатог од 22.-ог-1929. год. Опш. бр. 62846, одобрено је издати одењем две школе. Зграда за смештај овог одењем готово је, а материје опремљено је материјом и уредом за рад одењем.

Како се запела у ово одење не може бити, јер је седиште одењем у до-
 кој Коритници, по уреду, који ће одређити ово одење, тако и издати у школу.

Још је све спремно за почетак рада у ово одење, такође се
 за одење подвезује, да се постави што пре наставник за ово одење.

Управитељ Школе

Јурић

Допис Школског одбора и учитеља из Дивљане од 01.11.1929. г.

Љубодраг и Емилија су учитељи у Д. Коритници до 29.10.1941. г. када прелазе у нишку основну школу. У Нишу су купили кућу поред Вождове школе, у улици Тирила и Методија, недалеко од позоришта. Емилија је пензионисана 1942. г. а Љубодраг је радио и после ослобођења 1944. г.⁵⁰

Љ. Пешић је био изврстан учитељ и увек је оцењиван највишом оценом одличан. У карактеристици с краја 1944. г. пише: „Није сарађивао са окупатором ни са његовим помагачима. Није помагао НОП. Није на линији фронта, није ни противник. Не интересује се за јавни живот. Ван школе

⁵⁰ АС, Персонални досје.

КРАЉЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА
Основна Школа Д. Корнетића

Бр. 13

22. Јануарија 1930.г.

— ДИВЉАНА —

Сред Бео-Паланачки, Моравска Бановина

Мени писмо, да се за ју одређене постави
наставник, који се запосли на ју, јер
је ово ново одређење.

— за школ. узг. —
Јурић.

Одредбом Југословенског Министарства Просвете, Шт.бр. 62.846 од 22. августа 1929. године
одређено је да се одређене све школе са седмичном у школи Корнетића.
Министарство одлуку одређено је да се постави наставник и уметник за једн овог одређења још
у востановљу писану одређење одређење.

Датум Шт.бр. 62 од 1. новембра 1929. год. Министарство одлуку одређено се врати с молбом
за одређење, да се постави за ово одређење постави, јер се запосли не може
јурић, који се седмично одређење у школи Корнетића, а не у Дивљану.

Министарство одлуку за ово одређење постави не може постави.
Како поставиће ми су данас мије поставиће, који се постави за одређење
да се поставиће постави, како поставиће овог одређења не би поставиће одлуку.

22. I. 1930.г.

Дивљану.

Управитељ Школе,

Јурић.

Допис дивљанског учитеља Љ. Пешића, од 22.01.1930 г.

ради где је заинтересиран материјално и по дужности. Врло добре стручне способности. Вешт у обради наставног градива. Воли децу и школу⁵¹.

Професионална и лична нетрпељивост новопостављеног дивљанског учитеља Стевана Антића према уч. Љ. Пешићу, који је Антићу био претпостављени, постала је пословична. Фебруара 1933. г. С. Антић је припремио, а Драгутин Манић из Ореовца формално поднео Министарству просвете фингиране оптужбе на рад учитеља Пешића. Наиме, да је оштетио школски буџет јер је недозвољено користио школски петролеј за учитељске

⁵¹ Исто.

станове у Д. Коритници и Дивљани; да је преко школског грађевинског одбора „направио неку злоупотребу“ при подизању школе у Д. Коритници; да је из користољубља наводио на непотребне трошкове поједине ђачке родитеље из Дивљане и Ореовца; да није отпустио школског служитеља у Дивљани који наводно није добро опрао суд за пијаћу воду па су можда од те воде ђаци добили велики кашаљ. Као сведоци су наведени: школски благајник Јован Ћирић из Дивљане, школски служитељ Милан Тричковић из Дивљане, ђачки родитељи Бранко Китановић из Дивљане и Стојан Живковић из Ореовца, познавалац изградње доњокоритничке школе Пејча Вељковић из Д. Коритнице. По налогу Министарства истрагу је спровело среско начелство у Белој Паланци. Саслушани сведоци нису потврдили наводе оптужбе, напротив, о учитељу Пешићу су говорили врло позитивно, а Јован Ћирић и: „то је учитељ да му по моме мишљењу равних ретко где има. Његов предан рад у школи и његово опхођење са народом, може послужити и многим другим учитељима за пример, а нама грађанима на понос што смо срећни да у својој средини имамо потпуно исправног и способног човека за учитеља.“ На крају је Министарство просвете 22.6.1933. г. поступак прекинуло, учитеља Љ. Пешића ослободило дисциплинске одговорности а предмет адактирало.⁵²

Како је био стручно оспособљен за посао задружног ревизора, уч. Љ. Пешић је, док је био управитељ школа у Дивљани (1928-31) и Д. Коритници (1931-1941), несебично помагао селима да оснују своје земљорадничке и сточарске задруге, а као надзорник земљорадничких задруга за Пиротски округ, вршио је и преглед књига сеоских задруга.⁵³ То је поново засметало учитељу у Дивљани С. Антићу, иначе активном партијском члану Земљорадничке странке, те је колегу Пешића оптуживао Југословенском учитељском удружењу: „Мој управитељ Пешић Љубомир као надзорник Главног савеза српских земљорадничких задруга никад недељом и празником није у школи. Често и радним даном у школској канцеларији врши преглед књига околних задруга и хонорише на штету наставе... Ми разумемо да учитељ ради на задружној пропаганди, јер то долази у ред народног просвећивања и економског подизања, али да се неко капиталише на рачун задругарства и на штету школе и наставе, то никако не разумемо.“⁵⁴

Фебруара 1940. г. учитељ С. Антић се поново обраћа Министарству просвете, сада са захтевом да се управа школе Доњокоритничке (под којом су тада биле школе у Д. Коритници, Дивљани, Ореовцу и Г. Коритници) поново врати у Дивљану, „јер се више од 20 година управљало овом школом

⁵² Архив Југославије, 66-1463-1611, Списи (пријава, изјаве сведока, одлука Министарства) у дисциплинском предмету против уч. Љ. Пешића, 1933. г.

⁵³ В. Пејчић, *Земљорадничке задруге у белопаланачком и лужничком срезу 1894-1946. г.*, БП зборник 8-9 (2013).

⁵⁴ *Споменица просветних радника*, Ниш, 1959, 52.

Учитељи Емилија и Љуба Пешић са децом, 1933. г

из Дивљане“, и да он, Стеван Антић, буде постављен за управитеља, уместо Љ. Пешића „колеге који је 10 година млађи од мене“. Министарство је предлог одбило имајући у виду негативно мишљење среског начелства и банске управе, и што је г. Пешић „идеалан управитељ“, а с друге стране „Познавајући Антићеву површност у свакоме раду и њему својствено нарочито схватање ствари... те што је у сваком послу немаран, па ће и у начелству кочити и отежавати административни посао.“⁵⁵

ЕМИЛИЈА ПЕШИЋ (1928-1931)

Рођена 1905. г. у лужничкој Модрој Стени у породици учитеља Михаила Милића. Завршила гимназију и Учитељску школу у Пироту 1924. г. Практични учитељски испит положила 1928. г. Служила се немачким и руским језиком.⁵⁶

У државној служби је од 19.9.1924. г. као учитељица у Враништу, али је после 13 дана, по потреби службе, распоређена у Поганово код Цариброда, где остаје три године. Ту се 1925. г. удала за учитеља Љубодрага Пешића, родом из пиротског Крупца и с њим родила три ћерке: Душицу 1926. у Поганову, Светлану 1930. у Дивљани и Зориславу 1934. у Д. Коритници. Из Поганова прелази новембра 1927. г. у Забавиште тијабарске основне школе у Пироту, где остаје годину дана.⁵⁷

Са супругом Љубодрагом прелази из Пирота у Дивљану 10.5.1928. где су учитељи три и по године, до октобра 1931. г. када прелазе у новоотворену школску зграду у Доњој Коритници. Са супругом остаје у Коритници десет година. По молби су премештени 29.10.1941. г. у Ниш, она за учитељицу Вождове, па Светосавске основне школе. Као нишка учитељица пензионисана је 1942. г.⁵⁸

Учитељица Емилија је увек оцењивана оценом одличан. За школску 1941/42. г. у оцени надзорника стоји: „Располаже добром стручном спремом; родитељски се опходи са децом; предана је у раду; владање у служби и ван службе коректно; својим радом и владањем заслужује добро место.“⁵⁹

⁵⁵ АЈ, 66-1464-1611, Захтев С. Антића од 25.2.1940. г.

⁵⁶ Архив Србије, МП с – Персонални досје учитељице Пешић Емилије.

⁵⁷ Исто.

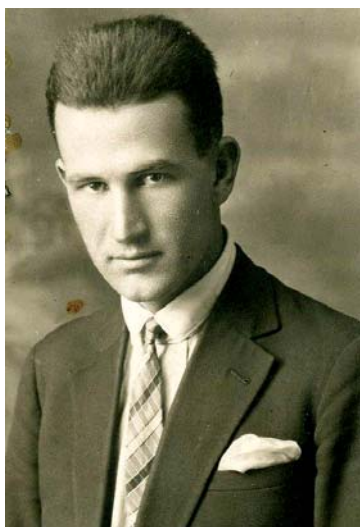
⁵⁸ Исто.

⁵⁹ Архив Србије, МПс (досје) – Лист оцењивања Пешић Емилије од 10.7.1942. г.

Када је са супругом Љубом преузела Дивљанску основну школу у њој је било укупно 96 ученика у два одељења, од којих је једно водила она, а друго њен супруг Љубодраг који је био и управитељ школе. У Дивљани, у школском стану, родила им се ћерка Светлана априла 1930. г. Учитељица је своју мајчинску љубав преносила и на ђаке, често их штитећи од насилне деце и прејаких васпитних мера свога супруга. „Госпођа Емилија“, како су је ђаци звали, била је поштована и цењена од свих, а највише од ученица које је учила и хигијени, певању и женском ручном раду.

МИЛУТИН СИМОНОВИЋ (1931-1933)

Рођен 1906. г. у Алексинцу, где је завршио Учитељску школу са практичним испитом. Од 1.8.1929. г. је на одслужењу војног рока, као питомац Школе за резервне пешадијске и артиљеријске официре у Сарајеву, где је 1930. г. положио испит за чин резервног пешадијског потпоручника.⁶⁰

У државну службу је ступио 31.5.1929. г. као учитељ нишке основне школе код Саборне цркве. После војске по потреби службе распоређен је 29.10.1930. г. за учитеља новоотворене основне школе у Доњој Коритници код Беле Паланке (само I разред, остали су још у Дивљани), где остаје годину дана. Новембра 30-ог, 1931. г. прелази у суседну Дивљану где је учитељ до 1. фебруара 1933. г. Из Дивљане, по молби, премештен је за учитеља у Д. Матејевцу код Ниша, где се одмах жени са две године млађом Десанком и исте године добијају сина Драгослава. У Матејевцу остаје до 1948. г. На почетку рата, 1941. г. заробљен је и као српски официр одведен у немачко ропство где остаје до 1945. г.

Одликован је орденом Св. Саве V реда, а као учитељ увек оцењиван одличном оценом. Редовно је пратио савремену и стручну литературу, а у карактеристици му је уписано: „Тих и спреман, добар школски радник, благ и родитељски се односи са децом, доследан на речи и делу. Предан раду где се труди да подигне наставу на виши ниво. У ваншколском раду

⁶⁰ Архив Србије, МПС – Персонални досје учитеља Милутина Симоновића, Београд.

се активно залаже. Ужива одличан ауторитет у селу и околини.⁶¹

Док је учитељ Милутин био у Д. Коритници школска зграда још није била завршена, те је школа била привремено у кући Наке Вељковића, а учитељ је становао у малој соби поред учионице. По преласку у Дивљану сместио се у лепом комфорном учитељском стану, који је од 20.11.1932. г. делио са учитељем Антићем. У Дивљани је Милутин преузео сва четири разреда са 93 ученика из Дивљане и Ореовца (јер 127 ђака из Д. и Г. Коритнице већ су били прешли из дивљанске у новоотворену доњокоритничку школу). Одлуком министарства од 17.7.1932. г. у Дивљани су формирана два мешовита одељења од сва четири разреда и распоређен је још један учитељ, тако да је једно одељење водио Милутин Симоновић, а друго Стеван Антић.⁶²

У Коритници и Дивљани је упамћен као благ, пажљив и добар и нема ђака првака поред кога није сео у клупу и сам му исписивао прва слова. И нема дома у којем учитељ није био да види како му и с ким живе ђаци, а да ђачке родитеље поучи како да помогну свом детету да савлада градиво и правилно се васпитава.⁶³

По одласку учитеља Милутина 15. фебруара 1933. г. његово одељење преузима учитељ Антић, а упражњено место оглашено је за попуну 13.4.1933. г. Али је остало празно до доласка учитељице Данице Вељковић, августа 1934. г.⁶⁴

---

⁶¹ Исто.

⁶² Архив Југославије, 66-1791-1823, Извештај школ. надз. Ж. Стојановића, од 10.7.1931; АЈ, 66-1463-1611, Списак основних школа које имају два и више наставника, од 20.12.1931; Исто, Одлука банске управе у Нишу, од 17.7.1932.

⁶³ Казивања бивших ђака – Радмиле Крстић, р. 1924. г. у Д. Коритници; Љубинке Јоцић, р. 1922. г. у Дивљани; Александра Поповића, р. 1922. у Ореовцу.

⁶⁴ АЈ, 66-1377-1586, Извештај о празним школама и одељењима, од 17.3.1934.

СТЕВАН АНТИЋ – СПИРА
(1932-1935, 1939-1941)

Рођен 1895. г. од оца Јанађка и мајке Младенке, у селу Ореовац, код Беле Паланке. Основну школу завршио је у Дивљани, нижу гимназију у Пироту, а три разреда Учитељске школе у Неготину 1914. г. коју прекида због почетка Првог св. рата. Одмах се добровољно пријављује за учитеља у Македонији, али је распоређен у село Скробовиште, 12 км од Призрена на Косову, где му је признат четврти разред учитељске школе. Следеће 1915. г. повлачи се са српском војском преко Албаније на Крф, одакле је упућен у Француску и у месту Жагијер у ђачком батаљону служи војни рок и полаже учитељски испит 1917. г. Практични учитељски испит положио је 1922. г. у Алексинцу.⁶⁵

По окончању рата и повратку у земљу распоређен је за учитеља у белопаланачком селу Тамњаници 1.11.1919. г. Водио је укупно 94 ђака: 47 у редовном I разреду и 47 у I течају (престарела деца за време рата док школа није радила). Због великог броја ђака настава је била полудневна.⁶⁶

Из Тамњанице је августа 1920. г. распоређен за учитеља у Клисури где је остао до 1925. г.⁶⁷ У то време се оженио и добио двоје деце: сина Данила (1921) и ћерку Даницу (1923).⁶⁸ У Клисури је (од пре 1916.) била

⁶⁵ С. Андрејевић, *Споменица просветним радницима Ниша и околине палим у народној револуцији*, Ниш, 1958, 105-107 (при писању одреднице о учитељу Антићу поред архивске грађе коришћена су и казивања учитељеве ћерке Данице, која је по ослобођењу Беле Паланке септембра 1944. г. изабрана у новоформирану средњу власт и постављена за Повереника (=начелника) одељења за социјална питања. Удала се за шум. инж. Мирка Поттића, касније преселили у Ниш); *Архив Југославије*, 66-1464-1611, Листови оцењивања уч. С. Антића. Напомена: учитељ Антић је у званичним документима уписан под два различита имена: Антић Јанађка Спира и Антић Јанађка Стеван. Под именом Спира уписан је у *Регрутни списак општине Доњокоритничке среза Белопаланачког* од 21.3.1919. г. (дакле пре него што је по доласку из Првог светског рата распоређен за учитеља у Тамњаници 20.10.1919. г.), а под тим именом га знају и сви његови ученици из Дивљане и учитељица Љубица Бошковић (в. одредницу). Под именом Стеван уписан је у свим актима Министарства просвете почев од 12.12.1919. г. до смрти 1943. г. У *Споменици*, 105, уписан је као „Стеван-Спира Антић“. Персонални досје му није сачуван у Архиву Србије (просветни фонд) у Београду, као за остале учитеље, те нам разлог и време промене (односно двојност) имена остају непознати.

⁶⁶ АЈ, 66-1790-1823, Списак наставника у ср. белопаланачком који раде у школама где је заведена полудневна настава, 12.12.1919.

⁶⁷ *Државни календар Краљевине СХС* за године 1921/22, 1924.

⁶⁸ АЈ, 66-1464-1611, Лист оцењивања од 20.11.1935.

удата учитељева сестра и ту живела са мужем и синовима Павлом и Светиславом Живковићем, који ће бити следбеници левичарских идеја ујака С. Антића.⁶⁹ Наиме, учитељ Антић је одмах по повратку у отаџбину 1919. г. испољио левичарско опредељење и постао активни присталица опозиционих партија. Постао је члан Земљорадничке странке Драгољуба Јовановића и отворено негодовао против режима, а овај га је због тога стално држао под присмотром, сумњичио, покретао истраге, често премештао (13 пута). Већ 1925. је распоређен ван белопаланачког среза те је учитељавао у Ћићевцу, Варварину, Белом Потоку, Горњој Рогатици и другим местима. У Г. Рогатици (15 км западно од Бачке Тополе, на путу за Сомбор) је због држања илегалног материјала ухапшен и после вишемесечне истраге и суђења ослобођен јер наводи оптужнице нису доказани.⁷⁰

У белопаланачки крај је враћен одлуком Министарства просвете од 20.10.1932. г. када је по казни премештен за учитеља у Дивљани. Дужност је преузео месец дана касније, 20. новембра.⁷¹ У Дивљани су тада била два одељења са преко 90 ученика. Једно је водио учитељ Милутин Симоновић, друго учитељ Антић. По одласку Милутина 15.2.1933. г. у Д. Матејевац, учитељ Антић води дивљанску школу сам до августа 1934, од тада са Д. Вељковић до 26.1.1935, па опет сам до 27.2.1935. г. када је по казни премештен у Рудиње код Пирота.⁷²

После Рудиња, где је школ. 1935/36 г. премештан је по казни у Банатско Ново Село (17 км источно од Панчева, на путу за Вршац) и у деспотовачки срез школ. 1938/39 г. одакле је „по принципу репарације неоправдано премештених учитеља“ враћен у Дивљану.⁷³

Други Антићев долазак у Дивљану је 2.10.1939. г. по одласку учитељице Милке Јовановић у крушевачки крај. Школу су похађала само деца из Дивљане, око 60 ђака (Ореовац се издвојио 1935.). Антић је водио школу сам до окупације Југославије у Другом св. рату априла 1941. г. када су школе привремено престале са радом.⁷⁴ Тада су у школском стану у Дивљани са учитељем живеље његова друга жена Ружа, звана Швабица, коју је довео из Баната, и ћерка Даница. Син Данило живео је са мајком у Паланци. Стеван и Ружа нису имали деце.⁷⁵

⁶⁹ О Павлу заточеном (заједно са ујаком Стеваном) и стрељаном на Бањици у Београду 1941. г. и његовом брату Светиславу, учитељу, види у А. Спасић, *Бела Паланка и околина у НОР-у 1941-1945*, Бела Паланка, 1997, 27-28.

⁷⁰ С. Андрејевић, *Споменица*, 105.

⁷¹ *Архив Југославије*, 06-1464-1611.

⁷² Исто.

⁷³ *Споменица*, 106; АЈ, 66-1464-1611.

⁷⁴ *Уписница Дивљанске школе за 1939/40 г.*; *Архив Југославије*, 66-1463-1611, Списак школа и учитеља у белопаланачком срезу, од 28.12.1940. г; Т. Николић, *Детињство у Коритници*, Гроцка, 2008, 146.

⁷⁵ Казивање ученице Босиљке Стојановић из Београда, р. 1930. у Дивљани, и ученика Александра Поповића из Б. Паланке, р. 1922. у Ореовцу.

Четири дана после напада Немачке на Совјетски Савез, 26.6.1941. учитељ Антић је ухапшен и из Дивљане одведен у белоपालаначки затвор, а одатле у бањички логор у Београду где је провео четири месеца, до 20.10.1941. г. Убрзо је отпуштен из службе, а учитељско место у Дивљани попуњено је 16.12.1941. учитељицом Љубицом Бошковић, која ће ту остати до марта 1945. г. По повратку из логора на Бањици Антић је остао у школском стану у Дивљани до 5.3.1942. г. када је поново ухапшен и три месеца био у затвору нишке Специјалне полиције, до 29.5.1942. г. После два месеца поново је ухапшен и провео у нишком затвору још 12 дана, од 22. јула до 3. августа.⁷⁶ У пролеће следеће године, 12.4.1943. г. отпуштени учитељ Стеван Антић је убијен код школе у Дивљани.⁷⁷ Сахрањен је на ореовачком гробљу. Са осталим жртвама рата из села Дивљане уписан је на мраморној спомен-плочи подигнутој 1968. г. код дивљанског Врела,⁷⁸ а пре тога на спомен-плочи убијених учитеља, постављеној 1958. г. у Учитељском дому у Нишу.⁷⁹

Школски надзорници похвално пишу 1934. г. о дивљанском учитељу Антићу. Најпре В. Маринковић 3. 3. 1934. г: „Наставник је довољно разрадио и пробудио национална осећања у деце“, а затим Ј. Тошић 12.6.1934. г: „Наставник је кроз целу годину полудневном наставом вршио замену у IV одељењу које је без наставника... Оснивање земљорадничке задруге у Ореовцу највећим делом је његова заслуга. Оцењен: врло добар (4).“⁸⁰

⁷⁶ *Споменица*, 106; А. Спасић, *Бела Паланка у НОР-у*, 27-28. О овом заточењу један од учесника је казивао: „Сећам се да је учитељ Спира из Дивљане, који је био са нама, нашао снаге и смелости да нам држи предавање како да се држимо пред полицијом: да ништа не признајемо и да никог не оптужујемо... Наслушали смо се јаукања и нагледали мука“ (казивање Стратимира Николића из Мирановца, у Г. Маринковић, *Белоपालаначки Буџак*, Београд, 2008).

⁷⁷ Детаљно о овом убиству пише пук. Ђ. Златковић, *Зла времена*, Бабушница, 1967, 328 („Антић Спиру, учитеља у с. Дивљана сматрали су комунистом, па су 12. априла 1943. г. послали двојицу четника да га ликвидирају. Са прикривеним пиштољима отишли су код Спиристине куће и нашли саму жену. Не слутећи о чему се ради, жена је рекла да је Спира отишао у задругу. Четници су пошли за њим, срели га у селу када се већ враћао из задруге и изразили жељу да са њиме разговарају. „Изволите код куће“ – рекао је добронамерни Спира. Један од четника ухватио га је под руку и пошао са њим, а други је мало застао и пуцњем задао Спири два смртоносна поготка“). Датум смрти се разликује код Златковића и у *Споменици*. По причању мештана догађај се одиграо увече, по мраку, када су се учитељ и комшије враћали из сеоске продавнице. О Антићу као духовном вођи НОП-а за срез белоपालаначки и сакривању илегалата у Дивљанској школи в. одредницу о учитељици Љубици и њен писани исказ. По *Споменици*, 107, убијен је 13.3.1943. г. а по белешци у службеном *Регрутном списку* „Погинуо 11. 4. 1943. г. У селу Дивљани“.

⁷⁸ На спомен-плочи у Дивљани је уписан и учитељев син Данило, који је погинуо крајем рата.

⁷⁹ *Споменица*, 3 („Стеван-Стипа Антић, рођ. 1895, стрељан у Дивљани“)

⁸⁰ *Уписница Дивљанске школе за школ. 1933/34. г.*

Као учитељ Стеван Антић је 1935. г. оцењен у Дивљани и Рудињу оценом добар (3), на шта се он жалио. Тако, школ. надзорник за срез белопаланачки пише да Антић: „располаже стручном педагошком спремом и ради на личном и стручном усавршавању, и у наставном раду постигао је добар успех.“ Међутим, „метод васпитања деце недоследно спроводи, а у озбиљном схватању дужности требао је бити преданији послу, прилично је склон одсуствовању и потребно је да више буде одан својим старешинама.“ С друге стране, „као народни учитељ није у довољној мери утицао на неговање друштвених врлина. Није био потпуно изразити пример грађанске и политичке трпеливости. Радио је на оснивању земљорадничких задруга и ширењу задругарства, али се након кратког времена услед појављених несугласица са појединим задругарима онемогућио и месну задругу напустио.“ На крају каже шк. надзорник: „С обзиром на његове честе премештаје по казни или по потреби, не може се дати позитиван одговор да заслужије боље место.“⁸¹

Изнете оцене школ. надзорника Ј. Тошића, учитељ Антић је писмено оспорио, истакавши да „ни у колико не одговарају истини“, да су „злонамерне и скроз необјективне... да би ми напакостио за моју политичку нетрпеливост, зато што нисам хтео да радим и гласам за његовог кума и заштитника Јована Аранђеловића нар. посланика за кога је он агитовао и радио.“ И још каже да је Ј. Тошић „користио свој положај и агитовао за изборе од 5. маја 1935. и који год није хтео да послуша његова наговарања, тај је неповерљив и није одан претпостављенима. Зато што сам избегао да у селу Дивљани радим са политичким кортешом,⁸² сеоским ђилкошем Јована Аранђеловића нар. посланика, кума школског надзорника, онемогућио сам се у земљорадничкој задрузи. Зато што сам морао да се браним од разних подметања од њихове стране, да одсуствујем по прописима закона, склон сам одсуствовању. Политички сам нетрпељив зато што сам маркирао злоупотребу положаја с њихове стране и јавно говорио“, бранио се учитељ. Спор је окончан у Министарству просвете, које је 5.5.1936. г. одлучило да учитељу С. Антићу остане оцена „добар“ за школ. 1934/35 год.⁸³

О Антићу је школ. надзорник среза нишавског написао: „г. Антићу се препоручује поправка у свему за школ. 1935/36. год., нарочито се упозорава на тачно извршавање наређења школских власти“, а школ. надзорник среза деспотовачког за школ. 1938/39. год: „Не даје целог себе школи. Није предан

⁸¹ *Архив Југославије*, 66-1464-1611, Лист оцењивања учитеља Антић Ј. Стевана од 21.6.1935. (у Дивљани), са изјавама и др. актима.

⁸² Учитељ подругљиво назива кортешом и сеоским ђилкошем свог најљућег политичког противника Радојицу Спасића из Дивљане, иначе члана школског одбора, задругара, а од 1942. до 1944. г. и председника доњокоритничке општине.

⁸³ Сви напред поменути политички противници из 1934/35. г. су стари познаници, солунци и белопаланачки учитељи шк. 1919/20 г: Стеван Антић учитељ у Тамњаници, Јован Тошић учитељ у Шпају, Јован Аранђеловић, учитељ у Вети и Топоници (АЈ, 66-1790-1823).

учитељском позиву. Служба га не интересује. Више воли политиканство него свој позив. Воли да напушта дужност без ичијег одобрења. Ствара код учитеља раздор. Дели учитеље у две групе. Вечито незадовољан, напада Краљевску владу и учитељство. Не заслужује боље место“.⁸⁴

Већ смо писали о Антићевим фингираним оптужбама против учитеља Љубе Пешића из фебруара 1933. г. (в. под Љ. Пешић). Али и против учитеља С. Антића је поднета представка Министру просвете, потписана од „учтивог Жарка М. Николића“ 1.3.1934. г. у Белој Паланци. Врви од тешких оптужби на рачун рада и моралности учитеља: „Уважени Господине Министре, у основној школи у селу Дивљани налази се као наставник г. Антић Стеван, учитељ родом из села Ореовца. До сада смо имали много учитеља, који су нас и нашу децу учили, али као овога г. Антића још нисмо имали, који како изгледа није дошао на то место да га заузме што је нама потребно да нашу децу просвећује, већ само да место буде заузето и да затвори врата онима, који би на том месту одговорили правоме циљу; на име овај г. Антић чини многа безакоња и чудновате радње, што сељачки живаљ у овоме крају његови поступци гнушају и доводе га чак до разочарења према школи и просветним радницима, чега ради износимо неколико примера“. Тако г. Антић:

- у почетку шк. године није држао предавања нашој деци, јер је „гледао своја посла око уређивања свога имања“;⁸⁵
- 30. јануара, 8, 17. и 23. фебруара није био у школи „већ је одлазио које-куда“ а замењивао га је фамулуз, односно одлазио је у госте у село Клење;
- 24. фебруара на Тодорову суботу није водио ђаке на причешће у манастир, као други учитељи, већ сутрадан, те су деца чекала, гладна, скоро до подне да се служба заврши, па да се причесте;
- школског фамулуза шаље да обрађује његово имање, а фамулузове послове у школи одрађују ђаци, а поред тога и „чисте ђубре у штали где г. Антић чува своје коње, праве блато те олепљују шталу у којој се налазе г. Антићеви коњи и волови, вуку земљу и камење“;
- фамулуз, због ангажовања на учитељевом имању, не мења редовно воду за пиће у бурету те се ђаци излажу епидемичним болестима;
- учитељ је 20. фебруара, немилосрдно истукао ученика Стојимена Игњатовића „кога је као звер хватао за гушу и тако га тресао и давио“, а остали ђаци се разбежали те су дошли ђачки родитељи и протестовали;

⁸⁴ АЈ, 66-1464-1611.

⁸⁵ Учитељ Антић је имао очевину – виноград и њиву у Стасовцу, граничном месту између Дивљане и Ореовца, на којој је била и пољска зграда. За стално је упустио једног старијег руског избеглицу из Дивљанског манастира коме су из школског стана носили храну. Повремено су одлазили школски послужитељ и ђаци да оплеве, окопају, скупе воће. У Дивљани је била удата старија учитељева сестра Милева за Радивоја Стојановића, с којим је имала ћерку Милицу (р. 1912. г.), удату у село Клење.

- г. Антић не пропусти ни једну локалну ствар, а да се и он не умеша, те на тај начин ствара раздор и завађу код сељака, што њему као учитељу и просветном раднику не доликује;

- учитељ је два пута у својим колима „довозио од некуда неке женске на преноћиште у његову школу и сутра дан их натраг враћао на очиглед свој деци, што ће посведочити Виден Вучковић из Дивљане који се једаред са овим друштвом и г. Антићем довезао на г. Антићевим колима“, уз то „г. Антић је распуштеник, па нека се и то узме у оцену, каквих је моралних квалификација.“ Као сведоци наводе се: Радојица Спасић, Петар Миленковић, Петар Манић, Милан Тричковић, Павле Миленковић, Бранко Стојановић, Јанаћко Игњатовић, Јован Ћирић – сви из села Дивљане, и Тодор Поповић и Петар Ранђеловић из Ореовца. С тога се од Министра тражи „да се г. Антић уклони из школе у Дивљани где је због оваквих његових поступака омрзнут и презриво се на њега гледа још и зато, што школа не може служити да се у њој гледа неморал.“ На представи је у Министарству службено прибележено 3.3.1934. г. „као без предметно у акта“, али је она спојена са другим актом од 11.10.1934. г. и директно утицала на премештај учитељев из Дивљане у Рудиње.⁸⁶

Када је Антић 1939. г. враћен из деспотовачког краја у Дивљану, опет су обновљени стари сукоби са школским надзорником и политичким неистомишљеницима у селу и срезу. Пријаве се подnose са једне и друге стране. Тако Антић пише из Дивљане Југословенском учитељском удружењу: „Кад сам дошао на дужност у место садашњег службовања, нашла су се два сељака који су тврдили да сам проповедао републиканске идеје. Школски надзорник је ствар пријавио начелству и поведена је истрага. Један сељак је тврдио да сам заиста говорио инкриминисане речи, а други, који је по свој прилици био наговорен, није смео да тврди неистину и дао је исказ који ме није теретио. Али, кад му је у начелству припрећено, он је исказ изменио. Пред полицијом је заклет да неби доцније могао да мења исказ. После тога је начелник (предмет) послао среском суду, а овај просветном одељењу Банске управе са предлогом да будем премештен из среза, јер вршим штетан утицај на становништво и младе учитеље... Ето видите драги колеге, Антић је осуђен да и у овој прилици „исправља криву Дрину“ и буде малтретиран...“⁸⁷ Такође се жали на рад Среског учитељског друштва у Белој Паланци и формирање његове управе, јер „управа је себе изабрала са благословом надзорника. Она несме против надзорника ништа. Већ трећи месец не може да се одржи учитељски збор да не би покренули питање заштите, и да ми се не би дала прилика да прочитам свој реферат кога сам пријавио под називом „Учитељ у слободи“. Ето под каквим околностима

⁸⁶ АЈ, 66-1464-1611.

⁸⁷ Споменница, 52.

морамо да служимо још и данас када се ради на поправкама свих погрешака које су прављене у прошлости. И то са људима који су те погрешке чинили и чине их као представници режима, који су водили рђаву политику, осуђену од свих, за рачун оних који би желели да нас врате за 5-6 година уназад.“⁸⁸ Истом приликом оптужује и свог управитеља Љ. Пешића (в. одредницу).

Реагујући на сталне и многобројне Антићеве оптужбе, школски надзорник Ј. Тошић отписује: „Антић у свакој својој представи, а с њима, хвала Богу, већ досади, наводи како га ја као школ. надзорник прогоним и пакујем кривице, а ја према његовој личности нисам нерасположен већ према његовим неуредностима.“⁸⁹

Антићев покушај да се 1940. г. школска управа из Доње Коритнице поново врати у Дивљану, а он постави за управитеља, није прихваћен (в. под Љ. Пешић).

ДАНИЦА ВЕЉКОВИЋ (1934-1935)

Рођена 1906. г. у Белој Паланци од оца Атанасија и мајке Катарине. Завршила Учитељску школу у Пироту 1929. г. где је касније положила и учитељски испит. У државној је служби, као учит. приправник, од 4.12.1929. г. а од јула 1935. учитељ IX групе.⁹⁰

Била је учитељица у белопаланачким селима (школ. 1933/34 године у Пајезу). Од септембра 1934. г. је учитељица дивљанске школе где води једно мешовито одељење, друго је водио учитељ С. Антић.⁹¹ Када је 26.1.1935. г. донета одлука да се једно одељење основне школе у Дивљани премести у Ореовац, односно да се отвори школа у Ореовцу, са 51 ђаком из Ореовца, из дивљанске школе у ореовачку је прешла и учитељица Даница.⁹² Школа у Ореовцу била је у приватној кући све до изградње школске зграде око 1950. г. тако да је учитељица становала у приватном, изнајмљеном стану.⁹³

⁸⁸ Исто, 106.

⁸⁹ АЈ, 66-1464-1611.

⁹⁰ Архив Србије, МПС, Персонални досје учитељице Вељковић Данице.

⁹¹ Архив Југославије, Извештај о празним школама и одељењима, од 17.3.1934.

⁹² АЈ, 66-1463-1611, Одлука о отварању основне школе у Ореовцу, од 26.1.1935.

⁹³ АС, МПС, Статистички подаци о школама. Извештај ореовачке учитељице Данице Вељковић, од 18.6.1946. г.

Као учитељица, Даница је оцењивана оценом врло добар, а у карактеристици из 1945. г. стоји да је „слабих стручних квалитета, на послу је врло марљива, владања у служби коректног, у грађанству ужива добар углед, лични живот на висини.“ Такође, „политиком се не бави уопште, мирна и повучена у себе, потпуно незаинтересована оним што се збива око ње. Таква је била и за време окупације и према непријатељима и према НОП-у. И сада је сличног држања.“⁹⁴

Није се удавала, као пензионерка живела је у породичној кући у Белој Паланци сама. Кућу је завештала Милици, родом из Ореовца, која ју је дочекала.⁹⁵

МИЛКА ЈОВАНОВИЋ (1935-1939)

Милка (лево) са сестром

Рођена 1907. г. у Белој Паланци, од оца Михаила. Завршила је Учитељску школу у Пироту 1929. г, а 1934. г. положила практични учитељски испит. У државној служби, као учитељица, је од 1929. г, најпре у Пајезу (1929-31), затим Стрижевцу (1931-35) и у Дивљани од 15.4.1935. г. (по премештају по казни учитеља С. Антића у Рудинје) до августа 1939. г.⁹⁶

Из Дивљане одлази у крушевачки крај, најпре за учитељицу у Каонику (1939-41), затим Ђунису, Сушици и Трубареву, до 1947. г. и даље. Касније се вратила и радила у белопаланачком крају и Белој Паланци.⁹⁷ У Дивљани је упамћена као добра учитељица, посебно од ученица које је предано обучавала домаћичким пословима, ручном раду и хигијени.⁹⁸ Од школског надзорника оцењена је јуна 1938. г. одличном оценом, уз опаску: „Читање је у свим разредима без грешака, што је у ретко којој школи запажено... Обрада предмета у свим разредима врло повољно утиче на развој дечијих душевних способности и на јачање њихове индивидуалности, јер су у школи створене

⁹⁴ АС, МПс – Персонални досје Д. Вељковић.

⁹⁵ *Казивање* Александра Поповића (р. 1922.) из Ореовца, рођака поменуте Милице.

⁹⁶ *Архив Србије*, МПс – Службенички картон учитељице Јовановић Милке; *Архив Пирот*, ОШ Стрижевачка 1919-1945; *Уписница Дивљанске основне школе за школ. 1934/35. г.*

⁹⁷ АС, Службенички картон; *Казивање* рођаке Радмиле Ђорђевић из Беле Паланке.

⁹⁸ *Казивање* ученице Босилке Стојановић, р. 1930. у Дивљани, сада у Београду.

прилике да ученици слободно развијају све своје снаге... Деца слободно и јасно говоре ... Наставница је своју дужност вршила савесно и марљиво, своме послу и позиву одана је, владања је уопште коректног.“⁹⁹

Пензионисана је у Белој Паланци, и удала се за учитеља Будимира Бабовића, деце нису имали. Умрла је јануара 1975. и сахрањена на белопаланачком гробљу.¹⁰⁰

ЉУБИЦА БОШКОВИЋ (1941-1945)

Рођена 1906. г. од оца Димитрија и мајке Наталије у Пироту, где је завршила основну школу, нижу гимназију и Учитељску школу 1925. г. Практични учитељски испит положила је у Пироту 1929. г.¹⁰¹

У државној служби је од 16.12.1925. г. као учитељица у селу Прекопчелици, 7 км источно од Царичиног града код Лебана. Од 9.8.1926. је у Валандову, срез дојрански у Македонији, али је после три месеца враћена у белопаланачки крај за учитељицу у Букуровцу, а већ 18.2.1927. је у Белој Води. Од 27.9.1927. г. је у Богдановцу, одакле после 20 дана одлази у Расницу код Пирота, а одатле 10.5.1928. у пиротски Крупац. Из Крупца је распоређена 28.11.1929. у

Станичење где остаје дуго – 12 година, до 25.9.1941. када прелази у Белу Паланку.¹⁰² Није се удавала.

О почетку службовања учитељица Љубица пише: „После свршене Учитељске школе, мој отац, материјално посрће и издржавање породице прешло је на мене. Поред тога, као почетница имала сам три премештаја, по потреби, један за другим, што је на моје здравље веома рђаво утицало. Нежно здравље и слабо материјално стање имала сам кроз многе године службе.“¹⁰³

⁹⁹ Архив Југославије, 66-1464-1611, Списак учитеља у ср. Белопаланачком са оценама за школ. 1937/38 г, од 17.7.1938; Исто, Записник школског надзорника од 4.6.1938. г.

¹⁰⁰ Казивање Радмиле Ђорђевић.

¹⁰¹ Архив Србије, МПС, Персонални досје учитељице Бошковић Љубице.

¹⁰² Исто.

¹⁰³ Исто, својеручно писана биографија учитељице 20.12.1946. г. Из података у досјеу, које је сама дала 1945. г. види се да је имала два млађа брата: Миодрага, капетана, који је као заробљеник остао у Швајцарској, где се и оженио, и Милоша, поручника, који је у НОП ступио јуна 1944. г. а у јуну 1945. г. је био начелник штаба I крајишке бригаде, а у децембру

У белопаланачкој школи била је само три месеца, јер је, по потреби службе, морала да преузме школу у Дивљани 16.12.1941. г.¹⁰⁴ која је, због заточеништва њеног учитеља С. Антића у бањичком логору, била упражњена од почетка школ. 1941/42 год. Како је учитељ Антић и даље хапшен па отпуштен, то је Министарство просвете трајно распоредило учитељицу Љубицу у Дивљани 16.4.1942, где је остала до 23.3.1945. г. О томе сама учитељица пише: „За време окупације служила сам у Дивљани, ср. белопаланачком. У дивљанској школи био је и Спира Антић, као отпуштени учитељ, јер је сматран за духовног вођу НОП-а за срез белопаланачки. Тајно је примао партизане. Дана 5. марта 1942. год. налазио се скривен у школи један од његових пријатеља, због чега сам и ја тучена од стране Гестапоа и полиције и од тада потпуно нервно нисам у реду. После рата помагала сам народну власт радом на аналфабетским течајевима и на свим пољима са пионирима и АФЖ-ом.“¹⁰⁵

Дивљанску школу школ. 1941/42 г. са 55 ученика, и школ. 1942/43 са 57 ученика, учитељица Љубица је водила сама, а школ. 1943/44 год са 54 ученика и школ. 1944/45 са 61 учеником, заједно са учитељем Стеваном Ђукићем, обоје по једно одељење.¹⁰⁶

Као учитељица Љубица је највише оцењивана оценом одличан (11 пута) и врло добар (4 пута). За школ. 1942/43 годину у Дивљани оцењена је одличном оценом, и још да „располаже солидном стручном спремом коју успешно примењује у настави и васпитању. Озбиљна, тиха, мирна и тактична. Наставничку и васпитачку дужност обавља са пуно воље и љубави. Владање у служби и ван службе коректно. Заслужује садашње место, а ако зажели заслужиће и боље место.“ А у службеној карактеристици датој 1. јануара 1945. г. у Дивљани, стоји: „Добар радник, симпатизер ослободилачког покрета, треба да остане у државној служби.“¹⁰⁷

Из Дивљане је распоређена у село Шљивар, срез зајечарски, 23.3.1945. г, а одатле 11.9.1945. у Бериловац код Пирота, па 16.7.1946. у Враниште. Међутим, убрзо је, 4.3.1947. г, стављена на располагање, и изгледа и пензионисана. Како је у Пироту поседовала родитељску кућу, вероватно је у њој и живела као пензионерка.

1946. официр са службом у Пакрацу. Из лекарског уверења из јануара 1947. видимо да је Љубица била средњег раста, осредње развијена, мршава, доброг здравља и способна за службу, али да је три пута пребољевала запаљење плућа (без сумње у почетку службовања на које се и сама жали).

¹⁰⁴ АС, МПС, досје – Лист оцењивања из Дивљане, од 26.6.1943. г.

¹⁰⁵ Исто, својеручно писана биографија.

¹⁰⁶ АС, МПС, *Статистички подаци* – Пописни лист државне народне школе у Дивљани, од 21.9.1945. Школски стан у Дивљани учитељица је до марта 1943. делила са породицом учитеља Антића, а од тада до 1945. са породицом уч. Ђукића. Стан је имао ходник, кухињу, две собе и подрум. Учитељица Љубица је користила собу западно од улаза, другу собу учитељ Антић, односно Ђукић, остале просторије биле су заједничке (*Казивање* ученице Олге Стојановић, р. 1934. у Дивљани, живи у Београду).

¹⁰⁷ АС, МПС, досје – Лист оцењивања уч. Љубице Бошковић.

СТЕВАН ЂУКИЋ
(1943-1948)

Рођен 1918. г. у Топоници код Беле Паланке. Завршио Учитељску школу у Пироту, стручни испит положио после 1945. г. У државну службу ступио 29.10.1939. г.¹⁰⁸, као учитељ основне школе у Горњој Коритници¹⁰⁹ где остаје до 1943. г. када прелази у Дивљану.¹¹⁰

У Дивљани је био учитељ пет година, до 1948, а затим кратко у белопаланачким селима: Новом Селу, Вргудинцу, Црвеној Реци и Топоници, до 1953. г. када одлази за учитеља лесковачке основне школе. У Лесковцу је 11 година, до повратка у Белу Паланку 1964. г.¹¹¹

Наставник општетехничког образовања у белопаланачкој гимназији био је од 16.9.1964. до 29.1.1965. г, када је због нарушеног здравља пензионисан.¹¹²

Оженио се 1941. г. Вером из Гламе, деце нису имали. Док је био у Г. Коритници школа је била у приватној кући, а он је становао у кући Љубе Аранђеловића Џукуза која је била поред школског плаца на коме ће школска зграда бити подигнута тек 1954. г. и у септембру отпочети рад као осмогодишња школа за пет суседних села.¹¹³ У овој кући, односно стану учитеља Ђукића у Горњој Коритници, одржано је велико саветовање четничких старешина у јесен 1942. г, а не у његовом стану у Дивљани (где прелази тек наредне године), како се погрешно наводи у литератури.¹¹⁴

Када је дошао у Дивљану 1943. г. затекао је учитељицу Љубицу са 57 ђака у два одељења. Заједно ће водити школу до 23.3.1945. г. када је учитељица Љубица добила други распоред. Од тада учитељ Ђукић сам води

¹⁰⁸ Архив Србије, МПС – Персонални досје учитеља Ђукић Стевана.

¹⁰⁹ Основна школа у Горњој Коритници отворена је (издвајањем из доњокоритничке) 1935. г, а учитељица школ. 1937/38. г. била је Радулка Аранђеловић (Архив Југославије, 66-1464-1611), а школ. 1941/42. г. учитељица Драгица Лаловић, док није убијена фебруара 1942. г. (о њој в. Споменица просветних радника, 110-111). Да је С. Ђукић био учитељ у Г. Коритници 1940. г. в. АЈ, 66-1463-1611. Списак учитеља у белопаланачком срезу, од 28.12.1940.

¹¹⁰ Да је С. Ђукић у Дивљани тек школ. 1943/44. г. види се из статистичког обрасца који је сам попунио (АС, МПС – Пописни лист Основне школе у Дивљани, од 21.9.1945. г.).

¹¹¹ Казивање Тугомира Нешића из Ниша, р. 1932. г. у Глами, шурака учитељевог.

¹¹² Архива белопаланачке гимназије.

¹¹³ Казивање Бранимира Ћирића, рођ. 1926. г. у Горњој Коритници, с чијим оцем Милисавом је учитељ Ђукић често одлазио у лов.

¹¹⁴ О саветовању види у Ђ. Златковић, *Зла времена*, Бабушница, 1967, 235; А. Спасић, *Бела Паланка и околина у НОР-у 1941-1945*, Бела Паланка, 1997, 191.

школу.¹¹⁵ До јануара 1946. г. у школи је било 70 ученика, од тога у V разреду (Виша основна школа) 14 ученика (9 м, 5 ж), који у другом полугођу прелазе у белопаланачку гимназију (нижу). У међувремену су 3 исписана (I – IV разр.).

Као учитељ оцењиван је оценом врло добар, а у карактеристици из 1945. г. стоји: „Добар радник, доброг политичког држања, симпатизер народноослободилачког покрета, може остати у државној служби.“ За потребе наставе из земљописа израдио је (око 1960. г.) врло успелу рељефну карту белопаланачког краја у боји (вел. 60 x 60 цм) чији су одливци дуго стајали по школским учионицама.

Одлазећи из родног села за послом, учитељ Ђукић је оставио у Топоници родитеље, брата и сестру. Када су му родитељи умрли довео је сестру Русу (р. 1925.) у Дивљану и преузео бригу о њој. Тада су у школском стану, за време рата 1943-1944. г, живели учитељица Љубица, учитељ Ђукић, његова жена Вера, сестра Руса и учитељева ташта са двоје малолетне деце (јер им је кућа у Глами спаљена), укупно седам душа (в. слику). Учитељ је у то време одржавао електроинсталације у дивљанском манастиру и био у добрим односима са монасима и монахињама, те му је манастир уступио део земљишта поред реке за башту. Башту је углавном одржавала млада Руса, увек у друштву монахиња чија је велика башта била на истом месту. После годину и по дана Руса је одлучила да девојачки живот у школском стану замени тиховањем у монашкој келији. Отишла је (1944.) у сестринство, узела монашко име Текла и израсла у смерну монахињу и велику управницу Дивљанског манастира, подједнако цењена од клира и околне пастве, до упокојења 1985. г.¹¹⁶

Стеван Ђукић је после пензионисања (1965.) живео са супругом Вером у лепој кући коју је саградио поред белопаланачког врела. Умро је 1977. г. и сахрањен на белопаланачком гробљу.

¹¹⁵ Архив Србије, МПС – Пописни лист основне школе у Дивљани, од 21.9.1945.

¹¹⁶ Види: Ж. Јоцић, *О цркви белопаланачког краја*, БПз бр. 2 (2006), 75.

МИЛАН БЛАГОЈЕВИЋ
(1948-1956)

Рођен 1900. г. у Крушевцу, од оца Михаила. Завршио Учитељску школу и положио практични учитељски испит. Војску служио и стекао чин резервног пешадијског поручника. У државну службу ступио 25.2.1921. г. као учитељ у лужничком Стрижевцу. Од септембра је у Злетову у Македонији и убрзо, изгледа, поново у пиротском крају, када се и оженио Надом, деце нису имали. На почетку Другог св. рата је заробљен и као српски официр одведен у Немачку, где је био годину дана, а онда враћен у Пирот где је живео под бугарском окупацијом до ослобођења 1944. г.¹¹⁷

Од нових власти је одмах, 26.10.1944. г, постављен за учитеља у Станичењу код Пирота, а после годину дана, 11.10.1945. г, премештен за учитеља у Мокри код Беле Паланке, где остаје три године.¹¹⁸ Из Мокре је 1948. г. распоређен у суседну Дивљану где остаје осам година, до 1956. када је пензионисан. Са супругом Надом одлази из Дивљане у новокупљени стан у Београду, где су живели као пензионери.¹¹⁹

Учитељ Милан је увек оцењиван оценом одличан, а у службеној карактеристици из 1946. г. пише: „Миран и повучен. Политички проблеми га у многама не занимају. Ван школски рад задовољава. Потпомаже, колико је у могућности, раду антифашистичких организација. Интересују га проблеми села и хоће да селу у томе смислу помогне. Школске спреме је солидне и овоме послу прилази са љубављу. У школској настави има искуства, хоће да ради и има могућности да се још боље развија и усаврши.“ Али и „према НОП-у се држао резервисано, под изговором да је за све време био болестан. Активно није радио против НОП-а, а од ослобођења се држи опет строго незаинтересовано. Његов посао је чисто стручне спреме за школски рад. Моралне је квалификације добре.“¹²⁰ Учитељева супруга Нада, блага и достојанствена госпођа, била је активисткиња АФЖ-а и држала је курсеве дивљанској омладини и женама.

Када је Милан преузео дивљанску школу било је 35 ђака, а када је после осам година одлазио, 21 ђак. У селу је упамћен као добар учитељ, благ човек и упоран организатор обнове и изградње три сеоске чесме. Најпре

¹¹⁷ Архив Србије, МПс – Персонални досје учитеља Благојевић Милана.

¹¹⁸ Исто.

¹¹⁹ Казивање ђака Десимира Крстића, р. 1941. г. у Дивљани и Витомира П. Јоцића из Дивљане.

¹²⁰ Архив Србије, персонални досје.

1954. г. у Шопи, близу школе и другу код црквишта св. Тројице, а потом 1955. г. на улазу у село, поред друма из Беле Паланке. Мајстор ове треће, лепе чесме, је зидар Миша Игњатовић. Задовољан обављеним послом учитељ Милан је говорио: „Ја немам деце, па ето, нека ове чесме буду моја деца и користе људима.“¹²¹ Са чесама вода тече и данас, после шездесет година.

АЛЕКСАНДАР ЋИРИЋ (1956-1962)

*Учитељ Александар Ћирић,
са супругом Радом и ћерком
Слађаном
(фот. јуна 1958 г. на излету
код дивљанског манастира)*

Рођен 1925. г. у лужничком селу Г. Стрижевцу, где је завршио основну школу. Нижу гимназију и Учитељску школу завршио у Пироту.¹²²

Учитељски позив је започео у лужничким селима 1946. г, најпре у Црвеној Јабуци, затим Валнишу (где се оженио Радмилом из Љуберађе), Раљину и Линову, у коме је био најдуже, шест година.

Из Линова је распоређен јула 1956. г. у Дивљану, где остаје такође шест година (до 1962), одакле одлази у Белу Паланку. Од 1962. г. до пензионисања 1984. г. био је секретар Економске школе и основне школе у Белој Паланци. По преласку у Белу Паланку саградио је кућу у којој је живео са супругом и двоје деце. Умро је 2013. г. и сахрањен на белопаланачком гробљу.¹²³

Док је био у дивљанској школи број ђака се кретао од 21 до 19, а међу њима је било и двоје његове деце. Фебруара 1960. г. при прегледу дивљанске школе просветни инспектор је оценио да: „Друг Ћирић располаже добром стручном спремом, прати педагошку литературу, прима сугестије за рад, припрема се за наставу и постиже позитивне резултате. Наставно градиво је испланирао према новом програму и трудио се да оствари задатке у свим наставним областима. Са ученицима је изводио кратке шетње и излете ради упознавања биљног и животињског света и појава, промена и радова у природи и друштву. На тај начин и преко чланака из буквара и читанке, употпуњавао је децје претставе и појмове и давао им нове; развијао је мишљење и усмено и писмено изражавање... Читање је течно и логичко у свим разредима...

¹²¹ Казивање Витомира П. Јоцића, р. 1925. у Дивљани.

¹²² Казивање учитељеве супруге Радмиле Ћирић из Беле Паланке.

¹²³ Исто.

Настава рачуна обрађена је на очигледан начин. Зато су ученици лако уочавали и издвајали бројне количине и са њима оперисали.¹²⁴

Учитељ Лека, како су га звали у Дивљани, упамћен је као добар учитељ, поуздан консултант у сеоским јавним пословима и страствени риболовац у сеоској реци.

БУДИМИР БАБОВИЋ
(1962-1964)

Учитељ Будимир Бабовић са ђацима 1963. г.

Рођен 1906. г. у Дупљанима код Неготина, где су му родитељи, мајка Живка и отац Јосиф, били учитељи. Учитељску школу је завршио у Прилепу 1928. г. Војску служио у Зајечару 1928-30. г. У државној служби је од 1930. г. као учитељ у Ризнићу и Острозубу у Македонији, затим у Мратињу код Шавника. Од 1935. до 1937. је ван службе, када је положио стручни учитељски испит. У јесен 1938. г. је дошао у белопаланачки крај, када се оженио кременичком учитељицом Душицом Николић, са којом је имао две ћерке.¹²⁵

¹²⁴ *Записник просветног инспектора Петра Виденовића од 2.4.1960. (Архива дивљанске основне школе).*

¹²⁵ *Архив Србије, МПС – Персонални досје учитеља Бабовић Будимира. Његова супруга, учитељица Душица Николић, р. 1903. г. у Београду, у трговачкој породици, завршила је Женску учитељску школу у Београду 1924. г. а практични испит положила 1929. Најпре је била учитељица у Црној Трави (1924/25), а затим од 1925. до 1931. г. у Старој Кањижи код Сенте. Од 20.8.1931. је у Кременици код Беле Паланке до 23.2.1939. када прелази у Б.*

Од 1940. г. је учитељ у Креници код Беле Паланке,¹²⁶ где је и за време рата и по ослобођењу до 14.1.1945. г. када је по потреби службе премештен у Вргудинац.¹²⁷ И касније је учитељ у белопаланачком крају. У Дивљану је распоређен 1962. г. где остаје две године, до затварања школе јула 1964. г. У школском стану живео је сам (супруга му је раније умрла), те је потпуно био посвећен ђацима (19) и њиховом васпитању.

Из Дивљане одлази за библиотекара у Белој Паланци, где се оженио учитељицом у пензији Милком Јовановић. Ускоро је и сам пензионисан.

Као учитељ до 1939. г. оцењиван је оценом врло добар, а после тога оценом одличан. У службеној карактеристици из децембра 1944. г. стоји: „Добар радник, политички исправан, може бити у државној служби.“ Две године касније дато је мишљење: „Политиком се активно не бави. У ваншколском раду показује резултате у помагању антифашистичким организацијама. Има иницијативе и смисла у раду. Морални живот је исправан. Школски рад задовољава и прилази му с љубављу.“ Али и: „Човек недовољно дружељубив, повучен, миран. За време окупације био је лошег здравља, те није долазио у могућност да ради нешто са окупатором, домаћим издајницима или НОП-ом. Противу НОП-а се није борио нити агитовао. Сада је скроман радник. У струци довољно спреман, у послу користан. Код њега је све осредње и скромно.“¹²⁸

У Дивљани је упамћен као одличан васпитач кога су ђаци обожавали, а мештани ценили као карактерног и пријатног саговорника. Учитељ Буда је био последњи дивљански учитељ пред прво затварање школе.

Паланку где је до пензионисања јануара 1942. г. У међувремену је родила ћерке Светлану (1939) и Гордану (1941). Децембра 1944. г. је реактивирана као учитељица у Коритници, да би јануара 1945. г. била распоређена у Вргудинац са супругом Будимиром. (Архив Србије, МПС, Персонални досје учитељице Николић Душице (и Бабовић Душице).

¹²⁶ Архив Југославије, 66-1463-1611, Списак учитеља у белопаланачком срезу, од 28.12.1940. г.

¹²⁷ АС, МПС – Персонални досје.

¹²⁸ Исто.

ЗОРАН ЂОРЂЕВИЋ
(1992-1994)

Рођен 1960. г. у Белој Паланци, где је завршио основну школу и гимназију. Педагошку академију завршио у Неготину.

Учитељски позив започео је у белопаланачком селу Сињац, одакле прелази у Доњу Коритницу где службује четири године, последњих годину и по са учитељицом Данијелом Николић. Тада је у доњокоритничкој школи било 22 ђака из три села: Дивљане, Д. Коритнице и Г. Коритнице.

Када је септембра 1992. г. поново отворена школа у Дивљани, учитељ Зоран је распоређен из Д. Коритнице у Дивљану, и с њим је десет ученика, родом из Дивљане, враћено из доњокоритничке

у дивљанску школу. После две школске године, 1994. г. прелази у белопаланачку основну школу, где је и данас учитељ.

На иницијативу јеромонаха Тимотеја из дивљанског манастира и учитеља Зорана, уз подршку дела ђачких родитеља из Коритнице и Дивљане, обновљена је прослава школске славе Св. Саве у доњокоритничкој школи 1991. г. По отварању дивљанске школе одмах се отпочело и са прославом Св. Саве, која је, са богатим културним и другим садржајима, постала највећа и најсвечанија школска и сеоска манифестација.

Од обнављања 1992. до затварања 2006. г. основна четвороразредна школа у Дивљани статусно је била истурено одељење матичне основне школе у Белој Паланци, као и друге, тада активне, сеоске школе. Учитељи су били у радном односу са матичном белопаланачком школом, а са распоредом у истуреним одељењима.

ДАНИЈЕЛА НИКОЛИЋ
(1994-1995)

Рођена 1967. г. у Белој Паланци, где је завршила осмогодишњу школу и усмерено образовање. Педагошку академију завршила је у Пироту, а Учитељски факултет у Врању.

Прво запослење било јој је у основној школи у Мирановачкој Кули, одакле прелази за учитељицу доњокоритничке школе 1991. г. Од септембра 1994. г. је учитељица у Дивљани, где остаје једну школску годину. Од 1995. г. до данас је учитељица у Белој Паланци.

СУЗАНА БОЖИЋ
(1995-1996)

Рођена 1972. г. у Белој Паланци, где је завршила осмогодишњу школу. Средњу учитељску школу и Педагошку академију завршила у Пироту, а Учитељски факултет у Сомбору.

Учитељски позив започела је у белопаланачком селу Моклишту, одакле је, септембра 1995. г, распоређена у Дивљани, али не завршава школску годину, јер марта 1996. г. са породицом одлази у Београд. Одмах по њеном одласку ученике Дивљанске основне школе преузима учитељица Данијела Стевановић.

ДАНИЈЕЛА СТЕВАНОВИЋ
(1996-2005)

Рођена 1972. г. у Белој Паланци, где завршава осмогодишњу школу. Средњу педагошку школу и Педагошку академију завршила у Пироту, а Учитељски факултет у Врању.

Као учитељица ради од 1994. г. као замена, привремено, у више белопаланачких школа. Први стални посао учитељице добија у Дивљани марта 1996. г. где остаје девет година, до 2005. г. када је распоређена у Мокри. Од 2010. г. је учитељица основне школе у Белој Паланци.

Учитељица Данијела је радила посвећено и с љубављу. Била је омиљена код ђака дивљанске школе. Успоставила је и неговала присан однос са Колом српских сестара из Смедеревске Паланке, које је годинама помагало дивљанску школу пригодним поклонима: књигама, пакетима за Св. Саву, шаловима и др. С посебном пажњом је Данијела припремала ђачке приредбе за школску славу Св. Саву, а једне године је, са супругом, била и домаћин славе. Прославама Св. Саве, поред ђачких родитеља и мештана, редовно је присуствовао и јеромонах Тимотеј, њен лични духовник. Са ученицима је често имала часове у природи, у ближој околини: до манастира, одмаралишта, језера. Своје ђаке редовно је укључивала у екскурзије белопаланачке основне школе: до Ниша, Врњачке Бање, Власинског језера и др.

Када је преузела дивљанску школу имала је укупно 7 ђака у сва четири разреда, а после девет година само два ученика.

ЈЕЛИСАВКА МИТИЋ
(2005-2006)

Рођена 1948. г. у Горњој Коритници, где је завршила осмогодишњу школу. Петогодишњу учитељску школу завршила у Пироту.

Учитељски позив је отпочела 1969. г. у Сињу, а наставила у Љубатовици, Г. Коритници, Д. Коритници, Бежишту (1972-1987) и Белој Паланци (1987 - 2005). У Дивљани је учитељица само у првом полугођу школ. 2005/06 године, и први је наставник дивљанске школе који је имао само једног уписаног ученика. Школа је била пред гашењем, а учитељица пред пензионисањем. Пензионисана је јануара 2006.г. и живи у учитељском стану у Г. Коритници.

СЛАВИЦА ЋИРИЋ
(2006)

Рођена 1973. г. у Белој Паланци. Педагошку академију завршила у Пироту, а Учитељски факултет у Врању.

Као учитељица ради од 1996. г. најпре у Шљивовику, затим у Клисурси, Белој Паланци, Дивљани (2006), Д. Коритници, Г. Коритници и Бежишту. Од 2012. г. је библиотекар белопаланачке основне школе.

Пред коначно затварање дивљанске школе, јуна 2006. г. јер више није било ђака, у школи су биле само три особе: учитељица Славица Ћирић, ученик IV разреда Никола Гајић и школски послужитељ Славица

Јовановић. Њиховим одласком из школских просторија и школског дворишта затворен је круг једне просветне установе и стављена тачка на једну стогодишњу причу.

УЧЕНИЦИ

О ученицима од отварања школе до Првог св. рата види у првом делу овог рада.¹²⁹

Бројно стање ђака дивљанске школе школ. 1919/20 године

(табела 2)

Из ког села су ђаци	I разред			I течај			Укупно ђака		
	м	ж	Σ	м	ж	Σ	м	ж	Σ
Дивљана	7	2	9	6	-	6	13	2	15
Ореовац	12	-	12	11	-	11	23	-	23
Доња Коритница	22	7	29	14	-	14	36	7	43
Горња Коритница	5	4	9	9	-	9	14	4	18
Свега	46	13	59	40	-	40	86	13	99

Од 59 уписаних у редовни I разред 1919/20 године, само 1 ученик (Живојин Ћирић из Д.Коритнице) није похађао школу целе године. Разред је завршило 47 ученика, а 12 је понављало. Што се тиче течајних ученика, од уписаних 40, школу није похађало целе године 19 ученика (3 из Дивљане, 7 из Д.Коритнице, 4 из Ореовца и 5 из Г.Коритнице). Од 21 редовног течајевца, 19 је положило а 2 су понављала.¹³⁰

Из табеле се види да је школ. 1919/20 године из самог села Дивљане било уписано 15 ђака, од тога у редовном I разреду 9 ученика, од којих 7 дечака и 2 девојчице, и 6 течајеваца, сви дечаци. Преглед ових ученика из Дивљане и њихов успех на крају школске године, је следећи:

Редовни I разред:

1. Ћирић Јована Момир, рођ. 1909.г, одличан успех.¹³¹
2. Тричковић Стевана Светислав, рођ. 1910. г, одличан.¹³²
3. Стојановић Душана Љубица, рођ. 1911. г, одлична.¹³³

¹²⁹ БП зборник 8-9 (2012/13), 329-334.

¹³⁰ Архива белопаланачке основне школе, Уписница Дивљанске школе за школ. 1919/20 годину, Бела Паланка.

¹³¹ Дугогодишњи задружни и касније сеоски благајник у Дивљани.

¹³² Дугогодишњи магационер сеоске задруге у Дивљани.

¹³³ Прва девојчица-ђак из Дивљане. Удата у Мокри, имала пет кћери од којих је једна завршила економски факултет, а једна вишу педагошку школу (Душанка, дугогодишњи библиотекар Градске библиотеке у Белој Паланци).

4. Тошић Драгутина Жарко, рођ. 1910. г, одличан.¹³⁴
5. Миленковић Грује Рајко, рођ. 1910. г, одличан.¹³⁵
6. Вучковић Бошка Чедомир, рођ. 1909. г, врлодобар.¹³⁶
7. Јоцић Јована Витомир, рођ. 1907. г, добар.
8. Крстић Саве Јелисавета, рођ. 1910. г, добра.¹³⁷
9. Јоцић Михаила Драгољуб, рођ. 1908. г, слаб (понављао разред).

Редовни I течај:

10. Јоцић Филипа Љубомир, рођ. 1907. г, одличан.
11. Тричковић Драгутина Војислав, рођ. 1906. г, врлодобар.
12. Ћирић Сретена Светислав, рођ. 1909. г, врлодобар.
13. Јоцић Алексе Божидар, рођ. 1905. г, није похађао школу целе године.
14. Станковић Тодора Драгољуб, рођ. 1905. г, није похађао школу целе године.
15. Вучковић Бошка Виден, рођ. 1907. г, није похађао школу целе године.¹³⁸

О течајевцима пише школски надзорник за срез белопаланачки 4.8.1920. г: „Што се тиче ученика-ца могу рећи уопште, да их је услед ратних прилика много издангубило нарочито по селима. Да би се дала прилика да прође што већи број кроз школу поступљено је према наређењу Министарства просвете ОНБр. 731 од 16.1.1919. г. Готово сва деца са врло малим изузетком, која су дорасла за упис у 14, 15, 16 и 17 години уписана су у течајеве. Отуда је скоро у свим школама и сеоским и градским, поред редовних ученика било и течајних. Услед тог нагомилавања деце заведена је полудневна настава без мало скоро у свим школама у срезу белопаланачком.“¹³⁹ Међу течајним ђацима дивљанске школе није било женске деце.

О ђацима-течајевцима у дивљанској школи сачувано је једно писано сведочанство састављено у Горњој Коритници 5.5.1920. г. које дајемо у целини:

¹³⁴ Умро као младић, пре 1930. г.

¹³⁵ Исто, умро 1924. г.

¹³⁶ Погинуо 1931. г. као војник Краљеве гарде у Београду.

¹³⁷ Друга девојчица-ђак из Дивљане. Њен отац Сава је био вишегодишњи школски послужитељ. Касније удата у Д. Коритници. Трећа девојчица ђак је Ристић Вукана, р. 1913. г.

¹³⁸ Уписница Дивљанске школе за 1919/20.г.

¹³⁹ Архив Југославије, 66-1790-1823, Годишњи извештај школ. надзор. Б. Поповића од 4.8.1920. г.

„ШКОЛСКОМ НАДЗОРНИКУ
за срез белопаланачки
господ. Божидару Поповићу
Пирот

Пошто су наша деца ратом ометена изгубила неколико година, а вољни смо да децу и даље школујемо, то молимо за одобрење да могу као и по градовима похађати редовно школу а не само за време зиме.

Наша су деца свршила први течај 7.IV-ове године и прешла у други течај са одличним успехом.

За сада су се јавили и желе да продуже школу по предњем:

Стојан Миловановић из Г. Коритнице,

Младен Јовановић из Д. Коритнице,

Филип Ђорђевић из Д. Коритнице и

Јордан Вељковић из Г. Коритнице.

У нади да ће нам се по молби учинити, а ово похађање биће у Доњокоритничкој школи, одакле су и наша деца.

5. маја 1920. год.
Горња Коритница

Учтив
Мица Миловановић
из села Горње Коритнице
среза Белопаланачког¹⁴⁰

Надзорник је подржао захтев и проследио га Министарству уз напомену да ако се чека следећи, II зимски течај, деца би престарела за школу, а иначе је из истих разлога већ одобрен захтев шпајске школе да ученици I течаја могу одмах наставити II течај. Министарство просвете је 22. маја усвојило захтев, односно одобрило да наведени ученици „могу продужити II течај и да се учење не прекида а учи само у добу зиме као што је раније било.“¹⁴¹

¹⁴⁰ АЈ, 66-1790-1823. Помен „Доњокоритничке школе“ у допису је формални назив дивљанске школе, јер у Доњој Коритници, општинском месту, тада није било школе. Потписник дописа Мица Миловановић, био је касније (1921-1927) деловођа доњокоритничке општине. Стојан је Мицин син.

¹⁴¹ Архив Југославије, 66-1790-1823.

Баци дивљанске школе са учитељицом Љубицом, јесен 1943. г.

*Одељење првог разреда нижје гимназије у Б. Паланци 1949. г.
Међу ђацима су и свршени основци дивљанске школе*

Учитељ М. Благојевић са ђацима дивљанске школе 1952. г.

Што се тиче школског реда, хигијене и понашања ђака ове прве поратне школ. 1919/20 године, школ. надзорник за срез белопаланачки обавештава Министарство просвете да у свим школама влада примеран ред, да су ученици „уљудни и пристојног понашања како у школи тако и на улици, од куће до школе и обратно. Чисти су, а нарочито женска деца увек су била брижљиво очешљана, јер су наставнице преко целе године сталну пажњу обраћале на уљудност и чистоћу својих ученица. Има ретких изузетака, а то су деца махом сирота.“¹⁴² А још је 1903.г. школ. надзорник С. Симић писао Министарству: „чистота ученика, нарочито по селима, је задовољавајућа. У опште цео се Пиротски округ нарочито одликује чистом ношњом, чистим одржавањем тела.“¹⁴³

Школске 1920/21 г. у дивљанској школи је било укупно 114 ђака, од тога 93 редовних (по разредима: I-46, II-47) и 21 течајних (по течајевима: I-2, II-19). До марта 1921. г. сви ови ученици чине једно одељење са једним учитељем – Јованом Живковићем-Бљатом, а 14. марта је отворено и друго одељење са учитељицом Добринком (в. учитељи). Тада је поново уведена целодневна настава.¹⁴⁴

Потпуна консолидација наставе, смештаја ученика по учионицама и набавка нужних наставних средстава извршена је школске 1922/23 г. У школи је, у сва четири разреда, било укупно 120 ђака у два одељења, са два наставника (в. табелу 3).

¹⁴² *Архив Југославије, 66-1790-1823, Извештај Министарству просвете школ. надзорника Б. Поповића, од 04.08.1920.*

¹⁴³ *АС, МПС, ф 116, р 77 / 1903.*

¹⁴⁴ *АЈ, 66-1790-1823, од 4.8.1920. г.*

**Бројно стање ђака школ. 1922/23 г.
у дивљанској школи
(табела 3)**

Из ког села су ђаци	I р			II р			III р			IV р			Укупно		
	м	ж	Σ	м	ж	Σ	м	ж	Σ	м	ж	Σ	м	ж	Σ
Дивљана	4	-	4	4	3	7	7	2	9	6	1	7	21	6	27
Ореовац	2	2	4	1	3	4	6	-	6	8	-	8	17	5	22
Д. Коритница	7	1	8	5	1	6	9	3	12	14	4	18	35	9	44
Г. Коритница	4	-	4	4	-	4	8	3	11	3	3	6	19	6	25
Друга села	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	2	1	1	2
Свега	17	3	20	14	7	21	30	8	38	32	9	41	93	27	120
I° одељење: I и IV разред, 61 ђак, учит. Јован Живковић-Бљата II° одељење: II и III разред, 59 ђака, учитељица Добринка Живковић															
Напомена о ђацима из других места: 1) Један ђак IV раз. је из Братишевца, лужнички срез. Становао у Дивљани. Завршио разред. 2) Ученица IV раз. Љубица Микорић из с. Дивоша у Срему. Одселила у Дивош у току школ. године.															

Ове школске године, према извештају школ. надзорника од 27.6.1923. г, IV разред је завршило 36 ђака, од тога 30 ученика и 6 ученица, а од њих ће 6 (сви дечаки) наставити школовање тако што ће „уписати гимназију у Белој Паланци“.¹⁴⁵

Симптоматично је да је у току школске године велики број ученика дивљанске школе престајао да редовно долази у школу или је потпуно обуставио школовање. Због тога су против ђачких родитеља покретани дисциплински поступци и изрицане новчане казне. Тако из извештаја шк. надзорника за белопаланачки срез К. Јовановића од 20.7.1924. г. видимо да су ученици уредно похађали ветску, мирановачку и моклишку школу, а да је било неуредног похађања школе у Мокри (изречене казне од 226 дин.), нешто више у Крупцу (казне од 360 дин.), и нарочито у Дивљани где је изречено чак 1766 дин. казне. Из другог извештаја надзорника за школ. 1924/25 г. од 10.8.1925. г. видимо из којих разреда и ког пола су ученици који су напустили школу. Од укупно 16 ђака дивљанске школе који су напустили школу, 10 је из I разреда (1 ученик и 9 ученица) и 6 из IV разреда (5 ученика и 1 ученица).¹⁴⁶ Види табелу 4.

¹⁴⁵ Исто. Међутим, нижа гимназија у Белој Паланци није отворена 1923. г. због недостатка школског простора и биће отворена тек 1941.г (в.Д. Крстић, *Гимназија Бела Паланка 1941-2011*, Б. Паланка, 2011, 37-38), те су поменути ученици могли да упишу нижу гимназију у Нишу или Пироту.

¹⁴⁶ АЈ, 66-1331-1546; АЈ, 66-1790-1823.

Баџи у Д. Коритници 1966. г. са преузетим одељењима из Дивљане и Г. Коритнице. Учитељица Јаворка Петковић. Њен супруг Никола водио је друга два разреда.

Учитељи Јован и Добринка Живковић пред одлазак из Дивљане априла 1928. г. водили су укупно 99 ђака, тако што је I^о одељење (I и IV разред) са 66 ученика водио учитељ Јован, а II^о одељење (II и III разред) са 33 ученика учитељица Добринка.¹⁴⁷

Од 1928. до 1931. г. дивљанску школу су водили учитељи Љубодраг и Емилија Пешић. Школске 1930/31 г. је уписано 179 ђака (97 ученика и 82 ученице), од којих је 8 „отпало“ те је школу редовно похађао 171 ђак (95 ученика и 76 ученица).¹⁴⁸ Како капацитети дивљанске школе са два наставника, два одељења и две учионице више нису били довољни за оволики број ђака, отворено је још једно, треће одељење у Доњој Коритници у приватној кући, са једним учитељем, док се нова школска зграда са две учионице увелико градила. Већ крајем 1931. г. сва деца из Доње и Горње Коритнице биће измештена из дивљанске школе у нову велику доњокоритничку школу, са два одељења, две учионице и два наставника (Љубодраг и Емилија). У дивљанској школи остала су само деца из Дивљане и Ореовца, са једним учитељем (Милутином).

¹⁴⁷ АЈ, 66-1791-1823, Извештај шк. надзорника М. Живановића од 12. 1.1928.

¹⁴⁸ АЈ, 66-1463-1611, Извештај шк. надзорника Ж. Стојановића од 10. 7.1931.

**Бројно стање ђака шк. 1924/25 г.
у дивљанској школи
(табела 4)**

	I р.			II р.			III р.			IV р.			Укупно		
	м	ж	Σ	м	ж	Σ	м	ж	Σ	м	ж	Σ	м	ж	Σ
Уписаних и досељених	13	22	35	14	3	17	20	4	24	21	5	26	68	34	102
Отишлих	3	3	6	1	2	3	3	1	4	4	1	5	11	7	18
Редовно походе разр.	9	10	19	13	1	14	17	3	20	12	3	15	51	17	68
Не походе разред	1	9	10	-	-	-	-	-	-	5	1	6	6	10	16
Новоуписаних у I разр.	5	10	15												

По извештају школ. надзорника при дивљанској школи је школ. 1930/31. г. био и „V разред више народне школе“ у који је на почетку школске године уписано 17 ђака (12 ученика и 5 ученица) али су разред редовно похађала само 8 ђака (6 ученика и 2 ученице). И свих 6 је уписано у VI разред за школ. 1931/32. г.¹⁴⁹ Наставници ових виших разреда свакако су били Љубодраг и Емилија Пешић и то 1930/31 у Дивљани и 1931/32 у Доњој Коритници.

Од 1930. до 1935. г. у школској општини (коју и даље чине четири села: Дивљана, Ореовац, Доња и Горња Коритница) постоје две школе: у Дивљани коју похађају деца из Дивљане и Ореовца, и у Доњој Коритници коју похађају деца из Д. и Г. Коритнице. А 1935. г. школе су отворене и у Ореовцу и Горњој Коритници. Најпре су из дивљанске школе издвојена ореовачка деца (51 ђак) 26.1.1935. г. када је одлуком банске управе у Нишу отворена основна школа у Ореовцу у приватној кући, а са ђацима је из Дивљане у Ореовац прешла и учитељица Даница Вељковић.¹⁵⁰ У августу 1935. г. издвојена су и горњокоритничка деца из доњокоритничке школе, јер је отворена школа у Горњој Коритници, у приватној кући.¹⁵¹

¹⁴⁹ Исто. У дивљанској школи је био V разред и почетком школ. 1945/46. г.

¹⁵⁰ АЈ, 66-1463-1611. Одлука бана нишке бановине од 26.1.1935.

¹⁵¹ Када је 24.12.1935. донет школски буџет за 1936/37 г. за све четири школе у школској општини, међу ставкама су била и два дугована износа: „дуговани издаци за кирију зграде шк. одељења у Ореовцу – 900 дин.“ и „дуговани издаци за кирију зграде шк. одељења у Горњој Коритници – 300 дин.“, као и предвиђене плате школских служитеља у Ореовцу и Горњој Коритници, обојици по 1.560 дин.“ (АЈ, 66-1464-1611).

**Списак
школа, наставника и ђака шк. 1938/39 г.
(табела 5)**

Школа	Број одељ	Наставници	Број уписаних ђака			Редовно походе шк.		
			м	ж	Σ	м	ж	Σ
Д. Коритница	2	Љубодраг Пешић Емилија Пешић	57	41	98	57	41	98
Дивљана	1	Милка Јовановић	27	22	49	27	22	49
Ореовац	1	Даница Вељковић	32	15	47	32	15	47
Г. Коритница	1	Радунка Аранђеловић	24	26	50	23	25	48
Свега	5		140	104	244	139	103	242

Како су организоване школе и колики је број одељења, учитеља и ђака у Дивљани, Доњој Коритници, Ореовцу и Горњој Коритници школ. 1938/39 године, показује табела 5 коју смо сачинили на основу службеног извештаја Просветног одељења нишке бановине од 25.9.1938. г, достављеног Министарству просвете.¹⁵²

Свих пет наставника ове четири школе чинили су наставничко веће државне народне школе Доњокоритничке. Секретарске послове већа обављао је сам управитељ школе, Љ. Пешић. На седници наставничког већа од 4. јуна 1938. г. коме је председавао школски надзорник за срез белопаланачки Ј. Тошић, између осталог, закључено је: „Школа има пет одељења, од којих прво и друго дворазредна одељења са седиштем у Доњој Коритници, треће четвороразредно у Дивљани, четврто у Ореовцу и пето у Горњој Коритници. Наставне прилике у свим одељењима биле су углавном нормалне. Чистоћа је довољно заступљена. Благодарехи заузимљивости и смишљеном уређају, коју управитељ школе једнако спроводи, сва су одељења према расположивим кредитима снабдевена најнужнијим намештајем, училима и наставним средствима. Васпитној дисциплини, која помаже остварење задатка школе, обраћена је довољна пажња. Безусловно би требало за свршене ученике IV раз. из Д. Коритнице и Дивљане отворити

¹⁵² АЈ, 66-1378-1586, Извештај не даје податке о учитељима, њих смо преузели из других извора и унели у табелу.

I раз. више народне школе у Дивљани, пошто тамо има празна учионица. Препоручује се школском одбору, школској и општинској управи да што пре изврши припрему и приступи подизању школске зграде у Ореовцу, по већ израђеном плану и предрачуна.¹⁵³

Нема каснијих података о отвореној вишој школи у Дивљани пре Другог св. рата. Тек школ. 1945/46 г. отворена је Виша основна школа у Дивљани. Поред 56 ђака ниже основне школе, школу похађа и 14 ђака (9 ученика и 5 ученица) V разреда Више основне школе. Међутим, у другом полугођу њих нема, вероватно су почетком фебруара 1946. г. прешли у белопааланачку гимназију (нижу).¹⁵⁴

Број ђака дивљанске школе између 1935. и 1945. г. када су школу походила само сеоска деца, кретао се између 51 и 61 ученика. Овај однос је задржан и следећих неколико година, док пражњење села није отпочело 1948. г.

Први осетнији пад броја ученика забележен је школ. 1948/49 године када је уписано само 35 ђака (17 ученика и 14 ученица). Како је текло померање становништва из села у градове, тако се смањивао број ученика у сеоским школама, па и у Дивљани.

На крају школ. 1963/64 г. број ђака у дивљанској школи пао је испод законског минимума – 20 ђака и школа је први пут затворена, а ђаци из Дивљане су школ. 1964/65 припојени доњокоритничкој школи.

Ученици дивљанске школе 1996. г.

¹⁵³ АЈ, 66-1464-1611, Записник о раду наставничког већа у Д. Коритници од 4.6.1938.

¹⁵⁴ Архив Србије, МПС, Статистички лист народне школе у Дивљани, од 13.12.1945.

Поновно отварање школе у Дивљани извршено је 1992. г. на захтев Месне заједнице, а по одобрењу Министра просвете Данила Ж. Марковића, пореклом Белопаланчанина. Тада је - пошто је школска зграда оправљена, инвентар и учила обновљени, а учитељ распоређен - 10 ђака основаца из Дивљане издвојено из доњокоритничке школе и наставило школовање у дивљанској школи. Школа је радила наредних 14 година, до 2006. г. када је последњи ђак завршио IV разред. Од тада ђаци из Дивљане похађају белопаланачку основну школу.

Даљим школовањем, један број ђака Дивљанске основне школе постигао је значајне професионалне и друге успехе и оставио трага у друштвеном, привредном, културном и научном животу Србије. Поред ових личних, појединачних домета и појава, истиче се као колективни успех бивших дивљанских ђака оснивање Етнолошког друштва „Утутак“ у Дивљани 1972. године од студената и средњошколаца, са 23 активна члана.¹⁵⁵ Друштво је прикупило и сачувало значајне артефакте из старије прошлости белопаланачког краја, старија писана документа и сачинило завидан број теренских записа народних умотворина (песме, приче, легенде, пословице), обичаја, старих изобичајених речи и др. Круна систематичног и стручног рада друштва је издавање књиге *Ђул девојче, лирске народне песме из белопаланачког краја*, 1979. г. са 250 песама, од којих је двадесетак унето у антологијска издања српске лирике. Књига је опремљена научним апаратом. Друштву и приређивачима књиге (Живота Јоцић, председник друштва, Радомир Јоцић, Векослав Бошковић, Славољуб Тошић, Градимир Вучковић, Велибор Ћирић) додељена је Спомен-плакета општине Бела Паланка „за примерно залагање и успех на прикупљању народних умотворина овог краја“. Појава и учинак Етнолошког друштва „Утутак“ у Дивљани, у десетлећу 1972-1982. г. јединствени су и непоновљиви у белопаланачком крају и овом делу Србије, што је истакнуто у рецензијама и приказима књиге „Ђул девојче“ и другим написима.¹⁵⁶

¹⁵⁵ О оснивању и раду друштва види: С. Живковић, *Етнолошко друштво у селу Дивљани*, Народне новине, Ниш, 30.12.1972; Н. Н. *Студенти у потрази за народним стваралаштвом*, Монада бр. 1, 1973, Ниш; М. Стојановић, *Да ли знате за „Утутак“*, Политика експрес, Београд, 3.3.1974; С. Ћирић, *У Дивљани сеоско етнолошко друштво*, Народне новине, Ниш, 20.4.1974; Н. Н. *Из народног стваралаштва*, Градина бр.4, 1977, Ниш, стр. 68-79; Ћ. П. *Рачуница*, Борба, Београд, 28.7.1979; Н. Н. *Прочула се гора зеленика*, Расковник бр. 23, 1980, Београд, стр. 5-8.

¹⁵⁶ Приказе и оцене књиге види: Н. Н. *Збирка лирских народних песама*, Народне новине, Ниш, 12.10.1979; Р. Раденковић, *Ђул девојче*, Расковник бр. 26, 1980, Београд, стр. 98-99; Љ. Рајковић, *Светлуцави кладенци усмене поезије*, Нишки зборник бр. 11, 1982, Ниш, стр. 203-205; Др Љ. Рајковић *Кожељац*, *Миомирис из баите белопаланачке*, Белопаланачки зборник бр. 2, 2006, стр. 239-244; Ж. Јоцић, *Ко би да се поиграва историјом*, БПз бр. 8-9 (2012/13), стр. 511.

*Оснивачи Ед „Утук“ и приређивачи књиге „Бул девојче“
С десна: Живота Јоцић, Радомир Јоцић и Градимир Вучковић, са супругама и
председником села М. Игњатовићем (фот. 1979. г, након промоције књиге)*

*Насловна страна књиге
„Бул девојче“ (1979. г.)*

**Ученици дивљанске школе који су завршили високе
и више школе**

1. **Ђурић М. Вујица**, рођ. 1915. г. у Дивљани, завршио занатску трогодишњу школу и касније ванредно Вишу управну школу. Председник белопаланачког среза (1951-55) и општине (1955-1960); директор Осигуравајућег завода у Нишу.

2. **Крстић Љ. Милорад**, рођ. 1917. г. у Дивљани, завршио средњу пољопривредну школу и ванредно Вишу пољопривредну школу. Управник Расадника у Зајечару, а од 1955. г. је у београдском *Семену*. Око 1970. г. први у Србији произвео и запатио расад црне руже. Аматерски сликар.

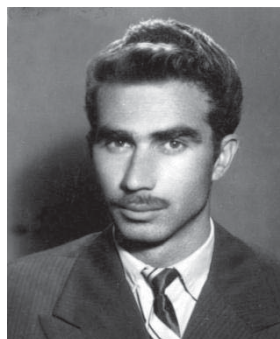
3. **Јоцић Б. Миодраг**, рођ. 1925. г. у Дивљани, ванредно завршио Вишу економску школу. Отправник возова и службеник државне железнице у Пожаревцу.

4. **Крстић Р. Драгослав**, рођ. 1926. г. у Дивљани, завршио Војну академију. Као официр југословенске војске (капетан I класе) службовао у Ужицу и Београду.

5. **Јоцић В. Божидар**, рођ. 1932. г. у Дивљани, ванредно завршио I степен Факултета заштите на раду у Нишу. Као инжењер заштите на раду радио у Алексиначким рудницама.

6. **Ђурић С. Љубинка**, рођ. 1934. г. у Дивљани, завршила белопаланачку гимназију и Вишу педагошку школу у Нишу (група: српски и француски језик). Радила у Служби друштвеног књиговодства у Приштини.

7. **Стојановић А. Јагода**, рођ. 1934. г. у Дивљани, завршила белопаланачку гимназију и Вишу педагошку школу у Нишу. Наставник биологије и хемије у нишкој пантелејској школи.

8. **Стојановић А. Борисав**, рођ. 1935 г. у Дивљани, завршио средњу угоститељску школу у Нишу и Вишу угоститељско – туристичку школу у Београду. Наставник Угоститељске школе у Нишу.

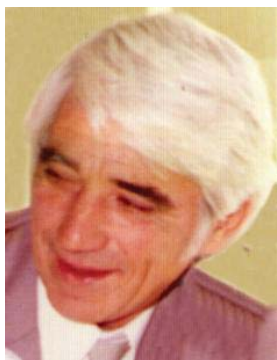

9. **Ћирић Р. Јелисавета**, рођ. 1935. г. у Дивљани, завршила белопаланачку гимназију и Вишу педагошку школу у Нишу. Наставник историје и географије у Ћуприји.

10. **Ћирић С. Светлана**, рођ. 1936. г. у Дивљани, завршила средњу економску школу у Нишу и Вишу економску школу. Финансијски службеник у Приштини.

11. **Ћирић Р. Часлав**, рођ. 1936. г. у Дивљани, завршио белопаланачку гимназију и Вишу економско - комерцијалну школу у Нишу. Комерцијалиста и комерцијални директор више нишких фирми.

12. **Крстић М. Звонимир**, рођ. 1936. г. у Дивљани, завршио гимназију у Зајечару, дипломирао на београдском Медицинском факултету. Начелник Клинике за дечју хирургију и ортопедију Клиничког центра у Нишу, и начелник нишког Клиничког центра.

13. **Крстић М. Гордана**, рођ. 1937. г. у Дивљани, завршила гимназију у Зајечару и Земуну, дипломирала на београдском Фармацеутском факултету. Као магистар фармације радила у Апотекарској установи Београд.

14. **Крстић В. Христивоје**, рођ. 1938. г. у Дивљани, завршио средњу медицинску школу у Београду и ванредно Вишу медицинску школу у Београду. Главни техничар службе Дома здравља у Прокупљу.

15. **Вучковић М. Методије**, рођ. 1939. г. у Дивљани, завршио белопаланачку гимназију (дипломирао у Београду) и ванредно Вишу економску школу у Београду. Службеник Електродистрибуције Београд.

16. **Ђирић С. Властимир**, рођ. 1939. г. у Дивљани, завршио војну гимназију и Војну академију. Официр југословенске војске (капетан I класе) са службом у Копривници, Краљеву и Нишу.

17. **Крстић В. Драгиша**, рођ. 1943. г. у Дивљани, завршио белопаланачку економску школу, дипломирао на београдском Економском факултету. Директор спољне трговине у београдском *Срболеку*.

18. **Јоцић В. Живота**, рођ. 1949. г. у Дивљани, завршио белопаланачку гимназију, дипломирао на нишком Правном факултету. Директор правних послова београдског ПИМ-а; градски инспектор рада; секретар Општине Земун, одборник Скупштине града Београда.

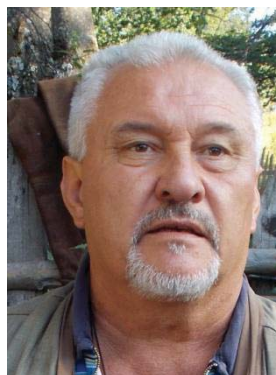

19. **Петровић Д. Драгослав**, рођ. 1950. г. у Дивљани, завршио белопаланачку гимназију, дипломирао на београдском Природно-математичком факултету. Као професор математике (дипл. математичар) ради у нишкој Медицинској школи.

20. **Митровић Ђ. Веселка**, рођ. 1950. г. у Дивљани, завршила белопаланачку гимназију и Вишу економску школу у Нишу. Службеник општинске управе у Белој Паланци.

21. **Пешић Ж. Миодраг**, рођ. 1953. г. у Дивљани, завршио средњу медицинску школу у Нишу, дипломирао на београдском Ветеринарском факултету. Као ветеринар специјалиста ради у Ветеринарском специјалистичком институту у Нишу.

22. **Митић М. Слађан**, рођ. 1956. г. у Дивљани, завршио средњу грађевинску школу, дипломирао на нишком Грађевинском факултету. Као одговорни пројектант ради у Институту за путеве у Београду.

23. **Панајотовић А. Миодраг**, рођ. 1959. г. у Белој Паланци (Дивљани), завршио средњу машинско-техничку школу у Бору, дипломирао на нишком Машинском факултету. Технологи термотехничких инсталација у Машинској индустрији Ниш.

24. **Живковић Р. Радиша**, рођ. 1959. г. у Белој Паланци (Дивљани), завршио белопаланачку гимназију, дипломирао на нишком Правном факултету. Службеник општинске управе у Голупцу.

25. **Вучковић Г. Јасмина**, рођ. 1961. г. у Београду (од родитеља из Дивљане), завршила белопаланачку гимназију, дипломирала на нишком Правном факултету. Запослена у општинској управи у Белој Паланци.

26. **Ћирић М. Славица**, рођ. 1963. г. у Дивљани, завршио средње усмерено образовање у Белој Паланци и Вишу пољопривредну школу у Прокупљу. Службеник поште у Белој Паланци.

27. **Манић В. Марина**, рођ. 1977. г. у Нишу (Дивљани), завршила белопаланачку гимназију, дипломирала на нишком факултету Заштите на раду. Као дипл. инг. заштите животне средине ради у Београду.

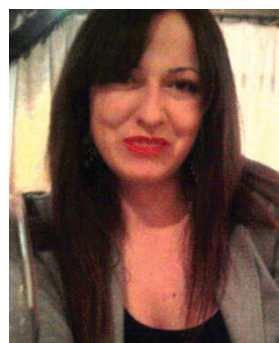

28. **Цветковић Д. Данијела**, рођ. 1977. г. у Нишу (Дивљани), завршила белопаланачку гимназију и вишу Педагошку академију у Пироту. Живи и ради у Белој Паланци.

29. **Ђурић Љ. Маја**, рођ. 1979. г. у Нишу (Дивљани), завршила белопаланачку гимназију и Вишу педагошку школу у Пироту. Живи и ради у Пироту.

30. **Манић В. Катарина**, рођ. 1982. г. у Нишу (Дивљани), завршила белопаланачку гимназију, дипломирала на нишком факултету Физичке културе. Живи и ради у Београду.

31. **Ђурић Љ. Ирена**, рођ. 1984. г. у Нишу (Дивљани), завршила Медицинску школу у Нишу и Високу медицинску школу струковних студија у Ћуприји. Као струковни физиотерапеут ради и живи у Нишу.

32. **Живковић Н. Бранислав**, рођ. 1986. г. у Нишу (Дивљани), завршио нишку средњу електротехничку школу, дипломирао на Филолошком факултету (енглески језик и књижевност) у Нишу. Живи и ради у Белој Паланци.

33. **Стојановић И. Милица**, рођ. 1991. г. у Нишу (Дивљани), завршила нишку средњу економску школу, дипломирала на Економском факултету у Нишу. Живи и ради у Белој Паланци.

34. **Вучковић Д. Јована**, рођ. 1994. г. у Пироту (Дивљани), завршила средњу саобраћајну школу у Нишу, студент Факултета безбедности у Београду.

Бивши ученици дивљанске школе

Бивши ђак дивљанске школе Груја Крстић (1902-1996) из Д. Коритнице, са супругом Мирославом и ћерком Радмилом. Казивач у овом раду (Фот. 1939. г. у Б. Паланци)

Породица Јована Ћирића из Дивљане. Осим Јована (р. 1884.) и супруге Петрије, сви завршили дивљанску школу. Јован је био школски благајник и члан школског одбора између два св.рата. (Фот. на Св. Тројицу 1946. г.)

Девојке из Дивљане, бивше ученице месне школе (Фот. 1952. г. у Б. Паланци)

Скуп бивших ђака дивљанске школе 1969. г. (Фот. на Преображење у Б. Паланци)

ШКОЛСКА УЧИЛА И ИНВЕНТАР

Опремање школских зграда наставним училима и инвентаром био је дуго присутан проблем у свим школама белопаланачког среза.

Прве отворене школе у срезу – белопаланачка мушка и женска основна школа успешно су завршиле прву школ. 1878/79 годину. Али већ 20.9.1879. обе школе обавештавају Министарство просвете да им фале (и једној и другој): слика св. Саве; протокол за упис ђака; протокол за упис школских наредби; сахат; по 4 рачунаљке. Одлуком од 10.11.1879. г. министар је наредио „да општина белопаланачка набави све потребе школске које учитељ и учитељка захтевају“.¹⁵⁷

Новооснована школа у Дивљани, по сумарном извештају школ. надзорника од 6.7.1906. г. као да је имала основна училиа и инвентар, али о њему не знамо ништа ближе.¹⁵⁸

Шири осврт надзорника К. Костића на опремљеност школа у белопаланачком срезу дат је у извештају од 14.7.1911. г: „Готово ни у једној школи нема добрих и модерних *клуна*. Све су то старе оклепанице, укиване клинцима, а негде расклиматане и везиване дрвеним пречницама;

¹⁵⁷ АС, МПС, ф. XII, р. 136/1879.

¹⁵⁸ АС, МПС, ф. 72, р. 33/1906.

без наслона су, а са великим распоном од седишта до горње даске (табле од клупе), и ученици се потпуно горњим делом тела у лук савију кад се наслоне лактовима, или једва рукама дохватају горњу даску кад се наслоне леђима на задњу клупу или на зид. У неким је школама горња даска толико излизана, избраздана и покварена, да је немогуће или отежано писање у школама. Једино су у Белој Паланци и Горњој Глами добре клупе. Табле су доста добре, али се у неким школама крпама бришу.

Руска рачунаљка из дивљанске школе

Карте су већином старе, исцепане, изједене, изгребене. *Метарских мера* нема нигде. Понегде се наставници довијали, па су сами правили помоћна наставна средства и учила¹⁵⁹.

За време Првог св. рата од 1915. до 1918. г. бугарски окупатори су опљачкали и однели сав инвентар и учила из дивљанске школе. Специфицирана ратна штета, по извештају од 11.4.1923. г. износи 30.000 динара, од тога за школску зграду 13.400 дин, а за намештај, учила и књиге 16.600 дин. и то:

„Однети предмети из школске зграде:

1.	Намештај:	Клупе	6.750
		Табле	400
		Столови	300
		Столице	400
		Ормани	500
		Пећи	750
		Остали намеш.	<u>3.100</u>
		Свега:	12.200 дин.

¹⁵⁹ АС, МПС, ф. 85, р. 2/1911.

2.	Учила:	Рачунаљке	200
		Мапе	500
		Слике	1.000
		Метарске мере	100
		Остала учила	<u>200</u>
		Свега: 2.000 дин.	
3.	Књиге, архива:	Књиге	1.500
		Архива	450
		Канц. матер.	<u>450</u>
		Свега: 2.400 дин.	
		Укупно: 16.600 динара ¹⁶⁰	

После рата школа је отпочела са радом 10.10.1919. г. са 99 ученика и учитељем Јованом Живковићем Бљатом. По завршетку школ. године школ. надзорник Б. Поповић пише о дивљанској школи: „Школа нема све потребе. Од намештаја има 8 старих сачуваних али неисправних клупа од пре рата, две табле, два стола, три столице и рачунаљку. Књижнице нема“.¹⁶¹ Месец дана касније констатује да је настава у овдашњим школама била отежана јер су, поред оштећених школских зграда за време рата, „недостајала и наставна средства и учила и намештај, што пак све чини да настава не може тећи нормалним током, какав се у опште жели. Поред ових сметњи успех у настави био је отежан још и тиме, што су уџбеници, цртаћи и писаћи материјал уопште врло тешко набављани, јер их је недостајало. Тако било је ученика у I раз. у многим школама који нису могли на време да набаве буквар, с тога што их није ни било“.¹⁶²

Учитељ Јован је, по извештају надзорника из јануара 1921. г, одржавао школу у Дивљани „у примерној чистоти, у овој школи сам наишао на пригодне натписе у погледу чистоте, реда и владања ученика“.¹⁶³ А школ. 1922/23 г. учитељи Јован и Добринка су прибавили дивљанској школи између осталог: 25 књига за библиотеку; карту Балканског полуострва; слику Метарске мере; слику – карту Сливови на великом формату; „слику Знаменити Срби, која служи и као украс за школу“ (једина у срезу); друге карте које је цртао сам учитељ Јова; руску рачунаљку и икону св. Саве (обе од раније?). Клупе су у свим школама већином велике, дугачке, за 4 и више ђака.¹⁶⁴

¹⁶⁰ АЈ, МПС, 66-1790-1823, Списак школа у округу Пирот, срез белопаланачки у којима је причињена штета у ратовима, од 11.4.1923.

¹⁶¹ Исто, Извештај о школским зградама од 7.7.1920.

¹⁶² Исто, Извештај о школама среза белопаланачког и лужничког, 4.8.1920.

¹⁶³ Исто, Извештај од 27.7.1921. г.

¹⁶⁴ Исто, Извештај шк. надзорника К. Јовановића, 20.7.1923. г.

За школ. 1923/24 г. надзорник у свом извештају Министарству просвете посебно истиче: „У Дивљани је наставник г. Јован Живковић израдио за своју школу врло лепе слике, на већем формату, на којима је представљена пчела, свилена буба, топломер, грмљава, печење ракије и др.“.¹⁶⁵ И следећих година се набављају училиа и инвентар.

По одласку учитеља Јована и Добринке у Белу Паланку 1928. г. нови дивљански учитељи Љубодраг и Емилија Пешић настављају са прибављањем недостајућих училиа и инвентара те је школа њима готово у потпуности опремљена до 1931. г.

После 1945. г. за време учитеља Стевана Ђукића и Милана Благојевића, прибављена су нова наставна училиа и инвентар дивљанске школе, углавном нове карте, књиге, зидне слике и фотографије (када је и краљева слика замењена Титовом). Тада је, 1952. г. урађен службени Списак училиа и инвентара дивљанске школе, који је новелиран до 1964. г. када је школа први пут затворена. У наставку дајемо садржај поменутог списка, који је сачуван у школској архиви.¹⁶⁶

„Списак намештаја и училиа основне школе у Дивљани 1952-1962. г.

Р.б.	Назив ствари или училиа (Стање 1952. год.)	Ком.	Вредност у дин.	Примедба
1	Звонче за школу	1	60	
2	Државна застава	1	100	расходовано 28.5.1958.
3	Табла са ногарима	1	1000	
4	Скамлије букве	7	3500	1 расходована 28.5.1958.
5	Скамлије чамове	5	2500	1 расх. 13.1.1961. 1 расх. 1.1.1962.
6	Столови чамови	4	4000	
7	Столице	2	200	1 расх. 28.5.1958.
8	Столице без наслона	4	400	једна изнајмљена, свега 5 1 расход. 28.5.1958.
9	Мастионица	1	5	расход. 28.5.1959.
10	Руска рачунаљка	1	100	
11	Рачунаљка мала	1	60	
12	Метар дрвени	1	30	
13	Кутија са 9 геометр. тела	1	200	

¹⁶⁵ Исто, Извештај К. Јовановића, 20.7.1924. г.

¹⁶⁶ Списак намештаја и училиа основне школе у Дивљани, 1952. г. Архива школе.

14	Лењир 50 цм	1	20	
15	Лењир-троугао 3x50 цм	1	50	
16	Орман за књиге	1	4000	
17	Орман за ђачке потребе	1	1200	
18	Ђачка каса	1	-	расходована 28.5.1958.
19	Топломер	1	136	
20	Карта ФНР Југославије	1		
21	Карта Југославије од хартије	1	200	
22	Карта НР Србије	1	2000	
23	Карта Источне Србије	1	80	
24	Карта Балканског полуострва	1	50	расходовано 13.1.1961.
25	Карта Географски објекти	1	100	
26	Карта Географски појмови	1	100	
27	Слика Грбови, знамења	1	100	
28	Слика Тито	1	100	
29	Слика Срби око гуслара	1	100	
30	Слика Св. Сава, са рамом	1	150	расходована 13.1.1961.
31	Слике књижевника	3	-	расходовано 13.1.1961.
32	Слике историјске	4	200	расходовано 1.1.1962.
33	Слика Метарски систем	1	50	
34	Слика Крвоток	1	100	
35	Слика Костур човечијег тела	1	140	
36	Слика Човекова утроба	1	100	
37	Слика Чуло вида	1	100	
38	Слика Чуло слуха	1	100	
39	Слика Клице заразних болести	1	100	
40	Слика Лековито биље	1	100	
41	Слика Печурке, гљиве	2	200	
42	Слика Зачетак клијања	1	100	
43	Слика Птице селице, - певачице	2	200	
44	Слика Сиви гуштер	1	100	
45	Завесе за прозоре, поцепане	3	-	расходовано 28.5.1958.
46	Чивилук велики	1	50	расходован 13.1.1961.
47	Чивулук мали	2	30	
48	Фуруна плехана већа	1	600	
49	Фуруна плехана мања	2	100	1 расход. 28.5.1958. изнајмљена

50	Шпорет са рерном	1	4000	
51	Ћункови четвртасти	2	450	
52	Ћункови криви	3	90	
53	Ћункови прави	5	150	
54	Ћункови кратки			
55	Машица за ватру	1	30	
56	Секира	1	350	
57	Тестера, изломљена	1	-	расходована 28.5.1958.
58	Буре за воду	1	150	расходовано 28.5.1958.
59	Бакрач од 10 кг	1	1700	
60	Кофе за воду	2	1200	расходоване 1.1.1962.
61	Плекано лонче	1	-	расходовано 28.5.1958.
62	Рамови од слика	3	60	
Дана 5. IX1956. г. примио сам горе наведени намештај и учила. (печат школе) Управ(итељ) школе Александар Ћирић				
63	Перодржаљица	1	40	
64	Сталак за оловке	1	80	
65	Мастioniца	1	360	
66	Упијач дрвени	1	350	
67	Компас	1		
68	Слика Планине, са рамом	1	1600	
69	Слика Сићевачка клисура	1		
70	Слика Бледско језеро	1		
71	Слика Домаће животиње	1	500	
72	Слика Домаће животиње	1	500	
73	Канта за пијаћу воду са славином	1	2000	
74	Емајлирано лонче ¼	1	104	
75	Канта мања за прање руку	1	1500	
76	Лавор плехани	1	1000	
77	Шерпа, емајлирана, 12 л	1	1100	
78	Пећ за угаљ	1		
79	Ћункови прави	3	660	
80	Ћункови криви	2	400	
81	Жараљчета	2	160	
82	Канта за олај	1	50	
83	Лопата	1	250	
84	Тестерица за воће	1	300”	

По затварању дивљанске школе 1964. г. готово сва учила и инвентар су пренета у осмогодишњу школу у Г. Коритници (отворена 1954. г.) и основну школу у Д. Коритници, о чему прилажемо два документа.¹⁶⁷ Велике географске карте Србије и Југославије пренете су тада у просторије Месне заједнице у Дивљани, а део библиотеке у приватне сеоске домове.

Када је школа поново отворена 1992. г. сва учила и инвентар донети су из белопаланачке школе, чије је истурено одељење школа у Дивљани и била.

Реверс

Зана 15. XII. 1964. у прилици школског одбора
Витомира Јоцића из Дивљане узео сам за потребе школе
из Дивљанске школе што:

1. Математички
2. Компас
3. Империал 26-40

15. XII. 64г.
Д. Коритница

Примао,
Теофан Ђукић, учитељ
Д. Коритница

Пренос инвентара из дивљанске у доњокоритничку школу, 1964. г.

Брате Витко,

Малим ти поти са Киселом у школу и у њој
присусићу нека наставе кључе и штабу јер нам
понебају за децу у Доњој Коритници.

Кључе нека наставе све из ове уџбенице.
Покажи ми онај батен, те нека га отиску и
дојерају.

Још једном те молим да ми уџбеник ову уџбу
да неки долазио је јоново.

14. 12. 1964. год
Торна Коритница

Поздрав
Витомир Јоцић

Писмо директора Осмогодишње школе у Г. Коритници, Д. Јанковића, председнику Месне заједнице Дивљана, Витомиру Јоцићу - Витку, о преносу школског инвентара из Дивљане у Доњу Коритницу

¹⁶⁷ Породична документација Витомира П. Јоцића (р. 1925) из Дивљане.

СВЕТИ САВА ШКОЛСКА СЛАВА

Трећи син Стефана Немање Растко (1175-1235), у монаштву назван Сава, био је први српски архиепископ и просветитељ. Одмах после смрти проглашен је за свеца, а као дан светог Саве установљен је 14. јануар (27. по новом), дан његове смрти. Срби су почели да славе дан светог Саве као школску славу од 1735. г. у Сремским Карловцима, да би га у Кнежевини Србији 1824. г. као дан школске славе озваничио кнез Милош, а законом прописао кнез Михаило 1841. г.¹⁶⁸

У белопаланачком крају, као и у целом Пиротском округу, св. Сава као школска слава прославља се од 1878. г. по ослобођењу од Турака. Међутим, прве школ. 1878/79 г. једине две школе у срезу – мушка и женска белопаланачка школа, нису имале слику св. Саве о чему обавештавају министра просвете 20.9.1879. г, а овај налаже белопаланачкој општини да слике и други недостајући инвентар школама набави.¹⁶⁹

Прослава Св. Саве у дивљанској школи 2000. г.

У дивљанској школи прослава Св. Саве од 1904. до 1911. г, када су учитељи били школовани богослови, свакако је узорно организована. И новоподигнута велика и лепа школска зграда отпочела је рад 15. јануара

¹⁶⁸ И. Николић, *Тијабарска школа*, 188.

¹⁶⁹ АС, МПС, ф. XV, р. 136/1879.

1910. г, пошто је претходног дана освећена и у њој прослављен Св. Сава.¹⁷⁰

После Првог св. рата рад школа у белопаланачком срезу отпочео је почетком октобра 1919. г, а већ 14. јануара 1920. г. прослављена је школска слава Св. Сава. О томе школ. надзорник пише: „У свим школама које су радиле у овој школ. години (1919/20) прослављен је Свети Сава на свечан начин, како се уопште и пре рата прослављао. Сви наставници су се трудили (у Дивљани је тада био Јован Живковић Бљата – Ж. Ј.) да спреме што боље своје ученике за прославу у певању и декламацијама. У свим школама било је посетилаца, негде више негде мање. После освећења водице и резања колача ученици су декламовали и певали пред гостима, што је јако раздрагало нарочито сеоски свет, кад је опет дочекао да прославља ову школску свечаност на већ уобичајени начин као и ранијих година пре рата. Том приликом многи наставници одржали су прикладне говоре о важности ове школске свечаности. Позвали присутне госте, родитеље ђачке, да боље поведу рачуна о васпитању своје омладине.“¹⁷¹

И следеће школ. 1920/21 г. у свим школама белопаланачког среза свечано је прослављен Св. Сава, са пуно родитеља и гостију, по уобичајеном редоследу: водоосвећење, резање колача, песме, декламације, славље.¹⁷² И тако сваке наредне године, до 1946. г.

Поред Св. Саве 1923/24 г. и Видовдан – 15. јун (28. по новом): „је такође прослављен у свим школама“ белопаланачког среза.¹⁷³ Тада се ишло у дивљански манастир на парастост косовским јунацима, и тада је школа престајала са радом због летњег распуста. Дивљански учитељ Јова Бљата је упамћен као добар појац, посебно када је са по неколико ђака стајао у манастирској певници за време богослужења, а редовно на Тодорову суботу када су сви ђаци дивљанске школе ишли у манастир на причест. Када су из дивљанске школе издвојене школе у Д. Коритници, Ореовцу и Г. Коритници и ђаци ових школа су редовно долазили на Тодорову суботу у манастир све до 1946. г.

Школским буџетом за 1936/37. г. предвиђено је: „230 динара за прославу Св. Саве и других свечаности“ у школама у Дивљани, Ореовцу и Д. и Г. Коритници.

Прослављање Св. Саве у школама забрањено је од комунистичке власти 1946. г, када је веронаука као наставни предмет укинута. Поновно враћање Св. Саве и веронауке у школе извршено је 1991. г. Јеромонах Тимотеј и учитељ Зоран Ђорђевић, уз подршку дела ђачких родитеља из Дивљане и Д. Коритнице, обновили су прославу Св. Саве у доњокоритничкој школи шк. 1991/92 г, а по отварању 1992. г. и у дивљанској школи шк. 1992/93 г.

¹⁷⁰ АС, МПС, ф. 79, р. 32/1911, објављено у И. Николић, *Пирот, грађа III*, 949.

¹⁷¹ АЈ, МПС, 66-1790-1823, Извештај шк. надзорника за белопаланачки и лужнички срез Б. Поповића, 4.8.1920.

¹⁷² Исто, Годишњи извештај шк. надзорника, 27.7.1921.

¹⁷³ Исто, Извештај шк. надзорника К. Јовановића, 20.7.1924.

Од 1992. до 2006. г. Св. Сава се на најсвечанији начин прослављао у дивљанској школи, у присуству учитеља, свих ђака, ђачких родитеља, јеромонаха Тимотеја, мештана и гостију са стране. После водоосвећења, резања колача и светосавске химне ишле су рецитације, песме и на крају заједничка вечера и весеље. За сваку наредну годину одређивао се колачар – домаћин славе.

ИЗЛЕТИ И ЕКСКУРЗИЈЕ

Једнодневни излети и вишедневне екскурзије сматрани су саставним делом образовног процеса и планирани су на почетку школске године. Циљ им је био упознавање ђака са атаром, ближом и даљом околином, њиховим природним лепотама, историјским местима, културним споменицима и другим вредностима краја и отаџбине.

У белопаланачком крају најчешће школске излетничке дестинације биле су Дивљански манастир, сама Бела Паланка и падине горостасне Суве планине. Од даљих дестинација Пирот, Ниш, Београд, Власинско језеро, Врњачка Бања.

Ђаци шпaјске школе на екскурзији у Београду 1911. г, са учитељем и послужитељем.

Школске 1910/11 г. школе у белопаланачком срезу су, осим шетњи, имале мало излета и екскурзија. Клисурски учитељ је водио ђаке два пута у Белу Паланку, а мирановачки до Јаловик Извора и Периша. Организоване су

*Дивљански манастир и Дивљанско врело најчешће излетничке дестинације
(фот. горе 1989, доле 1995. г.)*

само две екскурзије. Шпајски учитељ је са десет ученика и послужитељем био од 13. до 16.4.1911. г. у Београду и Земуну (в. фотографију). Мокрански учитељ је са ђацима био 21-22.5.1911. г. у Пироту, а 15. јуна (Видовдан) на високој сувопланинској Дивној горици. Када је шк. надзорник приговорио учитељу да је на Видовдан требао да води ђаке у дивљански манастир или белопаланачку цркву на парастос изгинулим косовским јунацима, учитељ се правдао slabим здрављем и да не може у цркви стајати дуго, те „да није могао ићи у манастир и водити ђаке због тегобног пута; да калуђер и поп почињу службу врло рано, зором, тако да често не може да затекне ни службу, као што је на Петровдан једва стигао у манастир при крају службе“, да би надзорник, у жељи да га оправда, закључио: „Одиста, учитељ је деликатна здравља; одиста се у овом крају рано почиње служба“.¹⁷⁴ Поменути поп на служби је Димитрије Поповић тада учитељ дивљанске школе и његови су ученици свакако били на парастосу у манастиру.

Екскурзија дивљанских ђака на Власинском језеру 1996. г.

После Првог св. рата, по отварању школа у октобру 1919. г, наставило се са организовањем излета и екскурзија. Тако шк. 1920/21 г. „једну импозантнију екскурзију извели су наставници белопаланачких школа у друштву са наставницима моклишке, мокранске и дивљанске школе до манастира Дивљанског, где су пробавили цео дан са ученицима. На том састанку ученици појединих школа такмичили су се међу собом у певању,

¹⁷⁴ АС, МПС, ф. 85, р. 2/1911, Извештај шк. надзорника К. Костића, 4.7.1911. г.

декламацијама, гимнастичким играма, па чак и трчању до извесног места са наградом од једног динара.¹⁷⁵ Учитељ дивљанске школе тада је био Јован Живковић – Бљата из Беле Паланке.

И шк. 1922/23 г. било је више излета и екскурзија, о чему шк. надзорник К. Јовановић пише: „Излет на Суву планину извели су заједнички ђаци са наставницима из Мокре, Дивљане и Беле Паланке“, а дестинације су уобичајено биле: чесма на Ракошу, ливаде у Коњском и видиковац Смрдан (Пасарел). Даље, каже надзорник, клисурска школа приредила је излет на Седлар (један од врхова Белаве), а ученици IV раз. из Беле Паланке извели су излете у Мокру, Дивљану и Свету Петку (Сићево), а заједно са ученицима III разреда у Ниш.¹⁷⁶

Школске 1928/29 г. ученици IV и III раз. дивљанске школе ишли су са учитељем Љубодрагом Пешићем на екскурзију у Пирот.¹⁷⁷

И после Другог св. рата излети и екскурзије учитеља и ђака основних школа се редовно организују. Али и ђака и професора белопаланачке гимназије (отворене 1941. г.). Тако 1946. и 1947. г. белопаланачки гимназијалци имају екскурзију до дивљанске шуме (уствари манастира), те је касније једна од тема за писмени задатак из српског језика у III раз. била: „Излет до манастира близу села Дивљане“.¹⁷⁸

Септембра 1956. г. учитељ Александар Ћирић извео је са својих двадесетак ђака шетњу по атару, овим путем: школа – Витково миро – Матејино миро – Нерезина – Стрва страна – друм – школа. То је иначе пола трасе раније дивљанске литије ношене на Св. Тројицу (обредно обилажење сеоског поља у поворци на чијем челу су били икона, црквени барјаци и поп).

Учитељ Б. Бабовић је водио ђаке у шетњу 1963/64 г. до Врела, Пољопривредног добра на Игришту, до сеоске воденице, манастира.

Од 1992. до 2006. г. дивљански ђаци са учитељицама редовно имају излете до манастира и језера на Игришту, а екскурзије, заједно са белопаланачком школом до Ниша, Власинског језера, Врњачке Бање и др.

¹⁷⁵ АЈ, МПс, 66-1790-1823, Извештај шк. надзорника Б. Поповића, 27.7.1920.

¹⁷⁶ Исто, Извештај К. Јовановића, 20.7.1923.

¹⁷⁷ АЈ, МПс, 66-1333-1564, Извештај шк. надзорника М. Живановића, 14.7.1929.

¹⁷⁸ Извештај Државне реалне гимназије у Белој Паланци за шк. 1946/47 г, Пирот, 1947, 10-16, 18.

ЋАЧКА КУХИЊА

До 1950. г. у дивљанској школи није било никаквог облика организоване припреме и издавања obroka ђацима. Раније, док су у школу долазила деца из четири села, за време дужег подневног одмора дивљанска деца су одлазила кући и ручавала, а деца из суседних села су доносила дневни оброк и ручавала у школском дворишту, на трави, а за кишних дана и у зимским месецима за столовима поређаним у дугом реду у школском ходнику. О ходнику школ. надзорник К. Костић пише 14.7.1911. г: „Ходник, где деца зими ручавају, попођен је циглом а треба даском по плану“.¹⁷⁹

После 1945. г. отпочело се са отварањем школских кухиња, пре свега да би се сиромашним ученицима обезбедила допунска исхрана. Касније су укључени сви ученици у циљу правилног раста и развоја. Највећи део намирница школе су добијале од Црвеног крста (брашно, пиринач, млеко у праху, уље).

Школска кухиња у дивљанској школи отворена је 1950. г. за време учитеља Милана Благојевића, и радила је до 1962. г. када је учитељ А. Ћирић са породицом отишао из Дивљане. Првих година се делило само млеко (у праху), или бела кафа, за време одмора. Од 1956. г. оброке – ужину за школску кухињу свакодневно је припремала учитељева супруга Рада у школском стану. Оброци су сервирани у наставничкој канцеларији која је тада, уношењем столова и столица, пренаменована у ђачку кухињу. Од другог инвентара у њој је остао само велики орман за књиге у коме је била смештена школска библиотека.

За ужину сваки ученик је добијао: топлу кајзерицу, шољу топлог млека, парче качкаваља, или мармеладе, путера, сутлијаша.

Прилажемо допис Црвеног крста о испоруци намирница дивљанској школи 1961. г. са таблицом количина по једном ученику месечно, која је била прописана не само за подручје белопаланачке општине, већ и нишког среза.

¹⁷⁹ АС, МПС, ф. 85, р. 2/1911.

Југословенски Црвени крст
Народна Република Србија
Општински одбор
Бр. 91, 24-Х.1961. године
Бела Паланка, Срез Ниш

ОСНОВНОЈ ШКОЛИ ДИВЉАНА

Према одлуци Среског одбора Црвеног крста доставља се нова таблица следовања за ђачке кухиње која ће важити за 1961/62. годину и то: у години предвиђени број дана по месецима, следовање по једном ученику.

Месец у години	Број дана	Брашно кгр	Млеко у праху/кгр	Пиринач кгр
У 1961. години				
IX	14	1,050	0,560	0,280
X	26	1,950	1,040	0,520
XI	24	1.800	0,960	0,480
XII	26	1,950	1,040	0,520
У 1962. години				
I	11	0,825	0,440	0,220
II	18	1,350	0,720	0,360
III.....	27	2,025	1,080	0,540
IV	25	1,875	1	0,500
V	25	1,875	1	0,500
VI	4	0,300	0,360	0,080

По овој табlici издаваће се намирнице и исто тако трошити се, с тим да се не могу вршити прекорачења јер се накнадно следовања неће издавати.

Секретар,
Милутин Поповић

С.Ф. – С.Н.
(печат)

Председник,
Радомир Петровић

ШКОЛСКИ ПОСЛУЖИТЕЉИ

Поред учитеља и ђака у школи је свакодневно био и школски послужитељ (старији назив: фамулус¹⁸⁰).

То су била плаћена службена лица, у радном односу, која су помагала учитељу вршењем многих „мануелних припремних радњи неопходних за почетак и свакодневно обављање наставе у школи“. Долазили су први, а одлазили последњи. Откључавали су и закључавали учионице и канцеларије, чистили их и ветрили; звоном су оглашавали почетак и крај наставе; снабдевали школу пијаћом водом; ситнили дрва за огрев и ложили фуруне у учионицама; вршили курирске послове за потребе школе – од учитеља до ђачких родитеља и општинске и среске канцеларије; одржавали школско двориште, башту, засаде и др.¹⁸¹

Пријем и отпуштање послужитеља вршио је школски одбор, често на предлог учитеља. Плата им је исплаћивана из школског буџета. На предлог шк. надзорника окружни школски одбор је 1920. г. донео одлуку о повећању плата послужитељима, тако да је у свим буџетима сеоских школа у Пиротском округу за школ. 1920/21 г. плата послужитељима утврђена у годишњем износу од 1.200 динара (100 дин. месечно).¹⁸² Школским буџетом за 1936/37 г. утврђене су плате шк. послужитеља у коритничким селима на следећи начин: годишња плата послужитеља у Д. Коритници је 2.400 динара (200 месечно); у Дивљани 1.680 (140 месечно); у Ореовцу и Г. Коритници 1.560 динара (130 месечно).¹⁸³

Преко школског служитеља у Дивљани и канте за пијаћу воду коју је он одржавао и пунио, често су се обрачунавали учитељ и ђачки родитељи, или сами учитељи међусобно. Тако је у пријави Драгутина Манића из Ореовца (иза које стоји уч. Антић) против уч. Љ. Пешића, из фебруара 1933. г, написано: „Јован Ћирић, школ. благајник је предвидео (=приметио – Ж. Ј.) да у школској канти ди стоји вода за пиће коју деца пију доста нечиста и да исту канту школ. служитељ никад није прао по дну и да је имао велики талог на дну канте, па како је се појавио велики кашаљ међу ђацима могуће да је од ове нечистоће које је предвидео спом. благајник Јован Ћирић по овој ствари је поднео писмену претставку управитељу школе и молио је да се школски служитељ Милан Тричковић отпусти. Прем да је претставка поднета још пре 30 дана управитељ школе није повео истрагу ... пошто су добри пријатељи“.¹⁸⁴ На ислеђењу 28.4.1933. г. Јован Ћирић из Дивљане је изјавио: „Као школски благајник одлазио сам и одлазим чешће у школу.

¹⁸⁰ Од лат. *famulus* – роб, послужитељ.

¹⁸¹ И. Николић, *Тијабарска основна школа*, 223-224.

¹⁸² АЈ, МПС, 66-1790-1823, Годишњи извештај Б. Поповића од 4.8.1920.

¹⁸³ АЈ, МПС, 66-1464-1611, Записник о усвајању буџета за 1936/37 г, од 24.12.1935.

¹⁸⁴ АЈ, МПС, 66-1463-1611, Пријава Д. Манића из Ореовца, фебруар 1933. г.

Приметио сам био да је школски служитељ у вршењу своје дужности био немаран и није довољно водио рачуна о чистоћи. О овоме сам упознао г. Пешића, управ. школе, који је наскоро овог служитеља сменио и тиме ово питање је потпуно ликвидирано онако како је то било целисходно¹⁸⁵.

Годину дана касније у једној пријави, сада против учитеља С. Антића, од 1.5.1934. г. читамо и ово: „Као и свака школа, тако и основна школа у Дивљани има и свог фамулуза, кога плаћа школска општина, да исти одржава школу у реду, чистоти и да се стара о потребама ученика, али овај фамулуз не ради те своје послове, већ га г. Антић, учитељ, упућује те обрађује имање г. Антића, а све послове у школи, које треба да ради фамулуз, раде деца, доносе воду, чисте учионице, чисте ђубре у штали где г. Антић чува своје коње, праве блато те олепљују шталу у којој се налазе г. Антићеви коњи и волови, вуку земљу и камење ... (А кад је неколико дана у фебруару 1934. г. учитељ отсуствовао из школе) у школи је остављао фамулуза те га је у предавањима ученицима замењивао, који је децу немилосрдно тукао... Као и свака школа, тако и школа у Дивљани има своје боце-канте за пијаћу воду за децу; да би фамулуз што пре отпратио послове у школи, он у ове канте напуни воду са стреје од снега и остави снежницу деци да пију... У буре довуче воду деци за пиће и остави им, која вода данима стоји и деца такву воду пију“¹⁸⁶. Очито у обе пријаве има претеривања и као да су уперене према учитељима, а преко леђа послужитеља.

Сви школски послужитељи дивљанске школе били су мештани, из Дивљане. Али поуздана реконструкција може се извршити тек од двадесетих година XX века, на основу сећања ученика.

1919-1931. г. – Петар Миленковић (1888-1976), фам. Богдановци. Са супругом Јованком је имао ћерку Загорку (1912) и сина Љубинка (1921). На пословима у школи помагала му је и ћерка. Био је послужитељ за време учитеља брачних парова Добринке и Јове Живковића и Емилије и Љубе Пешића. Као пријатеља учитељ Пешић га је посеђивао редовно до 1965. г.

1931-1932. г. – Виден Ђурђевић (р. око 1900 у Бежишту), оженио Даницу из Дивљане, фам. Игњатовци, где се призетио. Имали пет синова (најстарији Милосав 1923. г.). Кућни плац им се граничи са школским двориштем.

1932-1933. г. – Милан Тричковић (1877-1963) из Дивљане, фам. Вртопчањи, треће по реду од деветоро деце Стојана Тричковића, који је продао њиву за школски плац на коме је подигнута школа. Старији Миланов брат Димитрије био је члан школ. одбора 1925/26 г. Школски служитељ је био за време учитеља М. Симоновића и С. Антића.

1933-1935. г. – Сава Крстић (1883-1968) из Дивљане, фам. Станковци. Имао удату ћерку Савету (1910) и сина Тихомира (1913) са петоро деце. Био послужитељ за време учитеља С. Антића, када је овај

¹⁸⁵ Исто, Изјава Ј. Ђирића из Дивљане од 28.4.1933. г. (в. одредницу о уч. Љ. Пешићу).

¹⁸⁶ Исто, Претставка министру просвете од 1.3.1934. г. (в. одредницу С. Антић).

у школи живео сам јер је био разведен, те му је Сава и кувао. Учитељ је тражио, због ђака, да Сава говори правилно а не у дијалекту, од чега је овај правио шале. Кад га је једном у кухињи упитао: „Саво, шта радиш?“, овај је одговорио: „Па, господине, мало варим, мало кувам“.

1935-1939. г. – Петар Миленковић, по други пут, за време учитељице Милке Јовановић. У школи му је помагао син Љубинко.

1939-1941. г. – Сава Крстић, по други пут, опет за време учитеља Стевана Антића, али који је сада живео у школском стану са другом супругом Ружом. Како су режимске просветне власти у учитељу Антићу виделе свог политичког противника и прогониле га, то се учитељ 25.2.1940. г. жали Министарству просвете, па поред осталог каже: „Ових дана је школски надзорник позвао школског служитеља из мога одељења (школе – Ж. Ј.), и саслушавао о томе да ли што ради код мене кући? Очеvidно истражује начин да ме оптужује, јер колико ми је познато над ни једним учитељем у срезу не води овакву контролу“.¹⁸⁷

1941-1945. г. – Петар Миленковић, по трећи пут, за време учитељице Љубице Бошковић и учитеља Стевана Ђукића, опет уз помоћ сина Љубинка. Петар је најдуже био школски послужитељ у Дивљани, 20 година. У његовој кући, која је у средини села, поред друма, остављане су новине и поштанске пошиљке за школу и манастир неколико деценија, од 1919. до 1964. г. за школу, а за манастир до 1975. г. где су их преузимали учитељи и монаси.

1945-1962. г. – Светислав Тричковић (1910-2002) и супруга **Јулка** (1905-1984), из Дивљане, фам. Вртопчањи. У кући његовог оца Стевана је била дивљанска школа (1904-1909) док није изграђена школска зграда. Света и Јулка су имали (из претходних и заједничког брака) шесторо деце, сва школована у Дивљани, а најмлађа када су им родитељи радили у школи. На пословима у школи помагала су им и деца. Радили су за време учитеља С. Ђукића, М. Благојевића и А. Ћирића.

1962-1964. г. – Јован Ћирић (1920-2007), фам. Шотинци. Био је послужитељ за време учитеља Будимира Бабовића. Живео је са супругом и ћерком Вером која му је помагала у школи. Упамћен је његов први сусрет са новодошлим учитељем Будом. Када су почели разговор, учитељ је запалио цигарету и понудио саговорника, а овај је невини одговорио: „Хвала господине, али ја та г...а не турам у уста.“

1965-1991. г. школа није радила.

1992-2006. г. Славица Јовановић (р. 1955), супруга Славољуба Јовановића из Дивљане, фам. Распоповци. Имали су три ћерке – ђака у дивљанској школи када је преузела посао школског послужитеља (помоћне раднице). По затварању школе (2006), наставила је посао у мокранској школи.

¹⁸⁷ АЈ, МПС, 66-1464-1611.

*Петар Миленковић (1888-1976)
(Фот. 1964. г.)*

*Славица Јовановић (р. 1955)
(Фот. 1982. г.)*

ОКУПЉАЊА, ПРИРЕДБЕ И ТУРНИРИ У ШКОЛИ

*Школско двориште у Дивљани на Петровдан 1944. г.
(Први ред, седе: у средини учитељ Стеван Ђукић, поред њега шураци из Г. Гламе, тада
ђаци у Дивљани. Други ред, стоје, с лева: 1) учитељева сестра Руса (касније монахиња
Текла), 2) учитељица доњокоритничке школе Душанка Картаљевић, 3) учитељева
ташита Јованка, 4) учитељица дивљанске школе Љубица Бошковић, 5) учитељица
ореовачке школе Даница Вељковић, 6) сестра Душанке Картаљевић, 7) учитељева
супруга Вера, 8) учитељева снаха Анка из Топонице са сином).*

Фолклорна група осмогодишње школе (V-VIII р.) у Г. Коритници, са ђацима из Дивљане, Д.и Г. Коритнице, Бежишта и Шљивовика (фот. 1968.)

*Такмичари у песми и свирци из коритничких села
(Фот. лево 1971, десно 1965. г.)*

Бивши ђаци у фолклорној групи, 1976. г.

*Бивши дивљански ђаци, као екипа на „Сусретима села“
(Фот. 1973, Крупачко врело)*

*На школској позорници у Дивљани
(Фот. 1980. г.)*

Дивљанска екипа, општински победник „Сусрета села 1980“

*Публика испред школске позорнице у Дивљани
(Фот. 1979. г.)*

*Игралиште у школском дворишту у Дивљани
(Фот. 2014, А. Петровић)*

*Дивљанска екипа у малом фудбалу,
победник турнира „Корубина 1971“*

Плакат за Турнир у малом фудбалу

ЕТНОЛОГИЈА

БАНИЦА

Апстракт. У раду се тражи паралела термина баница и гибаница, и указује на могућ географски распоред појмова баница, гибаница, пита на подручју југоисточне Србије.

Кључне речи: југоисточна Србија, Бела Паланка, баница, гибаница, обга.

Под називом *баница* или *гибаница* у народу на подручју југоисточне Србије живи појам једног пожељног јела, у ствари филоване брашњенице, која би се најједноставније описала тако да мора бити (а) од пшеничног брашна, (б) замешеног као тесто које се развија у танке листове, (в) које се потом пуне неким додатком (масно+слано; масно+слатко; масно+воће; масно+поврће), (г) обликују и (д) пеку.

За ово јело постоји више назива, од којих је *баница* једно од општијих, и стоји у неком корелату са развијенијом формом – *гибаница*. Пошто се ово јело прави од тестених листова (кора) који се развијају, па савијају, увијају¹ и гужвају, можда је баница у ствари „згужвана“ гибаница. Је ли реч гибаница претходећа речи баница, видећемо касније.

Дескриптивна именовања укључују доминатни материјал за надев, па тако постоји „баница са орасима“ *орешњак*; „баница са зељем“ *зељаник*; са купусом *купусник* или *купушњак*; са тиквом *тиквеник*, *тиквењак*.

Гибаница / баница корелира са *пита*, која је изгледа још општијег значења, па према „пита са ...“ зељем, купусом, орасима, сиром, као осамостаљен назив постоји пита зељаница, или само *зељаница*.

Више назива за ово јело уопште, као и за његове врсте и облике говори и о његовој распрострањености у простору, што ће рећи у различитим срединама, које, природно имају и своје локално поимање па и своју локалну терминологију, што онда богати фонд народних речи у оквиру кулинарске терминологије. При том се може догодити да се за истоветан појам стичу различите речи, али и да иста реч именује реалију која се може разликовати од краја до краја, односно од праксе до праксе.

¹ У градским пекарама *питуце* од једне коре називају *савијачама*, тако је на етикетама у излогу, а пре би било да је то увијача, јер је увијена, док је савијача пекарка која питу увија, тј. прави увијаче. Али, ко зна да ли смо у праву, а расправе с касиркама којима плаћате оно што сте одабрали никада нису пријатне, поготову ако ни око чега другог него око имена. Можда би дошао одговор типа: Једи па ћути, Ћути па једи, Узми или остави, и томе слично.

Изнећемо овде нека искуства са речима у вези са баницом, из шире околине Беле Паланке, при чему нам је све друго (технологија, етнологија, естетика...) у другом плану.²

Пошто никада нисам живео у белопаланачкој средини, иако сам из шире околине (источни део сврљишке општине, село Бучум, под Тресибабом), моја сазнања могу бити само посредна, отуда и ризик да се нешто што се некад чуло или прочитало може лоше разумети, несигурно појмити и неадекватно протумачити. Мање-више то увек бива тако кад се туђе прилике гледају поиздалека. Тада и белопаланачка баница може постати предмет индиректне пажње, односно секундарног третмана. За напис сам се ипак одлучио на љубазан позив уредништва Белопаланачког зборника, и почео од његовог последњег броја, када је на промоцији у Народној библиотеци „Стеван Сремац“ у Нишу, тумачен чланак о завичајној кухињи, а послужена баница у стандардизованом облику.

Разуме се, не треба Белопаланчанима говорити о баници, поготову што је сада, после Белопаланачког зборника 8-9 она и описана, у илустрованом прегледу Радијане Живковић и Јасмине Голубовић, под насловом „Завичајна кухиња белопаланачког краја“.³ О самој баници тамо се сажето каже: „Једно од најстаријих, најквалитетнијих и најатрактивнијих јела овога подручја је свакако чувена белопаланачка баница. Прављена од воденичног брашна, зачињена квалитетним пуномасним овчијим, крављим или козјим сиром, печена на отвореном огњишту, под сачом, баница представља врхунски специјалитет овог краја.

По једној легенди, ово прелепо јело изношено је *пред* обласног господара – *бана* [истицање наше – Н.Б.], па је и народ усвојио обичај да за најсвечаније догађаје прави банице. Током времена развиле су се многобројне варијанте банице, које се разликују по начину припреме (сукана, налагана, дрпава, развлачена, ћисела, наливана...) и по надовима. Банице се деле, зависно од материјала, прилике или обичаја за које се припремају, на: слане и слатке, посне и мрсне (баница са житом, са сиром и јајима, са овчијим сиром, са копривама, купусом, штиром, тиквом, орасима, шљивама, јабукама), и разне обредне банице нпр. за верске празнике, рођење детета и др.“⁴ На посебном месту описује се начин припреме (рецептура): посна баница са кукурузним брашном (стр. 272), сукана баница са свежим купусом (стр. 275), сува баница са орасима (стр. 284). Зато ћемо додати још по неко сазнање, са ширег простора, да бисмо дошли до питања које нам се наметнуло легендом о баници као „јелом за пред бана“ која се нешто напред спомиње, и од које би, ваљда, требало и да потиче име овог јела. Дакле, овај чланак бави се именима и речима, док

² Лепа допуна нашим сазнањима читаоцу је на располагању у речничком чланку *Баница* из *Речника лужничког говора*, који се објављује у овом броју Белопаланачког зборника.

³ Живковић – Голубовић, 2015.

⁴ Исто, стр. 264.

је сама баница негде изван домаћаја (штета!). Ево тих сазнања, ако читаоцу нису сувишна.

Вијена баница/гибаница може бити на *прутови* када се надевена кора тако увије, по дужини, и прати облик суда: ролнице се ређају право, или у полукругу како захтева тепсија. Међутим, надевени и увијени прут може да се увије у круг, и да се направи *колице*, или *коврт*. Може да се увије у облику латиничког слова S, када опет обликује коврџ. Додајмо да се овако обликује и један обичајни хлебчић, који се меси о Божићу и зове *ковржањ*, *коврждањ*, или *ковржањац*. Велики хлеб, црепуљан, или црепуљар, који личи на омањи воденични камен, али је гладноме сладак као коврџ посне банице, зове се негде *коловрџњак* (тако језик обједињава и квалитет и квантитет основне хранивене чињенице).

У новије време, код домаћица које имају више времена, јер се деца слабо рађају, пољопривреда обрађује машински, а стока се некуд „погубила“, овакви „прутови“, нарочито кад су лепо нафиловани и умотани, уроловани, секу се попреко, упретруп, па се онда комадићи ређају тако да не леже, него „стоје“ у суду у коме ће се пећи. Разуме се, све је онда лепше и шареније, скоро боље печеније, а може се и лако прелити размућеним јајетом пре пречења, или киселим млеком после печења.

Гужвана баница може да се обликује тако да се развучена кора премаже филмом, а онда лако згужва у гужвицу, али тако да остане растресита, набухла, како би се боље испекла, а не би се слепила. Домаћице кажу „Опекла се па се ра(с)цавтела!“.

Редена баница је такво обликовање да нафиловане коре иду једна преко друге, па се онда секу или непосредно пред печење, или у току печења, или кад се испеку. Од печених кора, ово као да је једини могући облик банице, Деца овакву баницу називају „крпен деда“, јер се коре „раздр(и)пале“, па се кроз поцепотине види сир. Овом типу припадају и *налагана* и *дрпава баница*.⁵

Постоји и израз *сукана* (*ги*)*баница*, а реч долази од начина на који се спремају коре. То је кад се тесто развлачи сукањем, вртењем напред-назад једног помагала које се у народу зове *сукаљка* (*сукаљћа*), *растакаљка* (*растакаљћа*), *коленика*, или *оклагија*. Остало је све исто, а они који воле сукану баницу, вероватно се сећају детињства кад су настајање банице пратили од кад се тесто замеси, док сташе (доспеје), па мајка или баба то умешно расукују или суку, реде, увијају, све док замирише, тј. док се баница запече. Коре су се и руком развлачиле, за што је било потребно ситније брашно (мутмел, или мутмељ) и вештије руке. Брашно са поточара из нашег детињства није било такво, иако је могло бити слађе. Данас се, разуме се, све ове банице праве од куповних, машински пресованих кора – кора за питу (питу овакву или онакву, питу са овим или оним, итд.).

⁵ На њих ми је скренуо пажњу Лужничанин др Драган Лилић, на чему му и овде захваљујемо, а видећемо да их региструје и др Љ. Ћирић у свом Речнику.

Иначе, коврт је згодан за ношење, и једење успут, редена баница сече се на квадрате, а вијена на парчиће с наглашеном дужином, али умереном, попут царског пресека (1 : 1.618) у штампарству и другим делатностима које се баве пропорцијом и лепотом. Ко зна да баницу направи, зна и да је исече, а онеме ко зна само да једе (баничар или самсар), скоро да је свеједно како је послужена, поготову кад једе у журби и „на доватк“.

Постоје *масне/мрсне* и *посне пите*, а скоро да се не каже масне и посне банице, сем да нису то преузеле од пите. Нека буде и тако. Масна баница, као врста а не као квалитет, уређена је са масноћом свињског порекла, док је све оно што је на зејтину под ознаком посно. Зато се масна баница и не јавља као посебан назив, јер је једино ТО баница. Она има фил⁶ од масти, сира и јаја. Не смета ако се сиру и јајима дода уместо масти зејтин. Тамо где је у прошлости постојао начин *бучкања* или *млаћења* млека, основна масноћа било је управо масло. Иначе, све банице са воћем и поврћем по правилу су посне. У урбаној комуникацији припадају „слатким пецивима“, као што пите са сиром припадају „слиним пецивима“. А можда је то и био разлог да се прошири спектар баница. Не може увек да буде масна – или зато што се мора спремити за време поста (слава, парастоси), или што се неком са здравствених разлога брани маст, или што је неке воља да једе баницу са орасима, тиквом или купусом... Или, најчешће, што неког треба угостити а не може се како се хоће (нема сира!), или што је грех омрсити се после поклада. Зеље подноси и маст и зејтин, а тражи сир.

Може се запазити да она основна, оригинална, изворна баница са машћу, сиром, и јајима нема неко друго име, док ове специјалне „банице са...“ могу да се именују према називу основне намирнице фила: *зељаник* или *зељаница*, *тиквеник* или *тиквењак*, *орешњак* (још имена в. ниже). Истина, она прва могла би се звати и *сирењавка*, таква реч и постоји, али значи нешто друго, хлебчић, кравајче (у једном комаду) испуњено сиром, као пекарски, односно *вурунџићи* производ. Да бисмо се боље разумели, баница остаје баница, наравно са сиром, а сирењавка остаје то што је, и није никад баница.

Пита бундеvara зове се тамо где се гибаница зове питом и где се тиква зове бундевом, а пита са *јабукама* већ спада у колаче, као и пита са *вишињама*.

Кад смо код речи *пита* да додамо и ово. Реч је грчког порекла (иако врло заводљиво изгледа везивати питу/баницу са руском речи пицца „храна“ и наш глагол питати „хранити“), а тамо где је *пита* уобичајена реч постоји и *питарка*. То је мањи хлебчић, од онолико теста колико би било потребно да се од њега начини (развуче или осуче) једна кора за баницу.

⁶ Фил, нем. Fülle надев за колач и сл.

Може се омрсити убацивањем сира унутра, пре печења, или кајмака после печења, као што се чини са данашњим „лепињама с кајмаком“.

Нисмо чули да постоји празна баница, али постоји њен брат – празан бурек! Да би га ипак нешто задржало у овом јату („филована јела од теста“), мора и у њему нечега бити (само масноће, само слаткоће, само воћа...). Није ништа, али није ни нешто.

Ради увида у стање на терену који окружује белопаланачки крај, прегледаћемо доступне речнике према областима:

Пирот:

Живковић 1987, с. 6: *бáница* ж пита. Гибанице / *ђибанице* – нема.

Златковић 2014, с. 46: *бáница* ж пита, гибаница; с. 105: *гибáница* ж врста пите. Овом говору би одговарао дијалекатски облик *ђибаница*, али се не региструје.

Лужница

Манић 1997, с. 14: „*баница*, гибаница, пита.“ Гибаница / *ђибаница* се не региструје.

Заплање

Цветановић 2013, с. 24: *бáница* ж пита савијача, гибаница. Гибаница се не региструје.

Врање

Златановић 2008, с. 27: *баница* ж гибаница; *ложена баница*. *Баничар*.

Златановић 2011, с. 33: *баничарка*; *баничка*. Ни у једном речнику нема реч гибаница.

Црна Трава

Стојановић, с. 47–48: *баница* ж. пита гибаница, *растрзана* ~, *сукана* ~, *суканица*. Гибанице нема, али има још: *баничар*, *баничарка*, *баниче* дем. од баница, *баничка* хип. од баница. Гибаница нема.

Лесковац

Митровић 1992, с. 27: „*баница* ф. врста пите, в. јајчаник, катмерлије, тиквеник“. Код јајчаника стоји: „*Јајчаник* је пита само од једне коре, у средини су јаја и кисело млеко“, с. 159⁷; *катмер* „одабрана кора за питу“ и *катмерлија* „љубитељ катмер теста“, с. 171; а код *тиквеник* / *тиквењак* „пита са тиквом“, с. 381.

Јабланица

Жугић 2005, с. 27: „*баница* ж. пита (обично са сиром), гибаница“, *баничар*, *баничарка*, *баничка*. Гибанице нема.

Ниш

Јовановић 2004, с. 367; *гибаничка*.

Јовановић 2007, с. 417: *гибаница* ж пита. „У селу су се правиле разне гибанице, као: *зељаник*, *зељаница*, *јајчаник*, *копусник* (од купуса), *орашник*, *орашњак* (од ораха), *тиквеник*, *пченичник* – *пченичњак* (са

⁷ Извор је Д. Ђорђевић „Живот и обичаји народни у Лесковачкој Морави“.

пшеницом), *гибаница са сирење, с месо, са спанаћ, с јабуку, с каврму* (кавурму), *с пилав, с прازی лук* и друге.“ Нема речи баница.

Сврљиг

У сврљишком крају, суседном белопаланачком, само преко Сврљишких планина, у употреби је само реч *ђибаница / гибаница*, али не и: баница.

Тимок 1

Динић: *баница* ж пита, гибаница; *ђибаница* ж гибаница.

Тимок 2

Рајковић 2014, с. 24: *бáница на сукарí* (код досељеника из пиротског краја) ж пита увијача, вијена гибаница („на колца“); *гибаничáр* м. љубитељ гибанице (пите); *ђибаничáрка* ж. љубитељка гибанице; *ђибаничéтина* ж. аут. велика гибаница.

Банице нема у једнотомном *Речнику српског језика*, који је конципиран као речник књижевног језика,⁸ а *гибанице* има. Из тога закључујемо да је можда *баница*, као варијанта речи гибаница регионалне употребе. Нема, додуше, ни речи *обга*. Па како се онда прави баница, ако нема обги? Дефинише се то овако: „гибаница ж. врста пите од развучених листова теста између којих се ставља неки надев, обично сир с млеком и јајима“. У истом речнику *кора* (зн. под 2) је спољашњи, тврђи део хлеба, пецива и сл.“, где би се нашло и значење (ги)баничних кора, односно листова теста између којих се смешта надев.

Досад смо споменули више речи из фонда кулинарске (али народне) лексике, оне могу бити овакве или другачије од једног до другог краја народа и језика, али и у зависности од традиције, од самих реалија које творе искуство у прављењу и употреби овог јела. Нисмо у могућности да пратимо његову историју, а постоји и могућност да се под неким данашњим именом некада подразумевала другачија стварност. Рецимо, кад се у народним песмама спомиње пита брашњеница, нисмо сигурно да ли се то односи на нашу баницу, или је нешто сасвим друго, истина – од брашна.

Изгледа да се (ги)баница наводи само у говорима источно од Јужне Мораве, а да већ Космет има питу. Границе нам нису сасвим познате, иако је појам познат и на једној и на другој страни. Несумњиво је да се образује паралела технологије и лексике, али да се одступа много. Додуше, сваки крај има своје искуство, а то онда кулинарску лексiku и кулинарску производњу усложњава и богати. Поготову кад се ради о овом јелу, које негде, зависно од састојака, и употребе (услуге) прелази у колаче. Колачима, односно посластицама сматрају се нарочито посне пите и гибанице са воћем. Ево како то региструју проучаваоци исхране у Мачви: „*гибаница -е ж врста јела* [истицање наше – Н.Б.] од развучених листова теста међу које се меће сир измешана са млеком и јајима“⁹, и

⁸ Матичин једнотомник, 2007.

⁹ Лазић 2000, 72.

упућује се на питу, а тамо: „*пѝта* -а ж **врста колача** од растезаног теста, надевеног неким филом: пита с вишњама, пита с јабукама, пита с пекмезом, пита са сиром, празна пита, в. бундевара, гужвара, пекмезара“, па онда: пита *прѝзница* (пита која је начињена без надева); пита *ѓрасница* савијача надевена орасима; пита *савијача* пита која се прави од савијених листова, гужвара: *сѹва пита* савијача надевена орасима.“¹⁰ Дакле – гибаница „врста јела“, пита „врста колача“. Тако је некако и у нашим крајевима, нарочито кад ова јела имају места у јеловнику: гибаница је предјело, а ово слатко спада у десерт. На сеоским славама, или мањим свечаностима, гибаница се у јеловнику полако кретала ка позицији „винско мезе“. Ево, и Белопаланачки зборник (стр. 284), *суву баницу са орасима*, смешта у одељак „Колачи“.

Ради једне паралеле преносимо цео речнички чланак „пита“ из речника Глише Елезовића, који је настао на народном говору Вучитрна:

„*пѝта*, е ж. од теста и масла на разне начине справљено јело: *Кѓрама пѝта* (без фила, која се гради од печених кора, јуфки¹¹ наслаганих једне преко друге и попрсканих маслом)¹². – *Пѝта сас катмѐр*¹³ и *пѝта ѝзмеђу две кѓре*. Она прва врста пите гради се кад се једна велика кора положи у дно тепсије па по њој разлије кајмак, меки сир са јајима – *прѐснац*, или пржено сецкано месо, или парчад од пилећег меса – *бѝрек*, или зеље – *зељѝник*, или коприве – *копрѝвник*, или истругана тиква – *тѝквеник*, или сецкан кисео купус – *купѹсник*, или пржен на масти исецкан црни лук – *кромѝдник*, па се одозго све то покрије слојем теста од више сирових кора – катмер и около начини руб од доње коре. Све су то врсте *сас катмѐр*. Ако се пак гради пита само од горње и доње коре између којих је фил, таква се пита зове *пита између две коре*. *Сѝт пѝта*¹⁴ – личи на питу. Она има само доњу кору и по њој је разливена заслађена мешавина од повлаке и јаја. – *Кѓл пѝта* је гужвара.“¹⁵

У суседној Северној Метохији пракса „грађења пите“ доноси и богаћење лексике:

„*пита* ж врста јела од зачињених кора. /.../ Према зачину и брашну, од чега се прави пита, пита може бити: *наслагача*, *увијача*, *разљевница* од пшеничног брашна, таим *грѓница*, *тикваник*, *зељаник*, *купушњак* од кукурузног брашна“. ¹⁶

¹⁰ Исто, 110.

¹¹ Јуфка – тур. јуфка „(танак) лист развијеног теста“.

¹² „Врста пите која се гради од печених јуфки које се слажу у тепсији редом: кора па оно што се ставља унутра од прержена кисела купзуса или меса и залије машћу, па се потом поново пече испод сача.“ Елезовић 1932, стр. 313.

¹³ *Катмер* тур. слој, ред листова (у цвету, у пити...).

¹⁴ Сит алб. *süt* „млеко“; види и: ситли-перинач (сутлијаш), сутлија (< *sütli aš*) чорба од млека, пиринач са млеком, – Елезовић 1935, 230.

¹⁵ Елезовић 1935, 77.

¹⁶ Букумирић, 2012, 124–125.

Иначе, за реч *pita* етимолози кажу „Balkanski grecizam: stgr. πίτα, rum. *pită*, bug. *pita*, arb. *pitë*, tur. *pitâ, pite, pide, pitâ*“.¹⁷

Споменули смо могућност да је реч баница трансформисана реч *гибаница* (дијалекатски лик за тимочко-лужничку зону српских говора је *ђибаница*).

Етимолошки речник српског језика поред баница са примерима из Лужнице, Лесковца, Врања, Јабланице, доноси и речи: *баничка, баничар, баничарка*, такође из истих крајева. У Свиници (призренско-тимочки говор у Румунији) баница је „крофна, гурабија, колач“.¹⁸

Етимологија се извод „Од јсл. дијал. **gъban(ъn)ica*“, с упоређењем да се у македонском јез. налази *баница*, а у дијалектима и *гъбајница*, а у бугарском *баница*.¹⁹ Почетна група *гб* (гъб-) „упростила се након испадања слабог полугласника“. Ту се исправља Скоково гледање да је баница настала од *гибаница* са аферезом *ги-*.

Динић у Тимоку региструје: „мекан, гибак“.

Скок прасловенски корен *гъб-* види са превојем у (јери), после чега имамо *gib-* (*гибак, гибаница; нагиб, прегиб* итд.), и са превојем *и* (*губити се, изгубити* и сл.). Закључује: „U sva tri prevojna stepena glagol (мисли на глаголе са -гнути: сагнути се и сл. – нап. наша Н.Б.) је sveslavenski, praslavenski (*гъб-, gyb-, gub-*), baltoslavenski i indeoevropski“.²⁰

Прасловенску групу *гб* насталу од корен *гъб-* он виде метатезирану у речи *обга* (а паралелу метатези у речи *невге* која се појављује уместо: *негве*). *Обга* (< *огба*) је и синоним за јуфка, што је у нашем случају кора за (ги)баницу. *Обга*, мн. *обђе* је позната у сврљишком крају, и шире, док кора долази са праксом да се коре купују, дакле, као трговачка новотарија. У североисточном делу Нишке котлине, и у северозападном делу Сврљишке котлине позната је реч *овга*, а то се надовезује и на североисточни крај Нишке котлине.²¹

Тако дођосмо да су *обга* и *гибаница* од истог корена, а да је *баница* (про)изведеница од речи *гибаница*, као њена млађа, и лепша ћерка.

Рекли бисмо још једну напомену, не сасвим прецизну: северно од Нишава је *гибаница* / *ђибаница*, јужније (с продужењем на македонски и бугарски језик) *баница*, а западно, и даље, је *пита*.

¹⁷ Skok 1972, 665.

¹⁸ Све пема ЕСЈ с. 160.

¹⁹ Исто.

²⁰ Skok 1972, 576–577.

²¹ Лично смо се осведочили у селу Марцелату (Сврљиг), а реч доноси и *Речник села Каменице* код Ниша В. Јовановића, в. Јовановић 2004, с. 493.

Како је читаоцима вероватно познато, у оквиру научно-истраживачког пројекта „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора“²² др Љубисав Ћирић годинама ради на *Речнику говора Лужнице*.

С његовом дозволом, из материјала који је још у раду, преузели смо речничку одредницу *баница*, и њој пратеће одреднице: *баничар*, *баничка*, *жерувка*, најпре зато јер је тај текст корисна допуна чланка Н. Богдановића, а друго што је материја прецизно, систематски изложена, и по методологији дијалекатске лексикографије са потврдама из живог говора.

Тиме оба чланка о баници чине јединство, што ће, надамо се бити занимљиво и читаоцима који о баници као белопаланачком бренду све знају, као и онима који с њом тек треба да се упознају.²³

Прир. Н. Б.

Љубисав Ћирић

БАНИЦА У ГОВОРУ ЛУЖНИЦЕ

бáница ж *врста пецива од смотаних или наслаганих кора наливених неким филлом, пита*. - Бáница се прáви за гóсје. Кáд дóјде зéт бáба óбавезно прáви бáницу и кóље кокóшку. **ћíсела** ~ *пита која се спрема од обичног теста са квасцем*. - Ћíселу бáницу зач с напíримó. **сýкана** ~ *пита код које се коре тање оклагијом*. - За сýкану бáницу се óбђе насúчу сас сука́лђу, па се смóтају у сукарí. **растр́сана** ~ *пита код које се коре добијају растезањем теста*. - Код растр́сану бáницу обђе се растр́сају. **нала́гана** ~ *пита код које се коре налажу једна преко друге са филлом између и тако пеку*. - Нала́гана бáница је кат се óбђе налагају једна преко дрúгу у тепси́ју, а не правé се сукарí. **др́пава** ~ *пита од кора које се умоче у фил, а онда лако згужвају у гужвицу, које се потом неређају једна уз другу у тепсију и пеку, при чему се споје, али ипак остану растреситије него код налагане банице*. - Оди сýшене óбђе прáјим др́паву бáницу, најблага је сас ливáцко зéље, а зíми сас жеру́вће. ~ **на колетíја** *пита код које се сваки сукар срола у круг ("коло"), па се више таквих "колетија" пеку у истој тепсији; супротно је налагана баница, а и код осталих пита сукари се обмотавају један око другог док не формирају једно "коло"*

²² Носилац пројекта је Институт за српски језик САНУ, Београд, а руководилац академик Слободан Реметић. Пројекат је подржан од Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије.

²³ Прилику за то имају у претходном броју Белопаланачког зборника, а још боље на *Данима банице*, у Белој Паланци, августа месеца.

широко колико тепсија. - Наша баба прாவеше најубаву баницу на колетија.
~ сас гриз пита филована гризом. - Баница сас гриз је ко слаткиш, јер се у њу тура шићер. **~ сас зеље** пита филована прокуваним зељем (упор зељаник). - Ливацко зеље се свари и процеди, стрóше се две-три јајца и измúте сас сирење, сипне му се зејтин ил маз и свé се тој измéша, натура на обгу и направи сукар. **~ сас јабуку** пита филована ренданим јабукама. - Баница сас јабуку је ко колач. **~ сас компири** пита филована ренданим кромпирима. - Баница сас компири је много укусна. **~ сас вишњу** пита филована вишњама. - Баницу сас вишњу често праимо. **~ сас сирење** пита филована измрвљеним сиром. - Ја не једém баницу сас сирење. **~ сас тикву** пита филована ренданим тиквама. - У баницу сас тикву си туримо и шићер. **једé дúпе ~ добије батине.** - Дéте, ако се не смириш че ти једé дúпе баницу.

бáничар м / ж *љубитељ баница.* - Мóre, дошли бáничари, несú дошли да ни помóгну у рáботу.

бáничка ж *хипок од баница.* - Некадá учитељ бéше учитељ, свáћи је тéл с њéг да се здрави и поорáти, пóштујеше га селó, морáли смо мáлко и да га тáвримо, да му нóсимо вурдицу, сирењíce, бáничку, понећí однесé и пéченог петлá.

жеру́вка мн **жеру́вће** ж *главица купуса која се није лепо склопила, остане неубрана у купусишту, обично се чува за питу зељаницу која се спрема за Бадње вече.* - Оди сýшене óбђе прáјим налагану ил дрпаву баницу, најблага је сас зеље, а зими сас жеру́вће.

Регистар кулинарске лексике у овом раду:

баница, ~ на сукари, вијена ~, гужвана ~, растрзана ~, сукана ~,
 баничар,
 баничарка,
 баниче,
 баничка,
 бирек,
 бундевара,
 гибаница / ђибаница, вијена ~, гужвана ~, дрпава ~, сукана ~, ~ на прUTOви, ~ на сукари; ~ са сирење, ~ с месо, ~ са спанаћ, ~ с јабуку, ~ с каврму, ~ с пилав, ~ с прازی лук,
 гроница,

гужвара,
ђибаница / гибаница, в. гибаница,
ђибаничарка,
ђибаничетина,
зељаник,
зељаница,
јајчаник,
ковржањ,
ковржањац,
ковржњадањ,
коврт,
коленика,
коловртњак,
колце,
копусник,
корама,
кромидник,
купусник,
купушњак,
наслагача.

обга,

оклагија,

орасница,

орашник,

орешњак,

пита, кол ~, корама ~, сит ~, ~ сас катмер, сува ~, сукана ~, ~ између

две коре,

преснац,

пченичник / пченичњак,

разљевница,

растакаљка / растакаљћа,

савијача,

сирењавка,

сукаљка,

суканица,

сукар,

тикваник,

тиквеник,

тиквењак,

тиквењача,

увијача,

црепуљан,

црепуљар.

ЛИТЕРАТУРА

- Букумирић, 2012; Милета Букумирић: *Речник говора Северне Метохије*, Београд, стр. 125–125.
- Елезовић, 1935; Глиша Елезовић: *Речник косовско-метохијског дијалекта*, СДЗб књ. VI, Београд 1935, стр. 77. Нема ни баница, ни гибаница.
- ЕРСЈ 2; *Етимолошки речник српског језика* (ур. Александар Лома), св. 2, Београд 2006.
- Динић, 1988; Јакша Динић: *Речник тимочког говора*, СДЗб XXXIV, Београд.
- Живковић, 1987; Новица Живковић: *Речник пиротског говора*, Музеј Понишавља, Пирот.
- Живковић – Голубовић, 2015; Радијана Живковић и Јасмина Голубовић: *Завичајна кухиња белопаланачког краја*, у: *Белопаланачки зборник*, 8–9, Бела Паланка, стр. 263–286.
- Жугић 2005; Радмила Жугић: *Речник говора јабланичког краја*, СДЗб LII, Београд.
- Златановић 2008; Момчило Златановић: *Речник говора јужне Србије*, Врање.
- Златановић 2011; Момчило Златановић: *Речник говора југа Србије*, Врање.
- Златковић 2014 I; Драгољуб Златковић, *Речник пиротског говора*, I-II, Службени гласник, Београд.
- Јовановић 2004; Властимир Јовановић: *Речник села Каменице код Ниша*; СДЗб LI, Београд.
- Јовановић 2007; Властимир Јовановић: *Додатак Речнику села Каменице код Ниша*, СДЗб LIV.
- Лазић 2000; Анђелка Лазић: *Јела и пића у Мачви*; Шабац.
- Манић 1997; Драгослав Манић Форски: *Лужнички речник*, Бабушница.
- Матичин једнотомник: *Речник српског језика* (ред. М. Николић), Матица српска, Нови Сад 2007.
- Митровић 1992; Брана Митровић: *Речник лесковачког говора*, Лесковац.
- Михајловић 2012; Мартин Михајловић: *Етно кухиња*; Сврљиг.
- Рајковић 2014; Љубиша Рајковић: *Речник тимочког говора*; Неготин.
- Skok 1972; Petar Skok: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, II, JAZU, Zagreb .
- Стојановић 2010; Радосав Стојановић: *Црнотравски речник*, СДЗб LVII, Београд

ХРОНИКЕ СЕЛА

ДИВЉАНСКИ РОДОВИ И ДОМОВИ

О белопаланачком селу Дивљани и пореклу њеног становништва, први је писао Михајло Костић. На основу теренских испитивања коритничких села, која је започео као студент 1948. г., а окончао 1952. г., Костић је написао изврсну антропогеографску студију *Коритница* и први увео овај предео са девет насеља у научну литературу.¹ За становништво Дивљане утврдио је да га у време испитивања (1950) чини 9 родова са 68 домова и 433 становника, од тога: 2 стариначка рода са 32 куће, 3 рода непознатог порекла са 17 кућа, и 4 досељеничка рода са 19 кућа. Даје податке о родовским презименима и крсним славама, одакле су и када родови доселили, који су родови изумрли, које су родовске махале, колики је број становника по пописима од 1878. до 1948. г. и друге драгоцене податке о селу.²

Међутим, у поменутом одељку о становништву Дивљане поткрале су се неке крупније грешке. Тичу се најпре родовских презимена³ и крсних слава,⁴ а затим порекла појединих родова⁵ и разврставања појединих домова у родове⁶. Грешке су, очито, настале grubим превидом (код презимена) или избором непоузданих информатора, јер је део о пореклу становништва аутор писао искључиво на основу казивања мештана.

Колико је „предање“ крхак и непоуздан историјски извор уверили смо се и сами када смо, почетком 70-их година прошлог века, отпочели шире испитивање прошлости села Дивљане. Зато смо, за разлику од Костића, код испитивања порекла становништва користили предање само

¹ М. Костић, *Коритница, антропогеографска испитивања*, САН, Сез, књ. 67, Београд, 1954, 189-296.

² *Исто*, 255, 260, 265.

³ За род Борчинци каже да носи презиме Јовановић, а треба Ћирић; за род Богдановци каже да је свима презиме Богдановић (које не постоји у селу), а треба: Јоцић, Тошић, Миленковић, Китановић; за род Распоповци каже да су презимена Живковић и Васиљевић, а треба Живковић и Станковић.

⁴ За род Богдановци каже да слави св. Аранђео и св. Јован, а треба само св. Аранђел.

⁵ Родове Распоповци, Игњатовци и Манцинци сврстава у родове непознатог порекла, а сви су стариначки; род Ђуринци на једном месту (стр. 265) ставља у досељеничке, а на другом (стр. 255 – табела) га збраја са староседеоцима.

⁶ Не помиње Спасинце (5 кућа), Станковце (3 к), Шотинце (6 к), Кулеђије и Пенчине (5 к), већ их, и ако су из других родова и имају друге крсне славе и друга презимена, збраја са Борчинцима (9 к), додајући им и 2 к Манића и Пешића из рода Игњатовци, те их све (30 к) приказује у табели као један стариначки род!?

као помоћни извор, везивно ткиво, док су нам примарни били писани извори и анализа распореда и компактности баштинског родовског земљишног фонда. У писане изворе најпре иду: државна *Пописна књига села Дивљане* од 11.2.1885. г., са подацима од 1799. до 1905. г; државни *Регрутни списак општине Доњокоритничке среза Белопаланачког* од 21.3.1919. г. са подацима од 1855. до 1940. г.; турске потврде и тапије од 1846. до 1874. г.; српске тапије и акта од 1878. до 1920. г.; записи и натписи на заветним и надгробним споменицима од 1786. до 2010. г. Казивања мештана, из свих родова и домова, забележили смо највећим делом за време студија, до 1972. г. Међу казивачима се истичу: Матеја Ћирић (1888-1972), Ђура Ћирић (1890-1980), Павле Миленковић (1884-1974), Милисав Митровић (1893-1975), Груја Миленковић (1892-1970), Светозар Живковић (1887-1976), Петар Тошић (1894-1976), Витомир П. Јоцић (1925-1999) преносећи казивања деде Стојана (1873-1946) и Милисав Тричковић (1914-1998). На основу ових и других извора сачинили смо описе свих дивљанских родова и домова и њихове генеалошке таблице.

Описе појединих дивљанских родова и домова већ смо објавили 2011. године⁷, а овде се штампају описи преосталих родова и домова, са шест табела. Генеалошке таблице свих сеоских родова за период 1750-2015. г. биће штампане посебно, на другом месту.

---

⁷ Ж. Јоцић, *Четири турска документа из Дивљане*; БП зборник 7, Бела Паланка, 2011, стр. 100-132. Дати су описи родова: Борчинци, Игњатовци, Спасинци, Јоцинци, Тошинци, Богдановци, Китанови, Кулеђије, Пенчини и Соколови.

Табела дивљанских родова
(сачинио Ж. Јоцић)

Основни род	Подродови	Крсна слава	У Дивљани	
			Од	До
БОРЧИНЦИ	Борчинци Игњатовци Спасинци	св. Јован св. Јован св. Никола	пре 1690	
РАСПОПОВЦИ	Распоповци Шотинци	св. Никола св. Ђорђе	пре 1760	
МАНЦИНЦИ	Станковци Вртопчањи	св. Димитрије св. Никола	пре 1750	
АЈВИНЦИ		?	XVIII в.	1815
ВУНДУКОВЦИ		?	XVIII в.	1850
БОГДАНОВЦИ	Јоцинци Тошинци Богдановци Китанови	св. Аранђел св. Аранђел св. Аранђел св. Аранђел	1816	
КУЛЕЋИЈЕ	Кулеђије Пенчини Соколови	св. Аранђел св. Аранђел св. Јован	1818	
ВИЛИПАРЦИ		св. Аранђел	1860	
ГАВРИЛОВИЋИ		?	1860	1905
РИСТИЋИ		св. Јован	1865	
ДЕНЧИНИ		св. Никола	1880	1900
МУРАТОВИЋИ		св. Василије	1900	1906
АЛИЋИ		св. Василије	1926	1964

Од интереса за нашу тему биће и кратак осврт на прве српске пописе житеља и имовине у белопаланачком крају после ослобођења од Турака 1877. г., односно пописе села Дивљане и Дивљанског манастира.

Први службени извештај који се тиче пописа односи се на манастирску имовину. На захтев српске Владе сачинио је пиротски митрополит Евстатије 14.1.1878. г. (месец дана по ослобођењу) извештај о манастирима у Нишавској епархији, у коме каже: „Нишавску епархију чине сва насеља пиротског и трнског округа (казе), односно, истим насељима којима је управљала турска цивилна власт из Пирота и Трна, управљала је и духовна власт пиротске митрополије... У нишавској епархији налазе се следећи манастири: 1. Суковски: Успење пресвете Богородице, 2. Темски: Свети великомученик Георгије, 3. Погановски: Св. Јован Богослов, 4. Ржански: Рођење пресвете Богородице, 5. Изатовски: Св. Архангел Михајло, 6. Дивљански: Св. великомученик Димитрије, 7. Курциловски: Ваведење пресвете Богородице, 8. Сињачки: Св. Јован Рилски, 9. Планинички: Св. Никола, 10. Сићевски: Ваведење пресвете Богородице, 11. Смиловски: Св. Кирик, 12. Мисловштички: Ваведење пресвете Богородице,

13. Трнски: Св. Архангел Михаило. Првих шест манастира су богати земљом и уопште, а остали су сиромашни и издржавају се милостињом народа. Како у митрополији нема књига о имањима манастирским, то неможемо тачно да наведемо каквих и колико добара манастири имају, уколико не урадимо о томе посебан попис“.⁸

Први попис становника обављен је у другој половини фебруара и марту 1878. г. (три месеца по протеривању Турака), а извршиле су га због недовољног броја квалификованих службеника, не окружне комисије (као раније у Кнежевини) већ среске комисије, те „сви пописивачи за свој посао довољно спремни не бијаху“.⁹ У селу Дивљани је пописано: 21 кућа и породица; 184 становника од чега 101 мушки а 83 женски; 40 је ожењено, 3 удовца, разведених нема; државни данак плаћају 39 лица.¹⁰ Непосредно пре пописа установљена је административно-територијална подела Белопаланачког среза на општине, по којој села Дивљана, Д. и Г. Коритница чине Доњокоритничку општину, а села Мокра и Ореовац Мокранску општину.¹¹

Први попис мирског и монашког свештенства у белопаланачком срезу сачинио је срески начелник М. Ружић 15.11.1878. г. Поред девет свештеника и девет парохија са две цркве (Моклиште, Шпај) и једног монаха у Ветанском манастиру, овај попис бележи и: „Агатангел протосинђел у манастиру св. Димитрија у Дивљани. Манастир нема парохије. Агатангел живи од имања манастирског“.¹²

Први попис имовине Дивљанског манастира извршен је 1882. г. када је пописана имовина свих манастира у Краљевини Србији. На основу пописних података Б. Јовановић из статистичког одељења саопштава: „Манастир Дивљански налази се у срезу белопаланачком, под планином Ракошем, више Беле Паланке. Слави св. Димитрија. Нема своје нурије. Од непокретног имања имао је манастир 1882. године: њива – 55 дана орања; ливада – 40 коса; винограда – 12 мотика; забрана – 60 дана орања; воденицу – 1 са три витла. Све ово процењено је на 7.330 динара... Вредност живог мала (стоке) износила је 1882. г. 1260 динара. У Дивљанском манастиру био је само архимандрит, а другог братства није било.“¹³

⁸ *Архив Србије*, ПО-64, 114/1878, објављено у И. Николић, *Пирот и срез нишавски 1801-1918*. з., Грађа I, Пирот, 1981, 250-251.

⁹ *Попис људства Србије у ослобођеним крајевима у год. 1878.*, Државопис Србије св. XI, Београд, 1882, 2.

¹⁰ *Исто*, 26-27.

¹¹ *Архив Србије*, АС ПО-64, 377 – Списак општина и села у Ак-паланачком срезу, од 30.3.1878. г.

¹² *Архив Србије*, АС МПС, ф XII, р. 162/1878 – Списак мирског и монашког свештенства са назначењем парохија, у срезу белопаланачком, округу нишком. У извештају се не помиње Сињачки манастир јер су тада села Сињац, Љубатовица и Трешњанци пописана у нишавском (пиротском) срезу.

¹³ Б. Јовановић, *Манастирско непокретно имање у Краљевини Србији*, Гласник Српског ученог друштва књ. 64, Београд, 1885, 72-73.

Први свеобухватни попис становништва и имовине у белопаланачком срезу извршен је у другој половини 1884. г. Тада је у целој Србији на основу новог Закона о попису људства и имовине од 14.6.1884. г. пописано становништво по међународним статистичким стандардима, те је за свако лице уписано: име и презиме, пол, године живота, у ком односу стоји према домаћину, брачно стање, занимање, вероисповед, матерњи језик, писменост, место рођења, које државе је поданик, место становања, где се у време пописа налази, да ли је глувонемо, слепо, сумануто.¹⁴ Али је пописана, у белопаланачком срезу први пут и сва непокретна имовина-земља: приватна, сеоска, манастирска и др. Попис је вршен на основу валидне документације о власништву (оверене турске и српске тапије, уговори, споразуми и признања о купопродаји и др.) или, кад докумената о власништву нема, само на основу писмене пријаве Пописној комисији од стране села, општине, физичког лица, о чему је одлучивала комисија. За сваку земљишну парцелу је уписивано: ко је власник, звано место (топоним), врста земљишта, величина, бонитет, ко су комшије и др. Тек овим пописом белопаланачки срез је уједначен у статистичком и катастарском погледу са осталом Србијом.

Да би се овако обиман и важан државни посао квалитетно и ажурно обавио Министар финансија је именовао посебну стручну комисију са задатком да изради правила о извршењу пописа и одговарајуће формуларе, посебно за попис становништва а посебно за попис имовине у које су уношени подаци на терену. Министар је такође одредио за сваку окружну варош и сваки срез посебно по једну или више пописних комисија које су цео посао пописа у срезу морале да изврше. Комисије су „имале да савлађују многе тешкоће при попису имовине“, те је за обављање пописа „требало више времена“.¹⁵ За Белопаланачки срез су именоване две пописне комисије и обе су имале: председника и три стална члана (сво четворо стручна лица из државне управе) и три привремена члана (сеоске кметове) зависно од општине чије се село пописује. Тако нпр. II-га Пописна комисија за срез белопаланачки, која је пописивала и села доњокоритничке општине Дивљану, Д. и Г. Коритницу, радила је у овом саставу: председник Мил. М. Луњевица, чланови: Срет. Благојевић, Љуб. Величковић, Љуб. Јојић, Цветко Ћирић из Д. Коритнице, Алекса Вељковић из Г. Коритнице и Никола Јоцић из Дивљане, сва тројица сеоски кметови.¹⁶

¹⁴ *Попис људства у Краљевини Србији 1884. г.*, Државопис Србије св XVI, Београд, 1889.

¹⁵ *Исто.*

¹⁶ *Пописна књига Б села Дивљане*, од 11.2.1885. г. Уместо Алексе јавља се и Стојан Вељковић.

[illegible]

Пописна књига села Дивљане из 1885. г.

На основу верификованих података у пописним формуларима приступило се крајем 1884. г. у Министарству финансија у Београду изради *Пописних књига* за свако село и варош у срезу. У књиге су унети подаци о свим становницима насеља исказаних кроз куће (домове), затим приватна имовина сваког дома, манастирска имовина и на крају заједничка сеоска имовина, а књиге су овериле пописне комисије на основу чијег пописног материјала су књиге и урађене.

Пописне књиге за срез белопаланачки урађене су већ у фебруару 1885. г. (нпр. за Д. Коритницу 10. фебруара, за Дивљану 11. фебруара). По овом попису (и Пописној књизи) у Дивљани је утврђено: у селу има 24 дома (куће) са 216 становника од тога 115 мушких и 101 женски; свима је матерњи језик српски; сви су тежаци, православне вере, поданици српске државе; писмених је 10 сви мушки.¹⁷ У селу је пописана сва непокретна имовина – земљиште од укупно 829,89 хектара, од тога: приватна 467,83 хектара, манастирска 223,43 хектара, заједничка сеоска 138,63 хектара (в. табелу).¹⁸

¹⁷ *Попис људства 1884. г.*, стр. 92-93 (исто у Пописној књизи Дивљане).

¹⁸ *Пописна књига Дивљане*, 11.2.1885.

Табела родовске, сеоске и манастирске земље у Дивљани 1885. г.¹⁹

Родови	Број кућа	Број чланова	Земља (у хектарима)			
			Укупно	Плац	Обрадиво	Шума
Приватна земља						
Борчинци	1	27	57,73	0,69	46,26	10,78
Игњатовци	2	21	58,82	0,58	26,60	31,64
Спасинци	3	23	39,49	0,30	34,21	4,98
Распоповци	3	32	79,75	2,48	52,75	24,52
Шотинци	1	6	32,98	0,07	26,23	6,68
Станковци	1	7	20,34	1,75	15,36	3,23
Вртопчањи	1	9	21,39	0,05	20,34	1,00
Јоцинци	1	30	44,59	0,50	27,03	17,06
Тошинци	1	7	12,39	0,43	8,43	3,53
Богдановци	1	8	16,17	0,07	11,47	4,63
Китанови	1	7	7,92	0,25	6,17	1,50
Кулеђије	1	6	15,82	0,05	7,25	8,52
Пенчини	1	3	16,32	0,26	4,89	11,17
Соколови	1	4	7,95	0,25	6,82	0,88
Вилипарци	2	13	30,77	1,68	24,03	5,06
Гавриловићи	1	6	5,13	0,25	3,69	1,19
Ристићи	1	5	0,20	0,13	0,07	-
Денчини	1	2	0,07	0,07	-	-
	24	216	467,83	9,86	321,60	136,37
Сеоска (заједничка) земља						
Запис (богомоља) св. Тројица				0,07	-	-
Селска утрина Сред село				0,38	-	-
Гробље код Врела				0,18	-	-
Утрина у Гарвану (Сува планина)				-	-	138,00
			138,63	0,63	-	138,00
Манастирска земља св. Димитрија*						
Обрадиво, шума, плац				0,13	15,22	14,88
Утрина Поп Стеванов гроб (Сува пл.)				-	193,20	-
			223,43	0,13	208,42	14,88
Укупно Дивљански атар			829,89	10,62	530,02	289,25

¹⁹ Службени подаци из *Пописне књиге села Дивљане* од 11.2.1885. г.

* Када је у другој половини 1884. г. извршен државни попис земље Дивљанског манастира она је износила 344,37 хектара. Делом је уписана у Пописну књигу села Дивљане (в. табелу), а делом у Пописну књигу села Мокре (120,94 хектара, од тога: плац – 0,63 хек; обрадиво – 36, 58 хек; шума – 87,73 хек). Види *Архив Србије, МПС-ц, кутија 3209, 1886. г.*, а о узурпацији манастирске имовине Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 9, 288-289.

У време пописа 1884. г. и израде пописних књига Дивљански манастир је располагао са 344,37 хектара земље и она се простирала континуирано од друма Бела Паланка-Лужница, па преко реке, поред манастирске цркве, уз Манастирску падину до пасишта Коњско на гробу Суве планине, раздвајајући на целој линији (око 6 км) имовину (атаре) суседних села Дивљане и Мокре. Село Дивљана и архимандрит Агатангел заједнички су пријавили Пописној комисији манастирску имовину као атарску, што је било неспорно јер се манастир код црквених и државних власти водио као Дивљански и тако је гласио и манастирски печат. Међутим, у покушају преименовања манастира у мокрански и узурпације манастирске утрине од 193,20 хектара, и село Мокра је пријавило Пописној комисији део манастирске имовине, а манастирску утрину као сеоску утрину, што је изазвало деветогодишњи спор.²⁰ Тиме је избио „мали рат“ између ова два села око атарске границе, манастирског имена и печата и узурпираних манастирске земље. Председнику пописне комисије М. Луњевици, који је требао да донесе коначну одлуку, данима су одлазиле у Белу Паланку сеоске делегације са новим захтевима, аргументима и поклоницама.²¹ На крају, пописна комисија је одлучила да се у дивљански атар (Пописну књигу) упише 223,43 хектара, а у мокрански 120,94 хектара.²² Дивљана је сачувала и назив и печат манастира, а Мокра је анектирала део манастирске земље. Тиме је нетрпељивост ова два села, започета још 1882. г. „преношењем“ школе са Игришта у Мокру,²³ још више продубљена те су једни другима наденули подругљиве прекоре: „Мокранци су отимачи“,²⁴ „Дивљанци су печатлије“.²⁵

Крајем 1888. г. извршен је нови попис црквене и манастирске имовине у целој Краљевини Србији јер је „о имовном стању наших цркава и манастира врло мало аутентичних података“ и попис је показао „да је имовно стање манастира од 1882. до 1889. г. много опало“.²⁶ У белопаланачком срезу су пописане цркве: белопаланачка, ветанска, моклишка, пајешка, сињачка и шпајска, а од манастира Дивљански манастир. Манастир је пописан на

²⁰ Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља у писаним изворима до 1877. г.*, Београд, 2014, 287-289.

²¹ *Казивање Антона Ћирића* које је пренео његов син Матеја Ћирић (1888-1972) из Дивљане („Мокранци су митили комисију, па су почели и наши, али мокранци увек дају више, а имали су и писменије људе“).

²² *Архив Србије*, МПС-ц, кутија 3209/1886 – изводи из пописних књига села Дивљане и Мокре.

²³ Ж. Јоцић, *Основна школа у Дивљани*, БПз бр. 8-9, стр. 293, 299-302.

²⁴ *Казивање Матеје Ћирића* (1888-1972) из Дивљане („Да су могли мокранци би и манастир пренели у Мокру, а имање што отму од калуђера одма поделе и уводе у књиге. Зато их и зову отимачи“).

²⁵ *Казивање Грује Крстића* (1902-1994) из Д. Коритнице, по причању његове мајке Јелинке из мокранског рода Крстинци („Наши нису могли да преведу манастир, јер дивљанци запели „печат Дивљана, печат Дивљана“, зато их наши и зову печатлије“):

²⁶ *Црквена и манастирска имовина у Краљевини Србији на крају 1888. г.*, Београд, 1895. г.

следећи начин: „Дивљански манастир од непокретне имовине има укупно 339,78 хектара, од тога: њиве и баште – 36,65 хек; ливаде и сувати – 202,40 хек; виногради – 1,44 хек; воћњаци – 0,68 хек; забрани – 98,61 хектара. Од зграда има: 2 зграде за становање, 2 коша, 1 другу зграду, 1 воденицу са 4 витла. Укупна вредност непокретности 14.522,90 динара“.²⁷

Први попис домаће стоке у белопаланачком срезу извршен је 31.12.1890. г. заједно са пописом становништва. Али „овај попис нису вршиле комисије, но сваки је писмени домаћин сам у пописној листи назначио, шта и колико има од домаће стоке. Код неписмених домаћина попуњавали су листе пописивачи“.²⁸ У селу Дивљани по овом попису је било 27 кућа (домова) са 239 становника који су чували од домаће стоке: коња – 21 (магараца и мазги нема), говеда – 131, свиња – 38, оваца – 262, коза – 204, кошница – 32.²⁹

Распоповци

Стари дивљански род који се може поуздано пратити од 1760. г. Био је разгранат и богат, са преко 100 хектара земље и воденицом од два камена. Имао је попа и држао парохију. У време епидемије чуме (куге) 1815. г. род је десеткован и пао на једну породицу – бившег свештеника Мише Распопа, по коме је род понео нови назив Распоповци. Родовска слава св. Никола (19. децембар).

Родоначелник Миша Распоп (око 1760-1830) је учио школу и стекао потребно богословско образовање у Дивљанском манастиру, те је око 1780. г. постављен од пиротског митрополита за свештеника дивљанске парохије. Из брака са првом женом имао је ћерку од 15-ак година. Око 1795. г. умрла му је жена, а убрзо и ћерка.³⁰ Да би могао, по црквеном канону, поново да се ожени и стекне законити пород, поп Миша се одрекне свештеничког чина, „распопи се“, ожени се по други пут и добије два сина: Игњата (око 1796) и Ђорга (око 1798). Њихове прворођене синове, Живка Игњатовог и Ћиру Ђорговог бележи и службена пописна књига наводећи да су обојица рођени 1819. године.³¹

До епидемије чуме 1815. г. Распоповци су живели у засеоку Тишиловац, између Врела и гробља, да би се те године, бежећи од чуме,

²⁷ Исто, 38-39.

²⁸ *Попис домаће стоке у Краљевини Србији 31.12.1890. г.*, Статистика Краљевине Србије, књ. II, Београд, 1893.

²⁹ Исто, 86-87.

³⁰ Ж. Јоцић, *Манастирске школе у белопаланачком крају од XIV до XIX века*, ПЗ бр. 23-24 (1998), Пирот, 132; Ж. Јоцић, *О цркви белопаланачког краја*, БП зборник 2 (2006), 63 (где су неке непрецизности које овде исправљамо).

³¹ *Пописна књига с. Дивљане од 11.2.1885.*

преселили у Суво врело, поред пута за манастир, а стару локацију прозвали Селиште.³² Док је Миша Распоп био жив сви Распоповци су живели у породичној задрузи. После његове смрти млађи син Ђорго, око 1840. г., се издвоји са својом породицом и подигне кућу у шљивару 100 м западније од црквишта св. Тројице. Преостали Распоповци су остали у Сувом врелу у задрузи коју је водио старији поп Мишин син Игњат. Даље деобе рода ишле су овим редом: око 1865. г. поделили су се Игњатови синови, тако што се најстарији син Живко издвојио из задруге и подигао себи посебну кућу у Сувом врелу, изнад пута³³, а у задрузи, испод пута, остала су друга два брата Станко и Васиљко. Ђоргови синови Ћира и Мијалко развргли су задругу око 1870. г. и млађи брат Мијалко је подигао кућу око 200 м јужније од очеве, такође у шљиварима.

*Распоповска кућа из 1865. г. у Дивљани,
тзв. „Тозина кућа“ (фот. 2015. г. Д. Ранђеловић)*

Тако су се Распоповци још за време Турака поделили на четири дома. По српском попису из 1885. г. било их је укупно 38 чланова, располагали су са 113 хектара земље и воденицом са два камена.³⁴ Домаћини ова четири

³² Ж. Јоцић, *Четири турска документа*, 101.

³³ То је данашња „Тозина кућа“ у поседу Драгана Живковића. Доњи део куће је од масивних камених зидова, горњи од чатме. Прозори су мали са дрвеним решеткама и капацима. С јужне стране је старовремски трем. Кућа има две просторије: велику ижу са огњиштем, и комином, без таванице, и славарску собу на источној страни, са ниском таваницом на 2м. Величина куће је 9 x 5,5м. Касније је преправљена. (в. фотографију).

³⁴ Распоповска воденица је 1885. г. пописана као ортачка унутар рода, на плацу од 6 ари, „на

дома били су: Живко Игњатовић (од кога воде Распоповци-Живковци, са презименом Живковић); Васиљко Игњатовић (Распоповци-Васиљкови, са презименом Игњатовић и Станковић); Ћира Ђорђевић (Распоповци-Шотинци, са презименом Ћирић); Јанаћко Мијалковић (Распоповци-Мијалкови, са презименом Мијалковић). Имали су једног писменог члана – Крсту Игњатовића, из Васиљкових.

Распоповци-Живковци. – Старији син Мише Распопа Игњат (око 1796-1870) имао је три сина: Живка (1819 – после 1885),³⁵ Станка (р. око 1822) и Васиљка (1825 – 1896).

Живко је био ожењен Маријом (р. 1819) и с њом је изродио кћери и три сина: Крсту (1849), Видена (1854) и Симона (1863-1914).

Најстарији Живков син Крста женио се два пута, с првом женом је имао ћерку Цану (1868) и сина Јована (1871-1950) који се није женио, а са другом Ђином³⁶ сина Јосифа (1884) који је имао ћерку Лепосаву (око 1905) удату у Мокри, преудату у Крменици.

Други Живков син Виден (р. 1854) био је ожењен Тасом (р. 1855) и с њом имао четворо деце: Михајла (1884-1968), Ђуру (1886- пре 1920), Чедомира (1903-1961)³⁷ и Роксанду (1906).

Трећи Живков син Симон био је ожењен Крсјаном (р. 1863) из Доње Коритнице и с њом имао шесторо деце: сина Светозара (1887-1976)³⁸, сина Живојина (1889)³⁹ ћерку Вукану (око 1891) удату у Ореовцу, сина Александра (1892-1975)⁴⁰, сина Стојана (1897-1930) и сина Војислава (1900-1944).⁴¹

реци Дивљанској, до Вучка Спасића, Ћире Ђорђевића и Алексе Миленковића“, у ствари у распоповским баштама преко реке, наспрам Борчинске воденице. Однела је поплава 1939. г.

³⁵ Година рођења, као и све касније, из *Пописне књиге Дивљане* из 1885. г. и *Регрутног списка Доњокоритничке општине*.

³⁶ По њој је топоним Ђинина шопа, као и извор на њему. Данас само Шопа. О каптирању извора и чесми 1954. г. види Ж. Јоцић, *Основна школа у Дивљани*.

³⁷ Чедомир Живковић се оженио Ружом из Бежишта и имао три ћерке: Јелену, Јованку и Драгицу. Око 1927. одселио у Београд, где је од раније радио, купио плац и саградио кућу код Трошарине на Вождовцу, на почетку Кумодрашког пута. Био је чувен и богат аутопревозник, познат као Чедо Врцан. Истакао се у борбама за ослобођење Београда 1944. превозећи рањенике у завојишта и градске болнице.

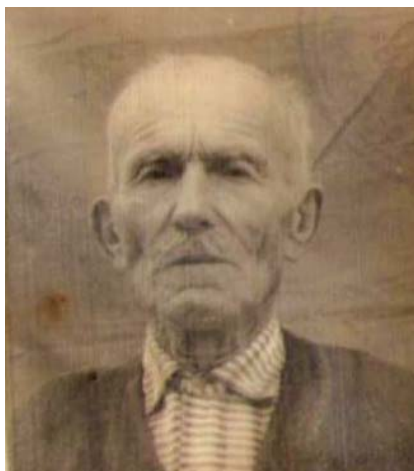
³⁸ Рањен у Првом св. рату, сакат у руку, инвалид 70% (*Регрутни списак*). Солунац. Види фотографију.

³⁹ Призетио се у Д. Коритници, у Крстинце, дугогодишњи општински одборник, председник Доњокоритничке општине 1939-1942. г.

⁴⁰ Солунски борац, оглувео од топовске буке. Сеоски зидар и мајстор. Његов је унук грађевински предузимач и мајстор Љубисав Живковић (1944.-1999.). чији је нестанак неразјашњен.

⁴¹ Погинуо од енглеског бомбардовања Б. Паланке 1944 (БПЗ 7/2011), 155).

*Светозар Живковић (1887-1976)
фам. Распоповци (фот. 1967.)*

По Пописној књизи с. Дивљане из 1885. г. сви су живели у задрузи под старешинством Живка Игњатовића (касније ће по њему понети презиме Живковић), бројили су 11 чланова и располагали са 31,93 хектара земље (плац – 1,63 хек; њиве – 16,26 хек; виноград – 1,21 хек; башта – 5 ари; ливаде – 1,93 хек; шљивар – 0,25 хек; шума – 10,60 хек). Границе кућног плаца у Сувом врелу ишле су до имања Адама Крстића, Васиљка Игњатовића и „до прогона⁴² и пута“. Писмених у дому још није било.

Распоповци-Васиљкови. – Друга два Игњатова сина, а унука Мише Распопа – Станко и Васиљко чинили су издвојен задружни дом до краја XIX века. Живели су у кући деде Мише Распопа, а од 1875. г. у новој тзв. Васиљковој кући (в. фотографију).

Станко је имао ћерке и два сина: Ранђела (1845) и Стојана (1855). Ранђел се оженио Цаном (р. 1845) и имали су петоро деце: ћерку Стану (1871), близанце Крсту (1873-1917)⁴³ и Крстину (р. 1873), ћерку Љубицу (1880) и сина Панчу (1883) који је умро млад. Крста је имао сина Љубомира Игњатовића (1898-1923) који се оженио Лепосавом (1896-1942), званом „Царица“, из Мокре⁴⁴, с којом је имао две ћерке: Ружу, удату у Д. Коритници

⁴² Прогон = уска стаза, врвина, за кретање људи и стоке, не и запреге. Реч је о прогону којим се силазило од пута до реке и Борчинске воденице. Касније постао пут, сада асфалтирана улица.

⁴³ Крста Игњатовић је као војник заробљен и интерниран у Бугарску 1915. г. и тамо умро 1917. г (у *Резрутном списку* пише: „умро у ропству 1917. г.“). Уписан на сеоској спомен-плочи жртвама рата. Био је писмен, први од потомака чувеног поп Мише Распопа (в. Ж. Јоцић, *Основна школа у Дивљани*, 302).

⁴⁴ О пореклу надимка „цар“ ове мокранске породице пише Љ. Ћирић: предак Живко био је

и Стевку(†1939). После трагичне смрти мужа Љубе⁴⁵, Лепосава је остала у дому са децом и са другим мужем Бранком Стојановићем (1891-1967) из рода Данчуловци у Д. Коритници, који се призетио и постао цењени сеоски занатлија колар и качар, Лепосава је имала ћерке Брану (1925-1945) и Наду (1929-2001). Нада је преко троје деце одржала дом до данас.

Други Станков син Стојан био је ожењен Дацом (р. 1851) и имали су троје деце: сина Милана (1877-1904), сина Тодора (1882-1960) и ћерку Сару (1884) удату у Д. Коритници. Тодор је био ожењен Гмитром (р. 1877) из сеоског рода Кулеђије и имали су сина Добросава (1906-1969) и ћерке Радмилу (1908), Крстину (1910) и Јордану (1912).

Игњатов син Васиљко Игњатовић (1825-1896), брат Станков, био је ожењен Цветом (р. 1825), деца им се нису одржала. Старешина задруге био је најпре старији Станко, а после његове ране смрти млађи брат Васиљко, те су сви у задрузи, па и Станкова деца, понели заједнички назив *Васиљкови*. Задруга је престала да постоји после Васиљкове смрти и поделе имовине између Станкове деце Ранђела и Стојана („деоба је извршена по наређењу Пореског одељења од 2.12.1900. г.“)⁴⁶ Тада је млађи Стојан подигао посебну кућу на свом делу плаца у Сувом врелу.

У време пописа 1885. г. задруга Васиљка Игњатовића има 14 чланова (Васиљко са женом и 12 Станкових потомака) и располаже ортачком воденицом и са 27,02 хектара земље (плац – 0,56 хек; њиве – 11,00 хек; виноград – 0,95 хек; башта – 15 ари; ливаде – 3,17 хек; шљивари – 0,50 хек; шума – 10,59 хек). Плац са кућом и амбаром био је у Сувом врелу, испод пута, до имања Живка Игњатовића, „пута и ваде“.⁴⁷ У дому је био само један писмен – Крста Игњатовић, син Ранђелов.

мокрански „општински послужитељ, који је имао обичај да при уручивању позива говори: „Ја сам ти цар, ја сам ти господар“...“ (*Ономастика белопаланачког краја*, САНУ, Ономатолошки прилози XIII, Београд, 1997, 313). 45

⁴⁵ Љуба је настрадао нехатно 1923. г. од своје пушке, на њиви Подсело у Дивљани, оставивши жену и двоје деце. По *Регрутном списку* из 1919. г. Љуба је р. 1898. г. а његова жена Лепосава 1896. г.

⁴⁶ *Пописна књига Дивљане* из 1885., која је новелирана до 1905. г. Братанци Ранђел и Стојан подигли су стрицу Васиљку надгробни споменик („Васиљховат спомен подижу Ранђел и Стојан, 1896“).

⁴⁷ Ова вада постоји и данас и преко ње се напаја, директно са Врела, Борчинска воденица која меље и данас (Ж. Јоцић, *Четири турска документа*, 124).

*Васиљкова кућа из 1875. г.
фам. Распоповци (фот. 1972.)*

Распоповци-Шотинци. – Млађи син Мише Распопа Ђорго (око 1798 – око 1870)⁴⁸ имао је троје деце: сина Ћиру (1819 – после 1885), сина Мијалка (око 1823 – 1884)⁴⁹ и ћерку Н.Н. (р. око 1826) удату у род Грнчаревци у Д. Коритници (чијег сина Петра ће усинити ујак Ћира). Ћира и Мијалко су живели у задрузи до 1870. г. када им је умро отац Ђорго, а Ћира усинио сестрића Петра. Ћира је био сеоски кмет 1878-1880. г.

Ћира Ђорговић је био ожењен Спасом (р. 1815) и имали су више деце, али се ни једно није одржало. Због тога је договорено да се Петар, једно од деце Ђоргове ћерке удате у Д. Коритници, доведе у дедин и ујаков дом

⁴⁸ Име Ђорго (од Ђорђе) је било често у белопаланачком крају до ослобођења од Турака, а онда су га чиновници и црква „осавременили“ и превели у Ђорђе (в. Ђорго из Вргудинца из 1847. г. (Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 72) и фамилија Ђорговци у Мокри (М. Костић, *Коритница*, 263). Тако је син овог распоповског Ђорга из Дивљане Ћира потписан у писму кнезу Милану 1878. г. као „Ћира Ђоргов, кмет из Дивљане“ (Ж. Јоцић, *Дивљански архимандрит Агатангел (1820-1891) духовни бођа белопаланачког краја*, БП зборник 3 (2007), 131), а у *Пописној књизи* из 1885. г. као „Ћира Ђорђевић“.

⁴⁹ Мијалко Ђорговић је уписан у тапији од 12.3.1882. г. као старешина дома, али не и у пописној књизи од 11.2.1885. г., јер је у међувремену умро.

у Дивљани и да га ујак Ћира усини. Тако је мали Петар око 1870. г. усињен од ујака Ћире и по њему понео презиме Ћирић и наследио његово имање, а задржао очеву славу св. Џорџа (Ђорђе, Ђурђић – 16. новембар). Како је Петар носио надимак Шота то су његови потомци понели назив Шотинци.

Петар Ћирић-Шота (1861 –1940), је био ожењен две године млађом Цаном (1863) и с њом имао осморо деце: ћерку Лену (1881-1952) удату у сеоски род Вртопчањи⁵⁰, сина Јеленка (1883-1962), сина Видена/Давида (1886-1949)⁵¹, ћерку Кану (око 1890) удату у Мокри, сина Ђуру (1892-1912) који је погинуо у Првом балканском рату⁵², сина Александра (1894-1975), сина Војислава (1900-1986) и ћерку Станкију (1901).

По пописној књизи Дивљане из 1885. г. дом Ћире Ђорђевића има шест чланова (Ћира, жена Спаса, син Петар, снаха Цана, унука Лена и унук Јеленко) и располаже са 32,98 хектара земље (плац – 7 ари; њиве – 19,97 хек; виноград – 1,25 хек; башта – 8 ари; ливаде – 4,93 хек; шума – 6,68 хек). Дом није имао шљиваре, па ни око куће која је била западно од црквишта св. Тројице, у тзв. Шљиварима. Тек када су Шотинци око 1910. г. преселили на супротни крај села у Чукар,⁵³ на старом кућишту и око њега засађени су шљивари, како

*Лена Ћирић (1881-1952) из Дивљане
род Шотинци (фот. 1948.)*

⁵⁰ Види фотографију

⁵¹ Виден Ћирић, звани „Оца“, војску служио грешком администрације, под именом Давид. Као солунац и ослободилац Темишвара био је у српском гарнизону у овом граду до његове предаје Румунији по Версајском миру. При евакуацији града подофицир Давид је потерао једна лепа банатска запрежна кола у Дивљану. На Дунаву код Смедерева укrcана су у лађу пуну војске и ствари. У том наиђе један капетан са сандуцима реквирираног стилског намештаја, па како у лађи није било места нареди да се у Дунав баце Давидова кола а унесе његов намештај. Кад је лађа била на средини реке нареди Давид својим војницима да баце сандуке са намештајем у Дунав, наводно због преоптерећености лађе. Касније се око овога направи велика бука. Позову Давида на рапорт те он на бесно капетаново питање: „Давиде, где је мој намештај?“, мирно одговори: „Господине капетане, Ваш намештај је тамо где су и Давидова кола.“ Кад је 1933. г. основана Земљорадничка задруга у Дивљани, њен први председник Управног одбора био је Давид Ћирић. Његови су унуци Часлав, комерцијалиста у Нишу, и Јелисавета, наставница у Ћуприји.

⁵² Регрутован 1912. г. и као војник упућен на бојиште против Турака у Првом балканском рату, и погинуо као момак од 20 година (*Регрутни списак*), уписан на сеоској спомен-плочи жртвама рата. Види Д. Здравковић, *Бесмртници округа пиротског*, 150.

⁵³ Око 1960. г. популарно назван Чукарица, по београдској, тако и данас.

је и данас. Писмених у дому није било. Каснијим пресељењем на Чукар и изградњом кућа формирана је Шотинска мала.

Петар Ћирић Шота је као старешина дома саградио 1900. г. своју, тзв. Шотинску воденицу.⁵⁴ Имала је један камен и била је 30-ак м северније од Распоповске воденице. Однела је поплава 1948. г.

Распоповци-Мијалкови. – Млађи Ђоргов син Мијалко (око 1823 – 1884) напустио је породичну задругу око 1870. г., поделио имовину са братом Ћиром и основао свој дом.

Мијалко Ђорговић се оженио Стеваном (р. 1825) и с њом изродио кћери и сина Јанаћка (р. 1861).

Јанаћко Мијалковић се са 16 година оженио годину дана старијом Цветом (р. 1860) и с њом имао четворо деце: сина Манојла (1878), сина Танчу (1880), сина Пауна (1883) и ћерку Дрину (1884).

По Пописној књизи из 1885. г. дом Јанаћка Мијалковића имао је седам чланова и 20,80 хектара земље (плац – 29 ари; њиве – 13,40 хек; виноград – 0,98 хек; башта – 3 ара; ливаде – 2,77 хек; шума – 3,33 хек). Плац је био изнад борчинских кућа (данас шљивари).

Јанаћко је почео да се бави трговином и око 1896. г. прешао у Пирот. Када су послови стали, све више се задуживао, највише код трговца Живка Ћурића из Пирота. Између 1897. и 1901. г. продао је сву имовину у Дивљани, делом на лицитацији.⁵⁵ Кућни плац је купио Адам Крстић Кулеђија 1901. г. Јанаћко је банкротирао и са породицом напустио Дивљану и Пирот и отселио у Параћин.

Подофицир Давид Ћирић (1886-1949) из Дивљане, род Шотинци, балкански ратник, солунац, ослободилац Тегмичвара 1918.

⁵⁴ *Пописна књига Дивљане* из 1885. г., новелирана до 1905. г.

⁵⁵ Из тапије издате у Пироту 28.4.1901. г. Николи Јоцићу из Дивљане, читамо да је: „...за наплату приватних дугова 20.12.1900. г. изложено јавној продаји непокретно имање дужника Јанаћка Мијалковића из Дивљане, и то њива у месту *Пузин кладенац* у Дивљани“ величине 0,60 хектара и да је продата за 42,50 динара Николи Јоцићу „као највишу цену давшем“. Поменути кладенац јаке хладне воде постоји и данас у Шотинском имању између места Лука и Падеж, али се не зове Пузин већ Шотински кладенац и са њега се навађују баште. Не зна се када је живео овај распоповски Пуза, можда је брат Мише Распопа или старији предак.

Манџинци

Стари дивљански род који се може пратити од средине XVIII века. Родовска слава св. Димитрије (Гмитровдан, 8. новембар). Крајем XIX века дели се на подродове Станковци и Вртопчањи.

Родоначелник Манџа, уколико је отац, а не стрији предак, писаним изворима потврђеног Анђелка, рођен је најкасније око 1750. г. Име Манџа, као и Манча, изведено је од имена Мана, које је опет скраћено од Манојил, Манојло.⁵⁶ Да је име Мана еволуирало у Манџу још у првој половини XIX века, или раније, потврђује надгробни споменик у дивљанском гробљу из 1852. г.⁵⁷

Род је живео у породичној задрузи, у манџинској кући поред црквишта св. Тројице, где сеоска улица прелази у пут за манастир св. Димитрије (удаљен 800 м). Почев од црквишта, с обе стране пута, је и данас велико манџинско имање, на истоку према реци (са старим топонимом Забел⁵⁸), а на западу до Вртопа где се граничи с манастирском шумом.⁵⁹ Стари задружни кућни плац, као и данашњи, се наслања на црквиште са вишестолетним миросаним храстовима.

Манџа је имао више деце, али се изузев о сину Анђелку о њима ништа не зна, било што су ћерке удајом напустиле задругу, било што је остале однела епидемија чуме 1815. г.

Манџин син Анђелко (око 1775-1846) имао је троје деце: сина Тошу (око 1797-1852), сина Крсту (р.око 1800) и ћерку Н.Н. (р. око 1805) удату у Братишевцу. Живели су у задрузи којом је управљао Анђелко све до њене поделе око 1840. г. када се издвојио старији син Тоша са породицом. У то време покрене старешина Дивљанског манастира Поп-Стеван са сељанима обнову црквице св. Тројице на црквишту поред манџинске куће.⁶⁰ Дотеран је и камен, али све стане због избијања буне.⁶¹ Од изградње цркве се одустало, али је Анђелко Манџин са сином Крстом, снахом Видом и унуком Станом о

⁵⁶ О старим именима в. В. Живковић, *Торлак*, Пирот, 1994, 88.

⁵⁷ Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 89.

⁵⁸ *Пописна књига Дивљане*, 1885. г.

⁵⁹ Између пута за манастир и Вртопа откопано је (1952) античко гробље са шест костура у реду; римски новац и гвоздена стрела; гробне јаме са пепелом покојника (1972) и др. налази (Ж. Јоцић, *Епископија Ремезијанска*, у Никета из Ремезијане, Ниш, 1998, 169).

⁶⁰ У Пописној књизи Дивљане из 1885. г. црквиште је уписано овако: „Село Дивљана, Запис (богomoља) селска, до Тоше Ристића, Станка Крстића и пута. Величина 7 ари, тапије нема, порез се не плаћа.“ И данас је заједничка сеоска имовина. О покушају обнове цркве казивао Матеја Ћирић 1970. г.

⁶¹ Тзв. Нишка буна из априла 1841. г. Тада је у суседним селима Г. Коритници и Бежишту убијено 86 људи и деце, а следеће 1842. и поп Стеван. Види: Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 51, 80 (о покољу); Ж. Јоцић, *Архимандрит Агатањел*, 106-107 (о попу Стевану); Ж. Јоцић, *Четири турска документа*, 102-103, 108 (са сликом поп Стевана).

свом трошку подигао на црквишту 1845. г. заветни камени крст. Споменик је висок 110 цм, широк 50 цм, са натписом: „ІС.ХС. Соборъ Света Тр(ои)ца. Ангелко, Крста, Віда, Стана. 1845.“⁶²

Манцински заветни крст из 1845 г. у Дивљани, код Старог храста (фот. 1981. Ж. Јоцић)

Када су се Тоша и Крста поделили њихови домови су и даље носили заједнички родовски назив Манцинци. Али њихови потомци ће крајем века понети и одвојена родовска имена. Крстини су прозвани Станковци (по Крстином посињеном сестрићу Станку) – са презименом Крстић и старом манцинском славом св. Гмитар. Тошини су прозвани Вртопчањи по новоподигнутој кући у Вртопу – са презименом Тричковић по Тошином сину Тричку. У време пописа 1885. г. Манцинци су живели у два дома (станковски и вртопски) са укупно 16 чланова и располагали са 42 хектара земље.

Станковци. – Родоначелник Крста (р. око 1800) је био ожењен Видом и имали су више деце, али се одржала само ћерка Стана. Када је и девојка Стана преминула и дом остао без наследника, договорено је да десетогодишњи Станко, један од синова Крстине сестре удате у Братишевцу,⁶³ пређе у Дивљану у ујакову кућу и да га ујак усини. Тако мали Станко понесе презиме Крстић по ујаку-поочиму Крсти и наследи његово имање и славу св. Гмитар, а његови потомци име Станковци.

⁶² О споменику и црквишту в. Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 98-99.

⁶³ Име Крстине сестре и братишевачког рода у коме је удата и родила сина Стнака (1837) могло би да буде: Злата (1810-1885) удата у род Мајинци; Ћита удата у род Серавинци; или Сребрена (1808-1894) удата у исти род. О братишевачким родовима и генеалошким таблицама в. Н. Тодоровић, *Горња Лужница*, Бабушница, 2012, 237, 241.

Станко Крстић је рођен 1837. г.⁶⁴ и био је ожењен Неном (1839). Имали су петоро деце: ћерку Цану (1868), сина Тошу (1871-1943),⁶⁵ ћерку Русу (1875), сина Милана (1881-1957) и сина Саву (1883-1968).

Најстарији Станков син Тоша био је ожењен Божаном (р. 1870) из сеоског рода Игњатовци и с њом имао четворо деце: сина Грују (р. 1894),⁶⁶ сина Вукадина (1900-1971), сина Радојицу (1905-1969) и ћерку Милунику (1912) удату у Моклишту.

*Тоша Крстић (1871-1943) из Дивљане,
род Станковци (фот. 1915)*

Други Станков син Милан био је ожењен Цветом (р. 1890) из Шљивовика и с њом имао сина Љубомира (1925-2000) и ћерку Живадинку (1928-2009) удату у сеоски род Вилипарце.

Трећи Станков син Сава био је ожењен Миланом (р. 1883) из Вргудинца (по мајци из рода Вилипарци, в. тамо) и с њом имао двоје деце: Јелисавету (1910)⁶⁷ удату у Д. Коритници и сина Тихомира (1913-1977).

По Пописној књизи Дивљане из 1885. г. сви Станковци су живели у седмочланом дому и располагали са 20,34 хектара земље (плац – 1,75 хек; њиве – 13,16 хек; виноград – 1,26 хек; башта – 4 ара; ливаде – 0,93 хек; шума – 3,23 хек). Овако велики плац са кућом, амбаром и гувном био је поред црквишта св. Тројице и пута за манастир, где је данас Станковска мала. У дому још није било писмених.

⁶⁴ Година рођења, као и све наредне, из *Пописне књиге села Дивљане* из 1885. г. и *Регрутног списка општине Доњокоритничке*. Станко Крстић се као старешина дома јавља у једној тапији из марта 1882. г. што би значило да му је поочим, односно ујак Крста већ умро.

⁶⁵ Види фотографију.

⁶⁶ Груја Крстић се запослио 1919. г. у жандармерији и службовао најпре у Вршцу, затим у Панчеву где се оженио Славком и дочекао пензију. Имали су синове Душана и Н.Н. и ћерку Невенку. Одржавали су везе са родом у селу и расејању до 1990-их година.

⁶⁷ Јелисавета Крстић и Љубица Стојановић (1911) су прве девојчице из Дивљане које су уписале (1919) и завршиле основну школу (Ж. Јоцић, *Основна школа у Дивљани 1904-2006*). Трећа је Вукана Ристић (р. 1913.).

Вртопчањи. – Родоначелник Тоша (око 1797-1852) је имао ћерке и сина Тричка (око 1820-1884). По издвајању из манцинске задруге око 1840. г. Тоша се са породицом изместио западно од пута за манастир, у Вртоп, до манастирске шуме, где је подигао кућу и дворишне зграде. По овој кући названи су Вртопчањи. Тоша је био старешина дома и носио је надимак Манџа. Натпис на његовом споменику у манцинској парцели сеоског гробља гласи: „ИС.ХС. Ника. Манджа Тоша. 1852“.⁶⁸

Тричко Тошић⁶⁹ је био ожењен Ђуном (1819-1891)⁷⁰ и с њом имао ћерку Агну (р. 1853), друга деца се нису одржала. Али је зато Агна одржала цео вртопски род. Деветнаестогодишњу Агну су удали за Стојана (р. 1851) из Ресника, који се призетио и 1872. г. прешао у Дивљану, у дом и на имање Тричково. После смрти таста Тричка 1884. г. Стојан је постао старешина дома и стару манцинску славу св. Димитрије, коју су до тада Вртопчањи славили, заменио својом славом св. Никола (19. децембар). Као старешина дома и вртопске имовине уписан је у службеној пописној књизи 1885. г. као Стојан Тричковић.⁷¹

Агна Триčkова и Стојан имали су деветоро деце; сина Димитрија (1873-1933), ћерку Николицу (1875), сина Милана (1877-1963)⁷², ћерку Софију (1880), сина Стевана (1882-1913) који је погинуо у Другом балканском рату⁷³, ћерку Милеву (1884), сина Драгутина (1885-1937), сина Петра (1892-пре 1923) и сина Живојина (1893-1972).

---

⁶⁸ Дивљанско сеоско гробље у Тишиловцу је још у XVIII веку подељено на пет великих родовских целина. Сви чланови рода сахрањују се искључиво на родовској парцели. Од севера према југу родовске парцеле су: I *Борчинска* (Борчинци, Игњатовци, Спасинци), II *Распоповска* (Распоповци, Шотинци), III раније *Вундуковска* (до 1850), касније новодосељених родова који су преузели њихову имовину (Кулеђије, Пенчини, Соколови, Вилипарци), IV раније *Ајвинска* (до 1815), касније *Богдановска* (Јоџинци, Тошинци, Богдановци, Китанови), и на крајњем југу V *Манџинска* (Станковци, Вртопчањи). У Пописној књизи Дивљане из 1885. г. гробље је уписано овако: „Село Дивљана, Гробље код Врела, до Станка Крстића, Јанаћка Мијалковића, Живка Игњатовића и утрине. Величина 18 ари, тапије нема, порез се не плаћа“.

⁶⁹ У тапији од 15.3.1882. г. као старешина дома уписан је Тричко Тошић, али га Пописна књига из 1885. не помиње, у међувремену је умро.

⁷⁰ У пописној књизи: Ђуна, на надгробном споменику: Џурка.

⁷¹ *Пописна књига с. Дивљане* из 1885. г.; Н. Тодоровић, (*Горња Лужница*, 381) претпоставља да је Стојан из ресничког рода Литкаловци са презименом Тричковић, слава Св. Никола, и да се преселио у Дивљану 1862. г. што је погрешно, јер је тада имао 11 година.

⁷² Види фотографију. У пописној књизи погрешно уписан као Младен.

⁷³ Погинуо у Другом балканском рату 1913. г. против Бугара. Уписан на сеоској спомен-плочи жртава ратова. Види Д. Здравковић, *Бесмртници округа пиротског*, 150.

*Милан Тричковић (1877-1963) из Дивљане
род Вртопчањи (фот. 1950.)*

По Пописној књизи Дивљане из 1885. г. Вртопчањи живе у једном деветочланом дому чији је старешина Стојан Тричковић и располажу са 21,39 хектара земље (плац – 5 ари; њиве – 16,34 хек; виноград – 1,60 хек; башта 5 ари; ливаде – 2,35 хек; шума – 1,00 хек). За плац стоји да је у Вртопу, поред осталог Стојановог имања и „до земље манастирске и пута“ и да су на њему кућа и амбар. Стоји и службена белешка да Стојан „има имања у општини стрижевачкој среза лужничког“, односно очевину у селу Реснику који је тада припадао стрижевачкој општини као и суседна села Братишевац, Бежиште и Шљивовик. По овом попису Вртопчањи још немају писмене чланове.

Измештање из Вртопа отпочело је 1904. г. изградњом прве куће поред друма и Врела, у којој је била сеоска школа до 1910. г., а затим и других родовских кућа око „школе“, те је настала Вртопска мала.⁷⁴ Стојан Тричковић је био сеоски кмет 1909. г.⁷⁵, а умро је пре 1924. г.⁷⁶

Ајвинци

Стари дивљански род који је изумро пре равно два столећа, у епидемији чуме 1815. г.

О роду се не зна ништа и једини траг о њему оставио је (1950) М. Костић у лапидарном запису: „Ајвинци, изумрли род у селу Дивљани.“⁷⁷ И као што је о роду глуво предање, тако о њему нема трагова ни у топонимији.

⁷⁴ Ж. Јоцић, *Основна школа у Дивљани*, 308-311.

⁷⁵ Службени акт о продаји земље од 24.9.1909. г., оверен од кмета Дивљане.

⁷⁶ Не помиње га *Регрутни списак* под 2.3.1924. г.

⁷⁷ М. Костић, *Коритница*, 254, 280. Ајвинце помиње и казивач Матеја Ћирић. (1888-1972).

Разлог томе могло би да буде давно и брзо засељавање ајвинских баштина 1816. г. од новодосељеног рода Богдановци,⁷⁸ који је имао брз и динамичан раст, те је потро све атрибуте претходног рода. Већ 1885. г. Богдановци су имали 4 дома са 52 члана и 81 хектаром земље (делом ајвинске, делом докупљене).

Ако су Богдановци заселили ајвинске баштине, онда би о старим Ајвинцима могло да се унесе још мало светла, преко два топонима и једне воденице која је била недалеко од ајвинске куће у Селишту.

По службеном попису имовине Дивљанског манастира из 1936. г.,⁷⁹ две манастирске парцеле уз сеоски приватни посед, изнад и испод пута за село Дивљану су пописане као: „Нерезина, њива од 1,00 хектара, до села“ и „Каскал(ова) нерезина, виноград од 2,00 хектара“. А по предању Парапаскова нерезина се зове манастирска њива коју од винограда у Каскаловој нерезини дели само поменути пут за Дивљану.⁸⁰ Овај виноградарски комплекс земље, на шта упућује и назив *нерезина*⁸¹, граничи се са земљом дивљанских староседелачких родова Манцинци, Борчинци, Распоповци и Ајвинци (чију су земљу у Робовом долу преузели Богдановци). Дакле, ова Нерезина је могла да буде ајвинска до 1815. г. када је део преузео манастир, а део новодосељени Богдановци. Ко су, пак Каскал и Парапаско (пара Паско) и да ли су из ајвинског рода, остаје непознато.

Извесније је да је легендарна дивљанска воденица у Батине ливаде⁸² била Ајвинска воденица, јер топоним и воденичиште држе Богдановци (Тошићи). По сеоској легенди, после неког сукоба хајдука и Турака нашла се поред воденице једна залутала мазга натоварена благом. Видевши шта је у бисагама воденичар их баца брзо у воденични јаз, а мазгу отера. У том стигне потера, па пошто не нађе благо, убије воденичара, а воденицу запали и поруши. Новодосељени Богдановци (1816) нису обнављали воденицу, те је цео догађај могао да се деси 1815. г. или раније.

---

⁷⁸ О збирном родовском имену Богдановци и из њега проистеклих родова Јоџинци, Тошинци, Богдановци, Китанови в. у Ж. Јоџић, *Четири турска документа*, 116.

⁷⁹ *Главни инвентар манастира Дивљанског св. великомуч. Димитрија*, Дивљана, 1936. Чува се у манастиру.

⁸⁰ *Казивање Милисаве Тричковића* (1914-1998) из Дивљане („Звано место *Парапаскова нерезина* је троугао који граде три пута: Дивљана-манастир, Дивљана-Мокра изнад Белог брда, и манастир-Игриште низ Робов дол. Одмах је изнад Китанове њиве у Робовом долу. Ту је у турско време била ајдучка раскрсница“).

⁸¹ Данас се ово место не зове ни Нерезина, ни Каскалова нерезина, ни Парапаскова нерезина, већ просто Манастирско, а пресеца га пут манастир-село Дивљана. Манастир га је издао у закуп, те је 2015. г. на површини од 12 хектара подигнута модерна плантажа трешања.

⁸² Сеоски топоним Батине ливаде, поред Коритничке реке, бележи и *Пописна књига Дивљане* из 1885. г. Не знамо да ли је назив Ајвински или Богдановски.

Вундуковци

Стари дивљански род изумро етапно у епидемијама куге 1815. г. („стара чума“) и 1838. г. („велика чума“).⁸³

До епидемије 1815. г., која је десетковала Дивљану, у селу су била два вундуковска дома. Један је био поред пута за манастир и њега је угасила чума 1815. г, а његове упражњене баштине заселио је досељеник из Црвене Јабукe Шпира Кулеђија од кога воде родови: Кулеђије, Пенчини и Соколови.⁸⁴ Други вундуковски дом је био у Селишту, одакле се 1816. г. изместио у центар села, у Дрење, исто поред пута за манастир, али је пострадао у новој епидемији чуме 1838. г.⁸⁵ од које се није опоравио, те су његове дуго година празне баштине населили око 1860. г. новодосељени родови Вилипарци и Гавриловићи.

Род је носио име по Вундуку, надимку једног од предака из XVIII века. Назив је изведен из персијско-турских речи: фундук, фундуклија (вундук, вундуклија у локалном изговору) са значењем: дукат, дукатлија.⁸⁶

У дивљанском атару је сачувано неколико топонима који се односе на изумрли вундуковски род. Сви су на бившем земљишту овог рода које је касније ушло узурпацијом у турски чивлик, донацијом у манастирски комплекс или у имовину родова који су преузели вундуковску земљу. Тако службена пописна књига из 1885. г.⁸⁷ познаје топониме: Вундуковска нерезина, Јовкин сад и Миљћин кладенац,⁸⁸ а сеоско предање Вундуковско лозје⁸⁹ које је јула 1879. г. исказано као „виноград од 25 мотика у атару села Дивљана“,⁹⁰ а фебруара 1885. г. „виноград у дивљанској Ћитици од 1,44

⁸³ М. Костић, *Коритница*, 254, 283 („Вундуковци изумрли род у селу Дивљани“).

⁸⁴ Ж. Јоцић, *Четири турска документа из Дивљане*, 106-113.

⁸⁵ По проучавању М. Костића (1950) од тзв. „велике чуме“ 1838. г. изумро је косовски досељенички род Пуринци у суседној Д. Коритници (*Коритница*, 258) и многи други у Ланишту, Црнчу и Долу, затим поп Василије из рода Опанчаровци у Љубатовици и др. (*Белопаланачка котлина*, 38 и рукопис дисертације, 79).

⁸⁶ По А. Шкаљићу персијска реч фундук значи лешник, а персијско-турска фундуклија – врсту старог турског дуката који по ободу има кружиће сличне лешницима (*Турцизми у српско-хрватском језику*, Сарајево, 1985, 286). Дивљанском родовском надимку Вундук у свему одговара новији белопаланачки надимак Вранга, настао од франга – француски златни новац, златни франак, дукат, наполеон.

⁸⁷ *Пописна књига с. Дивљане* од 11.2.1885. г.

⁸⁸ Вундуковска нерезина се данас зове Средња равна шума. Јовћин сад, назван тако по Јовки (Јовану) Вундуку, носи данас исто име (Љ. Ћирић, *Ономастика*, 111), као и Миљћин (хипокористик од Милан) кладенац поред Јовћин сада, који је М. Костић непотребно „осавременио“ у Милин извор (*Коритница*, 264). Кладенац је и данас вилипарски, а Јовћин сад, на коме је маркантно Витково миро, поседовали су до 1900. г. Гавриловићи, а од тада Јоцинци (*тапија* Николе Јоцића бр. 12794 од 18.9.1900. г.) и Борчинци источније од мира.

⁸⁹ *Казивање Матеје Ћирића* (1888-1972) из Дивљане, сеоски кмет 1925/26 г.

⁹⁰ *Српске новине*, Београд, бр. 180 од 17.8.1879. г. (оглас о јавној продаји дела турског чивлика у Дивљани, ради намирења дуга манастиру).

хектара.⁹¹ Овај велики вундуковски виноград био је до 1879. г. у склопу турског чивлика, а од те године до 1946. г. у поседу Дивљанског манастира. Када је парцела експропријисана 1946. г. дата је у посед пољопривредном добру које је држава формирала на одузетој манастирској земљи.⁹²

Вундуковци су били сеоске занатлије лоначри. Око 1820. г. умањени дом Јовке Вундука имао је мало чланова, али се наредних деценија увећавао, а после епидемије 1838. г. поново се проредио и око 1850. г. сасвим угасио. Подигли су молитвени камени крст за заштиту дома, поред пута за манастир, на месту Стари дом. Новодошли род Вилипарци, који је преузео вундуковску имовину, водио је бригу о споменику, али се он крајем 1960-их година поломио и урушио.⁹³ Тиме је нестао и последњи материјални траг о овом роду, јер у сеоском гробљу нису сачувани њихови споменици.

Вилипарци

Дивљански досељенички род из Црвене Јабуке. Најпре су се доселили у лужнички Проваљеник где је трајно остао најмлађи брат, а друга два брата са породицама прелазе око 1860. г. у Дивљану, где су заселили упразњене вундуковске баштине. Родовска слава св. Аранђел (21. новембар).⁹⁴

Родоначелник Вилип, по коме род носи име, је рођен око 1780. г. Имао је три сина: Петра (р. око 1805), Цветка (1809-1893)⁹⁵ и Анту (р. око 1820). Петар и Цветко доселе у Дивљану, а Анта остане у Проваљенику.⁹⁶

По доласку у Дивљану и преузимању највећег дела вундуковског имања, јер је део већ био припојен турском чивлику, а део је купио чивлички

---

⁹¹ *Пописна књига Дивљане* из 1885. г.

⁹² М. Костић, *Коритница*, 231-232; Ж. Јоцић, *Дивљански манастир као здравствени центар*, БП зборник 8-9 (2012/2013), 94. Око 1973. г. после замене парцела са Добром, ово земљиште је прешло у посед Борисава Тричковића који је на њему подигао стамбене и друге објекте.

⁹³ По казивању Живорада Миленковића (р. 1950) споменик је био до оградe браће Петра и Ђуре Ђирића, где је била и стара, првобитна, вилипарска кућа (Стари дом). Када се споменик поломио, непроучен, делови су измештени приликом чишћења њиве.

⁹⁴ О вилипарском досељавању М. Костић (*Коритница*, 265) бележи да је то било „пре 80 година“, односно 1870. г., док наша проучавања све померају у 1860. г. Костић је знатно непоузданији код Богданаваца, за које каже да су доселили „пре 100 година“, односно 1850. г., а утврђено је да су доселили 1816. г. (када је „Јоца имао 10-ак година, а Тоша се још није родио“), види Ж. Јоцић, *Четири турска документа*, 116.

⁹⁵ Година рођења из *Пописне књиге Дивљане* из 1885. г., а година смрти са надгробног споменика.

⁹⁶ Проучавајући проваљеничке Вилипарце Н. Тодоровић (*Горња Лужница*, 364) је утврдио да је Анта имао сина Пеју (1850-1890), а овај Вељка (1869-1919). Међутим, аутор у недостатку грађе изводи погрешан закључак да су поред Пеје Антини синови и Петар и Миленко који су отишли у Дивљану. А, у ствари, Петар је не син већ старији брат Антин, а Миленко је син Петров. Н. Тодоровић, такође, саопштава да су Вилипарци дошли у Проваљеник „из Заплања“ и да славе св. Николу, што се не слаже са Костићевим и нашим проучавањем дивљанских Вилипараца, те се доводи у сумњу предање да су из истог рода?

насељеник Милоје (в. Гавриловићи), Вилипарци су одмах подигли кућу до долине и пута за манастир, у месту Стари дом.⁹⁷ Живели су у задрузи до пред ослобођење од Турака 1877. г. када су се Петрова и Цветкова деца поделила у два дома. У кући у Старом дому остали су Петрови, а у новосаграђену кућу преко долине, до пута, прешли су Цветкови. Два вилипарска дома: Миленка Петровића и Панајота Цветковића бележи и српски попис из 1885. г. са укупно 13 чланова и 31 хектаром земље. Тада су настала два родовска огранка: Вилипарци-Петровићи и Вилипарци-Цветковићи, како је и данас.

Вилипарци-Петровићи. – Петар је имао два сина: Миленка (1831-око 1900)⁹⁸ и Адама (р. око 1835). Обојица су носили презиме Петровић, као и њихови потомци и живели су у задрузи.

Миленко Петровић је био старешина дома, ожењен Неном (1831-1913) с којом је имао троје деце: ћерку Ђурђу (р. 1859) удату у сеоски род Пенчини,⁹⁹ сина Ранђела (1869-1936) и сина Косту (1877-1914) који је погинуо 1914. г. против Аустроугара у Првом св. рату.¹⁰⁰

Ранђел Петровић је први у роду завршио основну школу и био је сеоски одборник, општински одборник и члан општинског суда доњокоритничког.¹⁰¹ Био је ожењен Младеном (1869-1924)¹⁰² и имали су троје деце која су понела различита презимена¹⁰³: Груја Миленковић (1892-1970)¹⁰⁴, Владимир Петровић (1894-1963) и сестра Босиљка (око 1896) удата у Г. Коритници у Чекрћинце. Други Миленков син Коста био је ожењен Тодорком (1875-1934) и с њом имао два сина: Радомира Миленковића (1894-1914) који је погинуо исте 1914. г. као и отац против Аустроугара у Првом св. рату,¹⁰⁵ и Вулета Петровића (1895-1924). Вуле је био ожењен Лепосавом

⁹⁷ Место где је била прва кућа, изнад Борчинске воденице.

⁹⁸ Година рођења, као и наредне, из *Пописне књиге* из 1885. г.

⁹⁹ О Ђурђи в. у Ж. Јоцић, *Четири турска документа*, 109.

¹⁰⁰ Д. Здравковић, *Бесмртници округа Пиротског 1912-1920*, Ниш, 1924, 150.

¹⁰¹ Ж. Јоцић, *Основна школа у Дивљани*, 294-295, 304.

¹⁰² Младена је била виспрена, разборита жена. Остала је узречица: „Шта каже Младена?“ Наиме супруг Ранђел као члан општинског суда говорио је Младени о чему треба да се суди, а она је, као добар познавалац људи и сеоских ствари, износила своје мишљење. Испоставило се готово увек да се њено претходно мишљење подудара са одлуком суда. Сазнавши за ово суд је, кад год се колебао при доношењу одлуке, питао Ранђела више у шали: „А шта каже Младена?“

¹⁰³ И Ранђелови синови Груја и Владимир су својој деци давали различита презимена: Петровић, Миленковић.

¹⁰⁴ Груја Миленковић је завршио основну школу, био сеоски магационер и сеоски и општински одборник. Као војник и ратник био артиљерац тобџија – нишанџија, учесник балканских и Првог светског рата (Церска битка). Солунац. Упамћен по рушењу швапског митраљеског гнезда у звонику једне цркве код Шапца. Види фотографију.

¹⁰⁵ Д. Здравковић, *Бесмртници*, 150; момак Радомир је уписан поред оца и на сеоској спомен плочи жртвама рата, али погрешно као Радивоје.

из Г. Коритнице, нису имали деце.¹⁰⁶

Миленков брат Адам призетио се у Мокри и имао је сина Андона (1868-1915)¹⁰⁷ који се после ране очеве смрти вратио у Дивљану и остао у дому стрица Миленка. Имао је ћерку Дрину (р. око 1896) удату у род Ђуринци у Ореовцу.

Груја Миленковић (1892-1970) из Дивљане, род Вилипарци, тобџија – нишанџија из Церске битке (обележен стрелицом, фот. 1914.)

По пописној књизи Дивљане из 1885. г. дом Миленка Петровића имао је 5 чланова (Миленко са женом, два сина и синовцем) и располагао је са 12,18 хектара земље (плац – 1,18 хек; њиве – 7,47 хек; виноград – 1,88 хек; башта 2 ара; ливаде – 1,68 хек; шуме и шљивар нема). Плац с кућом био је у тзв. Старом дому (назив је каснији, по измештању) „до реке, Панајота Цветковића, Тоше Маринковића и Алексе Миленковића“, али је премером из 1902. г. смањен на 74 ара. Измештање поред друма за Белу Паланку, преко реке, извршено је око 1910. г. Дом је имао једног писменог члана – Ранђела Петровића.

¹⁰⁶ Лепосава је из рода Бошковци. Када је Вуле умро млад, преузела је његово имање, преудала се за Јову Ракића из Шљивовика и увела га у посед $\frac{1}{2}$ Миленковог имања, које је Јова распродао дивљанцима.

¹⁰⁷ У *Пописној књизи* из 1885. г. уписан као „Анта, синовац Миленков“, а на надгробном споменику као Андон, како је и крштен.

Вилипарци-Цветковићи. – Цветко је имао четворо деце: сина Панајота (1844-1909), ћерку Н. Н. (р. око 1850) удату у Вргудинцу (где ће родити Никодију кога ће усинити ујак Ига),¹⁰⁸ сина Игу (1855-1921)¹⁰⁹ и ћерку Николицу (р. 1862). Цветко је живео 84 године и дуго је био старешина дома, а од 1882. г. старешинство над домом је преузео син Панајот.¹¹⁰

Панајот Цветковић је био ожењен Милојком (1844-1918) и са њом је имао ћерку Савету (1870) удату у Д. Коритници, сина Јанаћка (1873-1944), ћерку Добрију (1882-1957) удату у сеоски род Вртопчањи, и ћерку Милеву (1886) удату у Доксинце у Д. Коритници, чијег ће сина Живојина посинити ујак Јанаћко у Дивљани.

Јанаћко Цветковић је завршио основну школу и био сеоски одборник, општински одборник и члан школског одбора.¹¹¹ Оженио се Кошутом (1876-1939), деце нису имали. Да би се одржао дом договорено је да син најмлађе Јанаћкове сестре Милеве Живојин буде усвојен од ујака Јанаћка и преузме дом и имовину. Тако је 17-огодишњи Жива прешао 1928. г. у Дивљану. Живојин Ћирић (1911-1941) се оженио Роксандом (1908-1975) из дивљанског рода Богдановци и с њом добио четири сина којима су дали различита презимена: Лазар Ћирић (1930-2011), Градимир Цветковић (1932-1986), Александар Панајотовић (1935-2005) и Јован (1937-1939). Живојин је погинуо у Нишу, од Немаца, 1941. г.¹¹²

Млађи Цветков син Ига је имао троје деце (Стојанче, Таса, Микаил) која су рано преминула (1884). С тога је усинио сестрића Никодију из Вргудинца, који се родио после очеве смрти, те је као дечак доведен у дедин и ујаков дом у Дивљану и у њему провео цео живот.¹¹³ Задржао је очево презиме Јовановић, али је својој деци дао презиме Цветковић по поочиму-ујаку.

Никодија Јовановић (1890-1956) је био ожењен Косовком (1889-1933) ћерком Јаћимовом из сеоског рода Игњатовци. Имали су троје деце: Милована Цветковића (1912-1982), Радојицу Цветковића (1920-1977)¹¹⁴ и ћерку Злату (1923) удату у Бежишту.

¹⁰⁸ Ова Цветкова ћерка је имала четворо деце: Николицу (1875) удату у Ристиће у Дивљани, Андреју (око 1880) који се призетио у Мокри, Милану (1883) удату у Станковце у Дивљани, и Никодију (1890) посињеног од ујака у Дивљани. Када јој је умро муж 1890. вратила се са четворо деце у Дивљану, у очев дом.

¹⁰⁹ Уписан као Игњат у *Пописној књизи из 1885. г.*, а сестра Николица као Николија.

¹¹⁰ Као старешина дома уписан је у тапијама из 1882. г.

¹¹¹ Ж. Јоцић, *Основна школа у Дивљани*, 302, 337.

¹¹² Подаци о усињењу унети у *Регрутни списак општине Доњокоритничке* поред имена регрута Живојина. Син Лазар је подигао заједнички споменик деди и оцу са записом: „Овде лежи Јанаћко Цветковић †14.2.1944. г. и посинак Живојин Ћирић, пог. 1941. г. у Нишу.“

¹¹³ Поочиму Иги Цветковићу подигао надгробни споменик 1931. г. као „сестрић Никодија“.

¹¹⁴ Одселио са породицом у Београд око 1950. г.

По Пописној књизи села Дивљане из 1885. г. дом Панајота Цветковића броји 8 чланова и располаже са 18,59 хектара земље (плац – 0,50 хек; њиве – 11,15 хек; виноград – 0,40 хек; башта – 2 ара; ливаде – 1,46 хек; шума – 5,06 хек). Плац са кућом је „до Миленка Петровића, реке и пута“, где је и данас, изнад Борчинске воденице. У дому је један писмени члан – Јанаћко Цветковић.

Гавриловићи

Досељенички род који је живео у Дивљани од 1860. до 1905. г.

Родоначелник је момак Милоје, син Гаврилов, из пиротског села Јаловик Извор,¹¹⁵ који је око 1860. г. дошао као слуга (чивличанин) на турски чивлик на Игришту код Дивљане. После пар година купи кућу у селу, ожени се, остави посао на чивлику и трајно пресели у Дивљану.¹¹⁶

Милоје Гавриловић (1839 - око 1890) је купио у Дивљани вундуковски плац са кућом поред пута за манастир и део њиховог имања. Оженио се Великом (1839 – око 1890) и са њом имао четворо деце: Николу (1865), Милана (1875), Јована (1878) и ћерку Јеку (1883)¹¹⁷. Милоје се поред земљорадње бавио и лончарским занатом (грнчарија) и вероватно је користио лончарски точак и алат који је заостао од Вундуковаца, који су по предању били сеоски лончари. Код Вундуковаца или Гавриловића учио је лончарски занат и Крста Шпирин из дивљанског рода Кулеђије, о чему је сачувана турска потврда о плаћеној еснафској такси од 5 гроша 1865. г.¹¹⁸

По Пописној књизи Дивљане из 1885. г. дом Милоја Гавриловића бројао је 6 чланова и располагао са 5,13 хектара земље (плац – 25 ари; њиве – 3,56 хек; башта – 2 ара; ливада – 11 ари; шума – 1,19 хек). Плац са кућом у Дрењу граничио се „до имања Николе Јоцића, пута и утрине селске“, кроз коју пролази пут за манастир.¹¹⁹

¹¹⁵ Јаловик Извор је за све време турске окупације и по ослобођењу од Турака припадао Пиротском кадилуку, односно округу. Од 21.9.1945. г. ово село са још 11 села пиротског Буцака (Алдина Река, Балта Бериловац, Вргово, Иново, Јања, Кална, Равно Бучје, Стањинци, Ћуштица, Црни Врх и Шестигабар) је издвојено из пиротског и припојено књажевачком срезу, како је и данас (И. Гинић, *Административно-територијалне промене у Н. Р. Србији од 1834-1954. г.* Београд, 1955, 140).

¹¹⁶ *Казивање Матеје Ћирића* (1888-1972) из Дивљане.

¹¹⁷ *Пописна књига Дивљане* из 1885. г.

¹¹⁸ Ж. Јоцић, *Четири турска документа из Дивљане*, 110-113, са фотокопијом потврде и преводом на српски језик.

¹¹⁹ Ова „утрина селска“ је онај широки празан простор између јоцинских и борчинских кућа, око пута за манастир. У пописној књизи из 1885. г. пописан је овако: „Село Дивљана, Запис (богомолја) селска, до Милоја Гавриловића, Стојана Тричковића и пута, 38 ари, тапије нема, порез се не плаћа.“ Не зна се да је ту био запис попут оног код црквишта св. Тројице. На овој утрини стајала је, скрајнута, мала пастирска циганска кућа од 1926. до 1977. г., а на средини утрине од 1972. г. стоји јавна чесма прикључена на сеоски водовод.

Када су око 1890. г. умрли родитељи и најстарији син, а у дому остала малолетна деца, суд је формирао имовинску *масу* (заоставштину) и одредио староца до пунолетства деце.¹²⁰ Око 1900. г. у дому су живели само Милан и сестра Јека. Од 1898. г. Милан је почео да распродаје имовину, а када се Јека удала, продао је 1905. г. и кућни плац и отселио у Смедеревску Паланку.¹²¹

Ристићи

Досељенички дивљански род, пореклом из Равног Бучја под Старом планином.¹²² Родовска слава св. Јован (20. јануар).

Родоначелник Тоша (1845-1908), син Ристин, дошао је око 1865. г. најпре на турски чивлик на Игришту код Дивљане, где је, као чивлички момак, радио и живео са осталим чивличанима. Око 1870. г. пређе за манастирског слугу у Дивљански манастир, код старешине Агатангела. И остане на том послу до краја живота, три и по деценије. У манастиру је стекао и елементарну писменост, као и његов син Јован.¹²³

Тоша Ристић се оженио Гркињом (1845 – око 1900)¹²⁴ и с њом изродио троје деце: сина Јована (1875-1942) и ћерке Недељу (1877-1935) удату за Јованчу Китановића у Дивљани и Софију (р. 1884) удату у Савинце у Д. Коритници.¹²⁵ Породица је живела у манастирском конаку до 1883. г. када је прешла у своју новоподигнуту кућу у селу Дивљани, на плацу од 13 ари поред црквишта св. Тројице, купљеном од рода Станковци. Из Уверења о купопродаји овереног од доњокоритничког општинског суда 11.11.1882. г. читамо да је „Станко Крстић тежак из Дивљане продао Тоши Ристићу тежаку из Дивљане њиву за плац кућевни у месту званом „Под крст“ које се граничи од истока до Денчу Златановића из Дивљане – тринајест хвати, од запада до селску заветину – дванајест хвати... за 11 дуката цесарских.“¹²⁶ Ова кућа, покривена ћерамидом, стоји и данас.

Јован Ристић је био ожењен Николицом (1875-1928) из Вргудинца¹²⁷ и са њом имао шесторо деце: Чедомира (†1909), Љубицу (†1912), Драгињу удату у Теловцу у Мијалковиће, Васку удату у Д. Коритници у Ћириће, Вукану (1913-1989) и Милисавку (р. 1922.) удату у Д. Коритници у Џајинце.

¹²⁰ Место око плаца се и данас зове Масинско.

¹²¹ *Казивање Матеје Ћирића* (1888-1872) и *Пописна књига*.

¹²² За Равно Бучје в. претходну напомену о Јаловик Извору.

¹²³ Ж. Јоцић, *Манастирске школе*, 133.

¹²⁴ Лично име Гркиња уписано у *Пописној књизи* из 1885. г. По мајчином имену добио је надимак њен син Јован, звани Јованча Грк.

¹²⁵ Подаци из Пописне књиге из 1885. г. и са надгробних споменика.

¹²⁶ Уверење о купопродаји плаца између Станка Крстића и Тоше Ристића од 11.11.1882. г. из породичне документације Тошиног потомка Небојше Живковића (р. 1963.) из Пожаревца.

¹²⁷ Види одредницу Вилипарци-Цветковићи.

Вукана Ристић је одржала дом и род у селу. Удала се за Радована Живковића (1912-1997) из Д. Коритнице, род Савинци, који се призетио и прешао у Дивљану. Задржао је славу Ристићевог дома св. Јован, а своје презиме је пренео на све своје потомке.

Вукана и Радован Живковић су изродили: ћерку Живадинку (1934) удату у сеоски род Борчинци, и синове Новицу (1937-2015), Велимира (1938) и Милосава (1944). Вукана је трећа девојчица из Дивљане (после Савете и Љубице) која је завршила основну школу и била писмена.

По Пописној књизи Дивљане из 1885. г. дом Тоше Ристића броји 5 чланова и располаже са само 20 ари земље, од тога: плац са кућом од 13 ари „до Денче Златановића, Станка Крстића, записа и пута“ и њива од 7 ари испод манастирске ваде купљена од Адама Крстића Кулеђије. Ово с тога што је Тоша живео од плате у манастиру, где је радила и супруга Гркиња, а касније и одрасла деца (Јован и после очеве смрти, до почетка балканских ратова 1912. г.). Тоша је наставио да купује имање у селу те је 1887. г. купио од Адама Крстића и преосталих 7 ари њиве испод манастирске ваде¹²⁸, затим њиву од 20 ари на Игришту 1896. г. за 50 дин. на јавној лицитацији¹²⁹ и велику њиву, од 0,5 хектара у Турском браништу, 1905. г. од Стевана Китановића, за чијег сина је била удата Тошина ћерка Недеља. Касније је земљу куповао Јованча Ристић, а после 1933. г. и зет Радован. Јован Ристић је био сеоски кмет 1927-1931. г.¹³⁰ Потомци данас носе презиме Живковић и родовско име Ристићи.

Денчини

Досељенички дивљански род из белопаланачког села Космовац. Родовска слава св. Никола (19. децембар).

Око 1880. г. доселио је из Космовца у Дивљану Денча (р. 1835), син Златанов, са супругом и десетогодишњим сином Спасом,¹³¹ да би преузели посао сеоских пастира. Били су сиромашни, земље нису имали, те су купили плац од рода Станковци, од 7 ари, на коме су подигли кућу, поред пута за манастир, до кућног плаца Тоше Ристића. Жена Денчина је убрзо умрла, те су отац и син живели сами, чувајући сеоске свиње.¹³²

По Пописној књизи Дивљане из 1885. г. дом Денче Златановића

¹²⁸ Уговор о купопродаји од 12.2.1887. г. између Адама Крстића и Тоше Ристића. Из породичне докум.

¹²⁹ Тапија из 1897. г. породична докум.

¹³⁰ *Књига прихода и расхода села Дивљане 1923-1931. г.*

¹³¹ У пописној књизи 1885. г. уписан је под именом Спасоје, које је тада било неуобичајено у паланачком крају (зато и нема презимена Спасојевић и родовског имена Спасојевци, већ само Спасић и Спасинци).

¹³² *Казивање Матеје Ђурића* (1888-1972) из Дивљане.

броји два члана: „Денча, удовац, од 50 г. и син Спасоје од 15 г“, од земље поседују само плац са кућом „до Стојана Тричковића, Станка Крстића, Тоше Ристића и пута“. После пописа купили су од Станковаца њиву и ливаду у месту Лука и браник Чука који се наслања на поменуту њиву.¹³³ Спаса Златановић се оженио и око 1900. г. преселио у Д. Коритницу где је подигао кућу на улазу у село, испод друма. Имао је три сина: Витана, Љубу и Петра, сви са презименом Златановић. Од њих су три куће овог рода у Д. Коритници.¹³⁴ Имање у дивљанском атару (осим плаца) држе и данас.

Црновунске породице

Пописна књига Дивљане из 1885. г. и новије до 1930. г., не бележе чланове ни једне црновунске (грчке, каракачанске) породице као сталне становнике села. Јер они то и нису били. Али су деценијама били привремени житељи Дивљане у зимским и пролећним месецима, тачније од Гмитровдана (8. нов.) до Ђурђевдана (6. мај). Другу половину године Црновунци су проводили у импровизованом бачијарском селу у Ракошу на Сувој планини (1390 м) где су обављали примарну номадску делатност. С тога су и сматрани ракошким становницима.

Црновунци се нису бавили пољопривредом и нису поседовали земљу, а за многобројну стоку су закупљивали пространа пасишта у Ракошу и Коњском. О селу Ракошу и 14 ракошких црновунских породица са 3000 оваца и 180 коња, писали смо на другом месту, као и о њиховом спуштању у зимовнике у низијска села.¹³⁵ Суву планину су напустили, па тиме и зимска станишта у коритничким селима 1930. г.¹³⁶

У Дивљани су била два зимовника црновунских породица: један у Дивљанском манастиру а други у распоповској Симоновој кући у селу.

У манастирским конацима се смештала једна или две породице, а њихова стока у торовима на манастирској земљи у Белом брду и Вртопу. Сено и другу сточну храну куповали су од калуђера.¹³⁷ Једну велику црновунску задругу затекли су у манастирском конаку 19.4.1908. г. пиротски професори и фотографисали је.¹³⁸ У манастиру су се ови инородни сточари и крштавали, венчавали и сахрањивали. Тако су 1892. г. два „ракошка

¹³³ *Казивање Милисава Тричковића* (1914-1998) из Дивљане.

¹³⁴ М. Костић их не помиње у Д. Коритници (*Коритница*, 266), осим да их је исказао кроз Чућинце који су такође из Космовца и имају исту славу, али друго презиме.

¹³⁵ Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 282-287, 315-316.

¹³⁶ М. Костић, *Коритница*, 226. По Костићу једна група Црновунаца је отишла са Суве планине (Ракоша) још 1922. г.

¹³⁷ *Сећање Милисава Митровића* (1893-1975) из Дивљане, главног манастирског мајстора између 1931-1940. г.

¹³⁸ К. Костић, *Извештај Пиротске гимназије*, Београд, 1909, 37.

Грка“ покопана северно од цркве, изнад пута за село Дивљану, где су им подигнути надгробни споменици.¹³⁹ Ракошки Црновунци су стари балкански народ грчко-цинцарског порекла, из околине епирске Јањине.¹⁴⁰ Били су јако побожни православни хришћани и велики приложници Дивљанског манастира.¹⁴¹

У селу, у распоповској кући Симона Живковића (1863-1914) је годинама становала по једна црновунска породица. Сам Симон са породицом је живео у кући у Сувом врелу, а Црновунцима је издавао издвојену кућу са помоћним зградама и торовима за стоку у Селишту, између Врела и гробља.¹⁴² После Симона кућу у Сувом врелу наставио је да користи његов син Светозар-Тоза са супругом Јевом. Како нису имали деце и ову кућу су почели да издају преко зиме Црновунцима. У њој је 1918. г. становала породица Тодора Ђорђевића и њему се у тој кући родио 31. августа син Апостол „по националности Грк“.¹⁴³ У кући у Селишту је живела породица Ђорђевић Димитрија и Марије, а када им се новембра 1920. г. родио у Ракошу син, однели су га у Дивљански манастир где га је крстио јеромонах Варнава. Дете је добило српско име Божидар (грч. облик је Теодор) а кума је била њихова станодавка Јева Живковић из Дивљане.¹⁴⁴

¹³⁹ Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 286. М. Митровић каже да је око споменика било „грчко гробље“, иначе, ван порте.

¹⁴⁰ Ф. Каниц, *Србија II*, Београд, 1991, 220.

¹⁴¹ *Казивање М. Митровића*. Нажалост, не зна се ништа ближе о врсти и висини тих поклона. А неспорно је изразит грчко-цинцарски печат у материјалној и духовној обнови Дивљанског манастира у XIX веку, после паљења и харања пред Чегарску битку 1809. г. Тешко је, пак, разлучити колики је удео у томе грчких владика у Пироту, колики Грка Агатангела манастирског старешине од 1862-1891. г., колики грчко-цинцарских трговачких породица из Паланке и Пирота, а колики, најзад, црновунских (грчко-цинцарских) породица на Ракошу. Примери су следећи: 1) када су око 1824. г. урађене четири престоне иконе (50 x 65 cm) за нови иконостас, све четири рад цариградских мајстора, са грчким и словенским натписима, на икони св. Димитрија у доњем левом углу на белој подлози исписан је ктиторски грчки натпис: „Деисеј ту дѹлу... Панагиоті Јѡанну.“ (Молитва/поклон слуге [Христовог?] Панагиотиса Јована); 2) у манастирској библиотеци поред богослужбених књига на словенском језику има и пет књига на грчком штампаних у првој половини и средином XIX века, са записима на грчком (Ж. Јоцић, *Библиотеке Дивљанског манастира*, ПЗ бр. 27-28, 2002); 3) Грк Агатангел је као манастирски старешина подигао нов манастирски конак 1873. г., започео изградњу нове манастирске цркве 1874. г., са почетним капиталом од разних доначатора, и подигао манастирску звонару 1882. г. (Ж. Јоцић, *Дивљански архимандрит Агатангел*, 116, 119, 121); 4) у мају 1873. г. поклонио је манастиру икону-поменик белопаланачки трговац Димитрије Ђорђевић, познатији као Цинцар Мита (*Исто*, 116).

¹⁴² *Сећање Петра Тошића* (1894-1974) из Дивљане. Види фот. појате.

¹⁴³ Апостол је после 20 година регрутован као српски држављанин и уведен у *Регрутни списак општине Доњокоритничке*, где под 1.1.1938. г. пише: „Регрут Ђорђевић (Тодора) Апостол, рођен 21.8.1918. г. у Дивљани, Грк. Регистровани је овом суду и одбору познат, а не знају место садањег станавања. Да се расписом трага.“ Дописано: „Оглашен за војног бегунца у „Службеним новинама“ бр. 24 од 2.2.1939. г.“.

¹⁴⁴ *Књига рођених парохије мокранске за 1920-1925. г.* која је вођена у Дивљанском манастиру;

*Црновунска породица Јање Тодоровића на Ракошу 1889. г.
(цртеж Ф. Каница, 1889)*

У сеоском гробљу су сахрањена, издвојено, „западно од Спасинске парцеле“ два Грка.¹⁴⁵ Иначе, у Дивљани су искључиви називи за Црновунце били: Грк и Гркиња. По сећању старијих људи сви ракошки Грци су знали српски језик и на њему су разговарали са мештанима, а међусобно искључиво на матерњем језику. Дружили су се са мештанима али „нису ишли на оро и славе“. Девојке Гркиње су излазиле са нашим девојкама, али се нису удавале за мештане. Посебно су лепе биле сестре Анђелија и Крсјана, које су као и друге неудате и удате Гркиње имале истетовиране мале крстиће на челу, између обрва. Тетовирале су се овако: иглом избоцају кожу у облику крстића, који утрљају прахом испечене орахове јатке и он остаје до краја живота. То се свиђало сеоским девојкама, те је њих неколико урадило тетоважу, међу њима и Мира Игњатовић (р. 1892), касније удата Дамњановић у Космовцу, и њена млађа сестра Даница, удата Ђурђевић, која је остала у дому.¹⁴⁶

в. Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 286.

¹⁴⁵ Сећање Петра Тошића (1894-1974) из Дивљане.

¹⁴⁶ Исто сећање. Поменуца Мира је казала 6 лирских песама (види: Ж. Јоцић, *Ђул девојче*, 171).

Грци су носили „сукнена одела слична румунским“, а на глави плетене капе, старији и фесове. Кад им се накупе рубље, постелина и одећа натоваре их на коње и носе на Врело на прање. А „чувају много овце, коње и зла псета“. Преко лета сељацима вршу жито коњима, а узети ујам делом мељу у сеоским воденицама, а делом продају.¹⁴⁷

*Распоповска појата у Селишту
(фот. 1972, Ж. Јоцић)*

Осим Каницовог податка да је 1889. г. старешина ракошких 14 црновунских породица Јања Тодоровић са женом Деспом имао ћерку Ламбру,¹⁴⁸ до данас није писано о црновунској деци рођеној у Ракошу или у зимовницима по коритничким селима. Напред смо поменули девојке Анђелију и Крсјану са зимовника у Дивљани и дечаке Апостола и Божицара рођених у Дивљани. Дајемо податке за још четири дечака рођена у Ракошу између 1907. и 1911. г. По пунолетству, у 20-ој години, сви су уведени у *Регрутни списак* општине Доњокоритничке, на следећи начин:

- „7.3.1927. г.: Регрут Ђорђевић (Ђорђа) Димитрије, рођен септембра 1907. г. у Ракошу, вере источно-православне (Грк); од оца Ђорђа (43 г.) и мајке Анастасије. Примедба општинске

¹⁴⁷ Сећање Ђуре Ђурића (1890-1980) из Дивљане. Оженио се Савком из Ореовца 1910. г, а каже: „пре тога сам се мало лагао с Гркињом Крсјаном“.

¹⁴⁸ Ф. Каниц, *Србија II*, 224.

власти: Црновунац-овчар, отумарао незнано куд. Не налази се на територији овдашњег одбора“.

- „18.3.1928. г.: Регрут Димитријевић (Јање) Василије, р. 1908. г. у Ракошу, овчар, матерњи језик грчки, вера источно-православна (Грк). Црновунац овчар, отумарао незнано куд.“
- „18.3.1928. г.: Регрут Михајловић (Михајла) Димитрије, р. 1908. г. у Ракошу (остало исто као за претходног – Ж. Ј.)
- „15.3.1930. г.: Регрут Ђорђевић (Димитрија) Никола, р. 1911. г. у Ракошу, православни Грк, матерњи језик грчки. Примедба општинске власти: Грк-Црновунац, непознат.“¹⁴⁹

На основу ових службених констатација општинског одбора и општинског суда у Д. Коритници које су чинили кметови и одборници села Доње и Горње Коритнице, Дивљане и Ореовца, на чијој територији је било и црновунско станиште – село у Ракошу, несумњиво је да су Црновунци напустили Ракош и села у којима су зимовали, још пре 1927. г. и „отумарали незнано куда“, а не 1930. г. како је изнето у литератури.¹⁵⁰

Циганске породице

До почетка XX века у Дивљани није било циганских (ромских) домова. Није их било ни у осталим коритничким селима, осим у Д. Коритници и Реснику, где су се населили још за време Турака. Тако се у Д. Коритници настанио ковач Рамча Бишковић, а у Реснику Рашници (Илићи) из рода Реџеповци као сеоски пастири, бирови и свирачи.¹⁵¹ Средином XX века циганских домова, поред напред поменутих, било је и у осталим селима. Сви су досељени из пиротских села, сви су покрштени и сви славе св. Василија (14. јануар, Нова Година по старом календару). Тако су: у Мокри – Чорбановци (Касамовићи), 3 куће, сеоски ковачи и свирачи, доселио 1900. г. Сулејман Касамовић из пиротског Гњилана; у Дивљани – Алићи, 1 кућа, сеоски пастири, доселили из пиротског Крупца; у Ореовцу – Машићи, 1 кућа, сеоски пастири, доселили из пиротског Доброг Дола; у

¹⁴⁹ Овај Никола је старији брат Божидача који је новембра 1920. г. рођен у Ракошу-Дивљани, а крштен у Дивљанском манастиру док му је породица зимовала у дивљанском Селишту (види напред).

¹⁵⁰ По М. Костићу старопланински Црновунци престали су да користе зимовник у црноклишком атару под Белавом 1912. г. (*Ђурђево Поље, антропогеографска проматрања*, Гласник СГД, св. 32, бр. 1, Београд, 1952), а ракошки Црновунци су отселили 1930. г. после једне крваве туче на Сувој планини између старопланинских и сувопланинских Црновунаца због крађе коња (*Коритница*, 226, 252).

¹⁵¹ М. Костић, *Коритница*, 226, 269, где је уместо Бишковић уписано Бошковић. Око 1950. г. Бишковићи у Д. Коритници имају 1 кућу, а Илићи у Реснику 3 куће и издвојено гробље у Циганском делу.

Г. Коритници – Јовановићи, 1 кућа, сеоски пастири, доселили из пиротског Костура,¹⁵² у Бежишту - Ђорђевићи, 2 куће, доселили из пиротске Раснице.¹⁵³ Дакле, Цигани су насељавали коритничка села или као мајстори ковачи, или као сеоски пастири (свињари, говедари), а временом су постајали и сеоски бирови и свирачи (гајде, хармоника, плех музика). Земљорадњом и сточарством се нису бавили.

Муратовићи. – Први цигански дом у Дивљани, доселио око 1900. г. пошто су сеоски пастири Денчини отселили у Д. Коритницу.

По сећању Ђуре Ћирића, први Циганин који је живео у Дивљани био је Муја, муслиман, са женом и две ћерке. Кућа им је била испод друма, до Тошића, преко пута касније задруге. Сељани наговоре Мују да се покрсти у манастиру те тако добије име Марко Муратовић, а ћерке Василика и Даринка. Ћерке су већ биле одрасле и лепе, те, вели Ђура, „почеле су да се шале са момцима“. Убрзо је Марко дошао до неких пара и почео да ради као матрапаз-трговац стоком. На месту Чукар, где су се касније изместили Шотинци, купио је плац и направио шупе и оборе за стоку и постао домаћин. Касније је запао у дугове, све продао и отселио се.¹⁵⁴

Марко је 1905. г. купио и једну њиву од 19 ари у дивљанском атару.¹⁵⁵ О томе читамо: „За наплату кривичних трошкова, дана 15.9.1905. г. изложено је јавној продаји непокретно имање Марка Муратовића циганина из Дивљане, и то њива у месту званом „Стрва страна“, атара села Дивљане, која се граничи од истока до пута (друма паланачког – Ж. Ј.) – 75 м, од запада до воденичке ваде манастира Дивљанског – 74 м; од севера до браника Мане Игњатовића – 26 м; од југа до браника Николе Јоцића – 26 м“, и продато је за 20 динара Николи Јоцићу из Дивљане.¹⁵⁶ Непознато је о каквој кривици М. Муратовића је реч и да ли је отселио исте или наредних година.

Алићи. – Следећа циганска (ромска) породица која се населила у Дивљани били су Алићи, покрштени Цигани, досељени 1926. г. из пиротског Крупца.¹⁵⁷ Родовска слава св. Василије (14. јануар, Нова година). Доселио је

¹⁵² Код М. Костића „из Костура (Грчка)“?

¹⁵³ М. Костић, *Коритница*, 259, 264-272.

¹⁵⁴ *Сећање Ђуре Ћирића* (1890-1980) из Дивљане; завршио основну школу у Мокри, учесник балканских и Првог св. рата. Одликован. Угледни домаћин. О пореклу в. Ж. Јоцић, *Четири турска документа*, 126.

¹⁵⁵ По *Пописној књизи Дивљане*, бр. 22/27, 63, 72, род Шотинци је имао један браник од 68 ари у месту „Стрва страна“ чијих је 49 ари било изнад друма за Паланку, а 19 ари испод друма. Браник је касније разоран и продао га је 1904. г. Петар Ћирић-Шота Јовану Живковићу из Беле Паланке, а овај 1905. године препродао „Марку Муратовићу циганину из Дивљане“. Исте године све је продато на лицитацији Николи Јоцићу (19 ари испод друма) и Адаму Крстићу Кулеђији из Дивљане (49 ари изнад друма).

¹⁵⁶ *Тапија* Николе Јоцића из Дивљане, издата у Пироту 13.6.1906. г.

¹⁵⁷ Ромски род Алића у Крупцу постоји и данас (в. Д. Златковић, *Микротопонимија десне обале Нишаве*, ПЗ бр. 31 (2006), 171).

Александар Алић, оженио се Рајном из Беле Паланке и заједно преузели посао сеоских пастира.

Ради трајног смештаја Цигана пастира село је о свом трошку подигло и опремило за становање једну малу сеоску кућу (кућицу), касније названу Циганска кућа. Зграда је подигнута и покривена 1925. г., а столарија уграђена и зидови окречени 1926. г. О томе у сеоској *Књизи прихода и расхода* читамо:

„1925. г.: За цреп за сеоску кућу, 1125 комада – 443 динара; за ексери, шарке и даске за сеоску кућу – 171,50 динара по признаницама од 22.5.1925. г.“.

„1926. г.: За креч за сеоску кућицу дато Јовану Ћирићу – 12 динара; 1. новембра за пола кило јексери – 3,50 динара; 11. новембра за 1 вутер – 20 динара; 18. новембра за 4 цана – 17 динара“.¹⁵⁸ Кућа је изграђена уз сам пут за манастир, на сеоској утрини где су истериване сеоске свиње. Била је мала 5 x 5 м, са два одељења: ижом са огњиштем и собом. Покривена црепом, окречена. Била је непрекидно настањена равно пола века.

*Циганска кућа у Дивљани (1925-1977)
(фот. 1970. г. И. Стојановић)*

¹⁵⁸ *Књига прихода и расхода села Дивљане 1923-1931. г.* Значење израза у записима: вутер – прозор, прозорско крило; цан – прозорско стакло.

Кућу су настанили тек венчани сеоски пастири Александар-Санда и Рајна Алић, рођени око 1905. г. У њој су изродили четворо деце: ћерке Петру (1927) удату у Б. Паланци и Василију – Вацу (1929) удату у Равном Долу, и синове Ратка (око 1933) и Душка (око 1935) који је завршио основну школу у селу, а касније отишао у Земун где се запослио и формирао породицу. Сви су се, породично, бавили чувањем сеоских свиња као примарним послом и за то имали утврђену плату у новцу или натури (пшеница, кукуруз, пасуљ, брашно и др.). Сачуван је запис Панте Јоцића о једном таквом оброчном плаћању: „30. јануар 1939. г. дадо на Санду за свиње 11 кила морузу.“¹⁵⁹ Санда је био и сеоски свирач-гајдар, до краја живота. Редовно је свирао на славама и празницима, а у почетку и на неким сиромашнијим свадбама. Санда је, а касније и синови Ратко и Душко, био и сеоски биров, за шта је такође имао утврђено годишње примање. И о томе је поменути сеоски домаћин Панта оставио запис: „Дадо на Санду 8 кила морузу за бировлк 1935. године“.¹⁶⁰ Супруга Рајна и ћерке Петра и Ваца, поред пастирских послова, ишле су у надницу код сеоских домаћина и обављале пољопривредне послове за уобичајену накнаду.

Санда је умро око 1959. г. и сахрањен у сеоском гробљу, издвојено, без споменика. Посао сеоских пастира наставили су супруга Рајна и син Ратко. Рајна је 1964. г. отишла код сестре Стане у Б. Паланку, где је ускоро умрла, а Ратко код брата Душка у Земун.

Роми музиканти на св. Тројицу у Дивљани. Гајдар Сретен Ђорђевић из Бежишта, тупанџија Владимир Бакић из Мокре (фот. 1987. г. С. Петровић)

¹⁵⁹ Запис Панте Јоцића (1896-1941) из Дивљане на амбарским даскама, где су забележена и друга давања: за пољачину, бировлук и др. између 1934-1941. г.

¹⁶⁰ Исто.

Асановићи. – После 1945. г. у селу је нарасла потреба за ковачким мајсторским услугама, те је 1950. г. преселио из Беле Паланке у Дивљану ковач Пера Асановић са супругом Станом (рођеном сестром Рајне Алић из Дивљане) и сином Властом. Сместили су се у старој празној кући Пенче Стојановића изнад задруге, монтирали вигањ и отпочели занатски ковачки посао. У селу су живели и радили до 1956. г. где је мали Власта завршио и основну школу, а данас је познати паланачки мајстор.

Јовановићи. – После Алића сеоски пастири у Дивљани од 1964-1968. г. били су Љуба и Верка Јовановић, ромска породица, са синовима Властимиром и Драгољубом, ђацима основне школе.

Алићи II. – Ваца, ћерка Санде и Рајне Алић, рођена и одрасла у Дивљани, а удата за Драгомира Алића из Равног Дола, доселила је 1968. г. са мужем и двоје деце (Лоза и Синиша) и преузели су посао сеоских пастира. У Дивљани су остали до 1974. г. и ту изродили још три девојчице. Драгомир је био и сеоски биров. Умро је у Дивљани и сахрањен у сеоском гробљу, издвојено, поред таста Санде, без споменика. Ваца и деца су убрзо напустили посао и село.

Утићи. – Последња сеоска ромска породица били су Александар и Словенка Утић из Сињца, са малом ћеркицом, а посао сеоских пастира обављали су 1974/75 г. У селу су им се родиле још две ћерке близнакиње.

Од 1976. г. у Дивљани нема ромских породица и сеоских пастира. Празна циганска кућа порушена је следеће 1977. године.

ИЛУСТРАЦИЈЕ

Војници из Дивљане и околине 1933. г.

*Девојке из Дивљане 1941. г, с лева Слободанка Миленковић (р. 1921),
Љубинка Јоцић (1922), Дарка Вучковић (1920)*

Породица Петра Ћирића (1885-1971) из Дивљане, род Борчинци (Фот. 1939. г.)

Весело у Дивљани 1974. г. (испраћај у војску)

*Кућа Буре Игњатовића из Дивљане, са „ћошком“, саграђена око 1910. г.
(фот. 1972, Ж. Јоцић)*

*Кућа Витомира П. Јоцића из Дивљане, из 1936. г. („ћошка“ је затворена 1977.)
(Фот. 2009, М. Пауновић)*

Амбар и кош Панте Јоцића из Дивљане, из 1926. г. (фот. 2009.)

Откривање споменика жртвама ратова 1912-1918, 1941-1945, на Дивљанском врелу 1968. г. (фот. Видојко Јоцић)

Дивљански манастир под Сувом планином, лево део села Дивљане, доле језеро на Игришту (фот. 2014, Д. Крстић)

ПРИЛОЗИ

1.

**Табела домова, кућних старешина и чланова дома
у Дивљани 1820. године (Реконструкција)¹⁶¹**

Дом	Старешина дома	Чланови дома у односу на старешину дома	Структура			Произишли родови
			м	ж		
1	Пеша Борча	Пеша (око 1770-1845) супруга Н.Н. син Игњат (око 1795) снаха Н.Н. унук Ђорђе (1819) син Спаса (1799) ћерка Н.Н. син Јован (око 1805) ћерка Н.Н. син Ћира (око 1810) син Ранча (око 1815)	1 1 1 1 1 1 1	 1 1 1 1		Борчинци Игњатовци Спасинци
			7	4	11	
2	Миша Распоп	Миша (око 1760-1830) супруга Н.Н. син Игњат (око 1796) снаха Н.Н. унука Н.Н. унук Живко (1819) син Ђорго (око 1798) снаха Н.Н. унук Ћира (1819) унука Н.Н.	1 1 1 1 1 5	 1 1 1 1 1		Распоповци Шотинци
			5	5	10	

¹⁶¹ Реконструкција је извршена на основу следећих извора: Пописна књига Дивљане од 11.2.1885. г.; турске потврде и тапије од 1846-1874. г.; Заветни и надгробни споменици од 1786-1852. г.; родовска предања забележена 1968-1972. г.

Напомена: Исказани број житеља (50) је минималан и свакако је био знатно већи, јер нема података о родитељима и бочним сродницима старешина домова, тако да је по дому могло да буде 3-4 члана више, односно у селу око 70 житеља. Напомињемо да је Дивљану 1815. г. покосила „чума“.

3	Анђелко Манџа	Анђелко (око 1775-1846) супруга Н.Н. син Тоша (око 1797-1852) снаха Н.Н. унук Тричко (око 1820-1884) син Крста (око 1800) снаха Вида унука Стана (око 1820-1845) ћерка (Злата?), око 1810	1 1 1 1	1 1 1 1		Манџинци Станковци Вртопчањи
			4	5	6	
4	Јовка Вундук	Јовка (око 1765- супруга Н.Н. син Н.Н снаха Н.Н. унука Н.Н. (око 1815-1850) унук Н.Н. (око 1820-1840)	1 1 1	1 1 1		Вундуковци (изумрли око 1850)
			3	3	6	
5	Маринко и Богдан	Маринко (око 1780-1825) супруга Н.Н. син Јоца (1805-1884) ћерка Н.Н. син Тоша (1819-1904) брат Богдан (око 1790) снаха Н.Н. братучед Китан (око 1815) братаница Н.Н. братучед Миленко (око 1820)	1 1 1 1 1 1	1 1 1 1		Богдановци Јоџинци Тошинци Китанови
			6	4	10	
6	Шпира Кулеђија	Шпира (око 1790- супруга Н.Н. син Крста (1818) ћерка Пека (1819)	1 1	1 1		Кулеђије Пенџини Соколови
			2	2	4	
		ε	27	23	50	

2.

**Табела родова, домова, кућних старешина
и чланова дома у Дивљани 1885. године¹⁶²**

Род	Дом	Старешина дома	Чланови		
			м	ж	ε
Борчинци	1	Ћирић Митар (1837)	9	18	27
Игњатовци	2	Игњатовић Ђорђе (1819)	5	2	7
“	3	Игњатовић Мана (1833)	8	6	14
Спасинци	4	Спасић Вучко (1835)	8	4	12
“	5	Спасић Ранђел (1844)	3	2	5
“	6	Спасић Станко (1837)	4	2	6
Распоповци	7	Игњатовић Живко (1819)	7	4	11
“	8	Игњатовић Васиљко (1825)	7	7	14
“	9	Мијалковић Јанаћко (1861)	4	3	7
Шотинци	10	Ђорђевић Ћира (1819)	3	3	6
Станковци	11	Крстић Станко (1837)	4	3	7
Вртопчањи	12	Тричковић Стојан (1851)	4	5	9
Јоцинци	13	Јоцић Никола (1850)	16	14	30
Тошинци	14	Маринковић Тоша (1819)	4	3	7
Богдановци	15	Миленковић Алекса (1850)	4	4	8
Китанови	16	Китановић Стеван (1840)	3	4	7
Кулеђије	17	Крстић Адам (1839)	3	3	6
Пенчини	18	Стојановић Пенча (1860)	1	2	3
Соколови	19	Стојановић Јеленко (1854)	2	2	4
Вилипарци	20	Петровић Миленко (1831)	4	1	5
“	21	Цветковић Панајот (1844)	4	4	8
Гавриловићи	22	Гавриловић Милоје (1839)	4	2	6
Ристићи	23	Ристић Тоша (1845)	2	3	5
Денчини	24	Златановић Денча (1835)	2	-	2
		ε	115	101	216

¹⁶² Службени подаци из *Пописне књиге с. Дивљане* од 11.2.1885. г.

**Табела родова, домова, кућних старешина
и чланова дома у Дивљани 1956. године¹⁶³**

Род	Дом	Старешина дома	Чланови		
			м	ж	ε
Борчинци	1	Тирић С. Радован (1903)	2	2	4
“	2	Тирић С. Светислав (1909)	5	2	7
“	3	Тирић Ј. Момир (1909)	4	4	8
“	4	Тирић Ј. Светислав (1913)	2	4	6
“	5	Тирић С. Милован (1912)	2	2	4
“	6	Тирић Матеја (1888)	4	2	6
“	7	Митровић Милисав (1893)	1	1	2
“	8	Митровић Ђорђе (1897)	1	3	4
“	9	Тирић Петар (1885)	5	2	7
Игњатовци	10	Игњатовић Милорад (1918)	4	2	6
“	11	Игњатовић Чедомир (1903)	2	2	4
“	12	Игњатовић Радисав (1900)	1	2	3
“	13	Игњатовић Стојимен (1921)	1	1	2
“	14	Пешић Витомир (1898)	3	4	7
“	15	Манић Петар (1899)	3	2	5
“	16	Ђурђевић Виден (1900)	1	1	2
Спасинци	17	Спасић Радојица (1903)	2	3	5
“	18	Спасић Драгољуб (1912)	3	3	6
“	19	Вучковић Миладин (1914)	2	4	6
“	20	Вучковић Виден (1907)	3	5	8
“	21	Вучковић Љубомир (1903)	2	2	4
Распоповци	22	Живковић Светозар (1887)	2	4	6
“	23	Стојановић Бранко (1891)	4	3	7
“	24	Станковић Тодор (1882)	4	2	6
“	25	Живковић Михајло (1884)	2	5	7
“	26	Живковић Александар (1892)	3	3	6
“	27	Живковић Убавка (1896)	2	2	4
Шотинци	28	Тирић Александар (1894)	4	2	6
“	29	Тирић Ратомир (1913)	2	2	4
“	30	Тирић Војислав (1900)	1	2	3
“	31	Тирић Јован (1921)	1	2	3
“	32	Тирић Чедомир (1906)	1	1	2
“	33	Тирић Видојко (1912)	2	2	4
Станковци	34	Крстић Радојица (1905)	7	4	11
“	35	Крстић Сава (1883)	3	4	7
“	36	Крстић Милан (1881)	3	2	5

¹⁶³ Подаци из *Списка месног самодоприноса села Дивљане за 1956. г. и казивање мештана.*

Вртопчањи	37	Тричковић Бранко (1904)	6	6	12
“	38	Тричковић Светислав (1910)	1	4	5
“	39	Тричковић Јован (1913)	1	4	5
“	40	Тричковић Борисав (1921)	5	1	6
“	41	Тричковић Милисав (1914)	1	3	4
“	42	Тричковић Милан (1877)	1	-	1
Јоцинци	43	Јоцић Божидар (1905)	1	3	4
“	44	Јоцић П. Витомир (1925)	2	2	4
“	45	Јоцић Драгутин (1883)	6	6	12
“	46	Бошковић Жарко (1923)	4	1	5
“	47	Јоцић Филип (1884)	3	4	7
“	48	Јоцић Јован (1882)	6	2	8
“	49	Јоцић Душан (1905)	6	5	11
“	50	Јоцић Велимир (1913)	3	1	4
Тошинци	51	Тошић Драгутин (1884)	3	1	4
“	52	Тошић Петар (1894)	3	4	7
“	53	Тошић Вујица (1885)	6	2	8
Богдановци	54	Миленковић Павле (1884)	4	2	6
“	55	Миленковић Петар (1888)	3	3	6
Китанови	56	Китановић Бранко (1903)	2	6	8
Кулеђије	57	Крстић Љубомир (1899)	1	1	2
“	58	Крстић Владимир (1920)	3	1	4
Пенчини	59	Стојановић Душан (1886)	1	1	2
“	60	Стојановић Арсеније (1915)	2	3	5
“	61	Стојановић Радослав (1932)	2	3	5
Соколови	62	Стојановић Вукадин (1900)	3	3	6
Вилипарци	63	Миленковић Груја (1892)	5	3	8
“	64	Миленковић Милован (1913)	4	2	6
“	65	Петровић Владимир (1894)	6	6	12
“	66	Цветковић Милован (1912)	4	3	7
“	67	Ћирић Лазар (1930)	5	4	9
Ристићи	68	Живковић Радован (1912)	4	2	6
Алићи	69	Алић Александар (1905)	3	1	4
		ε	204	186	390

**Табела родова, домова, кућних старешина
и чланова дома у Дивљани 2015. године¹⁶⁴**

Род	Дом	Старешина дома	Чланови		
			М	Ж	Е
Борчинци	1	Ћирић Славиша (р. 1963)	1	1	2
“	2	Ћирић Синиша (1953)	3	1	4
“	3	Ћирић Часлав (1949)	1	2	3
“	4	Стојановић Ивица (1956)	1	3	4
“	5	Митић Звонимир (1952)	1	1	2
Игњатовци	6	Манић Станимир (1945)	1	1	2
“	7	Манић Видосав (1952)	1	1	2
Спасинци	8	Вучковић Видосав (1960)	1	1	2
“	9	Вучковић Дејан (1967)	2	3	5
Распоповци	10	Живковић Рајко (1936)	3	1	4
“	11	Живковић Драган (1958)	3	1	4
“	12	Јовановић Славољуб (1955)	1	2	3
“	13	Станковић Томислав (1937)	1	1	2
Шотинци	14	Ћирић Ружа (1946)	-	1	1
Вртопчањи	15	Тричковић Зоран (1948)	3	1	4
“	16	Гајић Бобан (1966)	3	3	6
Јоцинци	17	Јоцић М. Слободан (1944)	2	3	5
“	18	Јоцић Радмила (1924)	-	1	1
“	19	Јоцић Смиља (1935)	-	1	1
“	20	Јоцић Лозинка (1931)	-	1	1
“	21	Јоцић Снежана (1944)	-	1	1
“	22	Јоцић В. Слободан (1941)	1	-	1
Тошинци	23	Тошић Живорад (1941)	1	-	1
“	24	Тошић Љубиша (1943)	1	1	2
“	25	Тошић Будимир (1947)	2	-	2
“	26	Тошић Славољуб (1954)	1	1	2
“	27	Цветковић Драган (1951)	1	1	2
Богдановци	28	Миленковић Љубисав (1952)	2	1	3
“	29	Миленковић Србислав (1944)	1	1	2
Китанови	30	Илић Радиша (1963)	1	1	2
“	31	Матић Весна (1961)	1	3	4
Вилипарци	32	Петровић Живадинка (1929)	-	1	1
“	33	Ћирић Тијослав (1957)	2	1	3
“	34	Панајотовић Бојан (1970)	2	2	4
“	35	Панајотовић Миодраг (1959)	1	-	1
“	36	Цветковић Небојша (1954)	1	1	2
		Е	46	45	91

¹⁶⁴ На основу теренског увида 2015. г.

ЛИЧНОСТИ И ДЕЛА

Драган Крстић
Иван Цветковић
Милица Лилић

ЕВГЕНИЈЕ ПРУТКОВ - ПОЉОПРИВРЕДНА КАРТА КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

У дугој и богатој историји белопаланачке гимназије, која у 2016. години обележава седамдесет и пет година рада, смењивале су се многе генерације ученика и професора. Сви они су допринели да ова школа заузме значајно место у образовном систему Србије. Поред доприноса који су дали у развоју белопаланачке школе, многи су ученици и професори имали значајан утицај на развој науке, образовања, уметности и друштва у целини.

У ову групу професора свакако спада Евгеније Прутков. У гимназији у Белој Паланци предавао је цртање, лепо писање и руски језик у периоду од 1945. до 1951. године. Овај руски емигрант рођен је на Кавказу 1905. године.¹ Као питомац Кримског кадетског корпуса напушта Русију након Октобарске револуције 1920. године и са читавим корпусом настављује се у Белој Цркви.

У Београду је завршио Краљевску уметничку школу и упознао своју будућу животну и професионалну сапутницу, Олгу Миловановић Прутков. На југоистоку Србије дошао је 1934. када је распоређен од стране Министарства просвете на место наставника цртања у пиротској гимназији. Након окупације Пирота 1941. године од стране Бугара, прешао је на територију под немачком окупацијом. Крајем 1941. године доселио се у Белу Паланку где је у новоотвореној гимназији његова супруга Олга предавала цртање. Није радно агажован у току рата.²

У гимназији у Белој Паланци, поред држања редовне наставе, активно учествује у многим ваннаставним активностима, ради сценографије за драмску секцију и белопаланачко аматерско позориште и израђује поједина наставна средства. Поред тога активно слика. За време Другог светског рата правио је портрете грађана и тако издржаво породицу. Његова слика старе школске зграде дуго се налазила у канцеларији директора, али је временом нестала. На основу ње реплику је урадио Војислав Павловић.³

¹ Архива Гимназије у Белој Паланци, Подаци за картотеку Евгенија Пруткова, 1946.

² Исто

³ Казивање Воје Павловића.

У власништву породице су и слике са мотивима пиротског кеја.

Учествовао је на више колективних и имао две самосталне изложбе у Косовској Митровици где је радио са супругом од 1951. па до пензионисања 1971. године.⁴

У целокупном његовом раду као најзначајније дело издваја се Пољопривредна карта Краљевине Југославије. Министар просвете је бројем 16524 од 30.04.1934. године одобрио употребу ове карте у свим основним, грађанским и средњим школама Југославије. Као наставно средство користила се и после Другог светског рата.

Пољопривредна карта Краљевине Југославије, издање: Југословенске велике ложе трезвености, међународног guttemplerskog реда у Београду, 1934. године Е. Н. Прудков у размеру 1 : 500 000, јединствена је тематска карта на нашим просторима.

На карти су доминантно представљени пољопривредни симболи, али, ипак представља карту мешовитог типа на којој су приказани и индустрија, занатство, градови, верски објекти (манастири и џамије), народна ношња, вашари, шумски покривач, дивљач, железничке пруге (нормалног и узаног колосека), канали, ваздушни саобраћај, индустријске вароши, минералне воде, бање, универзитетске библиотеке, природни ресурси (со, бакар, олово, цинк, алуминијум, гвожђе, угаљ, сребро, мермер), као и план Југословенске слободне зоне у Солуну. На карти су приказани и статистички подаци, тачније, годишња производња одређених пољопривредних и индустријских производа: производња алкохолних пића (пива, вина и ракије), сточарска производња, живинарство, пчеларство, рибарство (речни, рибњачки, језерски и морски риболов), производња цемента, шећера и шљива. Приказане су и табеле са површином, бројем становника и густином насељености по бановинама као и за Краљевину у целини. У два кружна графика приказани су највећи градови по броју становника и заступљеност одређених пољопривредних култура у укупној производњи.

---

⁴ Казивање Олге Прудков.

Од статистичких података на карти су табеларно приказани:

1. Главни извозни и увозни предмети:

Број	ИЗВОЗНИ ПРЕДМЕТИ	УВОЗНИ ПРЕДМЕТИ
1.	Дрво за грађу	Памучне тканине и апарати
2.	Пшеница	Машине, инструменти
3.	Јаја	Памучна предива
4.	Сиров бакар	Израде од гвожђа
5.	Кукуруз	Вунене тканине
6.	Свиње	Коже
7.	Говеда	Угаљ
8.	Свеже месо	Електро–технички материјал
9.	Руде	Транспортна средства
10.	Свеже воће	Сиров памук
11.	Цемент	Кафа
12.	Железнички прагови	Непрерађено гвожђе
13.	Коже	Свилене тканине
14.	Кудеља	Шине и железнички материјал
15.	Живина	Нафта

На карти су приказане и трговинске везе Краљевина Југославија са иностранством. Најзначајнији трговински партнери су Аустрија, Италија, Немачка, Чехословачка, Грчка, Мађарска, Белгија, Француска, Сједињене Америчке Државе, Шпанија, Пољска, Тунис, Румунија, Алжир, Холандија, Аргентина, Египат, Индија, Бразил, Шведска и Колумбија.

2. Табеларни приказ увоза и извоза од 1924. до 1933. године

Година	ИЗВОЗ		УВОЗ		УКУПНО		РАЗЛИКА	
	Хиљада		хиљада		хиљада		хиљада	
	тона	динара	тона	динара	тона	динара	тона	динара
1924.	3.916	9,538.770	1.128	8,221.740	5.044	17,760.510	+2.788	+1,317.030
1925.	4.398	8,904.540	1.514	8,752.880	5.912	17,657.420	+2.884	+151.660
1926.	4.885	7,818.180	1.241	7,631.780	6.126	15,449.960	+3.644	+186.400
1927.	4.251	6,400.150	1.331	7,268.290	5.582	13,686.440	+2.920	- 886.140
1928.	4.527	6,444.700	1.565	7,835.326	6.092	14,280.026	+2.962	-1,390.626
1929.	5.330	7,921.708	1.672	7,594.750	7.002	15,516.458	+3.658	+326.958
1930.	4.733	6,780.054	1.514	6,960.113	6.247	13,740.167	+3.219	- 180.059
1931.	3.323	4,800.966	1.133	4,800.281	4.456	9,601.247	+2.190	+685
1932.	2.398	3,055.576	880	2,859.669	3.278	5,915.265	+1.518	+195.907
1933.	2.930	3,377.845	793	2,882.516	3.723	6,260.335	+2.137	+495.329

Године 1934, Краљевина Југославија је била подељена на девет банова и управу града Београда, тако да су статистички подаци о броју становника приказани по бановинама као и за државу у целини.

3. Табеларни приказ површине, броја становника и густине насељености

БАНОВИНЕ	ПОВРШИНА (км ²)	БРОЈ СТАНОВНИКА	ГУСТИНА НАСЕЉЕНОСТИ
ДРАВСКА	15.936	1,120.549	70.32
САВСКА	36.897	2,603.633	70.56
ВРБАСКА	20.558	1,008.190	49.09
ПРИМОРСКА	19.417	882.920	45.47
ДРИНСКА	29.273	1,694.003	57.87
ЗЕТСКА	32.322	910.350	28.17
ДУНАВСКА	27.782	2,310.220	83.16
МОРАВСКА	25.721	1,452.967	56.49
ВАРДАРСКА	39.258	1,656.348	42.19
БЕОГРАД	378	238.775	-
	247.542	13,930.918	56.28

Приказана су и два графика на кружном облику. На првом графикону су приказани највећи градови Краљевине Југославије са бројем становника а на другом удео одређених пољопривредних култура у укупној пољопривредној производњи.

4. Градови Краљевине Југославије по броју становника

	ГРАД	БРОЈ СТАНОВНИКА
1.	Београд	289.000
2.	Загреб	136.000
3.	Суботица	100.000
4.	Сарајево	78.000
5.	Скопље	68.000
6.	Љубљана	60.000
7.	Ниш	35.000
8.	Битољ	33.000
9.	Марибор	33.000
10.	Сомбор	32.000
11.	Вршац	29.000
12.	Земун	28.000
13.	Бања Лука	22.000
14.	Панчево	22.000
15.	Мостар	20.000
16.	Цетиње	9.000

На другом графикону приказан је удео одређених пољопривредних култура у укупној пољопривредној производњи. Најзаступљеније пољопривредне културе су кукуруз, пшеница, зоб, јечам, раж, пиринач, лан, памук, конопља итд.

Од природних карактеристика је приказана прегледна скала планинских система где је упоредно приказана висина планина свих планинских система: карпатског, балканског, родопског, динарског и пиндошарског планинског система као и словеначких Алпа. На карти је означен Триглав као највиши врх Југославије (2863м).

Приказана је и пловна дужина највећих река: Сава (592 км), Дунав (590 км), Тиса (164 км), Драва (151 км) и Неретва до Метковића (без означене пловне дужине).

Поред свих наведених података као доминатни представљени су претежно симболи који приказују пољопривредну производњу Краљевине Југославије. Сви пољопривредни симболи су објашњени у легенди која окружује карту: шећерна репа, лубенице, дуван, памук, лан, конопља, бели дуд, мак, хмељ, пасуљ, кромпир, паприка, кукуруз, хељда, просо, пиринач, раж, пшеница, јечам, овас, грожђе, поморанце, лимун, смокве, јабуке, крушке, шљиве, маслине и остали биљни и сточарски производи. Симбол за производњу дувана је један од најзанимљивијих. Постоје три слична симбола у зависности од квалитета: лула са три листа дувана представља најбољи квалитет, лула са два листа средњи а лула са једним листом најслабији квалитет дувана. Означени квалитет дувана се углавном поклапа и са данашњим мерилима.

Како се климатски услови нису значајно променили, пољопривредна производња Краљевине Југославије која је приказана на овој карти се углавном поклапа са данашњом пољопривредном производњом земаља које су тада чиниле Југославију.

Доминантна биљна и сточарска производња по бановинама је следећа: *Дунавска бановина*: кукуруз, пшеница, шећерна репа, бели дуд, грожђе, шљиве, паприка и свињогојство. *Моравска бановина*: кукуруз, дуван, конопља, лан, бели дуд, говедарство и свињогојство. *Вардарска бановина*: лубенице, конопља, јабуке, дуван, бели дуд, мак, пиринач, раж, памук, паприка и овчарство. *Зетска бановина*: поморанце, лимун, маслине, грожђе, дуван, бели дуд, овчарство и свињогојство. *Приморска бановина*: грожђе, маслине, дуван, просо. *Врбаска бановина*: кукуруз, шећерна репа, пшеница, лан, памук, шљиве и овчарство. *Дринска бановина*: шљиве, крушке, јабуке, пшеница, просо, кукуруз, говедарство, овчарство и свињогојство. *Савска бановина*: пшеница, јечам, грожђе, лан, конопља, кромпир, шећерна репа, свињогојство и говедарство. *Дравска бановина*: кукуруз, шећерна репа, јабуке, крушке, просо, пшеница, грожђе, свињогојство и говедарство.

На карти су приказане низије, мочваре, пешчаре, планине, као и листопадне и четинарске шуме. Шумама је богат Копаонички крај, Шарске планине, северна Зета (данашња Црна Гора), Врбаска и Дринска бановина (данашња Босна), Славонија и словеначки Алпи.

На подручју које обухвата данашњи Пиротски округ приказана су среска места: Пирот, Бела Паланка, Бабушница и Цариброд. Најзначајнији пољопривредни производи су кукуруз, пшеница, лан, просо, дуван, шећерна репа, шљиве а од сточарске производње овчарство. Приказана је и народна ношња, производња ћилима, качкаваља и занатство.

Урађен је и приказ најзначајнијих верских објекта: Раваница, Жича, Лазарица, Свети Никола, Студеница, Сопоћани, Пећка патријаршија, Високи Дечани, Грачаница као и други манастири, цркве и ђамије. Приказани су и културно-историјски споменици, утврђења и стари градови.

На карти су приказане бање: Русанда, Матарушка, Сокобања, Ковиљача, Јошаничка, Нишка, Рибарска, Врањска Бања и друге мање познате бање, као и минерални извори у Младеновцу, Аранђеловцу, Врњцима и други. Симбол за бању је корито а за минералне изворе чаша.

Иако је пољопривредна производња доминантно представљена, урађен је и приказ индустријске производње и занатства: кројачки занати, везење, кујунџијски занати, фабрике пива, дестилерије алкохола, фабрике хартије, асфалта, фабрике мануфактуре, цементаре, експлоатација дрвета, хемијске фабрике, војне фабрике, производња траписта и качкаваља, фабрике намештаја, вагона, фабрике шибица, циглане као и експлоатација соли, бакра, цинка, олова, гвожђа, угља, сребра, мермера и гипса.

На карти су приказана насељена места: главни град Краљевине Југославије, Београд, који је означен краљевском круном; главни градови бановина, инспекторати, индустријске вароши и села. Главни градови бановина означени су тамним црним словима а инспекторати су подвучени црном линијом. *Дунавска бановина* - главни град: Нови Сад, инспекторати: Велики Бечкерек, Сомбор, Крагујевац. *Моравска бановина* - главни град: Ниш, инспекторати: Зајечар. *Вардарска бановина* - главни град: Скопље, инспекторати: Призрен, Битољ, Штип. *Зетска бановина* – главни град: Цетиње, инспекторати: Дубровник, Бијело Поље, Митровица. *Дринска бановина* – главни град Сарајево, инспекторати: Ужице, Шабац, Тузла. *Врбаска бановина* – главни град: Бањалука, инспекторати: Јајце и Бихаћ. *Приморска бановина* – главни град: Сплит, инспекторати: Мостар. *Савска бановина* – главни град: Загреб, инспекторати: Осиек, Вараждин, Огулин. *Дравска бановина* – главни град: Љубљана, инспекторати: Марибор. Нека насељена места поред симбола приказана су и сликом најзначајнијих грађевина: Крагујевац, Скопље, Цетиње, Дубровник, Нови Пазар, Сарајево, Мостар, Травник, Јајце, Загреб, Љубљана, Марибор и Блед. Остала насељена места су приказана као среска места, индустријске вароши и села.

Пољопривредна карта Краљевине Југославије коју је израдио Е. Н. Прудков, дипломирани сликар, има велику географску и картографску вредност. Она представља јединствени тип мешовите тематске карте где су осим доминантних пољопривредних симбола приказани и бројни други

елементи који су обухватили привреду, културу, природна богатства и традицију једне државе.

Поред географске, несумњиво, има и уметничку вредност. Она представља графички приказ тадашње Југославије. Ликовни уметник је контрастима у боји и валерима, прецизно и јасно (вешто) рашчланио географске области сходно развијености одређене привредне гране - то и назначио ликовним приказом предмета и производа који су карактеристични за дато подручје, било да је реч о биљним културама које се узгајају, сточарству, пољопривреди...

Богатство флоре и фауне, људских делатности, богатство воде и историје тадашње земље, захтевало је да и географска карта буде богато ликовно приказана.

Аутор је, трудећи се да адекватно и тачно пренесе и назначи (на карти) одређене локалитете и карактеристике тих локалитета ознакама као што су на пример, клип кукуруза, за узгајање те културе и развијену пољопривреду те области, постигао да карта добије апстрактан приказ грађен од приказаних елемената.

Поред географске и уметничке вредности карта има и историјску вредност. Говори о земљи која је на просторима Балкана битисала преко седам деценија. Сваком истраживачу њене прошлости Пољопривредна карта Краљевине Југославије, аутора Евгенија Пруткова, нуди обиље података.

Један од ретких примерака ове карте налази се данас у Средњој школи „Никета Ремизијански“ у Белој Паланци која наставља богату традицију белопаланачке гимназије, а у њој је део радног века провео Евгеније Прутков⁵.

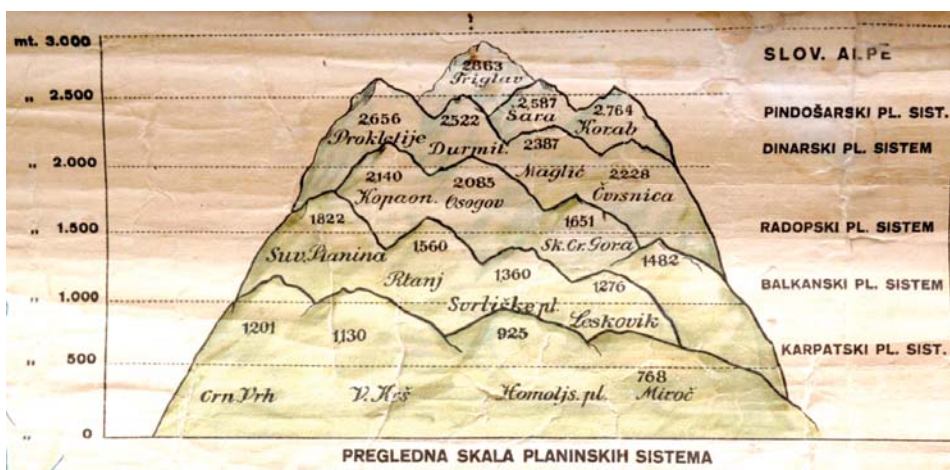
---

⁵ Аутор монографије „Гимназија у Белој Паланци 1941-2011“, Драган Крстић, дуго је трагао за овом картом. У разговору са супругом Евгенија Пруткова, Олгом (1999. и 2002. г.) сазнао је да породица није сачувала ниједан примерак. Случајно је карту пронашао у школи у Клисурси 2015. године. Захваљујући директорки Основне школе „Љупче Шпанац“ Вањи Танасковић карта се данас налази у Средњој школи „Никета Ремесијански“ у Белој Паланци. Поједини делови карте при дну су оштећени тако да се не виде одређени симболи који су распоређени и са леве и са десне стране. Пошто се карта користила и после Другог светског рата преко речи краљевина залепљена је трака на којој пише Федеративна народна република што се јасно види када се погледа полеђина карте. По казивању ученика прве генерације белопаланачке гимназије, који су до 1941. године похађали гимназију у Пироту, Евгеније Прутков је ову карту насликао на зиду у пиротској гимназији, али је неколико година после рата она прекречена.

Пољопривредна карта Краљевине Југославије, аутора Евгенија Пруткова из 1934. године величине 175 x 145 (фот. Ј. Ђурић)

Део симбола са десне и леве стране карте

Бела Паланка и део југоисточне Србије на Пољопривредној карти Краљевине Југославије (фот. Ј. Бурић)

КАЗИВАЊА
И
ДОКУМЕНТИ

БОРБЕНИ ПУТ СРПСКОГ ВОЈНИКА МИЛИСАВА Ћ. ВЕЉКОВИЋА ИЗ СЕЛА ШПАЈ

Милисав је рођен 8. децембра 1896. године, од оца Ђуре и мајке Јовке у селу Шпај у околини Беле Паланке, где је и живео до краја Другог светског рата. Он нам је испричао свој пут од мобилизације до повратка у село. То је било овако:

„Мобилисан сам приликом последње одбране града Ниша, у селу Шпај. Ту је било војно складиште октобра 1915. године. Из села Црвене Реке возом смо кренули за Ниш. У нишкој касарни смо добили оружје и војну опрему и сви мобилисани војници пешице су кренули у повлачење према Прокупљу. Тамо смо се задржали петнаестак дана. Без предаха, кренули смо пешице и стигли на Косово. Затим настављајући преко Приштине, Урошевца, Призрена, Струмице, преко Маврова дошли смо коначно до Охрида. Путовали смо даноноћно без неких већих одмарања. Улогорили смо се око манастира Св. Наум где смо имали организовану даноноћну стражу. Ја Милисав, тада сам био војник српски у другом воду пешадије, друга чета нишка, резервна група Моравска дивизија. Затим смо наставили до острва Крфа, па даље лађом до луке Бизерта. Време доласка било је фебруар-април. После априла месеца лађом се враћамо за Солун. Тада сам био војник 22. пука, први батаљон, друга чета.

Ја сам рањен 1916. године, код села Горничево у грчкој држави. Од две стотине наших бораца – војника, преживело је само дванаесторо њих. Болница се налазила у Солуну. Ја сам два пута био оперисан, вадили су ми хирурзи парчад из тела. „Сомлис“, 41. Генерална енглеска болница у којој сам лежао, била је на Солунском фронту, те 1917. године. Био сам, наставља нам Милисав своју причу, са својим саборцима на положају Добро Поље – Бела Земља – Соколац, у Грчкој. Одмор смо имали у месту Сарафиново. Године 1918. Трајала је десет дан офанзива, а јесени исте године и два дана артиљеријска борба на Солунском фронту. Један бугарски војник са митраљезом, сејао је смрт приликом пробоја Солунског фронта. Наш командант батаљона Душан Басарабић, са чином потпуковника, видевши све то нареди да се уништи бугарски митраљезац. Убио га је из пушке војник Реља Паламаревић, родом са Косова, из места Гила.¹ У борбама према граду

---

¹ Свакако Гњилан, прим. аутора.

Битољу погинуо је војник Душан Петровић. Ту смо ја и још троје заслужних војника добили одликовање за ратне заслуге на Добром Пољу. Приликом ослобођења Македоније 1918. године, српска војска је стигла и ослободила село Мајден. Тада су ослободили и наше заробљене војнике, који су нам рекли да су заробљени војници Илија и Вукашин, умрли приликом грађења пута Струмица – Неготино – Кавадарци – Црна Река – Велес – Примерје – Кочани – Царево Село до града Ћустендила у Бугарској.“

Милисав наводи да су гонили бугарске војнике кроз Царево Село, Кочане, Велес, Урошевац, Приштину, Вучитрн и Рашку, а то је све за један дан ослобођено. Митровица је ослобођена за неколико дана, као и град Охрид у Македонији. Милисав је демобилисан априла 1920. године, а те исте године добио је „Албанску споменицу“ за верност Отаџбини у рату од 1914-1918 године. У априлу месецу добио је и одликовање за храброст – Француски крст са мачем за време Солунског фронта, тачније за борбу на Добром Пољу против Бугара. После Другог светског рата живео је у Црвеној Реци, где је и умро 24. октобра 1979. године.

Милисав је запамтио и повлачење српских војника од Ниша 1915. г. када су почели да им дају двопек и конзерве, и то по местима и количини: Ниш, Прокупље (1 комад веритекоп), Куршумлија (1 веритекоп), Подујево, Приштина (1), Грачаница, Липљан (2), Урошевац, Сува Река, Призрен, Драгашево, Гостивар (2), Пишкопеја, Црни Дрим, Дебар (1), Струга, Охрид, Елбасан (2), Пекина, Каваја (2), Тирана, Драч (2), Берат (6, 8, 5 двопека и 1 конзерва), Валона, Крф (превоз лађом), Лерин, Воден, Вертекоп.

ЧИТАОНИЦЕ И КЊИЖАРЕ У БЕЛОЈ ПАЛАНЦИ ДО 1941. г.¹

[...] Са преласком Србије на капиталистички начин производње и увођењем грађанских друштвених односа и књига се сматрала робом, те су прве организоване акције за пласман књига у почетку предузимали путујући трговци, а касније белопаланачки књижари.

Већ 1896. године осећајући нарасле потребе за снабдевање државних установа потребним канцеларијским материјалом, а школа потребним књигама, као и осталом литературом, прву књижару у Белој Паланци отворили су трговци Антић и Милошевић. Другу књижару отворио је 1935. Петар Стевановић, у којој је продавао канцеларијски материјал, писаћу хартију, пера, држаље, гумарабику, оловке, али се могла наћи по која књига поред школских уџбеника, роман или слично, те је газда дозвољавао „да се прочита“ и код њега „у дућану“. На тај начин, он је био нека врсте мецене који је примао читаоце у својој радњи, која је представљала клицу развоја читаонице.

Из једног дописа из Беле Паланке, од 2. јануара 1906. године можемо закључити да је у варошици постојала грађанска читаоница. Основана је иницијативом групе грађана, пре свега Димитрија Павловића, за време управитеља основне школе и Јована Петровића, учитеља из Беле Паланке. У акцији су учествовали и учитељи из Мокре, Јован Нешић, Доње Коритнице, Светозар Илић, Клисуре, Милан Поповић, Моклишта, Јован Бошковић, из Шпаја, Јован Илић. Грађанска читаоница издржавала се од добровољних прилога грађана, а део средстава убиран је преко разних приредби или забава на којима су ученици изводили културно-уметнички програм. Једна од таквих забава одржана је 8. јануара 1906. године. У поменутом допису о овој забави се каже: „У Белој Паланци постоји грађанска читаоница. Ова корисна установа давала је забаву на други дан Божића, да приходом од забаве потпомогне одржавање читаонице. Истог дана, самосталци су држали, у кафани њиховог носиоца листе, конференцију ради својих партијских интереса. Што су држали – имају то право – и нико им за то не може замерити, али после поноћи, око два сата једна гомила пијаних учесника конференције са буцама и свирачима дошла је на забаву и нередом

¹ Преузето из рукописа Ђорђа Стаменковића: *Бела Паланка – прилог историјском проучавању*, Ниш, 1977, који је у припреми за штампу (Редакција).

растурила коло на забави. Ето како се наши самосталци понашају, па им после криво, када им се каже да уносе неред у друштву“.²

Независно од тешкоћа на које је наилазила белопаланачка Грађанска читаоница, ипак је прикупљено доста књига, листова и часописа, дакле знатан библиотечки фонд. Са бугарском окупацијом за време Првог светског рата настале су тешке прилике за све установе, па и за читаоницу. Бугари су књиге опљачкали или спалили, о чему је већ било речи.

По завршеном Првом светском рату поново је покренута акција за оснивање књижнице или читаонице. Иницијатива је потекла од студената Београдског универзитета Сретена Антића, Војислава Станојевића и Жарка Ранђеловића, ученика гимназије Димитрија Николића, Рајка Манчића, Милутина Манчића и Димитрија Златановића, свих Белопаланчана. Књижница и читаоница основана је под називом „Врело“ и била је смештена у згради основне школе. Правила читаонице била су подвргнута цензури Министарства просвете. Основни циљ књижнице био је коришћење књига, организовање књижевних вечери, предавања, културних приредби и забава, а све у циљу да се обогати културни живот једне заостале, типично мале српске паланке, чаршије. При читаоници основане су литерарна, драмска и музичка секција. Тамбурашки, оркестром руководио је Љубомир станковић, посластичарски радник. Позоришна секција изводила је једночинке Бранислава Нушића и Јанка Веселиновића. Кулисе, завесе и остали инвентар за позоришну бину израђивали су сами чланови позоришне секције. Позоришне представе изводиле су се у сали кафане „Национал“.

Стручни књижничар радио је све послове у библиотеци од куповине, преко инвентарисања до издавања књига на читање. Књиге су се издавале два пута недељно. Тек обновљени књижни фонд поново је уништен у данима Другог светског рата. Немачки авиони који су осмог априла 1941. године сручили своје бомбе на Белу Паланку, нису поштедели ни зграду у којој је била смештена читаоница. Све књиге, часописи, листови и остали инвентар су уништени.³

---

² „Покрет“, 8. јануар 1906, Пирот

³ Милутин Поповић, „Пола века читаонице „Врело“, „Народне новине“ од 23. децембра 1971, Ниш

ПОЧЕЦИ ЕЛЕКТРИФИКАЦИЈЕ У БЕЛОЈ ПАЛАНЦИ¹

[...] На основу богатства речних вода или „белог угља“, како се називала хидраулична снага река, приватни капитал био је заинтересован за изградњу прве хидроцентрале у Белој Паланци. Подизање централе било је предвиђено на природном паду воде са Врела и Бежишке реке испод железничке станице.

Први преговори о подизању хидроцентрале и набавци потребних динамо машина отпочели су већ 1923. године. На бази акционарског удруживања капитала новчана средства су уложили Крста М. Соколовић, Драгутин М. Соколовић, Рајко М. Соколовић („браћа Соколовић“), Драгутин Ј. Живковић и Александар Ћирић, сви из Беле Паланке. Добили су повластицу за изградњу електричне централе и експлоатацију речних вода.

Према сећању Крсте М. Соколовића прва електрична централа завршена је већ 1923. године. По завршеним радовима у Белој Паланци први пут је засветлила електрина сијалица, што је била сензација за људе оног времена. Почело се причати како је дошло време одласка „петролејки“, односно лампи на гас.

У историји Беле Паланке потписан је први уговор 21. априла 1926. године којим општина дозвољава власницима „да своје електричне жице могу преко варошких улица и општинског земљишта спровести и подићи електричну мрежу за јавно и приватно осветљење и моторну снагу у варошици Белој Паланци“, како је стајало у чл. 2 уговора који су потписали у име суда и Одбора Општине белопаланачке Цуна Антић, председник општине, Живојин Тричковић и Михајло Милошевић, општински одборници, са једне стране и власници Електричне централе, са друге стране.

Уговор је даље предвиђао:

- рок трајања повластице у вези електрификације варошице износио је 25 година, од 1926. до 1951. године, а за то време општини није било дозвољено да било коме другом лицу повери изградњу електричних инсталација или уступи концесију електрификације;
- постављање мреже и инсталирање уличног осветљења, власници електричне централе извршиће о свом трошку, а поред тога били су у

¹ Преузето из рукописа Ђорђа Стаменковића: *Бела Паланка – прилог историјском проучавању*, Ниш, 1977, који је у припреми за штампу (Редакција).

обавези да набаве прве сијалице за осветљење варошице („а убудуће ће их општина сама набављати“);

- власници ће, поред осветљења варошких улица, омогућити да електричну енергију користе државна надлештва, општина, приватни домови, трговачке радње и остале установе;

- трошкове прикључка са главне уличне мреже сносиће сами корисници електричне енергије који желе да је користе на основу „слободне погодбе“ са власницима Електричне централе.

Уговор је предвиђао да ће се власници трудити „да осветљење буде без треперења и јасно, трајање његово биће од пола сата по заласку сунца па до сванућа, и то како по улицама, тако и по зградама у варошици“.

Цена утрошене електричне енергије наплаћивала се према јачини сијалице, јер су у то време струјомери били доста скупи, те их сви корисници нису могли набавити. Грађани који су били у могућности имали су право да купе и поставе струјомер. Сијалица од свећа стајала је динара месечно, сијалица од свеће стајала је динара месечно, сразмерно јачини сијалице мењао се и износ цене. Општина и вечерња занатско-трговачка школа уживале су попуст од 40%.

Уговор је даље предвиђао борбу против кријумчарења електричне енергије, бригу за одржавање електричних инсталација, па је надлежна власт прихватила обавезу да је општина дужна „да преко својих органа чува и брани злонамерни уништај електричних постројења уколико је то могуће“. Поглавар Начелства среза белопаланачког Бративоје Антић, потврдио је исправност уговора 21. априла 1926. године, те су све правне сметње биле отклоњене за почетак радова на увођењу уличног осветљења у Белој Паланци. На том основу, већ децембра 1926. године први пут је постављена улична електрична расвета. У почетку је постављено свега 50 сијаличних места, што је било мало по броју, али велико по продору електричне енергије у ове крајеве. Први весници електричне струје осветлили су белопаланачку чаршију, али прорадио је и први електрични млин који је за свој погон користио електромотор, а не снагу зајажене воде.

Разуме се, снага белопаланачке хидроцентрале била је малог капацитета, недовољна за даљи развој и потрошњу у Белој Паланци, па ни „електрична воденица“ није била у сатању да подмири све потребе становника Беле Паланке и околине, па су се и даље користиле приватне речне воденице: Пејчић Влајка (на Нишави, на месту Големи брег), Војиновић Алексе (на месту званом „Бригадирова“), браће Јоцић, Тошић Бошка (воденичара из Моклишта), Крстинска, браће Златановић, Крстић Петра, Јањић Рајка, Тричковић Марка и Јакић Рајка.

Белопаланачка хидроцентрала одиграла је позитивну улогу у даљем развоју производних снага занатске привреде Беле Паланке. Највећу корист

ипак су извукли приватни власници („повластичари“), који су убирали знатна финансијска средства продајом електричне струје, јачали своје профите.

На основу електричне енергије Влада Николић и Никола Стојановић, трговци из Беле Паланке купили су прву кино апаратуру. У сали кафане „Национал“ 1926. године приказан је први филм, те је то почетак кинофикације у културној историји Беле Паланке. Траба нагласити да то није био стални биоскоп са одређеним и утврђеним репертоаром, већ су се одређени филмови или журнари привремено и наизменично приказивали.²

Акције Електричне централе од браће Соколовић 14. септембра 1931. године откупили су Зоран Јовановић Бекер, из Београда и Драгутин Живковић, трговац из Беле Паланке. Четири петине капитала уложио је Јовановић, а једну петину Живковић. Експлоатацију белопаланачке централе све до почетка 1945. године вршили су поменути власници. На основу посебне одлуке АВНОЈ-а централа је национализована и постала друштвено власништво.³

---

² Према казивању Стевке, удове Владе Николића, трговца из Беле Паланке.

³ Другу, по реду, хидроцентралу на територији среза белопаланачког изградили су становници села Мокре 1943. године. Била је мала и скромног изгледа. Формирана је „Мокрањска електричарска задруга“. У овом послу велику помоћ су пружили и учитељи овога краја. Мања хидроцентрала прорадила је 1943. када су и прве сијалице засветиле у сеоским домовима. Трећу, мању хидроцентралу подигли су 1953. становници села Топонице. Данас је од 42 села на територији општине Бела Паланка електрифицирано 41, а у току су радови на електрификацији Вете, Топонице и Космовца, и ови радови биће завршени до краја 1978. године. Једино села Горњи и Доњи Рињ нису електрифицирана. Разлог лежи у интензивном исељавању становништва ових пасивних села. Општина им додељује плацеове на терену Беле Паланке, те изгледа да се електрификација ових села неће ни вршити.

НАТО БОМБАРДОВАЊЕ БЕЛОПАЛАНАЧКОГ КРАЈА 1999. ГОДИНЕ

НАТО БОМБАРДОВАЊЕ САВЕЗНЕ РЕПУБЛИКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ¹

НАТО бомбардовање Савезне Републике Југославије било је завршна фаза рата на Косову и Метохији, која је трајала је од 24. марта до 10. јуна 1999. године.

Интервенција НАТО-а је извршена без одобрења Савета безбедности због оптужби да српске снаге безбедности врше етничко чишћење косовских Албанаца. Непосредан повод за акцију била су дешавања у Рачку и одбијање југословенске делегације да потпише споразум из Рамбујеа.

НАТО је 24. марта 1999. године у 20 часова и 45 минута почео ваздушне нападе на војне циљеве у СРЈ да би се касније удари проширили и на привредне и цивилне објекте. У нападима који су без прекида трајали 78 дана тешко су оштећени инфраструктура, привредни објекти, школе, здравствене установе, медијске куће, споменици културе, цркве и манастири. Процене штете коју је имала СРЈ крећу се од 30 до 100 милијарди долара. Коначан број жртава званично није саопштен, а српске процене се крећу између 1.200 и 2.500 погинулих и око 5.000 рањених. Напади су обустављени 10. јуна, након потписивања војно-техничког споразума о повлачењу југословенске војске и полиције са Косова и Метохије. Истог дана у Савету безбедности је усвојена Резолуција 1244. по којој СР Југославија (Србија) задржава суверенитет над Косовом и Метохијом, али оно постаје међународни протекторат под управом УНМИК-а и КФОР-а.

Дана 23. марта, Хавијер Солана, генерелани секретар НАТО је издао наређење о почетку напада на СРЈ. Истог дана, Момир Булатовић, премијер Југославије, прогласио је непосредну опасност од ратног стања. Наредног дана све институције су отпочеле припрему, ради повећања јавне безбедности (штампање памфлета о понашању грађана у случају опасности и др.).

---

¹ https://sh.wikipedia.org/wiki/NATO_bombardovanje_SR_Jugoslavije

БЕЛА ПАЛАНКА – КЉУЧНЕ ОДРЕДНИЦЕ

Бела Паланка је општина у југоисточном делу Републике Србије која припада Пиротском региону. Према попису из 2011. године општина је имала 12.026 становника. По етничком саставу на подручју општине је живело 10.395 становника српске националности, што у процентима износи 85.72%, 1418 становника ромске националности, или 11.69% становника и 213 становника других националности, или 2.59%. Њену територију чини 46 насељених места – села (Бела Паланка и села).

Кроз средишњи део општине протиче река Нишава која је премошћена једним железничким мостом и 9 друмских мостова, од чега 7 имају локални карактер (повезују сеоска насеља), а два су (насеље Долац и Чифлик) међународног карактера на међународном путу Ниш – Софија – Истанбул.

Такође, дуж реке Нишаве, кроз средишњи део општине пролази међународна пруга Ниш – Софија – Истанбул, као и међународни пут Е – 80. Пруга и пут целом релацијом иду паралелном трасом, где се на краћим деоницама раздвајају од само пар стотина метара. Иначе, на међународном путу у делу Сићевачке клисуре (Градиштански кањон) постоји 13. тунела од којих 10. припадају територији општине Бела Паланка а 3. општини Нишка Бања, а на прузи у истом делу постоје 5. тунела од којих 4 припадају општини Бела Паланка.

Од војних објеката на подручју Беле Паланке, је постојао само објекат на Шљивовичком врху (1258 м/нв) у атару села Шљивовик изграђен 1984. године. Намена овог објекта је држана у тајности. Иначе, објекат је својим местом градње доминирао околином. Други објекти за војне потребе – бункери постоје на подручју села Шпај, Црвене Реке и Врандола (реон Шупљег камена), које је изградила Југословенска народна армија средином педесетих година двадесетог века.

У средишту општине, Белој Паланци, постоји једна полицијска станица која припада ПУ Пирот (у време НАТО агресије СУП Пирот), односно Министарству унутрашњих послова Републике Србије, као и Општински штаб Цивилне заштите.

НАТО ВАЗДУШНИ УДАРИ НА ПОДРУЧЈУ БЕЛЕ ПАЛАНКЕ

Током НАТО ваздушних удара на СРЈ, на територији општине Бела Паланка погођено је 7 локација са укупно 16 пројектила, од којих су 14 експлодирала, а 2 нису. 2

Погинулих лица није било, а од дејства НАТО пројектила, повређено је укупно 7 цивилних лица и то: 3 лица теже, а 4 лакше.

Материјална штета је велика. Војни објекат на Шљивовичком врху је потпуно уништен и онеспособљен за употребу, док је 9 цивилних стамбених објекта оштећено као и 10 помоћних цивилних објеката (Чифлик и Сињац).

Оштећена су и 2 моторна возила и једна тракторска приколица.

Пруга у реону села Сињаца је оштећена у дужини од око 150 метара, а друм није, али је био у прекиду неколико дана због избаченог камена и земље услед дејства експлозија НАТО пројектила.

Први објекат који је био на мети НАТО ваздушних удара на територији Беле Паланке је био војни објекат на Шљивовичком врху, 28. марта 1999. године у 08.05 часова са једним пријектилом. Потом:

11. априла 1999. године у 23.30 часова атар села Црнче, 1 пројектил.

19. априла 1999. године у 01.30 и 01.35 часова опет војни објекат на Шљивовичком врху, са два пројектила.

12. маја 1999. године у 10.08 часова атар села Тамњаница, један пројектил који није експлодирао.

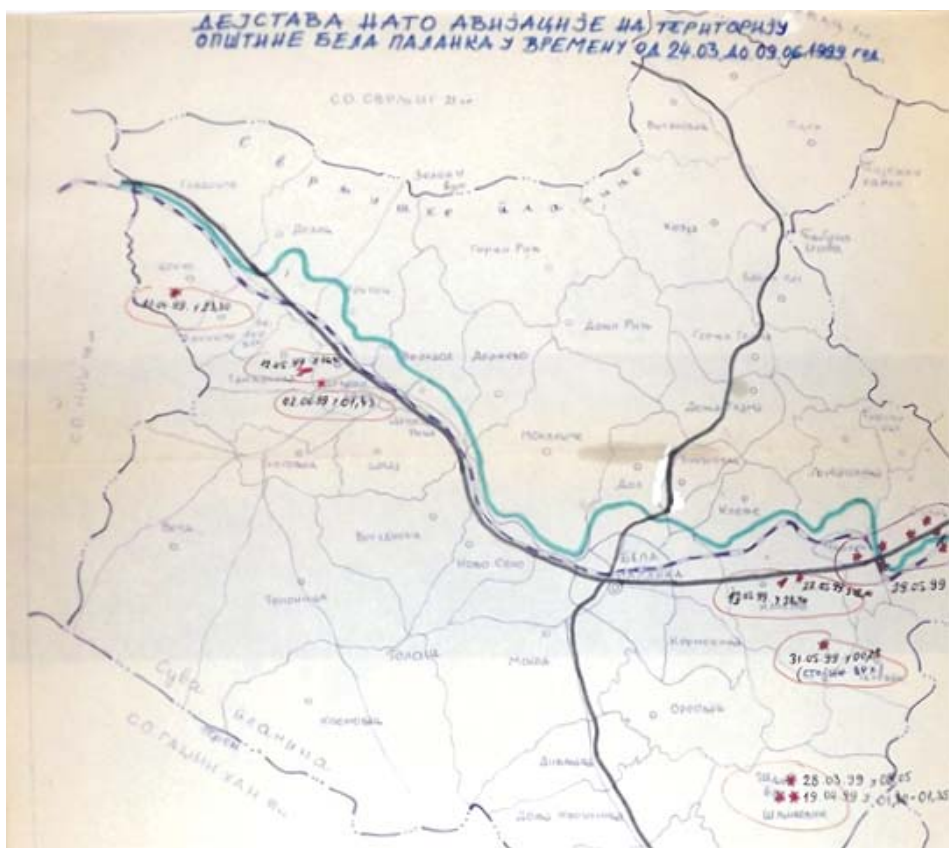
13. маја 1999. године у 22.40 часова, атар села Клисура са једним пројектилом који није експлодирао.

27. маја 1999. године у 02.00 часа, опет атар села Клисура.

29. маја 1999. године у 16.40 часова, атари села Сињац и Чифлик са 7 пројектила.

31. маја 1999. године у 00.30 часова, место звано „Стојин врх“ са једним пројектилом.

02. јуна 1999. године у 01.45 атар села Црвени Брег, 1. пројектил.

Места удара НАТО пројектила на територији општине Бела Паланка

DEJSTVA NATO AVIJACIJE
NA TERITORIJU OPŠTINE BELA PALANKA U VREMENU OD
24.03.1999. DO 09.06.1999.GODINE

1. Dana 28.03.1999.god. u 08,05 časova, Vojni objekat na Oljivovačkom vrhu, 1 projektil,
  2. Dana 11.04.1999.god. u 23,30 časova, atar sela Crnče, 1 projek.
  3. Dana 19.04.1999.god. u 01,30 do 01,35 časova, Vojni objekat Oljivovački vrh, 2 projektila,
  4. Dana 12.05.1999.god. u 10,08 časova, atar sela Tamjanica, 1 projektil (nije eksplodirao),
  5. Dana 13.05.1999.god. u 22,40 časova, atar sela Klisura, 1 projektil (nije eksplodirao),
  6. Dana 27.05.1999.god. u 02,00 časova, atar sela Klisura, 1 projektil,
  7. Dana 29.05.1999.god. u 16,40 časova, atar sela Čiflik i Sinjac, 7 projektila.
  8. Dana 31.05.1999.god. u 00,30 časova, M38, ČVOJNH DPK i prijetnja,
  9. Dana 02.06.1999.godine, u 01,45 časova, atar sela Crveni Breg, 1 projektil.
- Ukupno 16 projektila, od čega 14 eksplodirali, 2 nisu eksplodirala. HA 7 JOKA4H5A
- Povredjeni i stradali: poginulih nema, povredjeno ukupno 7 civila i to 3 teže i 4 lakše (Sinjac: 3 teže povredjena i 1 lakše, Čiflik: 3 lakše povredjena).
- Materijalna šteta: velika, Glavni vojni objekat na Oljivovačkom vrhu teško oštećen i onеспособljen za upotrebu, 2 pomoćna objekta (depoi, dardionica, garaža potpuno uništeni, 2 stambena i 10 pomoćnih objekata u Sinjcu teško oštećeni, 7 stambena objekta u Čifliku pretrpeli lakša oštećenja (prozorska stakla, crep, izvaljena vrata i sl. 2 motorna vozila i jedna traktoraka prikolica teško oštećeni, Železnička pruga oštećena u dužini od 150 metara, saobr.u prek. magistralni put Bela Palanka - Pirot u prekidu više dana zbog kamena i zemlje izbačenih eksplozijama avio-bombi.

Извештај Општинског штаба Цивилне заштите о ударима НАТО пројектила на територији општине Бела Паланка

Како је изгледала Бела Паланка током првих дана НАТО ваздушних удара на СРЈ, можемо видети из књиге „Изјава“³

„Уђе у малену паланку. Свуда је био мрак. Уличног светла није било. Овде-онде се пробијао зрак светлости кроз прозор, који није био добро замрачен. Ту и тамо су су фарови возила шарали ноћ. Пусто и необично је деловао градић. Отерао је возило на паркинг испред своје зграде, а пошто је опрему одвезао још у току дана у станицу, није имао потребе да улази у стан. Намерно није хтео, јер је знао себе. Сваки кутак стана, сваки комад намештаја, свака дечија играчка изазива успомене и тугу.

Погледа навише ка стану, цела зграда је била у мраку. Окрену се и крену мрачном улицом. Није више ишао осветљеном улицом, нису га више сретали шетачи и јављали му се. Сада је само сретао по неког пролазника који брзо прође и оде својим путем. У центру града нема више ни корзоа. Нема музике из кафића. Све је деловало сабласно.

[...] Заустави своја кола на паркингу испред полицијске станице, у којој ради два месеца и двадесет четири дана. Дуго је размишљао шта да ради: да ли на посао да пође колима или аутобусом, као до тада. Бензин је био скуп и није могао да се нађе. Налазио се једино преко препродаваца. Ипак се одлучи за кола, јер ако заиста дође до бомбардовања, настаће хаос. Можда неће ићи аутобуси. Чиме ће се вратити кући? Уђе у станицу, поздрави се са колегама, седе на столицу и запали цигарету. Полицајци су расправљали да ли ће заиста доћи до ваздушних удара и каквих. Тада зазвони телефон, полицајац подиже слушалицу и чу га како разговара:

- Да стигао је... Ево га поред мене... Изволите. – пружи му слушалицу и рече:

- Твоја жена.

Прихвати слушалицу и чу Лилин глас:

- Ћао! Авиони су овог момента прелетели Подгорицу и иду ка Србији.

- Откуд знаш?

- На сателитској сам гледала црногорски дневник. И спикерка је то саопштила.

- Јеси ли сигурна?

- Да. Гледаш ли наш дневник?

- Гледам, али ништа не јављају. Ако нешто занимљиво јаве, зови ме. Ћао!

Полицајац, који је пажљиво посматрао Брацу, упита га:

- Шта ти каже супруга?

Премисљао се шта да му каже. Одлучи да му ипак не каже шта је чуо од жене. Можда је ипак дезинформација. Дићи ће беспотребно панику, па после опет суђења, опет изјаве. Дневник се завршио и почеле су рекламе.

---

³ Братислав Петровић, *Изјава*, Нишка Бања, 2007. стр. 87, 82.

Тада се на вратима станице појави полицајац у цивилном оделу. Назва им добро вече и помало узбуђен рече:

- Другари, звао ме брат из Немачке телефоном и рече да су авиони из Авиана, у Италији, кренули на нашу земљу!

У просторији наста тајац. Браца погледа полицајца у цивилном оделу, па колегу са ким је радио и рече:

- Ето, то ми малочас јавила супруга.

Тог момента се рекламе на телевизији прекинуше и појави се спикер Дневника, те објави да су прве ракете зликовачке НАТО-алијансе пале на Нови Сад и Клису. У Браци се осети неки немир, нешто што никада до сада у животу није осетио. Није могао да седи. Устао је и почео да шета просторијом. Изађе напоље, на степениште станице. Посматрао је врх планине под којим је смештено његово село. Није било далеко. На самом врху планине био је војни објект.

- Ако буду бомбардовали овај крај, прво ће моје село! – помисли са стрепњом.

У маленом граду нигде живе душе. До малопре се чуо жамор грађана, шетача на корзоу, раздрагана вика младих људи, сада нигде никога. Варош је изгледала аветињски. Неизвесна тишина је притискала. Надвила са над градом, као невидљива сила. Однекуд се чуо тресак ролетни, вероватно, да би се замрачио стан, ваљда тако треба, тако смо гледали у филмовима, читали у књигама. О тим стварима наше генерације нису знале ништа. Улична светла су нормално светлела.“

ГРАНАТИРАЊЕ ВОЈНОГ ОБЈЕКТА НА ШЉИВОВИЧКОМ ВРХУ

Први објект током НАТО ваздушних удара који је гранатиран на подручју општине, и једини у селу Шљивовик, је војни објект на Шљивовичком врху, дана 28. марта 1999. године у 08.05 часова.

Објект је погођен са једним пројектилом крстареће ракете типа „Томахавк“.⁴ Причињена је велика материјална штета на главном објекту

⁴ Крстарећа ракета је вођена летелица са великом количином експлозива у бојевој глави, а погођена је са мотором. Користи се за уништавање циљева на копну и мору. Пројектована је са уграђеном великом бојевој главом у својој структури тупа, са великим је долетом и високом прецизношћу погађања. Модерне крстареће ракете могу да се крећу надзвучним или високим подзвучним брзинама, са аутономном навигацијом и управљањем и може да лети на путањи изузетно мале висине. Навигација се углавном обавља кроз комбинацију инерцијалног навигационог система, система за праћење терена (енгл. Terrain Contour Matching) („TERCOM“), препознавање слике циљног подручја (окоине), GPS, а делимично и уз подршку радара са антеном са прорезима. Напредна технологија, развијана за вођене ракете и навођене бомбе, касније је примењена у најсавременијој апликацији код модерних крстарећих ракета. Погон је обично двопроточни турбомлазни мотор или набојномлазни мотор, понекад је чак и ракетни мотор, за брзе против -бродске ракете. (Википедија)

и онеспособљен за употребу. Други пут је војни објекат на Шљивовичком врху гранатиран дана 19. априла 1999. године од 01.30 до 01.35 часова са два пројектила. Овом приликом су помоћни објекти потпуно уништени (депои, радионица и гаража). Повређених лица није било.

*Војни објекат на Шљивовичком вису – пре бомбардовања.
Сателитски снимак*

Објекат је изградила Југословенска народна армија 1984. године за своје потребе. Главни објекат, иако тешко оштећен, и данас стоји и сведочи о том времену. Није поправљан, а војска га више не користи. Због карактеристичног положаја и струје која је доведена током постојања објекта, сада су на њему антенски и репетиторски системи ТВ Белама Ниш и Телекома Србије.

О првом бомбардовању објекта су известиле и „Лужничке ратне новине“ у свом другом броју од 28. марта 1999. г. али тада су објавиле да је објекат промашен: „... гранатиран је Шљивовички врх са промашајем од пола километра.“ Наиме, пројектил је погодио објекат у сам темељ источног дела.

*Војни објект на Шљивовичком врху – после бомбардовања. (западна страна)
Фото: Марко Крстић, Шљивовик*

Сведочења

Томислав Петровић⁵

„Тог јутра када је бомбардован војни објект на Шљивовичком врху налазио сам се испред штале и припремао храну за стоку (парио плеву). Унуци и снаја су још спавали у кући, док ми се син налазио у саставу оружаних снага на Косову и Метохији. Пуче нешто, не јаче од петарде. Одмах сам погледао у правцу Вршине (локални назив Шљивовичког врха –Б. П.). Ми, у селу, смо очекивали да ће још првих дана агресије, ако не и прве ноћи, бити гранатиран. Војска се са војног објекта још уочи агресије била дислоцирала са северне стране врха, који је био обрастао густом и сеновитом буковом шумом. Сам врх тог јутра је био покривен измаглицом тако да се објект из села није видео. Али, када сам погледао у том правцу изнад магле се уздизао дим у облику печурке. Одмах сам знао да је бомбардован. Није се чуо никакав звук авиона, тако да, већ поучен искуством са телевизије, закључио сам да је у питању „Томахавк“. Убрзо затим једно војно возило типа „Пинцгауер“ је сишло из планине у село, те смо се распитали код њих о штети и жртвама. Рекли су нам да је ракета ударила на пар метара од темеља источне стране

⁵ Томислав Петровић (1938-2002) пензионер из Шљивовика. Дневник аутора, разговор вођен 26.6.1999. г.

објекта и да објекат стоји, јер га држе бетонски стубови, а зидови од цигала су порушени. Неколико дана касније, чобани си донели мотор „томахавка“, којег су пронашли удаљеног пар стотина метара од експлозије. Мотор се дуго налазио у помоћној просторији месне заједнице Шљивовик, где су радознали могли да га виде. Избегавали смо да га додирујемо, јер смо се бојали да није озрачен.“

*Војни објекат на Шљивовичком врху - после бомбардовања.
(југоисточна - чеона страна)
Фото: Марко Крстић, Шљивовик*

Братислав Петровић – аутор

„У време другог бомбардовања војног објекта на Шљивовичком врху 19. априла 1999. г. налазио сам се у Шљивовику. Са Косова и Метохије вратио сам се по основу лечења, јер сам био на ратишту у Пагаруши, општина Ораховац, повређен. Те ноћи сам се налазио у својој породичној кући у Шљивовику. Ноћ је била облачна, а негде око поноћи је почела и киша. Не јака, али ситна и тиха, пролећна. У себи сам помислио са олакшањем: „Ваљда ноћас неће ништа гранатирати, јер је облачно.“ Из сна ме пробудила јака детонација: Ду-дуууум! Много јака. Устао сам из кревета да бих видео шта ми је са децом и упалио батеријску лампу. Отац је већ био устао као и моја супруга. Деца су спавала, а мајка је будна лежала у кревету. Потом се зачула још једна детонација: ду-дуууум! Чуо сам мајку како запомаже: „Изгинусмо!“ и видео сам је у њеној соби да је испала из кревета. Прозори и врата на кући су се тресли. Чим сам изашао напоље, зачуо сам звук авиона који се удаљавао у правцу севера. Закључио сам да је ноћашње гранатирање било ракетама из авиона, али нисам знао шта је била мета НАТО авиона.

Претпостављао сам да је војни објект на Шљивовичком врху. Ујутру сам сазнао од припадника војске да су те ноћи гранатирани пратећи објекти, гараже и др. И да жртва није било“.⁶

*Тип крстареће ракете „Томаhawk“ којом је војни објект на Шљивовичком врху први пут гранатиран.
Фото: Википедија*

ГРАНАТИРАЊЕ СИЊЦА И ЧИФЛИКА

Током НАТО бомбардовања СРЈ, највише су бомбардована белопаланачка села Сињац и Чифлик са 7. пројектила а такође су претрпела и највише последица. У атару села Сињац као мета Алијансе је био железнички мост на реци Нишави, а у Чифлику друмски мост – вијадукт на међународном путу, који премошћује реку Нишаву.

Дана 29. маја 1999. године око 16.40 часова прво је са четири пројектила гађан атар села Сињац. Први пројектил је погодио железнички насип поред пруге у близини железничког моста на Нишави. Штете на мосту није било, али је пруга подигнута са каменог насипа у дужини од око 150 метара у правцу железничке станице Чифлик.

Потом је други пројектил пао у њиву у непосредној близини међународног пута, а између железничког моста и пута. Пројектил је начинио само повећи кратер у земљи.

Трећи пројектил је пао у двориште куће Пловдинке Костић непосредно испред подрумских врата. Том приликом силаина детонације је начинила огромну матерјалну штету на кући и економским објектима, а тракторску приколицу је одбацила на око 50 метара од места експлозије. Том приликом било је повређених цивила.

Четврти пројектил је погодио стену поред међународног пута. Од тог пројектила није било последица.

⁶ Необјављени Ратни дневник аутора. Датум: 20. 04. 1999. г.

*Железнички мост у Сињу.
Фото: Б. Петровић*

Недуго затим, око 16.55 сати НАТО авијација је гађала друмски мост на Нишави у Чифлику са три пројектила. Ни један пројектил није погодио мету – мост.

Први пројектил је пао у реку Нишаву до самог моста са десне стране гледано из правца Беле Паланке, у виру код пољског пута за манастир Свети Отац.

Други пројектил је експлодирао са леве стране моста гледано из правца Беле Паланке, на тридесетак метара од моста, на месту званом „Желеско“. Никакву штету није начинио.

Трећи пројектил је пао у њиву на место звано „Дрење“. Ту су се у том моменту налазили: Иван Дорословац (49) са братанцем Марком (14) који су сакупљали сено. Иван је видео да пројектил иде право на њих и успео је да обори Марка на земљу, легне преко њега како би га телом заштитио. Пројектил је експлодирао у непосредној близини и Ивану нанео лакше повреде од земље и камења, а и Марку лакше повреде.

Овде бих хтео да нагласим: У званичном документу Општинског штаба Цивилне заштите Бела Паланка, стоји да су Сињац и Чифлик гађани са 7 пројектила, али, очевици са којима сам разговарао, тврде да су гађани са 8 пројектила. И Сињац и Чифлик са по 4 пројектила.

Кућа и довршите Пловдинке Костић у Сињцу где је експлодирало пројектил.
(Садашњи изглед куће) Фото: Б. Петровић

НА ЛИЦУ МЕСТА

Последице злочиначког бомбардовања НАТО авијације
Сињца и околине

Нестала кућа и окућница

• НАТО-авиони испалили седам пројектила у атаре села Сињца и Чифлик, у белопаланачкој општини • Од осам повређених најтеже прошла Пловдинка Костић (58) породични пензионер из Сињца • Чудом избегли најгоре...

У предвечерје прошле суботе НАТО-авиони су са седам пројектила гађали циљеве у атару Сињца и Чифлика у белопаланачкој општини. Поред знатне материјалне штете (оштећен је део железничке пруге као и ауто- пут у долини Нишаве),

ранијено је и осам лица из Пирота, Чифлика, Сињца и Ниша.

— После бомбардовања Сињца и Чифлика у нашу Болницу, из Беле Паланке, довезена су четири лица и наше хируршке екипе одмах су им указале помоћ, каже примаријус др Миомир Марковић, начелник Службе хирургије и оперативног блока.

Три лица су после указане помоћи пуштена кућама, док је на Хируршком одељењу, због серијског прелома ребара, повреде грудног коша остала Пловдинка Костић (58), породични пензионер из Сињца.

— Била сам у винограду који је поред моје куће, када су авиони почели да круже, каже пензионерка Костић, приликом наше посете у пиротској Болници.

— Када је први пут пуцнуло, легао сам на

земљу и помислила—оде мост. Убрзо осетих како ме велика грудва удари по леђима, али на бол и не мислим, само ми у глави мисао—шта је са децом?

Јер, у авији су остали зет Драган Живинић и унук Саша (17) да припреме фрету за кошење траве.

Подигнем се и видим да сам повређена. Кренем према кући, кад у авију огромна рупа. Може у њу да стане цела кућа. А моја кућа и економске зграде порушене. Зет и унук имали су бољу срећу. Како су остали живи у подруму, није ми јасно. Убрзо су ме кола хитне помоћи из Беле Паланке довезла у Пирот...

Мој живот је мука голема. Пре тринаест година умро ми је муж. Остала сам са две нејачи, ћеркама Радисом и Горислом, а да невоља буде већа, у кући сам пет година чувала испокретну свекру и свекра који је ишао на штакама. А сад ме стрефи и бомбардовање.

— Њерка Радиса са мужем и децом, када поче рат и бомбардовање, неке ствари из Ниша превезе оде. Оставиле и „фиду“, рачунају одакле је мирније. Оно „одеи“, злочовини им и ту сиротињу уништише...

Пловдинка Костић опоравља се на Хируршком одељењу Болнице у Пироту

Пиротска „Слобода“, 5. јун 1999. године LV, број 2.270. Историјски архив Пирот.

О бомбардовању ова два села са два текста писала је и пиротска „Слобода“ 5. јуна. У првом тексту се наводе повређена лица из Сињца и Чифлика. Део текста цитирам:

„Како смо обавештени из Центра за обавештавање и Окружног штаба цивилне заштите, у суботу, 29. маја, у 16. часова и 55 минута, непријатељски авиони НАТО алијансе са седам пројектила гађали су села Сињац и Чифлик у белопаланачкој општини. На село Сињац пала су четири пројектила, а три у атар села Чифлик. У овом нападу седморо је повређених. Пловдинка Костић (58) из Сињца, која је теже повређена, задржана је на Хируршком одељењу пиротске болнице. После указане помоћи у пиротској болници, пуштени су Душка (52) и Славомир (50) Матић, просветни радници из Пирота. У белопаланачком Дому здравља збринуте су лакше повређени Срђан Денчић (26) из Беле Паланке и Ема Живић (59)⁷ из Чифлика. Лакше повређени су и Десанка (69), Иван (49) и Марко Драгосавац (14) из Ниша. (овде је грешка у презимену, ради се о презимену Дорословац. Б.П.). Они су такође после пружене лекарске помоћи пуштени кућама.“

Минулих дана НАТО-авијација жестоко нападала подручје пиротског округа

На мети – витални објекти

НАТО авијација жестоко је дејствовала и крајем прошле недеље на подручју пиротског округа. Агресорски авиони нападали су и разарали објекте у округу и све оно што су генерације стварале бездушни агресори НАТО алијансе за делић секунде претварали су у прах и пепео

Како смо обавештени из Центра за обавештавање и Окружног штаба цивилне заштите, у суботу, 29. маја, у 16 часова и 55 минута, непријатељски авиони НАТО алијансе са седам пројектила гађали су села Сињац и Чифлик у белопаланачкој општини. На село Сињац пала су четири пројектила, а три у атар села Чифлик. У овом нападу седморо је повређених. Пловдинка Костић (58) из Сињца, која је теже повређена, задржана је на Хируршком одељењу пиротске болнице. После указане лекарске помоћи у пиротској болници, кућама су пуштени Душка (52) и Славомир (50) Матић, просветни радници из Пирота. У белопаланачком Дому здравља збринуте су лакше повређени Срђан Денчић (26) из Беле Паланке и Ема Живић (59) из Чифлика. Лакше повређени су и Десанка (69), Иван (49) и Марко Драгосавац (14) из Ниша. Они су такође после пружене лекарске помоћи пуштени кућама.

Оштећена је пруга код синјачког моста у дружини од 50 метара и причињена је штета на неколико цивилних објеката. Због оштећења коловоза друмски саобраћај према Пироту био је у прекиду, а због хаваарије на прузи возови до даљњег не саобраћају. Чине се напори да се саобраћај што пре успостави.

У ноћи између суботе, 29. маја и недеље, 30. маја, Пирот је по осми пут био на мети агресора. Почев од 1 час и 20 минута са осам пројектила гађана је источна периферија Пи-

рота и Црни врх, где се налази ТВ репетитор. Са три пројектила гађана је околнина Димитровграда, односно брдо Козарица. После бомбардовања тог брда, из којем се налази и предајник Радио Царибрда, ова радио станица привремено није смитовала програм.

По информацијама из Окружног штаба цивилне заштите, у нападу на Пирот и Димитровград противавионска одбрана Војске Југославије је јаким ватром одвратила непријатељске авионе од даљег бомбардовања. Према првим извештајима нема жртава, али је и овога пута причињена знатна материјална штета. Све екипе Цивилне заштите спровеле неопходне мере на терену. У недељу, 30. маја, у 14 часова и 36 минута, девети пут је НАТО гранатирао подручје наше општине. Са четири пројектила гађан је репетитор РТС-а на Црном врху.

У среду, 2. јуна, како је саопштио Окружни штаб цивилне заштите од 13,25 до 13,35 часова непријатељска НАТО-авијација са седам пројектила гађала је поново репетитор РТС-а и предајник РТВ Царибрда на Козарици изнад Димитровграда. Причињена је велика материјална штета.

НАТО-авијација поново је дејствовала је на подручју наше и димитровградске општине и у четвртак 3. јуна. У 13,31 један пројектил погодио је репетитор на Козарици, а у 13,41 са три пројектила гађан је Црни врх. Б. П.

Тренутак када је поново гађан ТВ репетитор на Козарици, среда, 2. јун/синишма Маја Антић

Делегација Хиоса, на челу са градоначелником Петросом Пателаросом, боравила у Пироту као гост Пиротског округа и Скупштине општине Пирот

Пиротска „Слобода“, 5. јун 1999. године LV, број 2.270. Историјски архив Пирот.

⁷ Име погрешно наведено, треба Ева Живић.

Чифлички мост. Изглед у време бомбардовања и место пада првог пројектила у реци Нишави.

Фото: Б. Петровић

У другом тексту пиротске „Слободе“ Пловдинка Костић, која је теже повређена од пројектила који је пао у њено двориште, сведочи:

„Била сам у винограду који је поред моје куће, када су авиони почели да круже... Када је први пут пукло, легла сам на земљу и помислила – оде мост. Убрзо осетих како ме велика грудва удари по леђима, али на бол и не мислим, само ми у глави мисао – шта је са децом. Јер у авлији су остали зет Драган Живић и унук Саша (17) да припреме фрезу за кошење траве. Подигнем се и видим да сам повређена. Кренем према кући, кад у авлију огромна рупа. Може у њу да стане цела кућа. А моја кућа и економске зграде порушене. Зет и унук имали су Божију срећу. Како су остали живи у подруму, није ми јасно. Убрзо су ме кола хитне помоћи из Беле Паланке довезла у Пирот.... Терка Радица са мужем и децом, када поче рат и бомбардовање, неке ствари из Ниша превезе овде. Оставише и „фићу“, рачунају овде је мирније. Оно оћеш, зликовци им и ту сиротињу уништише.“

ГРАНАТИРАЊЕ ТАМЊАНИЦЕ

Дана 12. маја 1999. године у 10.08 часова у атару села Тамњаница је пао пројектил који није експлодирао. О овоме посредно сведочи Срђан Ђурић, у то време радник МУП-а Р. Србије који је у својству криминалистичког техничара изилазио на увиђај:

„Ракета није експлодирала. Није нам било јасно шта су хтели у Тамњаници да гађају. Али ми је занимљиво тадашње казивање јединог сведока, неки, сећам се старац беше, недуго затим је умро. Не сећам му се сада имена. Чича је ручно косио ливаду. И док нас је водио да нам је покаже, кроз смех нам је говрио: Деца, хахаха, ја косим, кад видим поред мене некакво ко шип одрипује по зем’... Ја погледам малко боље, а ракетата на неколко метра оди мене пројде... Удари узем’, па одрипи, па пај удари, па пај одрипи... Док се еј понадол, поди мојту ливаду не сапр у трње...”

ГРАНАТИРАЊЕ КЛИСУРЕ

Дана 13. маја 1999. у 22.40 сати један пројектил је пао и није експлодирао у атару села Клисура. Сведочење аутора⁸:

“На викендици у Рујевици сам ове вечери са породицом. Данас смо се вратили из села. Били до мрака Драган Параграф и Жика Зељка код мене на тераси и поред осталог причали о рату. Са првим мраком одоше кући. Љиља изнесе вечеру на терасу те вечерасмо. Одмах по вечери деца поспаваше. Очекивали смо да авиони почну да круже небом... Није их било. Одлучисмо да и ми легнемо. Ја одох да обиђем кола која сам оставио испод крошње ораха у „Кечково”. Клекох поред задње десне гуме да видим да ли опет не пушта вентил, јер сам га током дана мењао код вулканизера. У том моменту зачух на небу у правцу “Плоче” авион. Помислих: „Ево их...”. Нисам устајао него погледах у том правцу. Одједном чух, јако шишштање на небу изнад мене које се мешало са сличним брујањем авионског мотора. Никада до тада нисам чуо такав звук. Баш је јако шиштало... У трену се сетих да је то ракета. Најежих се сав, јер се шишштање наставило у правцу Беле Паланке. „Јој.... Шта ли ће у мојој Паланци да погоди?!” помислих. Чух Љиљу са терасе: „Брацо, чујеш ракету! Иде на Паланку!” Нисам стигао да јој одговорим кад видех у правцу Ниша јак црвени белесак који је осветљавао небо. А затим угледах и светлеће пројектиле који су са Плоче од стране наше Против-ваздушне одбране, парали небо. „Прагама” су гађали ракете. (Сутра сам сазнао да је онолики блесак потицао од графитних бомби бачених на трафо-станицу Брзи Брод.) То ми је одвратило пажњу да не

⁸ Сведочење аутора из необјављеног Ратног дневника. Записано, 13. маја 1999. око поноћи.

пратим ракету која је пролетела изнад нас у правцу Беле Паланке. Затим чух туп ударац – бупппп...дум!

Гледам у правцу вароши, али не видим експлозију. Љиља дође до мене, уплашила се, али ни она није видела где је ракета пала.”

Ова ракета је пала између Клисуре и Чифлика у њиву Срђана Ђурића из Беле Паланке. Није експлодирала већ се зарила у земљу. Задњи део са крилцима је вирио из земље око један метар.”

КУМАНОВСКИ СПОРАЗУМ⁹

Кумановски споразум је војно-технички споразум између Међународних безбедносних снага (КФОР) и влада Југославије и Србије.

Стране овог Споразума потврђују документ који је фински председник Ахтисари поднео председнику Милошевићу, а који су одобрили Народна скупштина Србије и Савезна влада СРЈ дана 3. јуна 1999, који укључује размештање на Косову и Метохији око 45.000 војника, махом из земаља НАТО-а под покровитељством Организације уједињених нација, ефикасног међународног цивилног и безбедносног присуства.

Овим споразумом су окончани НАТО ваздушни удари на СРЈ.

---

⁹ https://bs.wikipedia.org/wiki/Kumanovski_sporazum

СТРЕЉАЧКЕ ДРУЖИНЕ У ПИРОТСКОМ ОКРУГУ

1881–1902

У вечитој борби за опстанак човек је стално био приморан на одбрану или напад, при чему је гађање користио као једну од основних метода. Средства која је при том употребљавао су саобразно одговарала нивоу његовог интелектуалног развоја. Човек се најпре, што је савим природно, користио гађањем из руке, без механичког посредника - каменом, комадом земље, комадом дрвета, тврдим плодом и сл. Захваљујући својој способности развоја идеја, поступно је почео да користи и друге материјале прелазећи на савршенија механичка средства: копље, стрелу, катапулт, пушку, топ и др. Међутим, при употреби било ког од тих средстава увек се наметала потреба за вештином у прецизности гађања, па било да се као мета појављивала животиња, супростављени човек, одређени циљ у спортском надметању или пак захтеви у некој децјој игри¹. А та вештина, која се наметала као човекова потреба, од прапочетка, кроз сурове услове развоја, подстакла је ратоборни карактер у човеку, и приморавала га да је континуирано увежбава. Испоставило се, да ће га она пратити до данашњих дана и која ће, вероватно, и нужно, остати његов сапутник у будућности као нераздвојни део његове борбе за опстанак, па било да се ради о одбрани или остваривању агресивних циљева. Зато је историја увежбавања прецизног гађања дугачка колико и сама историја човека.

Прве информације о човековом гађању неког циља представљају пећински цртежи на којима је приказан човек у лову животиња. Увежбавање

---

¹ Примитивни тј. елементарни облик гађања тврдим предметом из руке, човек није напустио и њему се и данас враћа у најразличитијим приликама: од изражавања протеста на штрајковима, гађање омраженог човека или групе људи, гађања сточара у усмеравању стоке, у претњи агресивном псу, да обори плод са недоступне гране неке воћке или као један од захтева у многим децјим играма и сл. У Лужници, једна од таквих игара је гађање „бебњака“, малог каменчића, који се поставља на врх избочине неке стене, а учесници игре га гађају са одстојања до око двадесетак метара; победник је онај ко први погоди „бебњак“ са најмањим бројем каменова или онај ко га први погоди у гађању по договореном редоследу. Слична игра су „куле“, у којој учествују по два играча који наизменично са договореним бројем каменова подесних за гађање гађају саиграчеве „куле“ - обично по три усправљена пљосната и издужена овећа камена, постављена у низу на одређеном растојању, и паралелном позицијом у односу на наспрамне пртивникове „куле“, свако од саиграча гађа противникова „утврђења“ са линије својих „кула“. Победник је онај ко са мањим бројем каменова обори све три противничке куле.

ратничких вештина и прецизности гађања познато је и у доба Грка и Римљана. Међутим, литература преноси да је прво стрелачко такмичење одржано у 14. веку у Фелдкирхну, у тиролској области, у Немачкој, које је организовао гроф Рудолф од Монтфорт-Фелдкирха, када се гађало стрелама. Награда најбољем стрелцу на овом такмичењу био је во², чиме се само потврђивало колики је значај придаван прецизности гађања.

Попут других народа, увежбавање прецизности гађања има своју дугу историју и у српском народу, а оно је поред праисконских потреба било условљено и његовим слободарским духом и положајем међу балканским народима и њиховим освајачким претензијама. Млада српска држава крајем 19. века била је окружена непријатељима са свих страна, а велики део српског народа је, потлачен, још увек живео под туђинском влашћу. Такво стање је наметало Србији да будно чува своју територију, али и да ради на ослобођењу оних простора на којима српски народ од вајкада живи. У остваривању тих циљева она је морала имати поред редовног војничког кадра и грађанство из редова мушке популације, патриотски и ратнички добро способљено. Патриотизам није мањао - он је у човековој природи, а грађен је и кроз векове тешког живота под Турцима; њега су дограђивале песме и легенде испредане поред кућног огњишта, у људском дружењу, као и у школским клупама о српским јунацима из преткосовског периода и Косовског боја, као и оне с почетка 19. века - из времена Првог и Другог српског устанка, у борби за ослобођење. А борбени дух, ратничке вештине и посебно прецизност у гађању су морали да се одржавају увежбавањем. Оно се свакако најинтензивније увежавало кроз војну обуку, али честа ратовања, чији исход је највећим делом зависио од прецизног гађања, упућивало је на потребу његове популаризације и да се оно увежбава и у грађанству³, оснивањем стрелачких дружина.

На простору данашњих граница Србије прво такмичење у стрелаштву било је организовано у Новом Саду 1790. године⁴, док је у Београду евидентирана најпре рекреативна дружина 1851, а 1865. је формирана Београдска стрелачка дружина која је радила по одређеном програму и условима одржавања. До 1880. она је била једино стрелачко

² *Стрелачки гласник*, Београд, 1889. бр.1. стр. 9.

³ Ова вештина у српском народу је срасла и са свадбеним обичајем и фолклором, која у том случају представља један важан симболични чин. У Лужничком крају сачуван је израз „спремање за нишан“, који се односи на припремање девојачких дарова које она даје на дан просидбе младожењи, његовим родитељима и наводицама који обично присуствују просидби. Том приликом сам договор и девојачка одлука о пристанку на удају се објављује „нишаном“ - пуцњем из пушке у вис, бесциљно. Такође, на дан свадбе, саставни део младожењине поворке је и нишанција, који на капији невестиних родитеља мора да погоди јабуку, која је постављена на врх високе мотке. Младожења са својом поворком може да уђе у двор по невесту тек пошто јабуку нишанција буде погодио, а он се том приликом залаже да је погоди из првог плотуна, што обично буде пропраћено аплаузом, радошћу „свадбара“ и музиком.

⁴ *Енциклопедија Југославије*, Загреб 1971. књ. 8. стр. 193.

удружење у Србији, а онда је основано такво удружење најпре у Ваљеву и, потом, у Неготину. Стрељачки гласник 1889, у свом првом броју, преноси да су 1881. основана још два оваква удружења и то у Нишу и Крагујевцу⁵. Међутим, Пиротски лексикон садржи податак да је те године стрељачко удружење основано и у Пироту⁶. Након српско-бугарског рата 1885. године, у коме је, после његовог трагичног завршетка, поред других проблема и пропуста, запажена и изразита непрецизност у гађању наших ратника, власт је отпочела ужурбано да ради на популаризацији грађанских стрељачких дружина. Већ 1887. у највећем броју окружних центара и вароши су основане стрељачке дружине. Те године, у време одржавања II земаљског свечаног гађања, у Крагујевцу је основан Савез стрељачких дружина у Краљевини Србији⁷. Њихов број се потом до краја 19. века континуирано повећавао. Тако је 1899. у Србији постојало 261 грађанска стрељачка дружина, од којих је, према ондашњој административној подели, 21 била у Пиротском округу.

Пирот, као окружни центар, био је место покретања свих важних друштвених иницијатива, па је и прво стрељачко удружење ту основано. Међутим, због уобичајеног прекида у раду, и одсуства континуиране евиденције о волонтерским организацијама тог времена, Стрељачки гласник превиђа формирано стрељачко удружење у Пироту 1881. године, па с тога наводи да је оно основано у овој вароши 1888, у времену када је у Србији било основано више таквих удружења. Из прве шире информације о Пиротској стрељачкој дружини, коју преноси ово гласило, сазнајемо да је 8. јануара 1889. године, на свом годишњем збору, ова Дружина изабрала нову управу, и то: председника Јована Поповића мајора, потпредседника Панту Дробњака окр. начелника, деловођу Ђорђа Ј. Петровића, комесара железничке полиције, благајника Лазара С. Николића ок. благајника; а за одборнике су изабрани: Војин Ћирковић председник пиротске општине, др Коста Динић лекар, Панта Крстић трговац, Михаило Најхут инжењер, Никола Шоповић столар, Ћира Ћирић обућар и Коста Ћирић гостионичар⁸. Исте године у Пироту је на Малој Госпојини, 8. септембра, одржан IV земаљски скуп Савезних стрељачких дружина. Светковина је одржана у присуству митрополита српског Михаила и епископа нишког Јеронима, пиротских свештеника и изасланика краља Милана, ађутанта – одраслом и пунолетном грађанству капетана Рашића. Овом скупу је присуствовало 400 стрелаца из целе Србије и велики број гостију. Том приликом је освећена застава коју је краљ Милан поклонио Савезу Стрељачких друштава.

После службе у Саборној цркви окупљени су се, том приликом, са литијом упутили на стрелиште испод Сарлаха, где је најпре освештана

⁵ *Стрељачки гласник*, Београд 1889. бр. 1. стр. 4-5.

⁶ *Пиротски лексикон*, Пирот 2012, стр. 281.

⁷ *Стрељачки гласник*, Београд, 1889. Исто.

⁸ *Мале новине*, Београд 1889. бр. 25.

новоподигнута зграда Пиротске стрељачке дружине.

Свечано гађање је трајало три дана: првог и другог дана су гађали чланови Дружине, а трећи дан је био посвећен гостима. Такмичење је на крају завршено општим весељем, уз песму и игру и војну музику, која је свирала до мркле ноћи.

Најбољи стрелац тада је био Ђорђе Ј. Петровић, комесар железничке полиције у Пироту, који се прославио и на гађању одржаном 26. маја 1890. године у Шапцу, где је са 64 кругова, такође, освојио прво место. На гађању у Пироту добре резултате постигли су и капетан Зекавица и професор Миша Михаиловић.

Гађање одржано 11. августа 1898. обављено је у присуству краља Милана, који је присиствовао такмичењу у својсу кума Пиротске стрељачке дружине, којој је тада наденоу име „Нишор“, по пресудној бици за ослобођење Пирота у српско-турском рату 1877. године. Том приликом краљ Милан је постао почасни грађанин Пирота.

Под утицајем овог Удружења у селима Пиротског округа, тек кроз неколико година, почеле су да се оснивају стрељачке дружине. Прва сеоска стрељачка дружина основана је 1893. године у **Сукову**, названа „Стара Србија“, и то залагањем Обрена М. Стефановића шефа ондашње суковске железничке станице. Агилношћу овог ентузијасте те исте године основане су стрељачке дружине у **Држини** - „Девет Југовића“ и **Крупцу**, која се звала „Љутица Богдан“. У овој години су основане и дружине у **Великој Лукањи** – „Високи Стефан“, залагањем учитеља Јована С. Поповића, и **Станичењу**, коју је основао шеф железничке станице Драгомир Ристић. Иницијативом учитеља Сотира Ђорђевића, 1894. су основане дружине у **Костуру** – „Иво Сенковић“ и **Блату** - „Катанић“, а те исте године, учитељ Војислав Стефановић основао је Суводолску стрељачку дружину за села **Велики и Мали Суводол**.

Прва стрељачка дружина у лужничком срезу је основана 1895. године у **Дучевцу**, названа „Синђелић“⁹; те године заслугом председника смрданске општине Стојмена Маловца, основана је стрељачка дружина у **Расници** која је носила назив „Старина Новак“. У овој години је основана стрељачка дружина и у **Обреновцу** са називом „Маћедонија“, а наредне 1896. су основане дружине у **Трњану** и Лужничка стрељачка дружина у **Бабушници**, која се спомиње под истим називом као и дучевачка „Синђелић“. Године 1897. је основана само дружина у **Белој Паланци**. Заслугом пословође Пиротске савезне стрељачке дружине и државног пушкарара Драгутина Марковића 1898. године основане су стрељачке дружине у **Студени** и **Височкој Ржани**. Те године основане су дружине и у **Сопоту** - „Нишор“, **Извору (пир.)** „Милош Велики“ и **Нишору**. На иницијативу, већ

---

⁹ Председник Дучевачке стрељачке дружине 1898. године био је Јанаћко Андрејић.

поменутог, Драгутина Марковића и познатог патриоте овог краја Миладина Манчевића, у **Темској** је 1899. основана стрељачка дружина којој је дато име „Карановић“, по капетану Карановићу, који је храбро погинуо у витешкој борби код Нишора у српско – турском рату 1877, а који је сахрањен у Темској; те године је основана и нова стрељачка дружина у **Великом Суводолу** под именом „Војвода Момчило“. Према подацима истраживаног периода до 1902. године, оснивање савезних стрељачких дружина у пиротском округу је потом јењавало, јер су у том периоду основане само две, и то обе у ондашњем лужничком срезу – 1901. у **Проваљенику** и 1902. у засеоку **Бела Вода**, у ондашњој ресничкој општини¹⁰.

Поред стрељачких дружина пунолетног грађанства, паралелно се у то време радило на оснивању и **ђачких стрељачких дружина** у основним школама - од ученика четвртог разреда. Прва ђачка стрељачка дружина у Србији је основана на иницијативу учитеља Јована Поповића и подршке министра војске Прапорчетовића 1891. године у **Сићеву**. Прва ђачка дружина у пиротском округу је основана у **Великој Лукањи** 1893, за ђаке овог села и суседног **Завоја**, залагањем великолукањског учитеља Јована С. Поповића и завојског Ристе Трајковића, који су јој наденули име Ђачка стрељачка дружина „Момчило“. 1894. заслугом трњанског учитеља Ристе Цветковића основана је **Трњанско-крупачка ђачка стрељачка дружина**, потом следе оснивања дружина у **Моклишту** 1895. и, највероватније, 1899. у **Великом Суводолу**.

Посебну пажњу заслужује Ђачка стрељачка дружина из **Завоја** која је основана 1897. године, и тиме се издвојила из раније основане дружне у Великој Лукањи, чија фотографија (коју овде доносимо) је објављена у првом броју децјег листа „Зорица“, 8. новембра те године. Да је увежбавању гађања у основним школама ученика четвртог разреда придаван важан значај, уверава чињеница да је ова фотографија објављена на првој страни овог листа који је тек почео са објављивањем. У пропратном тексту са насловом „Ко је ово?“ стоји да су на њој ђаци Основне школе из Завоја, у Пиротском округу, са својим учитељем Петром М. Пешићем, који су основали стрељачку дружину како би научили гађање пушком. Затим се додаје да је најбољи стрелац ове дружине ученик **Јован Златковић** (онај што нишани, крајње десно), а остали су: - с лева на десно - **Петар Ристић**, **Љубомир Дамњановић**, **Милутин Пејчић** и **Ђорђе Ђорђевић**. Страница на којој се налази фотографија је употпуњена и песмом првог уредника листа Михајла Јовића, под насловом „Стрелцима“, коју је посветио управо ђачким стрељачким дружинама. Песма се састоји од девет строфа од којих ћу овде пренети почетних три:

¹⁰ Сви подаци у хронологији оснивања стрељачких дружина заснивају се на записима из Стрељачког гласника који је излазио у Београду у периоду 1889-1902.

„Ха, соколи моји,
Малени јунаци,
Пуцајте, пуцајте,
Красни српски ђаци!

Извежбајте око,
Нека право бије,
Јер Косово тужно
Освећено није...

Научите руке,
Нек их пушка снажи,
Требаће вам снаге
Кад борба затражи...”

Ђачка стрељачка дружина из Завоја са учитељем Петром М. Пешићем, 1897.

По оснивању дружине су се учлањивале у Савез стрељачких дружина - чије је седиште било у Београду, након чега им је министар војске обезбеђивао по две пушке, најчешће типа Маузер – кокинке, и по две хиљаде метака. Дружине су морале имати прописно стрелиште на коме су грађанске дружине гађање увежбавале са растојања од 150 и 200 метара, док су ђачке користиле растојање од 100 метара. Гађања су по правилима ових дружина била подељена на редовна, ванредна и свечана - наградна.

Стрељачке дружине су у то време имале и свој карактеристични фолклор: на стрелиште се, на такозваним свечаним гађањима, одлазило са заставом, музиком и песмом, а пре почетка гађања свирана је химна, након чега су следили плотуни из прангија. Одлазак на стрелиште Пиротске стрељачке дружине један дописник је 1895. године овако описао: „Чланови Пиротске савезне стрељачке дружине су се 3. априла окупили у *Народној гостионици*, одакле су пошли на стрелиште праћени умилним звуцима војне музике, са тробојком на челу дат је довољан знак радости нашем граду, колико су његови стрелци одушевљени идејом стрељачког витештва“. Након завршеног гађања следице су награде најбољим стрелцима, овог пута то су биле ћилимско сецаде и стрељачки рам, али у другим приликама, као 1898, поред специјалне награде краља Милана, биле су и ловачка пушка, ћилими сметеник и шестак, будилник са музиком, џепни часовник, револвер преклапач, пољски прибор за јело и др.

(P.S. Након претраге у студији Драгише Здравковића „Бесмртници округа пиротског 1912-1920“ (1924.) и прерађеног издања ове књиге Миљана Манића „Бесмртници“ (2014.), неопходно је забележити: да су, од петорице завојских ученика са фотографије, двојица дали своје животе у борби за ослобођење свог народа и домовине у Великом рату: Петар Ристић је погинуо 1915, а Милутин Пејчић 1917. године.)

КЊИЖЕВНОСТ

ЈЕДАН МОГУЋИ ЖИВОТ

(одломци из романа)

„Бог ми је помогао“, помислила је, „да слику завршим на прави начин.“

Изнад Прве резервне болнице поред Ваљева, у смирају дана необично топлог марта, небо је било олујно лепо. Облаци су се претварали у ватрену стихију: сунце се још није предавало и бојило је небо окаснеле вечери црвеним колоритом који је Надежда волела. Родио се диван спој чуда природе и уметности као божји дар!

Тада се одиграо најчудеснији тренутак у њеном животу: осетила је необичну раздраганост, духовно богатство и снагу, иако је данима пре тога мислила да јој, у овом ужасном рату, понестаје и вера и радост стварања. И док је са заносом уносила јаку црвено-жуту боју на небо изнад два велика, већ насликана шатора, у сјају последњих ватрених умирућих зрака сунца, у нејасној силуети човека који се кретао према њој, препознала је Бранка Поповића!

„Има Бога“, поново је помислила, иако га је у последњим писмима својима негирала! Суочена са масовношћу српске трагедије оптуживала га је да је заборавио, чак и казнио њен народ! Али у чудесном тренутку, узбуђена и запањена оваквом случајношћу, коју је ипак неко „наместио“, распознавајући све јасније црте његовог мужевног лица („Он ми делује уморно и болесно“ - била је забринута), ипак није могла да сакрије одушевљење!

- Бранко - викнула је, подигавши руку, као да жели да му махне. А он је већ прилазио.

- Па, како си? - рече Бранко који је очигледно дрхтао. („Можда болест није сасвим прошла.“). Узео је обе њене руке, љубећи их. Био је јако узбуђен. („Можда болест није сасвим прошла“, питала се поново, знајући да је на фронту оболео од тифуса.)

„Виде се године, види се умор“, помислио је Бранко, гледајући Надежду. „То је све због овог рата. Али нећу јој то рећи...“

И одједном је био збуњен, осећајући притисак у грудима, том сопственом објективношћу, од које се понекад чудновато ослобађа опијеност и чежња.

А она је била срећна, изненађена, збуњена, потпуно запрепашћена што ју је он, у оваквом ратном метежу, пронашао. Добила је одједном још више снаге: а ових дана, нека слабост у њој узимала је маха, можда и болест, и често се јављала грозница, неки тихи плам, који је данас неочекивано, пред чудом природе и сусретом са Бранком, створио у њој осећање благе узнесености...

„Како је дивно што смо се опет срели“, рече она.

„Ти наши сусрети...“ Прекинувши мисао, он објашњава да је на путу за Војну болницу у Београду, свратио у Ваљево. Враћа се заправо са фронта, скоро је прездравио...

„Ти наши кратки сусрети“, понови Бранко, и опет не заврши мисао. Задржава га да гласно исказе мисао нека туга за прошлошћу, неки обзир према *оваквој* садашњости... У којој он, војник, прездрављује, а она...

„Ти још“, каже гласно посматрајући скоро довршену слику Ваљевске болнице „видим, имаш непојмљиву сликарску енергију!“

А она му, у неком заносу, покушава (мада он то не очекује јер је зна), да објасни: како је небо, уморно од свега што се човеку дешава у овом ужасном рату, у смирају дана, букнуло као у олујном пожару, и како јој се учинило да јој је природа даривала још једну прилику да је повеже са уметношћу.

Он јој је одговорио да разуме тај њен занос: било га је, колико пута, и раније. А онда је помислио: зашто се ми, овако, враћамо у прошлост? Зашто га она и сада наводи да се сећа?

„Хајде да седнемо“, предложио је. А већ се осећао уморним. Као да му понестаје снаге за овакве њене заносе...

Падало је вече... Надежда је склопила штафелај и кренули су у болничку кантину... Бранко је из војничког ранца извадио литрењак са најбољом каменичком шљивовицом. Она му је у једном писму наговестила да би, ако се сретну на фронту, волела да јој донесе ракију! (Написала је то, јер се сетила једне епизоде због које је била љута: подсмехнуо се њеној љубави према пољском цвећу, посебно љубичицама – када се са букетићем око струка – сликала! „Гле“, рекао је, „фотографишеш се са љубичицама око струка! А онда објашњаваш како у овом свету теби више одговарају мушка правила игре!“) Запамтила је то и онако „мушки“ потражила ракију! А заборавио је како јој је он, први, у Сићеву, једном, донео букет прекрасног пољског цвећа! (А он се сећао како је тај његов букет, играјући се на њен начин, скоро исмејала...) Сада су мирно пили ракију из металних чашица. Ћутали су...

После толико година, иако мисли да је дубоко зна, као што ретко један човек познаје другог, њему се чини да је у стању да направи само њену овлашну скицу. Али у једно је сигуран: у њој има више страсти него у било ком другом кога зна, кога је познавао.

Волео је њене заносе. Њен утицај на његов живот био је огроман: мислио је да има у томе и нечег судбинског. Са њом никад није било досадно. Ти њихови испрекидани сусрети... а прелазили су километре заједно, обилазили градове, дружили се, смејали, расправљали... Имало је у њима нечег тајанственог... Долазила је пред њега, са неком идејом, надахнута, али критична, достојанствена, хладна: други пут романтична, страсна,

осетљива... Мењала се као природа, створена, како је говорила, божјом руком... Волела је да шетају, пешаче... Застала би пред неким дрветом и одушевљена, позивала га да и он застане - као да је пред њом неко највеће откриће! Или је мирисала и љубила цвеће... А затим њени сусрети са људима у Сићеву, Реснику, на путу - као да је свако богомдана сродна душа!

Више је волео када се са њом виђао у природи, мање у градовима. Али и у европским културним метрополама осећала је неко чудно сродство са људима на улицама са којима је желела да разговара... А колико дивних тренутака пред прелепим архитектонским достигнућима, њеног тада тихог дивљења пред сликама, вајарским делима: дугог мировања, а онда одушевљених, гласних коментара! Никад уморна од шетњи, од посматрања... час сјајно расположена, раздрагана, треперава пред ремек-делима људских руку, слично и онима у природи, али често и сумњичава у сопствену моћ да бар мало досегне такву лепоту! Па пркосна када се са нечим не слаже!

„Она је“, помислио је, „најлепши пример слободног човека...“

И као да му је читала мисли, Надежда рече:

„Како смо били, сећаш ли се, упорни да изборимо, да покажемо значај српске модерне... Да нас прихвате...“

И са пуно енергије (која се неким чудом тог дана у њој вратила), почела је да се присећа: да износи детаље, објашњава, коментарише... И Бранко јој се у томе придружио. Присећајући се неких згода, почели су и да се смеју... Као да их је бујица сећања спашавала, поново спајала...

Она је више причала, а он је пажљиво слушао и мислио како је, уствари, остала иста... Она, био је уверен, носи у себи животну нит којој по жилавости, издржљивости, борбености, снази да савлада препреке и да дође до циља – нема равне!

Када је отишао, јер његов вод више није могао да чека, улазећи у камион, махнуо јој је и опет помислио: „А ја ту снагу, као она, никад нисам имао.“

Било је то опраштање, али тада тога није био свестан. (Касније се присетио, када је све било завршено, жалио је што јој тада све то, како ју је *видео*, није рекао.) Јер она је и при последњем сусрету много, много причала, брбљала, журила да му све каже: да се подсети, охрабре, можда насмеју. И плашила се за њега јер јој се чинило да његова болест, можда, није прошла. О себи, о томе што се и сама тих дана осећала лоше, није размишљала... Нити је хтела да му то помене... Желела је да ужива у том сусрету, тако чудесном да осећа како јој кроз тело пролази нека језа, нека ватра... (Док је седела наспрам њега, знала да јој се образи жаре, и да је савладава узбуђење које је увек осећала када је са њим.)

Али када је отишао, много је жалила... Критиковала је себе што је толико брбљала, што му није дозволила да он више прича. А тако би волела да га је нечим и обрадовала, да му је рекла колико јој је драг...

Сада мисли да то никада није умела. Као да се стидела да јасно искаже своја осећања.

А када је сликала било је другачије: и Бранко јој је говорио да на њеним сликама види узаврелу, ужарену емоцију...

У овим ратовима, а сада, посебно после овог чудесног сусрета, осетила је потребу да себе, свој живот види у правој светлости... Јер тајанствен је и богат живот што човека свег упија... И не треба дозволити да то не признамо...

И устрептала, упутила у собицу да му, можда, напише писмо...

За Надежду Петровић прави живот је почео (тако сада мисли, док у накнадној перспективи сећањем оживљава граничне ситуације, преломне у бризгању којим нас он осваја) када је одлучила да раскине веридбу. Није јој много требало да донесе, једне ноћи, такву одлуку. У својој двадесет петој години мисли да људи немају право да се вуку кроз живот са рукама у џеповима; они морају да нешто ураде за себе! А она жели да буде сликар, а не обична жена!

Те ноћи, био је април 1898. године, а дрвеће у дворишту у првом цвату, сањала је необичан сан. Иначе, не верује у снове: са сестрама се око тога препире, јер оне, онако девојачки, воле приче о сновима, а некад, када дође комшиница, причљива жена бујне маште, траже да им протумачи сан или, чак, погледа шта им се то исцртало у шољици кафе. Али овога пута, нешто је пресудило да скоро поверује у провидан и прозиран смисао сна, вероватно што је већ размишљала да треба да раскине веридбу! Разрешење смисла тог сна одмах јој се наметнуло, јасно као тај дан који се рађао, док се будила гледајући кроз прозор у расветало и мирисно зеленило у дворишту које јој се чинило најлепше на свету. У сну су биле сличне боје: она шета поред плавичасто-зелене реке, некако блиставе и сјајне јер се од њене бисерне површине, сада у сну, према њој шири неки бео сјај. Одмах препознаје реку Нишаву, коју мештани зову „Вилинска река“: са Љубицом, другарицом, када је долазила у Сићево или свраћала у Ниш, спуштале су се до њених обала и уживале у погледу на зелену, бистру воду. И причале су, док се чуо њен брзи хук, поверавајући једна другој најскривеније тајне. (Било је то недужно време детињства и младости.)

У овом необичном сну сама шета обалом очаравајуће реке. У белој је хаљини која подсећа на венчаницу. Обала је стрма, изнад се уздиже брежуљак, а од њега полази дуг, прав, њој се чини асфалтиран пут. Она би хтела да изађе на пут... али не зна како... Окреће се, врти, тражи бољи прилаз и одједном, у растреситој земљи, уз обалу на горе, види, направљене од земље степенице. Пење се њима и одједном, степеница више нема: пред њом је нека стена!

И тада се буди, уплашена.

Али одмах је буквално протумачила сан: нема ништа од веридбе и удаје! Она, уствари, себе и не може да види у белој хаљини! (После се смејала, том провидном разлогу због којег је донела одлуку: а знала је, да је много раније била убеђена да се не може помирити са животом обичне жене... Сада јој се чини да је још као девојчица осећала чежњу за „повишеним животом“. Употребила је ту метафору (коју је запамтила из неке књиге), објашњавајући Бранку свој однос према уметности. После овог сусрета који ју је толико узбудио, нагнао да се преиспитује, сетила се тога...

Кроз прозор тог јутра видела је оца, који је у њиховом великом дворишту куће у Ратарској 32, на Палилули у Београду, испод разгранатог ораха, за дрвеним столом који је сам направио, седео и читао. Трепере на тек оцветалим воћкама свежи, млади зраци сунца. Надежда веома воли ово двориште, његово мирисно зеленило, кућу деде по оцу, Хаџи Максима Петровића, у коју су се из Краљева (пре тога су живели у Чачку, где је рођена) доселили када јој је било једанаест година. Кућа је све њих, а посебно њеног оца и њу, одмах освојила. Често је, лутајући по свету, размишљала како куће имају неку судбину као људи. Деда Максим је као дете чувао овце у манастиру Троноши где је научио да чита и пише. У Београд га је довео један калуђер па је Максима усвојио богати трговац Јован Јовановић. А деда Максим, после и сам трговац, за своју породицу сагради ову необичну кућу.

За Београд тога времена, била је то изузетно ретка кућа. Град је осамдесетих година 19. века налочио на паланку. Већина здања била је облепљена блатом и покривена ћеремидом, са блатњавим улицама, турском калдрмом и без тротоара. Дедина кућа била је другачија. Иако приземна, имала је специфичну лепоту: са веома успелом фасадом, од водоравних и хоризонталних стубова и цигала, луковима изнад прозора и такође лепом зиданом капијом на улазу у двориште чије се дрвеће видело и преко ограде. Надежда је одмах осетила самосвојност ове куће, направила је цртеж и окачила га на зид своје собе. Била је уверена да су зеленило и раскош биљака у дворишту покренули у њој и велику љубав према природи: њу је знао да до суза узбуди било који приказ у природи! Била је уверена да и природа има своја ремек-дела у која није уплетена човечија рука.

Тог јутра, полако је прилазила оцу... Из куће се чуо плач њеног најмлађег брата Растка. Старија је од њега двадесет пет година. А од њих деветоро је најстарија, пошто је брат рођен пре ње, као беба умро. Седајући на клупу поред оца, Надежда је, некако убрзано, нагло, одмах, без било каквог увода, пресекла: „Одлучила сам да раскинем веридбу!“, рекла је... Прави разлог је то што је мајка њеног вереника, замислите, оче, ту дрскост, помињала мираз! И то велики!

Мита је ћутао. Није јој одмах одговорио, а није ни сасвим био сигуран да, одмах, треба да јој одобри. Тај младић, судски официр, није га освојио. Био је некако уштогљен, сувише прецизан, рационалан, без страсти. Чинило

му се да то није најбољи избор за његову темпераментну, страсну, упорну кћерку. Питао се колико је Надежда у овој вези могла да осети да је тај човек употпуњује; да са њим осећа (бар је тако са њим и Милевом) чудно али дивно сродство које мора да постоји ако човек жели да са неким проведе цео живот...

А затим, колебао се Мита, колико би он, судски официр (мада занимање не мора да значи негацију) могао да разуме Надеждину потребу за сликањем. А онда и то окретање незадовољства и увређености према његовој мајци! Додуше, такав примитивизам је и њега увек одбијао. И главно питање: колико у овој вези има праве љубави? Док је Нада мислила да отац ћути јер јој не одобрава (пауза јој се учинила дуга), Мита је желео да она сама потврди, буде свесна правог разлога.

„Да ли је мираз једини разлог што раскидаш веридбу?“, питао је, желећи да и сама схвати да то може да вређа, али никако да буде одлучујуће, посебно ако се двоје воли.

Није одмах одговорила. Сада је и она, свесно, кушала оца. Али је у последње време све јасније видела да то није њен пут; да су тајанствене и богате стазе којим човек иде а да је ова њена веза била само једна прошла епизода на, како очекује и чему се нада, занимљивом и дугом путовању кроз оно што сваком човеку исписује живот и, можда, судбина.

„Није“, одговорила је и насмејала се... Јер шта да објашњава оцу, који је и сам сликарско образовање стекао код значајног сликара Стевана Тодоровића и сањао о студијама у Италији, али му отац то није дозволио, па је радио у чачанској реалци као учитељ сликања. Она је свој портрет „Мала Надежда“, који је Мита урадио, чувала као најдражу амајлију. И зато је била уверена, и осећала је, да он више и од ње саме, разуме ту потребу да човек сопствени живот усмери тамо где ће се осећати најпотпунијим. А можда је његова судбина била та чачанска реалка: јер ту је упознао своју љубав - Милеву! Шалила се, понекад са родитељима: „Ето како је случај, да се обоје запослите у реалци, одредио вашу судбину!“

Али сада је на прекретници. Пошто је завршила Вишу женску школу (а похађала и приватну наставу код Крстића и Кутлика) па је са двадесет година у истој школи постављена за наставницу слободоручног цртања, она мисли да има право да крене и у свет у којем сликарство нуди нове видике, њој и српској уметности – недовољно познате! И због чега осећа чежњу и дивну устрепалост и у телу и у души...

Јер она верује да уметност може да измени свет!

Кроз отворен прозор, држећи Растка у наручју, мајка Милева чула је њен смех и упутила се к њима. Мита јој је објаснио...

А из Минхена, после је писала мајци носталгична и чини јој се кад год их извади из коферчета које јој је, пред пут, поклонио отац, тужна писма. Покушавала је да потпуније објасни овај свој чин, који јој је потпуно

преокренуо живот. Образована, учитељица Милева Зорић, из чувене породице из Титела, чији је брат био Светозар Зорић, професор и сам сликар (који је утицао на Надежду), и васпитаница и сестричина Светозара Милетића, није, пред породицом, показивала да се секира што је Надежда овако одлучила. „Свако бира којим ће путем ићи“, рекла је док је Мита читао, за вечером, пред окупљеном породицом, Надино писмо из Минхена. (Само је, а то им није рекла, помислила - то се видело и из писма - да њена кћерка, иако каже да је рад спашава од туге, макар подсвесно осећа да није до краја сигурна у потпуни смисао овог свог корака који је сама изабрала: да одрекне да буде удата жена, можда мајка – док је њена мајка изродила толико деце!)

Из Минхена, Надежда је писала својој мајчици... Сада чита по ко зна који пут... Имала је обичај да чува концепте својих писама. Томе је научио отац. Брижљиво је чувао сваки документ, писмо, запис... Био је прави колекционар. Када је, после писао озбиљне финансијске студије и историјске прилоге, то му је много помагало. Сам је забележио како је први документ из Другог српског устанка, који је до њега стигао, била хартија у коју му је продавац на пијаци завио сир!

Сада ова сећања, док сутон осваја собицу, па она због тога, али и суза (а тако се осећа кад год чита сачувани концепт овог свог писма) слабије види – а већ га зна и напамет! - чине да она поново проживљава те своје прве дане у Минхену: била је одушевљена али и тужна. Али то јесте била њена животна одлука.

„И сама знаш“, писала је мајчици, „како бејам несрећна разочарењем својим... У раду све заборавих. Не тражим љубав, мужа, човека, нити среће и поштовање. Живећу само за себе и своје родитеље. Не мислим да је то решење последица прошлости но убеђења садашњости. Цео образовани запад тако живи а то је најпаметније и ја се са тим слажем. Ја се заиста осећам срећном што се не удадох, јер да то учиних била бих само једна обична жена, као Лина и друге моје друге, и пријатељице, које одужују дуг природи. Ја ћу гледати да на други начин одужим своје дугове...”

О мојој удаји нема говора више, ја хоћу да сам сликар а не жена, жена има доста а ти си их доста спремила за тај позив, но још немаш сликара... Знај да ми је највиши идеал сликарство. Ако ми заиста желиш срећу онда ћеш исту од мене очекивати само да будем сликар, не удавача.“

Сада је тужна, не због своје одлуке која јој је одредила смисао живота, јер то је био њен избор и она не жели да сада успоставља никакву меру; та сентименталност је више због овог рата који живот одређује на сасвим други начин. Помало дрхти (као да је хвата нека грозница), а у ствари осећа топлину од слике коју види: у црвеном салону у њиховој кући, за трпезаријским столом на крају великог простора који је окренут према дворишту, и у којем доминирају изрезбарене комодe и сточићи - они читају

њено писмо! Ту су, пред њен полазак у Минхен, направили и породичну фотографију...

Ту фотографију понела је и у Минхен, и често је у њу, урамљену и стављену на нахтасну, гледала када је била тужна... Прелазила је прстима преко лица сваког од својих. Прво преко лепих црта најмлађег, Растка, који седи на средини комоде. Мајка и отац седе са стране држећи мале, Анђу и Драгу, за ручице. На средини, иза, је она, најстарија, Надежда, са десне стране Владимир и Милица, са леве Зора, Јела и Љубица. Сви су обучени у бело: само је Надежда око врата везала црну машну.

И у Минхену, у свом уређеном поткровљу, у Шандолштрасе 31, док носталгично милује фотографију, она понекад и пусти коју сузу, али се брзо „врати у нормалу“, како назива своје стање када у лепом амбијенту, посебно у шумама баварским, открива лепоту коју МОРА да оживи на платну. Осећа то као неки зов, као топло, њој блиско морање, не као оптерећење, већ као уживање. А ти тренуци надвлађавају свако њено друкчије расположење. Понекад је и жмурила сећајући се њихових ликова. (Она их је, касније, и сликала.)

Отац Мита, висок, са дугом риђом брадом, у црном оделу са полуцилиндром, отменошћу и господством подсећао ју је на Достојевског. Правила је студију његове главе на цртежу оловком: са наочарима и без њих, грчког профила, са капом на глави... Мислила је да је од њега наследила (додуше, њене су крупније) плаве, помало буљаве очи, које су наочаре још више наглашавале. Сликала га је кад и Грохар када им је био у посети. Наследила је од њега, ипак, (то признаје када је задовољна својим изгледом!) сличан, благ и топао поглед. То се посебно види на њеној фотографији из основне школе коју зато чува и воли: на њој највише личи на њега, баш по томе! Али док он има дугуљасто лице, њено је округло, помало буцмасто: уоквирује га затегнута плава коса са раздељком на средини. Мислила је да није лепа. Али на портретима, као сликар, па и на аутопортрету, било јој је увек најважније да обради психолошки моменат – оно по чему се неко лице памти.

Размишљала је често и о свом аутопортрету: да ли је на њему хтела да наслика ПРАВУ себе? Колико пута је себе гледала у огледалу, а желећи да своје округло лице учини мањим, можда шиљастим, покретала је усне, тражећи неки бољи израз. Када је правила аутопортрет имала је тридесет и четири године. Тада је њен портрет сликао и Грохар. Иван ју је видео као лепу жену, суптилног, сањалачког, женственог израза. Зашто се његова слика много разликује од њене? Које то очи користи сликар ако, иако сликају исту „тему“ – њихова дела не личе?

Поставља она, у себи, понекад, та питања, уверена да су портрети превасходно ауторов интимни доживљај једног тренутка... Присећа се, опхрвана успоменама и подстакнута овим последњим сусретом са Бранком,

како је аутопортрет радила на картону на чијој је полеђини била започела портрет једног официра, у исто време када је, те 1907. Иван радио њен портрет у пастелу. („Толико сам ценила себе“, смејала се, објашњавајући Бранку ову своју слику.) Са дугим потезима и широким гестом направила је портрет озбиљне жене, зачешљане златно смеђе косе у пунђу (на њеном рубу је мало беле светлости), у штурој и једноставној хаљини са високим модрим оковратником.

Бранко јој је тада рекао нешто што је запамтила за цео живот! (Као да иначе, не памти његове речи, подсмевала се себи...)

„Тај лик, свој лик си наменила јавности! А да ли се, бар понекад, питаш да ли си то стварно ти, ако иначе тврдиш да портрети треба да представе човека у бити? У његовој суштини!“

Овај свој портрет никада није излагала. Можда је тиме и посредно признала да њиме није била задовољна. Јер ко је, уствари, Надежда Петровић? Та жена скоро „мушке снаге“, уздржана у емоцијама или суптилна, осећајна жена, уметница?

Ко ју је видео на прави начин?

Чини јој се док испија лек који јој даје сестра, да отвара прозоре и улази у неки врт. Али где?

Као да је негде далеко сат избијао поноћ. А она је лутајући непознатим вртом, узбуђена, сусретала своје драге...

И чини јој се да су они исти, као на портретима које је сликала...

.....

Колико је сада, у накнадној перспективи, а она у овом тегобном рату гледа уназад - колико је у стању да ономе што се догађало да прави смисао? Пита се, али брзо прелази преко тога, јер јој је много лепше да пошто дању, као болничарка, присуствује оној црној страни живота, у касним вечерњим сатима размишља, подсећа се оног што ју је испуњавало, што је било њено интимно, лепо... Због тих сећања, њој се чини да је преплављује нека топлина и, иако осећа умор, њој је лепо...

За четири минхенске године, иако је радила од осам ујутру до осам увече, запамтила је најлепше тренутке са словеначким сликарима у Ажбеовом атељеу. Посебно три Словенца постали су њени пријатељи: Грохар, Јакопич и Јама. Било је то пријатељство без трунке било каквог интереса. „Спојило нас је“, мисли, „слично схватање модерних сликарских тенденција које нас је и одвело стварању „Југословенске модерне“, али и наша људска природа: потреба за искреношћу, једноставношћу и поштењем.“ Колико је било заједничких изложби, дописивања, оснивања ликовних друштава, Кола, али и међусобних посета, дружења... У брзом, али богатом прелету свега што ју је спајало са овим људима, а и неким другим (Мештровићем, Фердом...) она

се, јер јој се то сећање намеће, задржава на детаљима који нису ни датуми ни бројке, већ њени интимни доживљаји који се сада, у паклу који је окружује док траје људска драма, појављују у некој новој светлости... Живот је кратак да се извуче његова пуна сласт; да се издвоји сваки тренутак уживања, све нијансе његовог смисла... Али њој се чини да је то сада много јасније него раније када у мору утисака не би знала које да извуче на светлост, да их појасни...

И тако види своје поткровље у Шандолштрасе: зима је, снег је покрио кровове и она кроз велики прозор, посматра стрму улицу... Свечано је обучена јер очекује госте... Обележава породичну славу Св. Стефана. Окупило се четрдесетак, углавном младих Словенаца, Руса... Сећа се да је неке Србе избегавала: они више воле да се забављају у кафани, уз пиво!

У овом туђем свету, у којем се друкчије слави, она се трудила да је обележи на сличан начин као код своје куће. Сама би направила колач, скувала жито, направила ситне колаче... Али то је, ипак, наличило на младалачко дружење, јер није успевала да до краја слави да смисао какав је, уз обичаје који су неговани, имала у њиховој кући на Палилули. Грохар, који је, као још неки, био и на слави и у очевој кући, знао је да је дира: „Лепо, лепо, Надежда! А где ти је поп, хор, па песма – тропар св.Стефана!“

И онда се она присећа славе код куће, узбуђена и носталгична. Једино, можда, снеговити пејзаж наличи, али је то ипак била сасвим друга слика! Двориште пуно снега... Бројни гости пролазе испод борова и другог дрвећа, стазом коју су, рано ујутру, отац и Влада, очистили; снег им са грана пада по леђима, а они га чисте рукама са капута, истресају обућу и улазе у кућу свечано украшену. Колико бриге и стрпљења да све блиста! Она памти необичан сјај упаљеног кандила, игру зрака зимског сунца и њихов одсејај са сребрних служавника и чирака, кристалних чаша постављених на столовима и порцуланских тањира поређаних на уштирकаним столњацима у народном везу... (Мајка им је причала да је још као дете научила да везе и да су јој се посебно допадале те шаре често присутне и на националној ношњи.) А онда стиже и поп: окреће са оцем, Владом и Растком колач, док беседи, а затим им даје колач да га пољубе! Салон је пун гостију. Дошао и хор – Певачко палилулско друштво – који је отпевао тропар св.Стефану. Њој се тада чини као да је у Цркви Светог Марка! Гости служе житом, колачима, пићем... (Мајка је скувала жито, а Зора и ја, сећа се, колаче...)

Па онда гости на ручку и вечери, а отац брине да ли ће прасе и две ћурке бити довољни? Она осећа како је ови призори из сећања толико узбуђују да јој се чини да се то све одвија ту, пред њом, да она није нигде отпутовала, да је испуњава чежња за тим, сада зна, толико идиличним временом из којег извире сва топлина, сва доброта, сва љубав.

Зато се и Грохар на једној слави заљубио у Мару Ковачевић из Земуна. На молбу оца Мите, она је певала тропар св.Стефану. А Иван је само гледа, не трепће...

Због те нагле љубави, дошле одједном и изненада, Иван је код њих остао четири месеца. Заједно су те зиме сликали у Реснику, сликао је и њу, оца. А припремао је и изложбу у Београду са Колоније у Сићеву.

„Али ни та љубав није имала срећан крај“, шапуће моја јунакиња, не желећи да себи јасно разоткрије шта под тим мисли, јер њу заокупља још једно сећање на славу које јој се сада чини битним и значајним: јер тада је, први пут, упознала Бранка Поповића...

Те, 1903. за Свети Стефан, у Београду није било снега. Волела је када са грана дрвећа у дворишту веју пахуљице, чак и на благи дашак ветра, пресијавајући се на зимском сунцу. Није било снега, али се појавило сунце. Осетила га је, будећи се, кроз прозор и одмах је померила завесу. Волела је прозоре без завеса, а мајка је грдила што их стално помера. Надежда је објашњавала да воли јутра јер је тада дрвеће, под првим јутарњим зрацима, најлепше; и да воли кад је сунце ујутру пробуди! И грлила је мајку, раздрагана!

Била је уверена да је и природа као човек: када се буди, јер почиње дан, одморан је и лак, изгледа најлепше. Тако се осећала и те године, на дан славе. Дрвеће је имало посебан сјај и она је, опет, била уверена да је све у ствари у нашем доживљају, у бојама које видимо и осећамо. Знала је, понекад, да у складу са својим расположењем, додаје, мења, чак и сама, по посебном рецепту, прави боје. Била је, то је једном рекла Бранку, роб боја. Увек је тежила да ликовни и емоционални доживљај претвори у колористичку сензацију. И зато је тог дана осетила да јој славски дан прија, да је некако свежа и испуњена, као да је задовољна собом, својим животом. Као да у наручју држи свој сопствени живот!

И онда су почеле да долазе званице. Неки од њих, за славу, редовни гости: млађи свет, али и очеви пријатељи - посланици, књижевници, сликари, историчари, професори. Међу њеним и очевим пријатељима је и сликар Боривоје Стевановић. Довео је и први пут младог Бранка Поповића. Још на вратима га представио: „Ово је“, рекао је, „млади архитекта и сликар Бранко Поповић. Интересује се посебно за ликовну уметност.“

Млади човек, правилних црта лица, крупних црних очију и густе црне косе, зачешћане тако да се истицало његово високо чело, скинуо је шешир и пружио руку да је поздрави. У елегантном оделу, деловао је витко. „Он је баш мршав“, помислила је, помало постајући свесна свог пуначког тела. А онда је пожурила да поздрави друге госте и да у кухињи види да ли Зори и Јели треба њена помоћ.

У једном тренутку, док је носила ситне колаче, ухватила је његов поглед. Сео је на канабеу и упорно је гледао. Она је осетила неку ватру у образима и помислила је да је, вероватно, поцрвенела. „Као да сам девојчица“, прекорила је себе.

И поново је, журећи да поприча са познаницима, заборавила на њега...

А онда су гости почели да одлазе. Она је, неке, пратила стазом, кроз

двориште до велике капије. Бора је живо разговарао са Грохаром, а она и Бранко ишли су иза њих.

„Ја сам, госпођице, био на Вашој првој самосталној изложби, пре три године, у сали Велике школе. Тада сам започео студије архитектуре, али сам знао да ћу се бавити и ликовном уметношћу.“

Надежда се подсетила како је, из Минхена, преко Венеције, на позив ујака Зорића, стигла тог августа, 1900. у Београд. Припремила је, запамтила је тридесет и седам слика, двадесет и девет оригинала и осам копија. А зна како је код оног дрског Пере Одавића „прошла“! Кад год чита ту критику (чува је у коферчету) она је бесна: „Зар госпођица не нађе бољих и лепших узора себи и својој одушевљеној младости но импресионистичке радове, то болесно и труло схватање болесних и трулих мозгова!“

И као да јој је читао мисли, Бранко рече:

„Нису разумели новине и модерност ваших слика пејзажа, импресионистичку потребу за чистом бојом. Понекад мислим да ни Реноар код наше критике у Србији не би боље прошао!“

А она се пита да ли је ова последња реченица била његова, или је то био њен, пун себе, одговор свима који нису разумели модерна кретања у ликовној уметности...

Јер Боривоје га је звао да крену...

.....

И видим моју јунакињу, како после више од десет година од првог сусрета са Бранком, постаје свесна да је он, наизглед неочекивано и изненадно, увек био ту када се њој нешто догађало... нешто посебно. (То сада мисли, док у сећању, као да повлачи неке делнице сопственог живота, па премишља како га је било боље провести: у сањарењу или сталној делатности – за шта се она била определила.)

Бранко није учествовао у разговорима са сликарима из Словеније и Хрватске о формирању Прве ликовне колоније, који су почели одмах после Прве југословенске изложбе у њеној родитељској кући, али се у Сићеву, док је трајала, појавио неколико пута. Остао би неколико дана - и одлазио. У разговору, увек им је давао подршку. „Тешко је замислити јавни живот Београда без тебе“, рекао јој је једном, „а мислим и српску модерну“. Она је због тога била пресрећна! Када су припремали Колонију, она је, ватрено, понављала: да они, југословенски уметници, и оваквим окупљањем, дају пример југословенства. А није било лако...

Једне ноћи, а била је права летња, топла, пријатна (месец је блистао на небу, округао, пун, што је значило да ће лепо време потрајати, како су говорили мештани) седели су испред школске зграде у Сићеву... Љубица их је служила пројом са пољским зељем, киселим млеком толико густим да

си могао да га сечеш ножем... Бранко је претходног дана стигао у Сићево. Рихард Јакопич је на његов начин, без на изглед неког конкретног повода, приметио да је веровао, подстакнут и сличном тврдњом Ферда Весела – да од Колоније нема ништа!

„Писао сам ти , Надо, да по свему нећемо успети да формирамо Југословенску ликовну колонију. Бар тако ме је уверавао Весел, а сада мудро ћути!“

Весел се насмејао: „Шта ћеш, када смо ми песимисти, а имамо другарицу која је вечити оптимиста! Код ње не постоји не може! А заборавио си да те је у то уверавао и Пашко Вучетић, јер нису успели да обезбеде средства. И да на колонију не мисли нико други, до само он и Петровићка!“

И Надежда се насмејала. (Бранко ју је упорно посматрао.)

„Шта хоћете!“, подсећала их је некако раздрагано. „Министарство нам је великодушно одобрило бесплатну путну карту, а обећали су да, кад почнемо рад, можемо да рачунамо и на помоћ до три хиљаде динара. А овде је веома јевтин живот. Посебно када имамо Љубицу!“, обраћала се Надежда својој другарици, с љубављу.

Бранко је рекао да то за њега није изненађење јер верује у Надеждину упорност. И страст.

Надежда је поцрвенела, а он је наставио:

„Ово је, ипак, посебан тренутак за модерно југословенско сликарство. Мени се чини да „Лада“, друштво српских уметника, које је формирано непосредно пре Југословенске изложбе, а чији си и ти један од оснивача (обраћао се Надежди), има сличне циљеве. Али, већ на почетку, на састанку у Бугарској, јер је циљ уједињење јужнословенских уметника, покренута је иницијатива о Конфедерацији јужнословенских друштава „Лада“. Чујем да се томе супроставио Мештровић и још неки чланови, сматрајући да је идеја била интегрално југословенство, а не повезивање националних секција чији представници, заправо, одлучују о свему.

„Као да га онда нисмо сасвим разумели“, подсећа се сада моја јунакиња. „А био је дубоко у праву!“

(Јер она је само пола године касније заиста видела колико је био у праву! Са бугарским сликаром, Иваном Ангеловим, путовала је почетком 1906. у Софију, када је и договорено да се у бугарској престоници приреди Друга југословенска изложба. А онда је жири Друштва српских уметника „Лада“ прихватио само њене две скице, а одбио две слике! Тада је напустила чланство у Одбору „Ладе“ јер се залагала за југословенство а не панславизам. И Пашко Вучетић ју је подржао „јер је нанета неправда најоригиналнијем сликару на Балкану“, како је нагласио. А обоје су хтели да на изложби учествују у оквиру словеначког одељења, јер више нису чланови српског.

То је још више утицало да се још упорније бави идејом и даљим радом Југословенске ликовне колоније.

Али те ноћи, зачуло је и дубоко узнемирило, али и обасјало неком новом светлошћу, сазнање да је са овим младим човеком осетила неко чудно сродство... И док се разговор настављао, најбучнији је био Весел, који је, док су прекидали један другог, покушавао да одбрани „тезу“ да ће „Лада“ све више тонути у конзерватизам – Надежда је ћутала. Њу је погодило, њој се чинило, неочекивано и нагло, то сазнање да кратки сусрети са Бранком имају огроман утицај на њен живот.

Ноћу је нешто слично рекла Љубици. И додала: „А он је млађи од мене!“

.....

А требало је да само отвори очи...

Али велика, а још непризната сликарка, имала је сада друге животне планове и циљеве: она је желела да иде у корак са европским сликарством, да се југословенски уметници уједине у сродним схватањима модерне уметности. А суштина је у проналажењу онога што ће бити аутентично, а не „преписивати“ европско. Када је почетком јула 1905, заједно са Фердом Веселом, стигла на железничку станицу у Сићеву, Надежда је била пресрећна. Помислила је: „Ето, почело је да се остварује оно моје: ТРЕБА ИЋИ ИСПРЕД СВОГ ВРЕМЕНА!“

У Сићеву је била неколико пута код своје и породичне пријатељице, Љубице Николајевић. До рата 1876. Љубичин отац је био артиљеријски официр у Чачку. У то време, Надеждин отац је радио као наставник цртања у релаци. Били су пријатељи. Када је почео рат са Турском, заједно су отишли да помогну својима и ратовали су на Јавору. (Надежда и Љубица су неколико пута причале и о томе). То пријатељство се наставило. Посећивале су се и када је Љубица добила посао учитељице у Сићеву: тада је њен отац већ био мртав, а мајка Агница је пошла са њом. Патила је за мужем и прерано умрлим сином.

На станици су, сликаре, чекале кочије. Симпатичан сељак је питао: „Ви ли сте сликари за које ме пратила Љубица, наша учитељица? Каже, молим те, Жико, иди на станицу поради њих, где ће они пешице уз брдо!“

Док га је Весел гледао чудно (ни сањао није колико ће се касније зближити са сељацима!), Надежда му се осмехнула: „Ми смо ти!“, рекла је и поздравила га. Сељак је неочекивано скинуо капу са главе и пружио руку. Његово кошчато лице, скоро румено (вероватно и од сталног рада у пољу) било је пријатно и драго. Касније га је сликала. Са потписом „домаћин“, покушавала је да истакне и ту његову везаност за земљу: продорне очи, дуг нос и густе бркови, са заглађеном косом, на слици су деловали снажно, одлучно и лепо. „Модел ме је освојио“, смејала се Надежда, „вероватно при првом сусрету“.

Што су се више пењали уз окомити, прилично узан пут, доле се отварао прекрасан видик. Осећала се нека свежина, ветрић је пиркао док се

са окомитих зелених брда, која су се некако нагло, при врховима, претварала у живописне, као вајарском руком, створене стене. Нишава је изгледала окована каменом, али њена блистава, плаво-зелена вода чинила је живом, чак и немирном.

„Ето нам мотива за наше слике“, одушевљено је повикао Весел.

А када су се, при врху, показале и појавиле и прве кућице црвених кровова, збијене у бочним сокацима као да једна другу не додирују него весело поздрављају, двоје уметника су знали да ће овде уживати у раду.

Убрзо су стигли и Рихард Јакопич, Иван Грохар, Матија Јама и Пашко Вучетић. (Касније је дошао и Иван Мештровић.) На железничкој станици чекали су их Надежда и Весел. Сељаци су њих двоје већ знали: једра плавуша, блиставог лица и тена у белој од платна сукњи и блузом од призренске свиле, са сламеним жирадо шеширом на глави и омањи мушкарац кривих ногу, немирних брзих покрета, већ су постали њихови пријатељи.

Надежда је тих дана почела да шаље поздраве са Колоније на дописницама које је, сеоски поштар, помало зачуђен њиховим изгледом, врло често носио доле, на железничку станицу. На почетку му је било необично, после се навикао. Идући низбрдо, радознао, повремено је читао са отворених карата. Најчешће је писало: „Као пријатељи југословенске уметности, у име Прве југословенске колоније, шаљу вам срдчане поздраве Надежда Петровић и Фердо Весел.“ Уз духовите примедбе, карте су биле илустроване цртежима пејзажа, неком фигуром, ликом сељака, пећине или сокака и смешним ликом Ферда Весела.

Тада се највише са њим и дружила... Сликала га је неколико пута и у ношњи српског сељака, а мештани га прозвали „Веселин“.

Она се сместила код Љубице, у две собе поред школских просторија. Мушкарци су одсели у кући браће Стевана и Стоиљка Николића. Пре њих, овде је становао Светозар Ђорђевић, писар, а касније и општински деловођа. Школован човек, замолио је газде да на спрату куће преуреди стан у којем је становао. Тако су то настале прве собе у селу које су имале патос. Све куће су биле са земљаним подовима. То је, ваљда, и одлучило да се сликарима, који нису говорили само српски, па су их сељаци сматрали и специјалним гостима, понуде и најбоље собе у селу.

Али то је за сликаре било неважно: по цео дан били су напољу, у природи. А Сићево им је нудило бескрајно много могућности: мозаик зеленила, камених површина, живописних кућица. Било је довољно да само погледају око себе... Одушевљавао их је необичан колорит Клисуре, шпалири винограда, ћилибарски жуте њиве и поглед на Нишаву доле, између намргођених стена али високо винутих у небо...

Сићево и клисура су их потпуно освојили и одушевили. За више од два месеца колико је боравила у селу, Надежда ниједном није отишла у

Ниш, иако је тамо имала кума, службеника у пореској управи, код којег су отац и посебно њене сестре, Јела и Љубица, радо свраћали.

Сељаци су их лепо примили. Љубица им је, када се увече врате препуни утисака, одушевљени лепотом околине, Клисуром, манастиром Света Петка, реком – причала о селу. „Ово је село“, говорила је, „са културном традицијом. Мештани су били и трговци – путници“, наглашавала је. „Тргујући вином, на путу су упознали неког младог учитеља и довели га у село. Плаћали су му по један грош по сваком ђаку“ - додавала је, а сликари су се шалили: „Богати вином и богати знањем!“

Пријатно уморни од целодневног боравка у природи, они су уживали у овим вечерњим разговорима. Тада су се дружили и са сељацима. Заједно су правили вечере. Грохар је волео да пеца, а Јакопич је обилазио околину покушавајући да улови зеца. Тада су позивали сељаке на вечеру. С њима је често вече проводио двадесетједногодишњи Благоје Павловић. Завршио је, у првој генерацији, Пољопривредну школу у Букову и вратио се у родно место, покушавајући да то знање примени у виноградарству и задругарству. Посебно се зближио са Јакопичем: шетали су, ишли у лов. И сам одушевљен природом знао је да изненади и сликара кога је издвојио. Јакопич је о томе причао Надежди, одушевљен његовим бистрим умом и оштрим оком: „Замисли, рекао би ми, погледајте како река искри.“ Или: „Да ли видите како су шуме проткане жутим пругама сунца!“

„У овом крају, свако може да постане сликар“, закључио би Јакопич, а Надежда се са њим слагала.

„Али шта пре да сликамо! Ту модру клисуру са искрицавом реком, седефасте стене, сељаке у пејзажу, дворишта са коњском и воловском запрегом, свадбе, славе... А ја сам министру и написала (тражећи помоћ) да „уметност треба да добије надахнуће од природе, слободе и народа у коме уметник живи и твори.“

А она је волела да са тетком Агницом обилази сељачке домове: свуда је стизала... Њена другарица, учитељица, коју је више интересовала књига (да се усами у хладовини школског дворишта, испод јавора и да чита) често ју је питала: „Одакле ти толика енергија! Ти не знаш за умор!“

Надежда је са њеном мајком одлазила и на сахране. После смрти мужа, а затим и сина, већ оронула Агница, помагала је сељацима у чије је куће ушла несрећа, болест или смрт. Надежда је желела да сликом и то забележи.

„Живот има два пола“, говорила је. „И срећа и несрећа сродни су му...“

Када је обузму таква осећања, волела је да буде са Веселом. Иако није потпуно разумео њену потребу да „друкчије слика“ – волео ју је. Била му је драга, одушевљавао се њеном енергијом.

Једном ју је, седели су у школском дворишту а у Сићево је био дошао и Бранко, назвао „мушкарцем“. Уствари је рекао: „Надежда је мушкарац, ми смо жене.“ И насмејао се...

Надежда је ухватила Бранков поглед и поруменила је...

Била је то шала. Али она је, узнемирена тим Бранковим погледом („Као да ме осуђује, као да сам ја крива“, помислила је) - она се, некако усиљено, насмејала...

„Баш ти је лепо поређење“, рекла је. „Нарочито други део!“

Мислила је да оде у собу. Али је одустала. Изгледало би да се увредила. А уствари није...

После је Благоје свирао на хармоници. Сви су се, уз ракију, опустили...

„А можда је мени одговарао да ме тако доживљавају и прихвате“, питала се те ноћи, скоро увређена Бранковим погледом који је покушавала да протумачи.

Није се те вечери поверила Љубици. Јер она би је, сигурно, грдила!

„Лепа си, женствена кад хоћеш, а онда се понашаш као да се тога стидиш, као да бежиш“, рекла јој је једном...

.....

Те ноћи није спавала... Уствари, она је веровала да није лепа, нити посебно нежна. Али, ипак, зна да покаже нежност на свој начин. Према неком детету, на пример, разнежи је неки приказ у природи, њена блиставост, разноликост боја, мириси... Или неко усамљено дрво, опојан цвет који мирише лепо а њу привуче омамљујућа лепота његових боја... Разнежи је и лепота људске душе... То скоро највише...

Али она није кокета. Сувише је обузета радом, да би са мушкарцима била таква. Њој је, можда, одговарало да је они сматрају себи равном! „Да ли је Љубица у праву?“, питала се те ноћи.

И одједном се сетила својих портрета који су сликали њени пријатељи. Одувек се двоумила зашто ју је Грохар насликао као лепотицу! „Да ли си“, питала га је шалећи се са њим и задиркујући га, „хтео да спојиш лепоту душе и тела!“ Он јој је, такође кроз смех, одговарао: „Знај, то је за мене једно исто - душа и тело заједно!“

А Мирослав Краљевић, хрватски сликар, такође пријатељ и друг, насликао је њен портрет три године после Грохара, али он се потпуно разликује. Не само да на њему није лепотица, него, њој се чини, није погодио ни њен лик! Али скоро да је погодио њен карактер! Са књигом у руци, на том портрету, она седи, али не чита. Напрегнуто гледа у сликара као да је са њим у некој живој расправи...

Краљевић ју је опомињао: „Не размишљај о мени, као да хоћеш да одговориш изазову овог тренутка!“

Не зна да ли га је тада добро разумела... Сада мисли да је он био у праву. „Ја се зачас занесем за неку идеју, дубоко јој се предам. И хтела бих да у томе, да у свему, ја имам свој став. А то, можда, није довољно „женски“!

Јер жена је, за мушкарце, слабо биће!“

Као да је те ноћи „критиковала“ себе. А касније, на аутопотрету, представила се слично: устремљена, одлучна...

А зна, можда једино она зна, како може да буде другачија! А као да се стиди... Већ се кроз прозор видело светло зоре: а она је тек тада заспала. Пробудили су је неки гласови: препознала је Љубичин. Разговарала је са неким мушкарцем. Био је то дубок глас, али она није чула о чему су говорили. А онда све јачи звуци, пели су се као у спиралама: чула је прво шкрипу врата, лупање као да неко излази, а затим, кораке и нагло отварање врата...

„Устај, спавалице! Да видиш ко нам је дошао... А чека те и врућа пита!“ , повикала је весело Љубица.

И одмах изашла.

Надежда је на брзину обукла своју дугу платнену сукњу коју најрадије носи кад слика. Из дрвеног ормара скинула је са вешалице белу од платна блузу, кратких рукава и са приличним деколтеом. Јер, биће ово топао дан, а спремала се да слика неко сеоско двориште...

Пошто је журила, није подигла косу: дуга плава коса увијала се на раменима.

И изашла је из куће. Насмејани, за дрвеним столом испод јаблана, седели су Љубица и Бранко. На столу је била врућа пита са кајмаком.

„Дошао сам на доручак“, рекао је Бранко. „А ти си се, видим, успавала...“

Први пут јој се обратио са ти.

Био је, некако, другачији: њој се чинио весео, необуздан, драг... Другачији него синоћ када је био некако уздржан, када је упорно, озбиљно гледао, а она је покушавала да тај његов поглед протумачи...

А он је, не сачекавши њен одговор, рекао да овде и он дуже спава. Прија му планински ваздух. Али је јутрос поранио, јер је хтео да јој предложи (па је зато понео прибор) да заједно изађу на неки пропланак и сликају...

Надежда је одговорила да се управо спремила да слика неку сеоску кућу, двориште... Љубица се извинила: она ће остати код куће да помогне мајци... Када се врате, чекаће их готов ручак.

Уз стазу узбрдо ишли су ћутећи... Била је врућина. Бранко је предложио да јој понесе штафелај и торбу са прибором. Она је пристала. А затим је застајкивала: да убере неки цвет – онда би га дуго, страсно, мирисала... Он скоро ништа није запажао док се она не би зауставила: узвикнула би пред неким лепим крајоликом, дрветом, стрњиком! Доле се пружао бескрајно леп приказ: употребила је тај придев (бескрајно!), док му је објашњавала, придржавајући руком косу која је, на брду, лепршала од поветарца, а велике груди испод деколтета се надимале... Њему се онда чинило да гледа њеним очима и говорио јој је да је у праву, додајући да је приказ бескрајно леп и божанствен!

Онда се она зауставила на једној малој заравни: около је било зелено жбуње, по неко дрво. Доле је, као на разгледницама, била кућица црвеног крова, са двориштем у којем је доминирало само једно дрво...

„Ово ћу да сликам“, рекла је. „Овај приказ је прелеп! Осећам како ми дарује лепоту!“

Била је помало узбуђена: знала је да тако говори када је осећања преплављују...

Бранко је цитирао: „Све се своди на следеће: имати осећања и читати природу!“ Знао је да се она одушевљава (то му је рекла у Београд) Сезаном и другим импресионистима. Уосталом, као и он.

И гледао ју је...

„Има у њој толико страсти“, помислио је...

„Имам утисак“, обратио јој се, „да ти успостављаш специфичан однос са природом: она ти открива своје тајне и законе, она се мења, а ти је схваташ и желиш да то на слици искажеш!“

Надежда је помислила да је нико, до сада, није овако схватио... на прави начин разумео.

Али ништа није рекла. Обоје су радили, сликали диван приказ пред собом...

Наредних дана, сама на заравни, завршавала је слику. Поред једног великог, додала је и два мала дрвета, танког стабла, заправо младице. Преовлађујућа је била црвено-наранџаста и зелена боја. На плавом небу били су бели облаци. Небо се спајало са обрисима умораних планина, мрко зелених, на којима су се распознавали геометријски облици жућкастих њива.

Показала је слику Бранку.

Кратко је прокоментарисао: „Ти си сада и сама даривала природу: са две младице!“

Сликари су их посматрали...

Весел је на свој начин објаснио сцену: „Срело се двоје ликовних критичара и сликара које други не схватају, али, што је важно, они се добро разумеју...“

И опет су сви били весели...

А Љубица је баш тих дана, седели су сами испод јаблана (сликари су обилазили околину) испричала Бранку како је Надежда, пред полазак у Минхен, раскинула веридбу са момком. Својима је рекла да она не жели да буде жена, већ уметник, сликар.

„Мислим да је разумем шта тиме хоће“, рекао је Бранко. „Али“, додао је, „она се тиме супроставља својој природи јер је енергична, страсна...“

Љубица се после тог разговора, покајала што је уопште о томе разговарала са Бранком. Дуго се мучила да ли да Надежди то призна.

Када јој је рекла шта је урадила, ова се наљутила. Тог дана није реч са Љубицом проговорила...

А онда је, сутрадан, неочекивано, загрлила. „Нећемо више о томе“, рекла је Надежда.

И никад више то нису поменуле...

.....

Али је Бранко то поменуо, додуше само као наговештај. (Зато му ништа није одговорила.) Била је уверена да је тада, у њему запазила више разумевање него осуду. Касније, није више била у то сигурна...

Она тада није хтела нити је имала времена да о томе размишља. Требало је много урадити за српско и југословенско сликарство, али и за напаћене народе на овом простору. Још увек непризната сликарка у Београду, није се предавала. Веровала је да својим делима, сликама српских пејзажа и људи, показује не само љубав и одушевљење према својој домовини, већ и скривену лепоту коју кичицом и бојом покушава да покаже. Чинило јој да се пред њом отварају неки нови, необични видици (као да их је раније мање запажала и преносила на платно!): кривудасти, мрки и црвени сеоски путеви и кућице црвених кровова, сенке воћњака над повијеним плотовима, шуме са жутим пегима сунца, модри клисуре над искривљеном реком, дворишта и засеци (као оно школско) са понеким јабланом.. Па затим народни обичаји: свадбе, кола... па сељаци у пољу, при вршидби и косидби, маркантни ликови сељака, домаћина, сељанке у белим кошуљама са дететом на рукама, циганке са белим повезачама и ђерданима... Сам живот, као и онај на сахранама... Драматичан судар светла и таме као психолошко значење боја на њеним сликама, као чудо живота и смрти, загонетка човековог постојања, као снажна експресионистичка интерпретација доживљаја свега, тог богатства природе и света око нас...

Некада се питала не воли ли она те тајне живота, ту пренаглашену његову лепоту коју му дарује пре свега природа, а онда и сам човек - више и од сопственог живота, од сопствене судбине? А када је касније учествовала свим срцем у драматичним догађајима своје земље – као да је поверовала да у свему томе има истине. Јер она је себе сматрала ништавном и малом према тако створеном животу и тако створеној природи.

Можда ју је Бранко, ипак, најбоље разумео... Једном је питао, уствари, више закључио:

„Имам утисак“, рекао је „да ти не познајеш доколицу, овај безбрижни немир младости!“

Скоро се увредила, а он је наставио:

„Ти у ствари, живиш овако“, чврсто је стегао прсте своје руке у песницу, „а никада овако!“ Опустио је руку преко наслона фотеље. (Било је то у Италији, када су водили жучне расправе.)

Иако се онда љутила, сада зна, да је био дубоко у праву! Јер ако

уопште постоји нечија формула живота, њена је у тајној сродности, чак сагласности између сопственог живота и оног што се дешава на општем плану живота и судбине народа. И стоји упркос нечему, упркос хиљаду брана и препрека. А она му је, када је рекао да њен велики таленат носи урођени нагон и жаоку, и страст и пркос, ипак одговорила да се слаже са њим! Он се зачудио јер се то ретко дешавало. Цитирајући туђу мисао, рекла је да се она слаже са тврдњом да је уметност повишен живот. Она успређује, али и човека троши брже...

Недостају јој овакви разговори... Али она је и тада имала прече послове! После Друге југословенске изложбе у Софији (када је жири „Ладе“ одбио њене две слике, а прихватио само две скице, а она иступила из чланства), требало је припремити изложбу Југословенске уметничке колоније. Она је мислила да слике које су тамо, у Сићеву, настале треба да види и београдска публика, а да Колонија мора да настави да живи „као зграда коју почесмо зидати заједнички,“ како је написала Јакопичу. У Београду је, неуморно, од власти покушавала да обезбеди услове за чланове Колоније који би желели да живе и раде у овом ликовном центру. Обратила се министру и председнику владе Николи Пашићу, нудећи „заједничке услуге које ће се односити на ширење и подизање југословенске културе“, а он јој одговорио „са дубоком увиђавношћу и пријатељском наклоношћу“, обећавши да ће од 1. јануара 1907. одредити сталну помоћ члановима Југословенске колоније. Надежда је писала Јакопичу и обавестила га да су од Београдске општине добили стан (собу са предсобљем) коју чланови могу да користе ако желе... Али је Пашић, иако је она била одушевљена, био опрезан: због могуће реакције Аустроугарске, под чијом су влашћу биле Хрватска и Словенија, упозорио ју је да о томе не треба „ништа на јавност износити, ово ће бити ствар узајамне приватне иницијативе“.

Она томе није придавала битну важност. Ствари су се кретале на боље, а посебно јој је било драго што је Иван Грохар, у припреми изложбе, боравио у њеној кући неколико месеци. Тада је сликао њу, њеног оца, Београд под снегом...

Није била сигурна када је више била узбуђена: онда када је из Минхена журила на своју прву самосталну изложбу, или када су се први пут представили као југословенски уметници или сада, када су успели да придобију власт и да, после неких одлагања из разних разлога, баш на празник св. Саве, 27. јануара 1907. г. у Народном музеју поставе изложбу: да се види и смисао Прве југословенске уметничке колоније! (А чланови „Ладе“ су сматрали да они овај простор не заслужују!)

Са Пашком Вучетићем је дочекивала госте, а очекивала је и посету краља Петра. Иван Грохар је постигао пуни ефекат начином на који је поставио изложбу: дванаест уметника из Србије, Хрватске, Словеније и Бугарске, изложило је 105 дела, а скоро трећину изложбе чиниле су Надеждине слике настале од 1905. до 1907. године.

Узбуђена, шетала је од једне до друге слике...

„Изложба плени лепотом“, рекла је Ивану. Он се осмехнуо: „Моја драга, често егзалтирана Надежда!“

Она га скоро није ни чула. Журила је...

У просторију је ушао краљ Петар. Вучетић му је пришао и љубазно га дочекао. Краљ се поздравио и са Надеждом, срдечно. Представили су је њему када је отворио прву изложбу „Ладе“, а касније је и од Пашића чуо „колико је ова млада сликарка упорна“.

Она је постала његов водич кроз изложбу. И Вучетић је ишао поред њих, али она је објашњавала експонате, говорила о ауторима. Пред делима словеначких и хрватских сликара, задржавала га је дуже, објашњавајући да ти уметници подржавају велику идеју културног јединства Јужних Словена. А иако на изложби нема много дела српских уметника, сви они, чланови Колоније, подржавају ове идеје.

„Они ће вазда своје услуге стављати влади за ширење културе“, стварајући земаљске уметничке колоније и академије лепих уметности. А циљ је да се тиме шири васпитни утицај на народ, прикупљајући све оно што је лепо, интересантно и оригинално у народу, да се запад упозна са нама и оним што је у нас.

Поновила је, скоро напамет, оно што је истицала у дописима Влади и министрима...

Краљ је пажљиво слушао. (Она сада није, као први пут, опажала ни његову пратњу, ни шта се око њих догађа. Била је пуна себе и задовољна.)

Он је посматрао ову енергичну младу жену са симпатијама. Био је задовољан. Тада је пред свима окупљенима изјавио да би Југословенска колонија требало да изложбу приреди и у новоподигнутој згради какве у Београду још нема!

Док се по снегом покривеним улицама, враћала са Грохаром кући, Надежда је била пресрећна. Непрекидно је говорила, а Грохар, иако уморан, са симпатијама је слушао.

Из кревета је посматрала помодрели, смрзнати крајак месеца на небу без и једног облачка, помисливши: „Бранко није дошао!“

Сутрадан је у „Вечерњим новостима“ прочитала краљеву изјаву и било јој је веома драго што су новинари то забележили.

За доручком, Грохар је приметио: „Бранко Поповић је у Минхену. Јавио се Јакопичу.“

.....

Надежда је тачно знала када треба да путује; у њој се тада појави неизмерна чежња за путовањем, неки физички и душевни немир. Она тада осети да је обузима неко чудно узнемирење, које лута и тражи, нека жедна

чежња за даљином, осећање њој већ познато, појачана од страсти и чак до чулне обмане, која се појављује као напад, као машта после неумерених часова рада. Тада она зна да мора да крене!

Убрзо после изложбе, донела је такву одлуку: да кроз неколико месеци пође на пут. После углавном негативних критика њених слика (и Вучетићевих), па је Антон Густав Матош њихово сликарство упоредио са „простотом наших сеоских приповједака и сугестивним, страсним бојама Боре Станковића“, а она помислила да можда није био свестан да је тиме „уделио“ и комплимент, па се у себи насмејала – решила је да оде из Београда... Било је пролеће, а она је тада увек осећала неки специфичан зов природе коју је обожавала и који је почињао (ту би га прво зачула!) из њиховог расцветаног дворишта на Палилули. Тада је имала и озбиљан повод: Јулијус Екстер, њен вољени учитељ и пријатељ, имао је самосталну изложбу у Минхену.

То је била прилика да поново борави у овом граду и да прође кроз Беч.

Волела је та путовања возом. Довољно је било да се одушеви неким призором из природе, који брзо промиче када га кроз прозор уочи: она тада у мислима већ слика, оживљавајући га у машти, у сећању.

Понекад је себи признавала да је та чежња за путовањем, уствари нека чудна жудња за ослобађањем, заборавом, бекством од свакидашње позорнице живота, па ако је искрена, и рада... Требало је да попуни свој „резервоар“ осећања, да види и осети да би могла, после, да буде задовољна оним што, након таквих нових доживљаја, настаје на сликама...

То није био умор, али имала је и она нека своја уметничка незадовољства... у виду незасите потребе да неку слику „преправља“ до изнемоглости... Док не осети да је успела да иза њене мрке прозирности спозна своје ватрене разигране ћуди што је „оживела“ и њој пружица најневероватнију радост стварања.

Али је зато уметнику нужен и неки нови видик, неки нови уметак, можда неочекиван живот...

Изложба Јулијуса Екстера, кога је она волела и поштовала и као сликара и као пријатеља, после ноћи у вагону за спавање, а затим, одмах вожње трамвајем до павиљона где се одржавала, и наравно сусрет са њим, поново су је вратили, за кратко пометеној, себи: оној Надежди коју све ово што је прави визуелни, естетски доживљај – одушевљава! Док се Екстер бавио и другим гостима, она је размишљала колико је он свим својим ученицима, преносио на прави начин, вешто и одговорно, своје знање, посебно везано за технику сликања. Препознавала је то на његовим, технички прецизним до детаља, сликама природе које су настајале у најлепшим пределима Баварске. Заправо и он их је својим делом чинио – најлепшим: те брезе поред језера Иберзеа, ти путелци, стабла тако жива да се чинило да шире неки свежи, пријатан, освежавајући мирис.

Стајала је пред једном сликом када јој је пришао Бранко Поповић.
„Опет кратки сусрет“, помислила је, изненађена.

Али није било тако... Предложио је, када је она рекла да планира да путује у Италију, и да је у Минхену у пролазу – да заједно тамо крену.

„Биће интересантније да заједно обиђу прекрасне италијанске градове. И упознају њихову културу“, рекао је. „А он тренутно, у минхенској школи, има одмор.“

Надежда је, брзајући, поменула да њу Италија интересује, јер мисли да ће јој боравак тамо помоћи да потпуније сагледа тековине великог сликарства прошлости. Да се осведочи да мајстори Модерне, Моне, Сезан, Ван Гог, чија је дела видела управо овде, на изложби Сецесије – могу стајати уз Тицијана, Микеланђела, Рафаела...

Бранко ју је, на његов начин, упорно гледао док је она, са страшћу додавала: „Уметници могу бити велики учитељи, не само свога народа, него свију народа, не само свога но свију столећа“. (Ту мисао је, иначе, после, забележила и у једној својој критици.)

А сада је говорила, нервозно, као да декламује. Осетила је то и ућутала.

Бранко се, некако мирно, сложио са њом. И он слично мисли о италијанској култури, њеној прошлости: о великанима у ликовној уметности који су ту, у том поднебљу, стварали ремек-дела; о старој римској култури која је настајала још у античком добу...

У једном кафеу су се договорили када крећу на пут. Поћи ће од Помпеје, античког града, у подножју вулкана Везува, који га је у свом ватреном бесу, затрпао, прекрио пепелом, али су откопавањем сачуване фреске, храмови...

Па онда Верона. (Надежда је ћутала. Била је веома узбуђена.)

„Град у којем је, иначе, рођена легенда о несрећним љубавницима давно пре него што је Шекспир написао своју трагедију *Ромео и Ђулијета*, свевши догађаје на само пет дана! На драму живота и љубави у пет дана!“, додао је Бранко.

Надежда је читала и волела Шекспира. Помислила је да Бранку треба да одговори.

„А ту трагедију је на српски превео наш песник Лаза Костић који је својом поемом *Santa Maria della Salute* на сличном трагу. Осим што је реч о трајној, вечној љубави. Уосталом, Венеција ће нам испричати своју причу...

И била је незадовољна што овако разговарају...

А Бранко се само насмејао, пружио руку и погладио је по коси.

.....

А било је то за њу најлепше путовање, у ствари путовање које, ако јој није сасвим променило живот, оно јој је показало могућа и нова обзорија. Она је свесна, да сада, можда, претерује... И то посебно због овог ратног

невремена у којем страдају људи, а она би да се (поново!), сећањем надахне лепотом градова музеја, „храном за очи и душу“, како су их тада, и Бранко и она, одушевљено називали. И Помпеја и Верона, и Фиренца и Рим, и Ватикан и Венеција – колико лепоте која узбуђује, оплемењује, усмерава! Јер куда човек иде кад хоће преко ноћи да нађе оно што је несравњиво и као бајка одвојено, ако не тамо где га очекује лепота...

Из Фиренце и Рима писала је пријатељици Косари Цветковић. Била је заиста одушевљена Италијом, лепотом због које је била радосна. „Нећу да се скоро враћам. Италија је толико интересантна, у њој за мене има хране“, наглашавала је у писму из Фиренце. А у Риму, у којем је остала дуже, била је још ведријег расположења. Пријало јој је све што се између ње и Бранка дешавало: дуги, занимљиви разговори о сликарству, ликовним мајсторима, лепоти на сликама. О смислу стварања: колико онај који гледа (прима) њихово дело може да осети и његов унутрашњи смисао, разиграну машту аутора, радост што је успео... Надежда је тврдила да се уметник, при сваком делу, сам у себи тражи.

„Жеља уметника за животом, за обнављањем, увођењем нечег новог и још неисказаног у своје радове, није погрешка (алудирала је на неке њене критичаре!), већ је то знак да уметник не стари, да му у срцу још гори огањ младости, да је продуктиван“, приметила је у једном разговору.

„Дело људске уметности постоји једино за човекове очи и човеков ум“, рекао је Бранко. „Док не добију живот у човековој радости и дела природе, њена лепота, од које уметник полази, такорећи не постоје...“

„А шта је са човеком, његовом лепотом, телом, душом?“, питала је Надежда.

„И њега треба насликати или фотографисати“, насмејао се Бранко.

Она је узела фото-апарат и сликала га. Били су у Риму, у стану у Via Quattro Fontane 33. Бранко седи на канабеу, наслоњен левом руком на његов дрвени наслон, преко којег је стављена чипка, док му је друга рука у крилу. Прекрштених ногу (то је иначе његов чест положај). Млад, леп, црних очију и бркова и зачешљане бујне косе на горе, према темену, па су уочљиви дубоки залисци и високо чело. Поред канабеа и мали сточић, такође прекривен чипканим миљеом. Стара госпођа, власница стана, упозорила је да је то наследство од њене баке која је волела да везе!

Ведрог расположења, тада се, у писму, шалила са Косаром... Писала је о одласку у Ватикан, „била сам папи у походе“, а он се извињавао да „се не осећа нешто добро за посету“ па је зато отишла да погледа базилику Светог Петра.

„Попех се на куполу највишу и са ње, гордо као владар света, поздравих све: горди Рим са целом својом историјом лежао ми је под ногама, а ја му милостиво махнух руком, ускро ћу сићи ближе, јер сам гладна - а риба из Тибра веле да је добра! Поподне опет идем у Ватикан, ако

св. Оцу буде боље - а за то време погледаћу у Сикстинској капели Рафаела и Микеланђела.“ На крају је додала: „Идем поподне у пошту да видим је л’ новац стигао јер узалуд мој труд ако пара не буде!“

Никада није написала такво ведро, шаљиво писмо...

Шалила се, али је заправо дрхтала пред радовима Микеланђела и Рафаела у Фиренци и Риму. Знала је да је то, за многе, можда, необичан немир који она увек осећа пред лепотом! Понекад се питала да ли је већи онај пред уметничким делом или пред делом природе. Али, када је све успешније покушавала да их анализира, помишљала је да је Бранко у праву. Дела која настају уметниковом руком, ма колико била повезана са природом, показују надмоћ уметности и човека ствараоца. Фасцинирао је изванредан, разноврстан таленат Микеланђела, као вајара, сликара, архитекте, песника. Осећајући потребу и да нешто запише, она је помишљала да је не интересује само сликарство, већ, можда, и књижевност. Човек, уметник, често није потпун само у једној делатности. Док је боравила у Риму осетила да је је интересује и зидно сликарство јер је обожавала и српско средњовековно сликарство. Хтела је да остане у Риму и похађа курс „а фреско“ сликања, обратила се Министарству просвете за шестомесечно одсуство – али јој није одобрено.

Занемела стајала је пред Микеланђеловим „Давидом“ у Академији у Фиренци, „Мојсијем“ у Цркви Светог Петра у Риму, осећајући колико је он у људском телу тражио снажан израз живота и снагу, желећи да „ухвати“ драматичност њихових мисли и осећања.

Замишљала је, док непомично стоји скоро укоченог врата, гледајући горе високу таваницу Сикстинске капеле како у три и по године (колико је стварао) покушава да надмудри папу сликајући нага људска тела. Микеланђело све то ради у славу уметности... Јер прича о девет епизода из Старог завета, и величанствени, огромни, грандиозни Страшни суд, својом ликовном пластичношћу – чини да се гледалац и заиста осећа малим и безначајним! Пред том лепотом дела које им је даривао – величанствени геније!

Са Бранком су, неколико пута, одушевљени величанственим грађевинама, (обишли су палату Медичи и Лоренцову библиотеку у Фиренци а у Риму, Фарнезе, најлепшу палату ренесансног доба и дивили се грандиозном кубету на Цркви Светог Петра) разговарали о моћи и снази дела људских руку, о овоземаљском богатству које твори човек а не Бог... (Можда се, зато, и шалила у писму Косари, о свом „сусрету“ са божијим представником на земљи!)

Осетила је неко посебно узнемирење пред фигуром Мојсија: колосалан, снажан, скоро три метара иако седи, старозаветни титан али са сетом у очима и погледом упереним у даљину, као да опрашта свом народу (који је направио златно теле и прогласио га богом) и размишља да, ипак, треба да га поведе у Обећану земљу...

Стајала је задивљена и у базилици Светог Петра пред скулптуром „Пиета“, величанственим призором Богородице која на коленима држи наго тело свог мртвог сина, Христа. Бранко јој је скренуо пажњу да Марија изгледа млађе од сина, али да је то и Микеланђелов филозофски став: говорио је, када су га критиковали због тога, да је намерно Исуса учинио старијим да би показао да је он, због људи, узео њихово обличје и тако постао смртан.

Надежду су, увек, те библијске приче некако растуживале: подсећале су је на то колико је људски живот сложен, а путеви његови, од вере до невере, тајанствени и чудесни. Али је зато у лођама Ватикана уживала у Рафаеловим композицијама на зидовима, посебно у „Атинској школи“, групној, масовној слици са великим бројем ликова. Статично здање школе, оживљавају покрети људи, невероватне разноврсности у којој као да се наслућује о чему говоре! Она је тако некако објаснила, а Бранко се сложио:

„Иза време кратког боравка у Фиренци, Рафаел је поред аутопортрета, урадио и много портрета мадона. Портрети Мадона дела Грандуча и Мадона са чешљугаром, или портрет папе Јулија Другог, на најбољи начин говоре о његовим сликарским стремљењима: да се на њима виде и мисли и осећања.“

„За мене је то“, рекла је Надежда „увек био изазов: да се на портретима које сликам види оно по чему ће се ти људи памтити. Оно иза и испод провидности саме спољашности.“

Тада се, чини јој се, у њој појавила жеља да слика Бранка. И раније је помишљала да би он био добар модел!

А шта је то у њему видела? Да ли и она, као један од њених идола, Ван Гог, трага за портретом са мислима и душом, са којим се може разговарати и који је, уствари, двоструки лик: и уметников и свој?... Питала се Надежда, сва устрептала пред овим новим искушењем...

.....

А онда се у Венецији и то догодило...

Одувек је Венецију замишљала ка „бајку која плови“, град маште и снова изникао из морске пене, варош лепоте. Помало је жалила што у њу долази сувим, не воденим путем, јер би то био потпунији доживљај. Бранко је већ боравио у Венецији и сложио се са њом: са широког мора улазиш у лагуну, кроз Канал Светог Марка, у најчудеснију луку из које се виде величанствене грађевине, као да лебде над морем. А испред платоа и Црква Светог Марка, на којем је увек много људи и голубова: ту је Палата која одмах осваја својом прелепом архитектуром, стубови на обали са лавом, вапорети у бочним каналима... Тада је путовао Јадраном, попреко, од Пуле. Али га је, на жалост, сломила морска болест. Није сигуран да је ово што сада описује баш тако видео: много га је мучио стомак.

„Сада једва чекам да из воза видим Венецију“, рекао је Бранко.

„Вероватно се возом стиже са друге, стражње стране Палате и Цркве Светог Марка. А најбоље је, после, гледати цркву са неког звоника.“

То су касније и учинили... Поглед је био диван: и Велики канал са Риалто мостом, Црква Санта Марија, и Трг светог Марка и обала... Све пред њима: и плаветнило мора, и бројни узани канали, и велики лагунски мост преко којег су возом прешли, и бројни други мостови, вапорети, бродови...

Боје Венеције су видели одмах: гласове и мирисе осетили касније. Надежди су у сећању највише осртали звукови звона, Бранку гласови бројних туриста, довикивање гондолијера... Она је осећала свежи мирис мора, а он је додавао, помало се шалећи, да у њему препознаје устајали и трули мирис воде... Надежда се противила. Али када је после два пута боравила у Венецији, (једном са Анђом, други пут са Растком – да ли зато што је оба пута прекидала боравак због здравствених проблема а затим и због рата) она је помислила да је Венеција за њу само први пут била божји дар, град који излази из бајке, и даје и нуди бајку.

При првом боравку, догодило се да се пред лепотом овог града суочи са смислом људског, па и свог живота. На полеђини Тицијанове репродукције *La bella* писала је, из Венеције, пријатељици Косари. „Ја летим од генија до генија, тражим хране да се напијем, тражим храбрости да продужим сликарство.“ Мислила је тада на своје слике у односу на грандиозна дела тих ликовних великана! Али, питала се, зашто сам написала да сам се много намучила?

Њој се чини да сада, у овој ратној неизвесности, у сумраку у којем је људски живот постао безвредан, препознаје и тадашње своје дилеме: да ли је човеку само уметност довољна? Да ли је било потребно да много раније преиспита своје опредељење да је за њу најважније да буде САМО сликар? Нису ли се у Венецији, тада, у њој родиле жеље за променом, које је била потисла? Или је то само прихватила за кратко?

Сада не жели да одговори на та питања... Дани у Венецији су део њеног живота који јој је даривао и једно друго искуство, тако интензивно и снажно, довољно за цели живот. А после...

После су дошли ратови, њена потреба да осећање родољубља, које је у њој било подједнако јако као и страст за сликањем – надвлада све друго... Она сада те тренутке окреће према светлости да би их у овој мрклини боље видела; у којима су зачудни наступи осећања били довољни за цео живот! Човека обогаћују и прошлост и искуство и она је због тога задовољна...

Она га је сликала. У некој соби, у некој од оних зграда поред канала, са чије се терасе видела морска плавет и у којој су, можда, становале баронесе и барони. Сада је то хотел у којем љубазна собарица, стално, када је сретну, понавља да су у Венецију дошли у право време: на балконима је расцветано раскошно цвеће па се његов мирис меша са слатким мирисом воћа... Она је, понекад, слуша, некад и не разуме, јер италијански није успела да савлада

као друге језике. Али јој се, углавном, љубазно осмехује...

Седели су у тој соби у једном тренутку велике присности, док су се напољу чула звона, можда и узнемирујућа, али је она осећала да си они тада пришли једно другом на начин који до тада никада није осетила. Сео је пред њом, у потпуно раскопчаној кошуљи без крагне, полу наг, са рукама прекрштеним око струка; назирала се његова затегнута кожа. Он је њој, иначе, увек изгледао лепо. А онда га је сликала: црних бркова и косе, зачешљане према темену па су се назирали залиски и високо чело, необично подигнуте главе, укоса на десну страну на којој су, ипак, најизразитије очи. Као да бистро и топло, не трепћући, гледају у неку лепоту или можда сањају...

Када га је тако насликала, Бранко је питао: „Да ли ме ти стварно овако видиш?!“

И био је, некако, весео...

Она није знала да ли јој одобрава, да ли му је мило, а само жели да је дира, да је размази, да јој каже да му је и она драга... (Али јој је тај портрет одмах узео. Рекао је: „Па сликала си га с љубављу, за мене, зар не!“ А њу је била тада преплавила топлина и руменило.)

А она је, док је сликала, у једном моменту зажелела да осети његову кожу, њену мекоћу и глаткост... да је оживи на платну што је могуће верније... Седела је наспрам њега, заклоњена штафелајем, посрамљена што (јер је постала свесна !) та потреба у њој није само или није уопште само уметничка, већ чулна, издајничка, када тело постаје јаче од разума: а осећање им је увек сродно..

А онда јој је Бранко помогао: он јој је пришао.

Када је, касније, лежала на софи, усамљена (Бранко је био изашао), присуство онога што је осећала као нешто физички стварно чинило ју је срећном: кроз отворене прозоре улазили су шумови улице, гласови гондолијера на каналима, сјај сунца кроз размакнуте завесе и њој је све јаче и снажније то осећање постајало само њено, као непоновљиви доживљај, друкчији, потпунији и самосвојнији од свега што је до тада доживела, различит од оног који су јој доносиле и даривале њене слике...

ГАЗДА

Било је јутро раног октобра, магловито и хладно. Околна брда, што су се назирала само, као да су се стисла око варошице, да је заштите или – угуше!?! Из правца двеју река, као дим, дизала се магла.

Босе ноге тапкале су по влажној земљи и калдрми, грчећи се као да газе по леденим иглицама, тамнопуте, сада модро-црне. Руке, завучене испод пазуха, подрхтавале су као спуштена крила црне птице, која би да полети. Дуга, црна коса падала је низ леђа, ослобађајући лице још буновне девојчице. Тамне, дубоке очи ланета, гледале су у правцу куће преко пута, која јој је, очито, била циљ. Кренула је не осврћући се чак ни када је, уз вику кочијаша, велики, сиви коњ зауставио кола која је вукао, опасно се пропињући. Настала је цика жена поседалих између буради и великих, плетених корпи у колима. Зачула се и псовка. Онда је неко узвикнуо: „Пусти је, глупа је!“ То је објашњавало мирни ход девојчице, која није била свесна шта се то догађало иза њених леђа. Берачи винограда наставили су пут, да што пре стигну до чокота, пре сунца, ако оно уопште и изрони из ове магле.

Девојчица је мирно дошла до гвоздене капије, чија боја није одударала од зеленог бршљана што се исплео око ње. Покушала је да отвори, невољно извлачећи руке из топлх гнезда испод мишица. Хладни метал се болно лепио за њене топле прсте, али брава није попустила. Окренула се и погледала низ улицу. Никога није било. Враголасто се осмехнула, спретно попела и прескочила на другу страну. За тренутак, блеснула је белина њених бутина, одударајући од црних ногу и руку и тамне пути лица.

Пошла је бетонском стазом ка кући у дну баште. Успут је, овлаш, додиривала малаксале цветове јесењих хризантема и бодљикаве гранчице шимшира. Знала је да ће данас бити сама у кући и унапред се радовала. Газде су, са децом, отишле на пут и вратиће се тек увече. Бар јој се нико неће мотати око ногу док буде сређивала. Сметало јој је њихово присуство. Понашали су се према њој као да је ствар, или још горе. Јер, ствари су у овој кући биле скупоцене, биране са посебним укусом и укућанима вредне. То се за њу није могло рећи. Била је нужно зло, примећивали су је јер им је сметала. Говорили су о њој, знала је то, осећала. Често је осећала и подсмех деце, одрасле у изобиљу. Она није чула а трудила се и да не види. Понекад скоро да је била срећна што ју је, ето, Бог учинио другачијом: није чула и није могла да говори.

Полу тама учини да, на тренутак, застане. Кад јој се очи привикоше, виде да у кухињи нема никога. Погледа према вратима од соба – била су

затворена. Хукну са олакшањем па крену да сређује. Разбацане ствари, гомила судова за прање, мрве на столу. Чинило се да су тог трену изашли из куће.

Скинула је чипкане, руком рађене завесе са прозора. Још увек смрзнутих руку и ногу, изашла је поново до пумпе и донела кофу воде. Кофа је непријатно шкрипала док ју је носила ка кући, али она то није чула. Ни касније, док је, попевши се на столицу, брисала прозорска окна, није чула да су се отворила врата спаваће собе, ни кораке иза себе. Њено тело, младо и једно, њихало се тамо-амо, давала му је ритам својим покретима.

Наједном се укочила. Нечије руке биле су на њеним бедрима. Страх ју је паралисао. Знала је: окрене ли се, угледаће иза себе тамно зелене, помало буљаве очи свога газде, његове нездраво румене образе и широка рамена. Одавно је чекао овај тренутак. Бацио је мерак на младу Циганчицу и показивао јој је то кад год је био у прилици. Она је склањала свој поглед пред њим, измицала да га не сретне и тражила заштиту у близини газдарице. Но, овог пута никога није било. Била је сама са њим у кући. Колена су јој дрхтала кад ју је, једним покретом, спустио са столице и окренуо ка себи. Његове очи се више нису осмехивале као раније. У њима је сада било нешто страшно, нека неутажена жудња која је мрачила свест и разум. Да не падне срозавајући се на земљу, држале су је његове руке, чврсте и кратке, па је стајала тик уз њега. Окренула је главу и покушала да се измакне, али је он, као перо, подигао у наручје и понео у собу. Пажљиво ју је спустио на широк брачни кревет, са узглављем боје махагонија. Као хипнотисана зурела је у њега. Маљаве груди извиривале су из полу раскопчане кошуље, то јој је било одвратно, плашило је, није могла да гледа. Покушала је да се окрене али се он сагао над њу и приморао је да остане у истом положају. Изгледао јој је огроман као планина. Полако се спустио поред ње и почео да јој раскопчава поцепани џемпер, па карирану кошуљицу што је баш од његове жене добила. Унезверено је гледала шта ради. Кад год би покушала да устане, његове руке су се, као два маља, спуштале на њу и притискале је на лежај. Разголитио је њене груди, хтела је да врисне али гласа није било. Покушала је да му нешто каже – разумео је, али није хтео да разбере. Његови тврди прсти миловали су њене, тек процвале, дојке. Осетила је како у њој све букти од стида и страха, урнала би, њени образи су пламтели, крв јој је навирала у главу. Гурнула га је свом снагом, да се одбрани. И тада се десило: Омамљен њеном младошћу и лепотом, чврстином тела поред себе, жељан, наједном пун пожуде, ударио ју је. Шамар је пукао бацајући њену главу и остављајући траг на образу. Настао је мрак пред њеним очима, у њеној глави.

Дошла је к себи осећајући да се гуши, да нема ваздуха. И схватила да је то притиска његово тело, наго као и њено. Као кртица зарањао је у њу, знојећи се и стењући. Осећала је бол, страشان бол, резак, таман, који је ишао одоздо, па кроз груди, задржавајући се негде у мозгу. Кад се, онако знојав, дахнући свалио на њу, помислила је да ће умрети. Истицало је из ње као да

живот истиче. Кад се тај огавни терет свалио са ње, зажмурила је. Знала је да је то јако, чворновато тело још увек ту, поред ње и чекала је да оде. Осетила је како устаје, отворила очи и срела његове како је самозадовољно и задовољно гледају. Боже, не! Поново, то страшно без смрти умирање не би могла да поднесе. Но, он је само покупио своје панталоне и кренуо ка вратима. Заувек ће запамтити те кратке, криве ноге дебелих листова, гузове који су, док је ходао, одскакали као код неке тетке, широка рамена из којих су израњале кратке, чворновате руке, дебели врат и вене ознојене косе око блиставог круга ћелаве главе.

Остала је да лежи док није затворио врата за собом. Онда је устала. Хтела је да се обуче али је остала да запањено зуре у велику, светло црвену мрљу, која је на белом чаршаву добила облик булке. Био је то цвет њеног девичанства, остављен под ознојеним телом похотног газде. Дрхтала је, зуби су јој цвокотали, није ни била свесна својих суза, имала је утисак да је и то зној који је капао са њега и лепо се свуда по њој. Обукла је сукњу и кошуљу, џемпер је понела у руци и пошла ка прозору. Лако га је отворила и за тили час се нашла на веранди. Није ни погледала ка вратима. Најпре полако, дрхтећи и заносећи се, а онда трчећи, дошла је до капије, отворила и излетела на улицу. Капија је за њом шкрипнула и затворила се сама. Она је наставила да трчи. Напред и брзо, није важно где...

Није се чудила кад су гране врбе почеле да је шибају по лицу, као да је у души знала циљ. Ушла је у реку. Успут је скинула одећу и бацила је на обалу. Није осећала зиму. Пљускала се водом, зарањала главу испод површине, трљала се бесно и прала, пљускала поново и поново: да спере додире, туђи зној, своје сузе. Лице јој је било искривљено од гађења, од гнева и плача. Пала је на колена, руке су заграбиле муљ са дна реке. Уздигла их је ка бледом сунцу што је вирило кроз врбак, а муљ се сливао низ дланове на лице, врат и груди. Поново је прала своју кожу, трљајући груди, препоне, бутине...

Скрхана и смрзнута изашла је коначно из воде, обукла се и кренула. Вода јој се сливала низ косу а све је на њој, скоро одмах, било мокро.

Циганска махала је жаморила, живећи лепо, октобарско преподне. Она је корачала ка једној од малих чатрља, што су их кућама звали. Била је нема и gluva, сада и слепа за све што се збивало око ње. На реци је оставила сав свој бес, страх и тугу – спрала је живот са себе...

Сви су јој се склањали с пута, гледајући је зачуђено, а кад је ушла у кућу и склупчала се на импровизованом кревету, мајка је, једним погледом схватила све. Није било питања. Само ју је покрила тканицом сумњиве чистоће, ушушкала је као што то све мајке чине. Узела јој је главу међу црне, отвордле дланове и дуго, дуго гледала јој у очи. Спустила јој је, затим, главу на јастук и миловала је нежно по мокрој коси, док су јој сузе капале на ћеркино мраморно лице. Њена девојчица никада неће знати да

је мајка, нешто касније, исто тако дуго гледала у очи њеног газде. Ћутке. Тако је и устала, отворила врата собе и на белом чаршаву угледала црвену булку. Јецај је замро у њеном грлу, окренула се плънула га у лице и отишла да се придружи ћеркином ћутању. Није била нема, али никада више није проговорила.

СУЗА

Сузно је рођење и почетак живота,
од радости њихових и плача детета.
Сузна је смрт и крик до бескраја,
од бола његовог и празнине очаја.
Бисерна је ледена стаза
од првог даха до душе грцаја.
Учини је овог сивила светиоником,
олујних таласа моралним победником,
Јер,..., не мислиш ли тако
и пустињска кап воде постаће суза.

ПОЉСКО ЦВЕЋЕ

Хладан је скуп мермер, тај циник,
увек је предодређени победник.
Пред том се равнодушности јежим.
Не покушавам да бежим, тражим.

Та ограда нема капију, ни звоно.
Ту дан није добар, ту се не куца.
Истина к'о орао у срце кљуца.
Прелазим руком слику полако,
причајући у себи да је морало тако.

Док се секунде пред ерупцијом броје,
капи заливају те нежне боје.
Иако те вратити неће,
непроцењиво је то пољско цвеће.

ТАМНИ ОБЛАЦИ

Тамни облаци над Србијом се вију
ко олово тешки, ко ноћ црни;
Тешка тмина над Србијом се надви
свуд по путу смрачило се.

Тамни облаци над Србијом се вију
неки веле: Невреме се спрема;
Озеленела поља, земља поорана
а све изгледа као да је зима.

Тамни облаци над Србијом се вију
узаврело небо, помодрела природа цела;
Хиљаде муња помолило главе
да претворе ноћ у дан.

Тамни облаци над Србијом се вију
мало где излаз се види;
Снажно ветар цветна поља њише
ал' не боји се жито које класа.

КЛАПША

Прошлу годин бил деда Душан у косидбу. Ванул зајче и донел га дом. Мен га дал и много ми мило било. Где чемо га? Туримо га у голем кош од прутје. Ја му набра травицу. Игра се тај д`н а јутре, побегло. Викал сам до пладне.

С`г сам ја поголем. Имам 6 године. Пош`л деда у косидбу и казује: „Ај сас мен да косимо. Можда ванемо зајче.“ И ја пристанем. Идемо у Нерезину да косимо а ја све гледам под пут над пут и све мислим, с`г че да истрчи зајче и ми че га ванемо. Дојдемо на ливаду. Деда ми неква прострл под ореј, ал мен се не седи. Деда коси, а ја све чекам да видим тија зајци. Али нема ништа. Чекам, малко се играм и вечем ми досадно. — „Дедо, нема зајци, а?“ А деда: „Ма има и` туј по поље. Одовде с`г избегали. Мож да буде да напипамо неког.“

Скоро че пладне. Видел деда да има муку сас мен па ме заговара: „Још малко да покосим, па чу дојдем, да одморим и да ти причам за Клапшу.“ Ај још малко, ај још малко и дојде он у ладовину, закачи косу на ореј и седе. Брише зној, уморил се, а ја чекам причу. И он ми исприча.

Е, с`г. Одавна је тој било. Једну зиму појде комшија Адам у дрва. Он ти је из фамилију Кулеђије, тека и ми у Дивљану зовео а тека су и у књиђе записани. Зима, снег до колена а он че отиде у планин да исече буку и довлече дом да се греју. Узне сећиру, ајде, ајде и одтиде у планин у Ора. Пљуне у шаће, удри удри, те одсече једну буку и почне да ју кастри. Тој је било тека, да се одсече, окастри, изврти се рупа сас сврдел на подебљи крај, удене се поголем прут у рупу и за прут влачиш низбрдо до дом. Али, там`н он да доврши работу окол буку кад чује он неко режање и види како му приоде кроз снег три курјака. Он се уплаши, погледа окол себ. Кво да работи? Укачи се на најблизо дрво. И бега, све повисоко да се укачи, јер курјаци дошли при њег. Реже подрипкују окол дрво. Иде време. Зима а снег још почне да пада. На Адама студено, укочил се мецу гранће. Курјаци чекају, р`же. Види Адам, на крај че се смрзне, че падне да га удаве курјаци. Одавно, прошло пладне веч и чује он звона из Дивљансћи манастар. И он се сети и почне да ока: „Клапшо! О, Клапшо! Клапшо, на!“ Ока он тека, дере се из с`в глас. И моли бога да га Клапша чује. У неко доба, чује он лаје куче. Чини му се како уз Комин па уз Ћосин Лаз.

Тој било там`н кад је деда бил у моје године. Имали смо куче, големо, суро, клемпаво и звали га Клапша. Несу га врзували. Кад је дом и оно је у

двор, кад некој појде на појату, јел по овце, јел у дрва, јал да навата говеда из сџампас, само га помами и оно иде сас њег. За сваког с кога је било оно је било голема слободија јер је могло да га одбрани и од људи и од сваког звера. Причало се, како је на појату било неколко пута да сас курјаци борбу води. Затој су му и гривну окол гушу од гвоздени шиљци напрајили.

И дотрчи Клапша до дрвото, куде је Адам бил и крене грвелање сас курјаци. Лајање, режање и снег се укрвави од борбу. Клапша, час напада, час бега и све одводи курјацици од дрвото. И тека неко време, иде борба, док они одмакну подалеко од дрвото на које је Адам бил. Стури се он од дрвото, батали и сећиру, и буку и јурне камто дом. Трчал, трчал низбрдо и у једну душу стигне дом.

Ником ништа не прича. Од стра, од студ, од трчање - разболи се Адам. И бил болан, лежи две недеље. Друго ништа не прича, а све питује има ли га у комшил`к Клапша. Казују му: „Има га Клапша. Трчи по двор пцетиште. Шче ти?“

Пројду две недеље, че оздрави Адам. Окне он жену и казује: „Жено, меси баницу. И петла Црвенка да закољеш и испечеш.“

Жена се радује, че вој оздравеје Адам, че праји баницу. Жал вој за петла, много добар пет`л, у село га нема так`в, ал за Адама че га закоље.

Напрајила баницу, прсти да олижеш. Испекла петла, све се пуши. Оздравел Адам, станул из кревет, ал не једе ни баницу ни петла. Заметне ти он туј гозбу и право пред Клапшу.

И тека. Клапша изеде и петла и баницу. Заслужено.

ПРИПОВЕТКЕ И ПРЕДАЊА ИЗ БЕЛОПАЛАНАЧКОГ КРАЈА¹
(четврта колекција)

А. Приповетке

Бајке

1. **Маћеха² имала пасторку и ћерку.** Маћеха имала пасторку и ћерку. Прати пасторку у воденицу да спава и омеси вој колач од трице за вече́ру. Па́сторка поведе́ куче, ма́че и петла́. И кад сти́гла у воденицу и там је́ла, оні тражи́ли и она́ им дава́ла по за́логај да једу́. И кад но́чом, до́јде не́што и по́чне да лу́па: - Тропа́н, тропа́н, дево́јко / Отво́ри врата́та / Да ти (не) ме́љемо црева́та! Зала́је куче, замау́че ма́че, запоје́ петла́³ и ђаволи побегну, а оста́ве зла́то. По́сле маћеха прати́ла ње́ну ћерку, али она́ кад вече́рала ни́шта не дава́ла на куче, ма́че и петла́. И кад ђаволи дошл́и и тропали́, куче, ма́че и петле́ несú ју брани́ли. И ђаволи улéзну и разнесú ју.

(Јелена Спасић, 1941, Моклиште и Новка Младеновић, 1923, Вргудинац)

1/1. **Једна билá сирочé,** ко по́богу ја. Отишла́ у воденицу, та́мо ђаволи. Ма́чава ју прати́ла да пе́ре црну́ ву́ну да ста́не белá. До́ђе ђавол и пи́та: -Какво́ пе́реш? Она́ ка́же: - Прати́ ме ма́чава да пе́рем црну́ ву́ну док не ста́не белá! А ђавол рече́: - Пе́ри, си́не, ја че те позла́тим! И учи́ни да побéли ву́на. И позла́ти ју по́сле. И ма́чава прати́ по́сле ње́ну ћерку. Ка́д ју ђавол пи́та какво́ пе́ре, она́ га набру́ка, и он учи́ни да ву́ната поста́не по-црна́.

(Снежана Јоцић, 1944, Љубатовица, Дивљана)

¹ Ова колекција је од теренских записа које сам сачинио у току марта и априла 2016. на делу општине Бела Паланка (Љубатовица, Чифлик, Клисура, Горња Коритница, Доња Коритница, Дивљана, Вргудинац, Црвени Брег, Долац). Применио сам исту методологију као и у својим претходним збиркама дајући предност аутентичности казивања над његовом лепотом. При распоређивању и разврставању настојао сам да се донекле држим Анре-Томсонове класификације. У посећеном простору и у том времену нисам наишао на све приповедне облике, које сам иначе раније бележио на подручју ове општине. Тумачење непознатих речи изостављам ради уштеде у простору, а оне се могу лако схватити у контексту.

² Све дијалекатске речи су акцентоване. Акценат је експираторни и означено је само његово место.

³ Полугласник је означен са њ.

2. Пóp и воденичár. Отишао пóp код воденичára да смéље жíто, али чýл да воденичár крáдне и рéши да острáне док му се не смéље. И кáже на воденичára: - Сад ме не мóж укрáднеш, че пáзим од почéтак до крáј! Воденичár си отђутáл. И воденичár крíшом тýри зобнíк у кóш, али га намéсти да стојí прáво, па пóсле насíпе попóво жíто. И на крáј све смéље и напýни врéћу на попá са брáшно. И пóp му речé: - Сад несí могýл да ме укрáднеш! А воденичár му речé: - Укрáл сам те, поглéдај! И извáди зобнíк од двáјес кíла, напýнен. И покáже на попá да мóже да га укрáдне кáдá óче. А онó попóви лáжу: пóp седи уз фијóку, држи у њу печéње, па кад нéма нíкој, óн крíшом једé од њéга, иáко је пóст. (*Миомир Станковић, 1954, Вргудинац*)

Шалíве приче и анегдоте

3. Крáљев мóс. Кáдá је крáљ с краљíцу боравíл у Палáнку и Лужнíцу, заглаве му се кóла на трýл мóст. Сељáк из Рéсник, помóгне са својý запрегу, достá се помучíл да извучé тај кóла. И на крáј напсýје: -Мáјчина на крáља, кад не мóгу да опрáве ни мóс на вáжан пýт! Нíје знáо чијá су кóла и кој се вóзи с њи. Крáљ то чýје и пóсле óдма нарéди да се обезбéде пáре за тај мóс и да га óдма напрáве. И мóс óдма ураде кáко трéба, да и дáнас слýжи, и зовéмо га Крáљев мóс.

(*Градимиr Павловић, 1937, Доња Коритница*)

4. Пироћáнка купувáла сáндук за мáјку. На Пироћáнку умрлá мајкá, па отишлá да вој кúпи сáндук. Мáјстор у питувáл: - Óч ли овáј? - Кóлко кóшта? Óн кáже ценý, а онá кáже: - Нéчу, скýп је! И тáко од сáндук до сáндук, онá све говорíла скýп је. И óн на крáј речé: - Па спáлите, па пéпео у ўрну, па ўрну у тéглу. Пéпео че бýде у стáкло, да мóжете да ју глéдате, а и онá вáс да глéда! И Пироћáнка се слóжи и кáже: - Мóже, онá је волéла да глéда кроз прóзор, да вíди да ли íдемо да ју посéтимо!

И дрýго да кáжем за пироћáнске цицíје, да ти испрíчам. Пироћáнац прáви кýћу, а брáт му помáже. И кад сéдну да једý и да се одмóре, найде óтац. И кад вíди шта једý, прекóри ји: Срамóтá, кад се прáви кýћа не једý се двá јéла. А онí јéли двá јéла: с лéб топíли скýвану и посóлену папрíку.

(*Радомиr Игић, 1952, Горња Коритница*)

5. Понóрће и гáће. Двé жéне из Понóр посвађáле се у аутобýс, па једнá реклá на дрýгу: - Тí нéмаш ни гáће нá-дупе! И тај женá дíгне сýкњу пред свí и покáже вој да íма гáће, а пóсле натéра и њу да дíгне сýкњу. И кад дíгла сýкњу тај што је говорíла за гáће, онá билá без гáће. Морáла да дíгне сýкњу пред свí и свí вој видéли срамóту.

(*Словенка Јоцић, 1947, Ореовац, Дивљана*)

6. **Држим се за колéно.** Пíта ме: - Шта рáдиш? А јá му рéко: - Држим се за колéно! И ствáрно сам се држáл за колéно. Тáко нéкако кáжем на лóшега човéка кад не жéлим да се упуштам у рáзговор.

(Градими́р Павловић, 1937, Доња Коритница)

7. **Илија из Космóвац и његови бркови.** Пíта ме дóктор у Београд у бóлницу: - Зáшто се нíси сликао за новчáницу, имаш лéпе бркове? А јá му рéко: - Да сам се, дóкторе, сликаó за новчáницу пáо би брзо на нíске грáне као Ву́к Кáрацић, Њéгош, Нíкола Тéсла. Њих појéде инфлáција!

(Илија Стојковић, 1943, Космовац)

8. **Мáршалов сáпун и Рéчник сáвременог српског јéзика.** Мáршалов сáпун сам купи́л, врло скýп, а тéшко мóже и да се набáви. Óћу да га íмам, Мáршал Тíто се умивáл с њéга. На сáјам књíга у Пíрот кúпим вéлики Рéчник сáвременог српског јéзика, óсам хíљада дíнара, на рáте, óћу да га íмам. Дóђе чéрка и пíта ме: - Каквó кúпи у Пíрот? Јá показá Рéчник. Онá пóгледа голему књíгу, збýни се каквó купýје и чíта тáта сељáк, па рéче: - Кóлко кóшта? А јá рéко: - Јá те, чéрко, нíкад несýм лýгáл, па нéчу ни сáд - óсам íљаде, на рáте! А онá ми рéче лýтито: - Па тí си, тáте, на овý скупóћу, лýд човéк! А јá се нашáли: - Чéрко, тí си óбична медицíнска сéстра, не мóжеш да оцéниш; за то је пóтребан конзíлијум лека́ра.

(Новица Анђелковић, 1933, Горња Коритница)

9. **При сиромá човéка.** Били смо имýћни, имáли смо и воденицу, и имáли смо млóго рáботу у пóље, несмó имáли óдмор, па ни децá. Баштá ми је нáјвише причáл за сироти́њу, кадá смо у пóље на рáботу, да ни даде вóљу за рáботу. Сиромá човéк óбично чу́ва сáмо кýче и мачé, и íма сáмо íжу и сóбу. Кýче óче да лéгне на прáг, па најýри мачé. Мачé се кáчи, óче кроз прóзор, а кучéто га лáје и плáши га. Мачé побéгне у кýћу преко стрóшен прóзор и отíде поред огњíште да се згрéје. Кад нéкој пóјде у њи, кýче лáвне на њéга, па пáдне, глáдно, нéма дýшу. Домаћíн лежí у слáму, имáло или немáло рогóжа одоздóле. Прљáвштина, пýно бýје и вáшке, све се рашчумавíло у кýћу. Пóјде комши́ка, а онá íста ко њи, прéд-јутро, с ожéг да ўзме жáр, да закладé óгањ. И онá лењава и неóправна као њи, нéма ни ћибрít да си закладé óгањ. Домаћíцата се дíса⁴, чéша се, и кáже: -Ау, кој óка?! И излáзи на врáта, отвáра. Комши́ка улáзи у íжу, óче да затвóри врáта, онá спáдла, нéмају квáку, не мóж се затвóре. Госјáнката с дýпе затвáра врáтата и стојí уз њи. Мýж че излáзи из кýћу, брáшно нéма ни за качамáк. Кáд да íде за брáшно, óбично íде у пр́ви петлóви, а кадá је млóго глáдан пóјде и пóрано. Женáта му трí д́на крпíла цáк за брáшно, па че понесé и цáк. Онá би цáкат закрпíла и пóрано, али нéје имáла иглý и конь ц. Иглýту билá забóравíла у рогóжу кадá ју је крпíла, па не моглá óдма да ју нáјде. Реклá на мýжатога: -Због иглýту се мајá да закрпим цáкат!

(Јован Николић, 1938, Чифлик)

⁴ Звучна предњојезична африката означена је латиничним словом S.

Анегдоте са конкретним именима

10. **Купили му кобилуту и у исти д њ н му ју продали.** Бранко од Вртопчањи реши́л да купи по́младу и поубаву коби́лу, па по́јде са своју коби́лу у Пи́рот, а оста́ви ждребе́ у селó. И та́м ју продаде на Цига́њи. Онí ју у исти д њ н оши́шу у врба́к, скра́те вој ре́п и изведу́ ју на пи́јац. Бранко преша́л цел пи́јац, ни једна коби́ла му не запа́дла у о́ко, и на кра́ј се загле́да у једну́ мла́ду и уба́ву коби́лу, купи́ ју и поте́ра ју до́м. Ка́д ју протера́л кроз Ореова́ц и пошáл да слéзне у Дивља́ну, приме́ти да она́ зна́је пу́т. Ма́лко по́сле почéла да вриш́ти, а одговára вој њо́јно ждребе́ из шта́лу. Препозна́је ју ждребе́. И он виде́л да су га превари́ли.

(Слободан Јоцић, 1944, Дивљана)

11. **Бебето́ ви́ка за ба́ницу.** Же́не у на́шу ку́ћу прави́ле ба́ницу за сва́дбу, а наш Жи́вота бил у че́три-пет го́дине. И почне бебе́ да ви́ка на једну́ од њи. И једна́ рекла́: -Ма зашто́ дете́во ви́ка? А Жи́вота рекáл: -Ви́ка за ба́ницу бебе́то. Да́јте на ње́г, па да́јте и ме́н!

(Словенка Јоцић, 1947, Ореовац, Дивљана)

12. **Џемпер од не́прану ву́ну.** Бо́кан ми је прича́л: - Мо́ј бра́т Си́ниша је чува́о о́вце, а моја́ жена́ и зéтова ма́јка тражи́ле су од ње́га да за њи наба́ви о́прану црну́ ву́ну. Си́ниша ку́пи не́прану црну́ ву́ну и почне да ју пе́ре у по́ток као што је виде́л да пе́ру ву́ну у Те́ловац. По́чне да ју пе́ре на по́ток у́јутро, ка́да је било́ до́ста вода́, и настави́л, али се вода́ ја́ко смањила́ преко да́н, па не́је има́л до́вољно во́ду да ју опе́ре како́ тре́ба, са́мо ју намокри́л. И на кра́ј ју осуши́л на трње и однéл им. А њим се допа́дла ву́на - и црна́, и јевтина. Оне́ ју извла́че, испреду́ и исплету́ од њу џемпери. И Бо́кану жена́ исплетé џемпер, и он се пова́ли с џемпер. Једна́ жена́ приме́ти да не́је добро́ испадло́, џемпер смрди́. По́сле су на́ново расплéле сви џемпери и на́ново су ји плéле.

(Јован Николић, 1938, Чифлик)

Б. Предања

Легенде о постанку света

13. **Шљивовачки вр и Штрбовачки вѐр.** Ја́, дете́, пита́м де́ду: -Зашто́ је Штр́бовачки вр штр́б, а Шљивовачки вѐр шљав? А он ми одговára како на дете́: - Кра́љевић Ма́рко се ба́цил са водени́чни ка́мен од Шљивовачки вѐр, па погоди́о Штр́бовачки вѐр и оштрби́л га. Бил Ма́рко голéм јуна́к чим је мо́гао да ба́ци водени́чни ка́мен то́лко дале́ко! И ја́, дете́, ве́рујем, и замишља́м Кра́љевића Ма́рка.

(Слободан Јоцић, 1944, Дивљана)

Ала

14. **Але, ветрушка, исто си је.** Кажемо: - Дигле се але. Але, ветрушка, исто си је. Узимамо ма́раму, ако однесé. Моју но́ву ма́раму за́качи високо́ у топо́лу и она́ там оста́де.

(Драгиња Лилић, 1933, Бежиште, Доња Коритница)

15. **Але, то је ва́здух.** Але, то је ва́здух. Најде, врти́ се, но́си. (Градими́р Павловић, 1937, Доња Коритница)

16. **Але, тој о́луја кад дуне.** Олуја дуне. Дигну се о́лује, дигну се але. Чучнем и кажем: - Иди где си пошла́; ја сам у́срана и умочана.

(Радмила Дамњановић, 1929, Црвени Брег)

17. **Дугоше се але, растури́ше пéскете.** Жњемо, оста́вљамо на пéске. Дугоше се але, растури́ше пéшете, замрси́ше, однесоше. Ба́бе нас у́че да кажемо: - Ја сам у́срана и умочана, бегај од мене! Ако однесé оде́ћу, узимамо ју.

(Зорица Станковић, 1953, Вргудинац)

18. **Кад најду але, полéгамо ниско.** Дуне ветар, најду але, полéгамо ниско и ћути́мо. Однесé далéко ка́пу, ма́раму, дрéју. Тој што ветар однесé, по́сле запáлимо, не но́симо га ви́ше. Ако однесé сéно, кажемо: -Свети-Или́ја сво сéно однесé! Кажемо: - Але удари́ле пла́стичи, донéле сéно та́м. Ветрушка и але, исто је.

(Мирјана Ћирић, 1938, Дивљана)

19. **Испи́шамо се у кру́г око́ло.** Испи́шамо се у кру́г око́ло, та́м где је ала́ разне́ла о́жето или окóсено.

(Љубатовица)

20. **Вéтрови су але.** Але, вéтрови су але. Але ду́вају, вéтрови. Ка́д је ветрушка, сла́гнем гла́ву.

(Живојин Спасић, 1930, Ново Село)

21. **Да чу́чнеш и да ћути́ш.** Дунуше але. Да чу́чнеш и да ћути́ш док прéћу преко те́бе. Не пљу́је се. Што однесé ветрушка, не узима се.

(Словенка Јоцић, 1947, Ореовац, Дивљана)

22. **Ду́вају алетинете.** Ду́вају алетинете. Бели лу́к су тура́ли кад свр́ти ала́, бели лу́к у це́п. Оне́ но́се шушља́к. Попљу́ј и ка́жи: -Бегајте, ми смо у́сране и умочане, идете куде́ су чи́сти.

(Негосава Илић, 1937, Космовац, Дивљана)

23. **Кад најде ала́, да чу́чнеш и да че́каш.** Са́димо лу́к с ма́му. Најде о́луја, ала́, уви ми црвену́ ма́раму и однесé је према Пала́нку, и за́качи ју високо́ у топо́лу. Оста́до без моју најлепу ма́раму. Кад најде ала, да чу́чнеш и да че́каш.

(Смиља Марковић, 1953, Вргудинац)

23/1. Олуја, але, чућнем док прође. Ако ми однесé кáпу, ўзменé је.

(Богољуб Крстић, 1946, Вргудинац)

24. **Створе се але и сво сéно разбáцају.** Сакўплъао Арса на Светог-Илију сéно. Створе се але и сво сéно што је сакўплъено разбáцају на све стране. И од тада на Светог-Илију не рáди ништа.

(Слободан Јоцић, 1944, Дивљана)

Бог

25. **Бóг, мóра га вéрујемо.** Бóг, мóра га вéрујемо, ако га има нéгде. Постóји бóг. Бóже мýли! кáже свáки, и свáки се прекрсти. Вéрују сви, па че вéрујемо и мý. Кад - гóд (да) лéгнем, јá се прекрстим. Мóлим се свáку вéчер за здравје за децá.

(Драгиња Лилић, 1933, Бежиште, Доња Коритница)

26. **Искýсно сам, вéрујем у нáуку.** Бóг, не. Искýсно сам, вéрујем у нáуку. Жéне причају: детé умрлó, женá га урочи́ла. Дéса има зáо пóглед. Кад-гóд у поглéдам, свé у мéне глéда, ўрочи ме. Љýди йду на мéсец. Да има бóг, он би то заустáвио. Вéрујем у карáктер, а то тражи и вéра: не кради, не лáжи. Не вéрујем у врáчаре, сóтоне и дрýго. И у проклéтство не вéрујем.

(Радомир Цветковић, 1924, железничар, Бабин Кал, Клисура)

27. **Помáло вéрујем, размýшљам и овáк и онáк.** Учýли су ме пóсле рáт у бóга да не вéрујем, и јá не вéрујем, али помáло и вéрујем; размýшљам и овáк и онáк. Не вéрујем у мнóге ствáри кóје нýсам вýдео с óко. Јá нéмам шкóлу. Постóји нáтприродна сýла кóјá учýни да се срéтну нéки љýди, као јá и тý с љóг. Кад свý вéрују, че вéрујем и јá. Свý óбичаји пóштујемо, и прázници, више женá. А и мáјка и óтац су пóштовали прázнике. Свý прázници прázнујем и слáвим Свéтог Јóвана. Рóдио сам се на Богојáвљење.

(Јован Николић, 1938, Чифлик)

28. **Молýтва ўвечер.** Вéрујем у бóга. Молýтва ўвечер за врéме вéчере и пред спáвање кад да лéгнем, а йзјутра се не мóлим. Грмý. Крсти се бáба и мóли се: - Бóже, не дáј нýкоме, не удáрај где не трéбе!

(Десимир Филиповић, 1928, Љубатовица)

29. Бóг, вéрујем. Ишлá сам у цркву, али сад нéмам нóге, не мóгу да отýдем.

(Негосава Илић, 1937, Космовац, Дивљана)

30. Бóг, понéкад се прекрстим ўвечер. Пóштујем прázнике и вéру.

(Живојин Спасић, 1930, Ново Село)

31. Бóга вéрујем и свý прázници прázнујем.

(Николија Спасић, 1941, Моклиште, Вргудинац)

31/1. Бóга вéрујем, крстим се, слáвим, али не йдем мнóго по цркве.

(Богољуб Крстић, 1946, Вргудинац)

Вампíри

32. **Вампíри били у старо време.** Љуба Лилић, бил је суботња́к, прича́л је: - Пе́комо ре́ију, па у вино́град о́тидо, па ми се у́чини да у вино́град има же́не, бе́ру!

(Драгиња Лилић, 1933, Бежиште, Доња Коритница)

33. **По́ста́л вампíр, утенчи́л се.** Чу́је се, испри́чају кад не́кој у́мре: -Ле́ле, ле́ле, утенчи́л се. Ту́рају иглу́ у пе́ту на мр́твога, умрло́га, да се не вампíри.

(Радмила Дамњановић, 1929, Црвени Брег)

34. **Код Бе́ла́новац изла́зе мушка́рци.** Има вампíри. Ја́ше љу́ди, оне́ који́ иду на ра́боту. Пре́ма Вргу́динац код Бе́ла́новац изла́зе мушка́рци.

(Живојин Спасић, 1930, Ново Село)

35. **Ста́р је у́мро, прос чо́век.** Повампи́рил се Пе́нча, ста́р је у́мро, прос чо́век. Ни́је био ло́ш.

(Живојин Спасић, 1930, Ново Село)

36. За вампíри, не зна́м.

(Србијанка Николић, 1935, Љубатовица, Сињац, Чифлик)

Ве́трушка/о́ложa

37. **Ди́же га о́кол двéста ме́тра у висíну.** Сéно на две ви́ле у Ду́шћину њíву. Ви́ла, тој је навíљак. Ўвати га ве́трушка и ди́же га. Ка́жу за чо́века: -Увати́ла га ве́трушка! Градиса́л, разболéл се. Сви́ли се ве́трови! И у́брзо умрé. Кад најде, бежа́ње или склања́ње. Ја́ сам око стопедéсет ме́тра далéко. Ди́же га око двéста ме́тра у висíну и одне́се га у Су́љин вртоп, на је́дан и по километар од Дубра́ву.

(Бобан Николић, 1938, Чифлик)

38. **Ка́же ма́ти да бе́гамо.** Ма́ти је брани́ла кад се сврти́ о́ложa, ди́гне праши́ну. Ка́же ма́ти да бе́гамо.

(Богосав Петковић, 1933, Клисуре)

39. **Ви́димо, íде ве́трушка.** Ду́ва ве́трушка, íде нава́м. Чу́чни да те не ду́ва. Трије́ри се жи́то. Ви́димо, íде ве́трушка. То́ј, вели́, áле. Ја́ плу́јем и ка́жем: - Íдете кудé сте пошлé. Ви́ сте на́пратене кудé да íдете! Што одне́се ве́тар, ка́па, ма́рама, дрéја, не узму́.

(Перса Соколовић, 1923, Клисуре)

40. **Подíгал ју ве́тар, и шлоги́рала, оградíсала.** Баба-Ве́та Шуће́јина из Љубáтовицу ишла́ на-во́ду на кла́денац с ками́лку. Ишла́ по у́ску пута́њу, плóт висóк оту́д и одову́д. И подíгал ју ве́тар, и шлоги́рала, оградíсала. Ками́лка оста́ла на плóт, а она́ после два́-три д́на умрла́, има́ла је о́кол ше́јесé го́дине.

(Србијанка Николић, 1935, Љубатовица, Сињац, Чифлик)

41. Ве́трушка íде. Бе́жи та́мо, ја́ сам у́сран!

(Десимир Филиповић, 1928, Љубатовица)

Віле

42. **Не́је здра́ва вода́та.** Їма и на ті́ја кладе́нац, мі́ју се, ќупу се ві́ле, па не́је здра́ва вода́та да се пі́је.

(Негосава Илић, 1937, Космовац, Дивљана)

43. **Три́ дево́јке, за́ниха́ше ме све́ три́.** Кру́шка, і́ма сі́тне гра́не. Ба́ба ми ка́же: - Немо́ј да у ді́раш, и да не се́диш и не спі́ш под њу! Ја́ једно́м отсе́ко добро́ хра́стово др́во за лі́трé; какво́ у дебе́льиш, такво́ у та́њиш. И про́вуко се с то́ј др́во кро́з те́ј гра́не испод кру́шку, да про́јдем. Али др́во се за́качи у те́ј гра́не и ја́ опсу́јем. А кад сам по́шао ў́вече, но́сим то́ј дрво пре́ма по́јату, не мо́гу да га но́сим, ма́лаксао сам, не мо́гу да о́дим. Био сам оже́њен. Донесéм га до по́јату, ба́чим га на лива́ду. Пред ку́ћу ку́чка, прѣ́дне но́ге на пра́г и гле́да у мо́ју же́ну ко́ја спрѣ́ма вече́ру. Ку́чка се зама́јала. Помислі́ да ме она́ не у́плаши што дола́зим і́зненада. И ку́чка ско́чи да ме ва́ти. Помислі́ да пу́цам у њу, али ми је пу́шка била́ на ле́ву стра́ну. И по́сле ў́jem, за́спим. Же́на ми не́ка у сну́ рече́: - Ў́био би не́виног да си пу́цао, ду́шман ти је био на ле́ву стра́ну. Да је био на де́сну стра́ну ти би настра́дао, ср́це би ти уништі́ла ве́штица. Ти́ си чо́век алові́т, і́маш на́дмоћ. И са́њам како́ ми три́ дево́јке ре́коше да се не пла́шим и све́ три́ ме за́ниха́ше; је́дна држі́главу, дру́га кі́чму, тре́ћа но́ге. Мо́ја же́на спрѣ́ма вече́ру док спі́м, а у сну́ сам са њі́ма у кре́вет. И одба́цише ме те́ три́ дево́јке, ба́цише ме насре́д со́бу на зе́мљу. И по́сле ми ні́шта не́је билó. Три́ лепу́шасте дево́јке, све́ і́сти лі́к. И ја́ вече́ра, и ў́јутро отидó код ста́до.

(Илија Стојковић, 1943, Космовац)

Ві́тлушка

44. **Као ві́тлушка і́зла́зі не́што, сві́тка.** У Бла́то до Вргу́динац као ві́тлушка і́зла́зі не́што. Кад по́јду но́ћу на ра́боту, сві́тка.

(Живојин Спасић. 1930, Ново Село)

Ђа́вол

45. **Дво́јица, обу́чу се у о́вче ко́же.** І́мали смо ба́шту, нава́цујем, али не́ма до́вольно вода́ за све ба́ште. И дво́јица, обу́чу се у о́вче ко́же. Четрна́јес го́дине сам і́мала и бо́јала сам се све́. И ка́же мо́ја стрі́на: -Немо́ј но́чу у доли́ну, у пото́к. Ї́ма вампі́ри, і́ма ђа́воли, і́гру, нало́жили о́гањ! Ма́ла вода́, не́ма за све́, па оні́ глуме́ вампі́ри да би мо́гли да наводња́вају сво́је ба́ште.

(Радмила Дамњановић, 1929, Црвени Брег)

46. **Ђаволи, нити сам веровала нити верујем.** Нити сам веровала нити верујем у ђаволи. Кад сам била девојка у Љубатовицу, стари су говорили: -Немој да излазите у мрак, има ђаволи! И причали су нам да у воденицу има ђаволи. Има прича, заборавила сам ју: Једна била сирочё, као побогу ја, па отишла у воденицу, послала ју мачава...!

(Снежана Јоцић, 1944, Љубатовица, Дивљана)

47. **Ја те чекам!** Ишъл неки из воденицу, ночу билó, и онó окало га по име. И он се прекрсти, и онó се изгубило. Друго, у Дивљану билó, од свёкра сам чула, човек из Паланку с коња ишъл. И иде, иде, и сретне некога човека. И пита га тај човек: - Кво тераш? - Терам пуна кола жене! А ти, кво рабóтиш? - Ја те чекам! И остане на пут. И каже свёкар: - Кад нагоре идем, па се окрену, нема га, изгуби се. И ја се тгг уплаши. И сав сам се озноји́л док сам дошъл дóм! Мој свёкар је Бранко Китановић.

(Негосава Илић, 1937, Космовац, Дивљана)

48. **Има ђавол у Њгриште.** Њгриште зовемо мёсто где је сад језеро. Билó која свадба да је, доле играју. Свака фамилија је имала удео у воденице или своју воденицу. Биле су шес воденице. Има ђавол у Њгриште, где је Језеро, испод нега у Мишин ви́р. Људи су терали дрва из планину за Бёлу Паланку. И кад ту ноћу пролазе, и нече волóви да иду, само чине фу-фу-фу. Напењу им се у кола ђаволи. Домаћин погледа, кóчнице добре, неје због њи. И óпет исто. И кад се прекрсти, (мóже да) пређе то мёсто.

(Слободан Јоцић, 1944, Дивљана)

49. **Нешто ми се уплита у нóге као ма́чка.** Наша фамилија, Чунћинци. Имали смо воденицу, деда је млеó, звали су га Вёричка, псоваó чёсто вёру, Никóла Вёричка. Сад мене зову Грачко Вёричка; име се заборавља, надимак не. Држим продавницу, на фирму че напишем Вёричка. Причал нам је деда-Никóла за ђаволи: - Ја идем по пут од славу, а нешто ми се уплита у нóге као ма́чка. Кад ритнем, нема га. И поново се јави, и поново се уплита, и поново га ритнем, а нема га. Други Никóла, Тарлинска фамилија, прича: - Из шётњу појдем дóма, билó је некоје вре́ме. Мён ми се учини да пред мене иду пуна кола с трње. И ја идем по њи, никако да ји стигнем! И убрзо по тај сán, Никóла умре.

(Градмир Павловић, 1937, Доња Коритница)

50. **Ђаволи у воденицу.** У наше селó мно́го воденице. Причају да има ђаволи у воденицу.

(Смиља Марковић, 1953, Вргудинац)

50/1. По воденице у Вргудинац има ђаволи, причало се мно́го за то.

(Зорица Станковић, 1953, Вргудинац)

51. **Скину је голу́ и по́пну је у вр у топóлу.** У Дивљанску реку има Кошутин ви́р, преко Кошуту име добио ви́р. Купала се девојка Кошута, по њу се зовё. И увече, када полёгају родитељи, и она лёгла. И неки је позовё три пута Кошúто-Кошúто-Кошúто! И она изађе напоље, и ђаволи је одведу

у тај ви́р и ски́ну је голу́. А има́ло је топо́ла, и по́пну је у вр́ у топо́лу. И ка́д пред зо́ру, кад поју́ петло́ви, ђаво́ли се сакри́ју у во́ду. А родите́љи је по́сле на́јду голу́ у топо́лу и сту́ре је. Прича́о ми је де́да-Драгу́тин Јо́цић, о́самсто осамдесе тре́ће го́диште, у́мро је у осамдесет и седам го́дине.

(Слободан Јоцић, 1944, Дивљана)

Жива́к

52. **Жива́к, прича́ло се, ни́сам виде́ла.** Жива́к, прича́ло се, ни́сам виде́ла ни у Бе́жиште ни у До́лњу Коритни́цу. У то́ј не ве́рујем.

(Драгиња Лилић, 1933, Бежиште, Доња Коритница)

52/1. Прича́ло се: - Ле́ле, ле́ле, она́ј пожуте́л, мо́ра да су му дава́ли жива́к.

(Радмила Дамњановић, 1929, Црвени Брег)

52/2. Жива́к, то́ј је постоја́ло, и ка́жу да је опа́сно.

(Смиља Марковић, 1953, Вргудинац)

52/3. Жива́к напраћу́ју, чу́ла сам.

(Живојинка Павловић, 1942, Доња Коритница)

52/4. Жива́к, говори́ло се да има́.

(Зорица Станковић, 1953, Вргудинац)

52/5. Жива́к, не зна́м.

(Десимир Филиповић, 1928, Љубатовица)

53. **Жива́к, ово́ј из топломе́р.** Жива́к, не зна́м да ли је ово́ј из топломе́р. Кад ви́де жива́ка да га упи́шају, да се не ши́ри. Друго не зна́м за жива́к.

(Словенка Јоцић, 1947, Ореовац, Дивљана)

53/1. Једну́ жену́ лечи́ла од жива́к. Попи́ла два́ те́рмометра, а тре́ћи не́је те́ла. И оле́чила ли се или не, не зна́м.

(Јагода Вучковић, 1937, Дивљана)

54. **Жива́к путу́је.** Жива́к је црвене́ бо́је, чу́о сам, и у зр́нцима. И путу́је. На на́ш прозо́р пошао, виде́ла га Је́лка Го́гина (или Ви́да). Преко та́рабе, па на прозо́р, и да ула́зи кроз прозо́р на ку́јну. Она́ га упиша́ла и уништи́ла. Каже: - Ја́ се попиша́ на жива́к! Жива́к напра́те врача́ре.

(Божидар Цветковић, 1928, Чифлик)

55. **Дево́јке напра́те жива́к.** Дево́јке напра́те жива́к на мо́мка или дево́јку, и он му оду́зме сна́гу. Ве́рујем у то. Поја́ви се као жа́р. Зга́зе га, гала́те га, мо́чају на ње́га.

(Богосав Петковић, 1933, Клисуре)

56. **Гл́нул жива́кат.** Жива́к напра́те на не́кога кога́ мр́зе, и разболи́ се. Ка́жу: - Ти́ја гл́нул жива́кат!

(Србијанка Николић, 1935, Љубатовица, Сињац, Чифлик)

56/1. Умори́ли га жива́ци.

(Николија Спасић, 1941, Моклиште, Вргудинац)

Змај

57. **Видо́мо зма́ја.** Од свéкра сам чу́ла: - Појдо́мо у водени́цу, па видо́мо зма́ја!

(Перса Соколовић, 1923, Клисуре)

Лош о́блак

58. **Та́мо, Ђе́рмане, та́мо!** Лош о́блак, грмља́вина. Које́ је пр́во дете́ да ви́че: - Та́мо, Ђе́рмане, та́мо / Где́ не́ма де́ца да ви́ку / Где́ не́ма о́вце да бла́је / Где́ не́ма сви́ње да грде́ / Где́ не́ма гове́да да му́цају! Или ви́чепосле́дње дете́. И окр́ене се срамо́та према о́блак, чу́ла сам, било́ не́кад.

(Словенка Јоцић, 1947, Ореовац, Дивљана)

59. **Свети Или́ја ва́ља буретíја.** Ми́, де́ца, пита́мо ста́ри зашто́ грми́, а они́ ка́жу: - Тој Свети Или́ја ва́ља буретíја!

(Живојин Спасић, 1930, Ново Село)

Мечка

60. **Ѓ́де, ме́чко, да де́лимо па́ру!** Ба́дње ве́че, најста́р изно́си тепси́ју зеља́ник с крава́ј с па́ру и с јабу́ку. Не́ма свеча́ и не́ма пи́ће. Са́м иза́ђе, иде́ на дрвни́к. Три́ пу́та зама́хне и три́ пу́та ка́же: - Ѓ́де, ме́чко, да де́лимо па́ру! Про́ба зеља́ник, ба́ци од ње́га за ме́чку. Од крава́ј не.

(Симка Вучковић, 1929, Велики Крчимир, Дивљана).

61. **Ѓ́де, ме́чко, до́јди на вече́ру!** Пре́ него што́ се́дну, о́тац изно́си тепси́ју пред ку́ћу на дрвни́к и ви́че: - Ѓ́де, ме́чко, до́јди на вече́ру! Три́ пу́та пружа́ тепси́ју и три́ пу́та ви́че. И ба́ци на ме́чку парче́ са́мо од зеља́ник, ни́шта дру́го.

(Мирјана Филиповић, 1934, Шпај, Крупац)

62. **Ѓ́де, ме́чко, зеља́ник да ти да́мо!** На Ба́дње ве́че изнесе́ пред врата́ зеља́ник и ви́че: - Ѓ́де, ме́чко, зеља́ник да ти да́мо! Посу́не три́ пу́та, раски́не ма́ло од ње́га и ба́ци преко ку́ћу.

(Николија Спасић, 1941, Моклиште, Вргудинац)

63. **Ба́ци (од) зеља́ник на кро́в.** На Ба́дњу ве́чер зеља́ник и све́ се прека́ди. И домаћи́н изно́си пред врата́, и ба́ци (од) зеља́ник на кро́в, и ка́же: - На́ ти, ме́чко, зеља́ник!

(Живојин Спасић, 1930, Ново Село)

64. **Ме́чко, до́јди да ти даде́м зеља́ник!** Износи́ли смо на Ба́дње ве́че на ме́чку зеља́ник на дрвни́к. Са́мо зеља́ник, без све́ћу. Ба́ци се на ме́чку и ка́же: - Ме́чко, до́јди да ти даде́м зеља́ник, а ле́ти да не пра́јиш па́кос у поље́!

(Градими́р Павловић, 1937. и Живојинка Павловић, 1942, Доња Коритница)

65. **На-не дам!** Газда изно́си тепси́ју зеља́ник и преко њега крвај́че с пару́, са́мо то. На пра́г изно́си. Отва́ра в́рата, оста́ну полуотво́рена. И виче́: - Божја́ мајко, на-не дам! Три́ пу́та посу́неш и поврати́ш, и три́ пу́та ви́кнеш исто. Зеља́ник се не ди́ра, не узима́ се од њега. Ми́ не зове́мо ме́чку.

(Богољуб Крстић, 1942, Градиште, Долац)

66. **На ти, ме́чко, зеља́ник!** Тепси́ју испред в́рата изно́си домаћи́н и виче́: - На́ ти, ме́чко, зеља́ник! И отќрши парче́нце, и ба́ци га у мра́к.

(Смиља Марковић, 1953, Врхудинац)

67. **Немо́ј са́мо да дола́зиш!** Најста́р изла́зи из јжу́, изно́си зеља́ник пред вече́ру и виче́: - Ме́цо, на́ ти зеља́ник, немо́ј са́мо да дола́зиш!

(Слободан Јоцић, 1944, Дивљана)

68. **Све́тло се угási у ку́ћу.** Домаћи́н изно́си тепси́ју са зеља́ник, крвај́ одозго́ре, свеча́. Пред в́рата изнесе́. Све́тло се угási у ку́ћу кад изле́зне. И он там о́ка: - На ти́, ме́чко, зеља́ник! И ста́ви парче́ у уста́, поједе́.

(Негосава Илић, 1937, Космовац, Дивљана)

Мора́

69. **Било́ не́ка мора́.** Било́ не́ка мора́. Налегне́ чове́ка, жену́, дете́, не мо́ж да ди́ше. И по́сле се скло́ни с њега́.

(Словенка Јоцић, 1947, Ореовац, Дивљана)

70. **Увати́ле га мо́ре.** Ка́жу, увати́ле га мо́ре, по́готово по́сле смр́ти сýпруге или сýпруга. Као мора́ дола́зи ко је у́мро, па дола́зи и мо́ри га, невидљив.

(Божидар Цветковић, 1928, Чифлик)

Некр́штенчета

71. Некр́штенчета, од њи́ бе́ли лу́к, катра́н.

(Симка Вучковић, 1929, Велики Крчимир, Дивљана).

Сото́на

72. **Не́ма со́тоне, не́ма ни́шта.** Ја́ сам ду́го био воденича́р. Не́ма со́тона, не́ма ни́шта; у водени́цу са́мо ми́шеви лу́пају, трче́.

(Десимир Филиповић, 1928, Љубатовица)

73. **Искóчи маче́, ма́у-ма́у-ма́у!** Појдо́мо но́чком из Клису́ру у Пала́нку и кад сти́гомо до Ја́нђину пади́ну, искóчи маче́, ма́у-ма́у-ма́у, ри́пне на ко́ла, иде́ пред гове́да. Ми́ га пи́скамо, а оно́йде ча́с у ко́ла ча́с напред. Деда-Во́ја ре́као: - Пи́с, бре́! И запоја́л пет њл у Кре́меницу, и оно́ шту́кло. Деда-Нико́лча се вози́л и рекъл: - А́јде, бре, да ли су мртва́ци, да ли се те́нчи не́кој?

(Перса Соколовић, 1923, Клисура)

74. **Две девојке у црно обучене.** У Ореовац сóтоне излáзе код чесмý. Крѐну љúди за вóз, и кад наишли́, видѐли (да) сто́је две девојке насрѐд пýт, у црно обучене. И кад наишли́, онѐ почѐле да ци́кају и упáдле у вóду, и нестáле.

(Словенка Јоцић, 1947, Ореовац, Дивљана)

75. **Стоји́ женá до водíцуту.** Мóј брáт Дрáгољуб пóјде да погóди црѐп у Власóтинце. И кáд је изáшао из Гóрњи Стриже́вац, имáло трља́ци, óвце, и имáло мáла водíца. И стоји́ женá до водíцуту. И óн вој рек љ: „Добро-јúтро!" Онá ћутáла. И кáд је прóшао, лудáчки се насмејáла. И кад стíгао у Бабúшницу, сванýло.

(Словенка Јоцић, 1947, Ореовац, Дивљана)

76. **Цѐлу нóч ргáли по блáто.** Причáли су: Нѐшто га тѐшко уја́ши у Вúјицу, па га нóси, а тáмо је пóток, доли́на. Напи́ли се уз казán код Никóле и цѐлу нóч ргáли по блáто, цѐлу нóч и водíле сóтоне.

(Божидар Цветковић, 1928, Чифлик)

77. **Наишлá нѐка црнá живóтиња.** Мóј дѐда Ћíра Ћíрић, óсамстоседамдѐсето гóдиште, и́шао у Вúјицу, нóчком терáо ђубре. И наишлá црнá живóтиња, укачíла се у кóла. И волóви стáну. И ознојíли се, не мóгу да вúку кóла. А дѐда сéо поред кóла и чѐка. И пóсле сíшла та живóтиња, а óн вíкне на волóве да крѐну. И онí крѐну врло бр́зо, не мóже да их стíгне, јѐдва се пóпео у кóла. И волóви почѐли да íду мíрно. Ѐмао сам вíноград, и кад нóћу крѐнем преко Вúјице, дíже ми се косá на гла́ви иáко знáм да нѐма нíшта.

(Божидар Цветковић, 1928, Чифлик)

78. **Одједнóм јáре видѐли и онó изврѐкáло меее-е!** Пóјде óчув из Сíњац, малá Стрáжа. Бил је у заједницу с брáта и држáли су у Мокли́ште имáње на íсполу, билó је мýка за лѐб. Били́ у мокли́шко, и да се úвечер в́рну у селó. Били́ с прáзна кóла, насѐдали у колáта. И кáд су били́ код Тра́јкову водени́цу, а тáм нѐшто излáзи, то је од Бѐлу Палáнку према Љубáтовицу, одједнóм јáре видѐли и онó изврѐкáло меее-е! Крáве се поплáше и јúрну, али óчув и зáпрл. И јáре пóсле несú видѐли.

(Србијанка Николић, 1935, Љубатовица, Сињац, Чифлик)

79. **Код Тýрску чешмý јáре врѐка.** Ѐмам сáмо јѐдан прíмер да íма нѐшто. Нóчком је билó, вóзим дѐсет до дванáјес дáске из Бѐлу Палáнку, вѐзане, и јá сáм у кóла. И крáве одједнóм скóче, и мѐне и дáске одбáце од кóла дѐсет до дванáјес мѐтра, и пóчну да бѐже у галóп. Јá и претечѐм, заустáвим и óдем дóма с прáзна кóла, а сýтрадан се вратим по дáске. То је билó код Стáре чѐсме, тýрска чешмá íма. Прочýло се да тáм излáзи нѐшто, јáре врѐка. А онó тáм íма рúпе и дíвље мáчке у камиќт, и јáзавци крѐште у нóћ.

(Јован Николић, 1938, Чифлик)

Тенџ

80. **Потѣнчувал се Никóла.** Потѣнчувал се Никóла. Никóла Антић се бајаги повампíрио. Његови су досељени из пíротски Извóр, а био је најбогатији у Чíфлику. Одúзели му све пóсле рáта, па му људи дáју жíто да посéје, па се препáтио. И кáд је у́мро људи пóчну да прíчају да се повампíрио; лúта по сóбе, лúпа на тáван, íде по ћунци. Дíка, његова женá из Вéликог Суводóла, клáла петлá и бацíла на његов грóб, и престáло да лúпа. А дрúги прíчају да је био у свáђи са кóмшијом, кóји је плáшио Дíку и óн почéл да се гýби због тóга. За врéме рáта тај његов кóмшија је íшао преко Белáве у Бúгарску и швѣрцовао, а био је тада слúга код Никóле. И ухвáте га Бúгари и затвóре. После Никóла потплáти Бúгаре и избáви га. Били су дúго прíјатељи и сарађивали, али се пóсле посвáђали. Пóсле је тај комшија трóвао крáву Никóли, али крáва нíје хтéла затрóвану хрáну.

(Чифлик)

80/1. Никóла од Анти́ни, онí су се у Чíвлик досели́ли из пíротс́и Извóр, у́мро је у седамдéсет и пéт гóдине. И óдма се прóчу кроз селó да се утенчíл, па се свí узнеми́рили. А јá сам тада свíрао у Тéловац. И кáд се заврши са-свíрку, до пóла једанáјес у́вечер, крéнем дóма. И пýт ме навéде поред нáше грóбље у селó. Нíсам се плáшио. Замíшљао сам да ако се слúчајно јáви, да се припрéмим да свíрим с мојú хармонíку. Прóшао сам нормáлно. Нéма нíкога нíгде, свé тишíна. Нéмам нíкакви прíмери да сам видéо нéшто.

(Јован Николић, 1938, Чифлик)

81. **Ўвечер маўче као мáчка.** На седѣнћу смо билé, нíкад несмó чу́ле да се тѣнчи нéкој. Мáти ми је причáла: у́мре вој мáти па је закóпају. И ўвечер маўче као мáчка. Ми се ућутáмо и она́ пројдé нагóре.

(Перса Соколовић, 1923, Клисура)

Човéкало

82. **Човéкало претскáзује смр́т.** Човéкало претскáзује смр́т. Слíчно на сóву, а нíје сóва. Кúка кад ће нéко да у́мре. И људи у́мру пóсле тóга. Птíце кúкају око бóлнице на Ба́њици у Београду, знáм то.

(Божидар Цветковић, 1928, Чифлик)

Чúма

83. **Чúма припиштáла и обесíла се.** Нéки мој дéда био суботáр и мóгао да вíди вампíри и дрúго. Суботáр бил овчáр у Горéли кáмен, у Дúпће, и грејáл се уз óгањ, па дóјде и чúма да се гре́је. Билá јáка кíша па намокрíла чúму и њéне стрéле, па сéдла да се гре́је и да осу́ши стрéле. А тај суботáр

пол Ђ к гурне онéј стрéле у óгањ и онé изгорé. И чума припиштáла, и обесíла се. Билó у вíду мáчку.

(Богосав Петковић, 1933, Клисуре)

84. **Пронéсоше вéсти, чума зóбе дéцу.** Пронéсоше вéсти, (почéла) чума (да) зобé дéцу нéгде. И код нáс почéше да ушíвају, у тканице на крај, óтодовку, селíн, пелíн, зрño од црни глóг.

(Негосава Илић, 1937, Космовац, Дивљана)

85. Кáжемо: - Гле, квó је, као чума, неочéшљано, прљаво.

(Словенка Јоцић, 1947, Ореовац, Дивљана)

О страху, бајању, мађијама, проклетству

Страх

86. **Нéмам, и нíкад нíсам имáла стрá.** Нéмам, и нíкад нíсам имáла стрá ни у млáдос ни пóсле. И сáд, у стáре гóдине, нéмам стрá.

(Радмила Дамњановић, 1929, Црвена Река).

86/1. Не знáм за стрá од детíњство.

(Живојин Ђурић, 1937, Клисуре)

87. **Óбори ме дрéмка и зáспим усрéd грóбље.** Чúвам говéда у нóч, пасém и у грóбље, íма добрá травá. И óбори ме дрéмка, зáспим, савлáда ме дрéмка. С јéдне стрáне ми једнó кúче, с дрúге дрúго. И дýго сам спáл, и úбаво. Пóсле се пробúдим и нíшта, нéмам нíкакав стрá.

(Јован Николић, 1938, Чифлик)

88. **Стрáх нíсам нíкада íмао.** Стрáх нíсам нíкада íмао. Нíсам се нíкада потúкао или замéрио са нéким и нéмам од когá да се плáшим.

(Богосав Петковић, 1933, Клисуре)

Бајање

89. **Ако је пóвише бóлан, вóдимо га да му бáју.** Ако је мáлко бóлан па се жáли, кáжемо: -Нíшта, нíшта, на кúче и на мачé че отíде! Али ако је пóвише бóлан, óдма га вóдимо да му бáју.

(Мирјана Филиповић, 1934, Шпај, Крупац)

90. **Бајáла је од стрá, и кад се децá умóчују.** Цíганка од Мёрцићи из Клисúру бајáла је од стрá, и кад се децá умóчују. Дадé и трáву.

(Богосав Петковић, 1933, Клисуре)

91. **Бéште бóље од невóље.** Мóј брат Ђéра, био је прóфесор на факултétу, смејáл се је на нáшу бáбу, којá је бајáла на мнóго нáрод: -Бéште бóље од невóље / Уз путíшта, низ путíшта / На волóви на рóгови / На волóви на рéпови! Чúл какó бáје, па запамтíл.

(Јелена Спасић, 1941, Моклиште)

92. **Вати́ла ме грозни́ца.** Вати́ла ме грозни́ца. Води́ше ме у Кру́пац код деда-Ђорђу, али ни́је помо́гло. И та́тко про́дао жи́то за о́сам ба́нђе да до́ђе до па́ре, и одне́се ме на ра́мо код до́ктора Ба́нковића у Бе́лу Пала́нку, па сам примáла сла́чићи, то́ј се приле́пи за ле́ђа, и по́сле пе́шес да́на престáде ми грозни́ца. Зна́ли смо за деда-Ђорђу и зна́ли смо за Стоја́нку из Глогóвац. У Глогóвац сам ишла́ за си́на, дете́, ка́д сам се породíла. Два́јес и че́три ча́са пла́че и два́јес че́три ча́са не пла́че, па по́ново, и не си́са. Носíла сам га код деда-Ђорђу у Кру́пац и код баба-Стоја́нку у Глогóвац, о́ни ка́жу: - Вати́ле га ба́бице! И по́сле у Ни́шку Бању код до́ктора. И до́ктор је помо́гао.

(Радми́ла Дамњановић, 1929, Црвени Брег)

93. **Денка ба́је од зу́би, а Ка́та Ста́јчова пра́ви и расту́ра маи́је.** Зу́би ме бо́лу, а баба-Денка ба́је од зу́би, иш Ђ л сам три-че́три пу́ти кад ме лечи́ла. Ту́ра ми крсти́ на гру́ди, ша́пђе. Баја́ла је и од стра́. Ка́та Ста́јчова и пра́ви и расту́ра маи́је.

(Десими́р Филиповић, 1928, Љубатовица)

94. **Ђерда је зараде́ла чу́до па́ре.** Ни́сам и́шао код вра́чке. Ђерда, жена́ на Све́ту Цигани́на, је врача́ла и зараде́ла је чу́до па́ре. Му́ж јој је био хармони́каш, бе́о у ли́цу.

(Јован Николић, 1938, Чифлик)

95. **Ишла́ сам код вражали́цу због сва́ђу у ку́ћу.** Све́кар се про́пи, сва́ђа, па сам ишла́ код вражали́цу због сва́ђу у ку́ћу. А моја́ сестра́ је ишла́ због ру́су у Трешња́нци; ће́рка вој је има́ла ру́су поза́д-коле́но, испод жи́лу. А ишла́ сам код вражали́цу и због стра́; ми́ш у и́жу па́де озгор-ме́н на ра́мо и уплаши́ ме.

(Србија́нка Николић, 1935, Љубатовица, Сињац, Чифлик)

96. **Код Мило́савку у Вргуди́нац, од стра́.** Ђерку сам води́ла у Вргуди́нац код Мило́савку, од стра́, се́ба се но́чу. И Мило́савка пу́шта жа́р у во́ду, па боси́љак, тра́вке, и попрску́је ју. И да пи́не од туј води́цу. И да и́де три́-пути код њу́.

(Сми́ља Марковић, 1953, Вргудинац)

97. **Од маи́је сам ће́рку води́ла у Бе́лу Пала́нку.** Од маи́је да гле́дају ће́рку сам води́ла у Бе́лу Пала́нку. Ја́ у то не ве́рујем, али ме му́ка натера́ла.

(Живојинка Павловић, 1942, Доња Коритница)

98. **Оне́ су големи́ лопови.** Вра́чке, ја́ у то мно́го не ве́рујем, оне́ су големи́ лопови. Деда-Ђорђе́ из пала́начки Кру́пац по́знат вражале́ц бе́ше. У Но́во Село́ несмо́ има́ли вра́чке.

(Живојин Спасић, 1930, Ново Село)

98/1. Не ве́рујем у врача́ре.

(Перса Соколовић, 1923, Клисуре)

98/2. Мирóслава Џу́рцина је баја́ла од стра́. Не ве́рујем у вра́чке и ни́сам и́шла да ми ба́ју.

(Николија Спасић, 1941, Моклиште, Вргудинац)

98/3. Ишла сам да ми бају. Невóља натéра човéка.

(Симка Вучковић, 1929, Велики Крчимир, Дивљана)

98/4. Несѣм ишла код вражалицу, не верујем у бајање.

(Драгиња Лилић, 1933, Бежиште, Доња Коритница).

98/5. У бајање не верујем.

(Богољуб Крстић, 1946, Вргудинац)

99. **У Вету код бабу-Сутку.** Била сам већ дошла у Дивљану, уда́ла сам се, и ма́јка ми бе́ше дошла у го́сти. У гла́ву ми је било те́шко и ја вој се пожа́ли: -Мен ми је мло́го те́шко у гла́ву, све ми се чини да чу па́днем! А она́ ми рече: - Ма како́, си́не, како́ тој?! И она́ оти́де ку́ћи у Ко́смовац и оту́д прати снау́ њену да до́јде овде́ у Дивљану. И она́ ми рече: -Сéјо, ја сам дошла да те во́дим у Вету код баба-Сутку! Да понесéш сапу́н и бомбо́не, да ти ба́је на то́ј! И спреми́мо се, и отидо́мо та́мо, и она́ ми прéбаја. И рече: - Ќзето цвéће при мртавца́ и ови́јена ви ку́ћа, и вéтар како́ је почéл да разнóси цвéћето теб у гла́ву не́је добро́! И дојдо́мо ку́ћи, и ја ўзем све: са-сапу́н да се опе́рем, во́ду под родно др́во да исипем и бомбо́не да једéм. Ја́ све послу́шам и развидéли ми се у гла́ву, ево и да́нас сам како́ трéбе.

(Негосава Илић, 1937, Космовац, Дивљана)

Проклетíја

100. **Ако погрéшим, не ва́ља по́сле за мо́јí.** Ако не па́тим ја́, ко́ја сам грешíла, че па́ти си́н, ћерка, уну́к, пра́унук. Ако погрéшим, не ва́ља по́сле за мо́јí.

(Николија Спасић, 1941, Моклиште, Вргудинац)

101. **Закуне се у пéт си́на и сви́ пéт по́мру.** Проклетíја је кад се не́право закуне́ш или присво́јиш ту́ђе. Један из на́ше село́ закуне́ се у пéт си́на и сви́ пéт по́сле ўмру. Ка́д поде́лио бра́ћу, он им по́сле ни́је дао гу́вно, ко́је је оста́ло заједничко.

(Богосав Петковић, 1933, Клисуре)

102. **Пља́чка је проклетíја.** Ђера нападне ту́рску по́шту, поби́је пратњу и опља́чка се́дам това́ра зла́то. По́сле Ту́рци опко́ле Ку́ру-чешму и поби́ју све у село́ за óсвету. Оста́ну са́мо сточа́ри ко́ји су били́ далéко од село́. И од њи по́сле једни́ оти́ду у До́лњу Коритницу, а дру́ги оста́ну у Клису́ру.

(Богосав Петковић, 1933, Клисура)

103. **Неко́ј испáшта због не́кога од кога́ поти́че.** Проклетíја је кад не́кој испáшта због де́ду или пра́деду, или због не́кога од кога́ поти́че, зато́ што се та́ј криво́ заклéл, или што је злó чини́л. Ка́д се поте́ра, ўмру по два́ или три́ из ку́ћу или из бли́зак род, па ка́же на́род (да је) то́ј проклетíја, тека́ ти́ја и ти́ја ураде́л. На́ш си́н је погину́л у два́јес и три́ године у саобраћа́ј. Од Пала́нку с ко́ла пош́л до́м, па наи́ђе на ўље раси́пано преко а́сфалт. Треба́ло је да иде́ у По́љску Ржа́ну на Ду́хови и да одвезе́ на́шу ћерку у

Паланку и да је врати, да оду на славу. Радио је у МИН, у Ниш. И најђе на уље на асфалт и погине. Био је један вражал ђц са стране, одалеко, у Паланку, радел је на далековод кад је правен за Теловац. Гледал је у карте. Отидо код њега и он ми рече: -Ти имаш сина и ћерку. Зет че те дочува. Правили сте зграду и у њу сте уградили стару грађу коју сте добили из комшилџк, а тај грађа је била некада крадена, проклета је. И кад дојдо дома, ја само викам, не могу ни да једем. Син је ишљ у Љубатовицу у школу. И син порасте, и запосли се. Било је на три месеца пред туј несрећу, ја отидем код истог врача, и он почне да лупа глупости. Каже: - Дечко иде својим путем! Украдена грађа је разлог. И теру-теру, и дојде време, син погину с кола на Духови.

(Јован Николић, 1938, Чифлик)

104. Писало вој у стар календар. У проклетју не верујем. Моја снаја, она је из Проваљеник, рече: - Кoj је задужио у туј кyћу, те мој двојца да yмру, проклетју да влачим?! У Ореовац убио је младу жену тресак. Побегла у колибу и овак држала девојче. Удари гром и колиба се запали. Девојчето преживело, а она (била) ударена у главу, не могла да преживи, yмре. Писало вој у стар календар од огањ че појине.

(Перса Соколовић, 1923, Клисура)

105. Проклетја, верујем. Има пример мој отац. Мој деда је имао пет синова. Тели су да мој отац остане, а он је хтео да иде из села. И кад се вратио из рата и ропства, био је железничка чета. И оженио се. И крене он за Земун на службу, тамо добио службу. И мога оца клела његова мајка Таца, и бацала камење по њега, да му се деси најгоре. И он се после врати. Једну моју сестру прегази воз, исече јој руке. Била дете од три године и играла се са одраслом децом, и није хтела са њима. Дечак оде, а она брала булице на прузи и легла у колосек, и там заспала. Ставила једну руку на шину, а шаку друге руке на другу шину. Најђе воз. Када је виде, стане воз одједном, али је већ прегазео. У возу је био француски лекар и указао јој помоћ, зауставио крварење. Имала је и рупу на глави, ударио је воз у главу, оно што виси одоздо. Није била читава после. Одне се Нишава хиљадудевесточетрдесет и осме, тачно на дан када је требало да се умрлом оцу остави година дана. Ми смо били петоро, сестре су умрле. Мајка је умрла кад сам имао три године, па се отац ожени и узме Росомачанку. Она није имала деце и преудала се за њега. Моја мајка је била врло лепа, а маћеха је била ружна. Мајка је веома лепо певала, па је отац девесто двадесете године због ње купио грамофон. Отац није хтео да има више деце, а мајка је послала у друго стање. Хтела је да побаци. Одвела је сестра снајдерка код жене да је побаци и мајка умре после побачаја. Маћеху је довео четрдесет дана после мајчине смрти да нас гледа. Малтретирао је отац маћеху што није могла да му рађа децу. И истеривао ју је. Али она неће да иде, него каже: - Ја сам због Бокана, тако ме зову, дошла да га чувам и ја ћу и даље да га чувам! И ја је држим за сукњу, не пуштам је.

Младѐн Сۇља га је навóдио да ўзме једну распуштеницу, са којом је óтац мóжда жíвео. Пóсле су óтац и ма́ћеха жíвели лéпо.

(Божидар Цветковић, 1928, Чифлик)

Смрт

106. **Вóља све прáви.** Вóља све прáви; кад нестáне вóља, нестáне свé. Стáра сам, не мóгу, нéмам вóљу.

(Верка Ђорђевић, 1929, Љубатовица)

107. **Двé сéстре близнáкиње удáве се код Црквицу.** Билó је четрдéсет и девéту гóдину, двé сéстре близнáкиње, девóјке у нáродну нóшњу, удáве се код Црквицу. Тáм íма вéшалђа, íду на стáницу преко њу. Билó големó нéвремеи водá је однéла селó Дóл четрдéсет и óсму гóдину, и свé снéла у рéку. И тáј дрвја што је водá нанéла су им сметáла да плíвају, па се удáве. Свукле се на óбалу. И кáд је једнá почéла да се дáви, дрўга óдма да ју спáси, па се и онá удáви. Вíтко и нáшао у вóду. Првó извўче једну, па се пóсле појáви и дрўга.

(Богосав Петковић, 1933, Клисуре)

108. **Ковíлка ўмре.** Já омéсим лéбац, Ковíлка бóлесна, однéсо вој лéбац. Шалíле смо се. Кáжемо вој: - Нóсим ти кравáј, породíла си се! Шалíле смо се. И сíр однéсо. У мáрту се свí родíли, шестíна, já им ковржáнци однéсо. И пóсле вој снаá појéде кравáјче; узé мéсо, појéде. Já изéдо кóкало и излéзо да га врљим на кўче. Кáд се врну, Ковíлка се прекалбасíла и зíнула. Снаá рéче: - Já сам ју будíла и прерасполовíла! И живí још пéшес д'á на, Ковíлка. И Ковíлка ўмрé.

(Верка Ђорђевић, 1929, Љубатовица)

109. **Какó здравље?** Какó си, дéдо, какó здравље? - Каквó здравље код стáрог човéка; нéма зўби, нéма здравље.

(Живојин Спасић, 1930, Ново Село)

110. **Не вáља сáм човéк.** Удовíца из Моклíште дошлá у Палáнку да тўри фрíзуру, па кáже: - Не вáља сáм човéк. Кáд би срéла когá сам волéла, óдма би отишлá за њéг!

(Словенка Јоцић, 1947, Дивљана)

111. **Нéма нáрод, нéма лўди.** Сáд у селó нéма нáрод, нéмамо лўди, свé умрлí. Ако стáр човéк напрáви детé, че бўде нéнормално. Баба-Дáна, онá је из Бáбин Кáл дошлá девóјка, живíла је стó и петнáјес гóдине.

(Перса Соколовић, 1923, Клисуре)

112. **Прáзно мојé селó.** Сá у селó нéма нáрод. Нéмаш ни с когá да сéднеш, ни с когá да попрíчаш, ни комў да се пожáлиш, нéма ни когá да вíдиш. Прáзно мојé селó Извóр.

(Извор код Бабушнице, Бела Паланка)

114. **Баш све исто као у мој сán.** Имáл сам дeсeт до дванáјeс гóдинe и до тáдa нíсам бío у Бeлу Палáнку. Комшíјa сe сeли у Бeлу Палáнку и јá сам сáњао да сe oтсeлиo и да је купíл кúћу стáру и приземну супрóтив цркву, и да íмa тáј кúћa úлaз од úлицу и дрúги úлaз у прáвцу из авлíју. Кáкo сам сáњао, тáкo је и бíло. Пóслe јeднú до двe гóдинe, кaд сам oтишao у Палáнку и код тóг комшíју, вíдим да је свe íсто кáо у мој сán, бáш свeíсто. Тáј сán сам зaпáмтиo дoк сам жíв. А комшíјa је бил шнáјдeр и имáл је пeт-шeс дeцá.

(Јован Никoлић, 1938, Чифлик)

115. **Нeмa нóч мýжa да нe сáњам.** Нeмa нóч мýжa да нe сáњам, а двáдeсeт и шeс гóдинe су прoшлe. Свe гa вíдим извaн мeнe и óкaм гa: -Слáвкo, Слáвкo! А óн сe нe oбртa. Рáно дeтињствo нe сáњам, сáмo Слáвкa сáњам.

(Радмила Дaмњaнoвић, 1929, Црвeни Брeг)

116. **Óтaц је тe нóћи úмрo кáдa сам гa сáњаo.** Бío сам нa прúзи Шáмaц-Сáрaјeвo. Тáмo дa oписмeњујeмo нáрoд, учíтeљи. Мóј óтaц је тáдa oпeриcан од чíрa у стoмáкy. Дoлáзи ми у снú нa прúзи, нeобрíјaн, лúти сe нa мeнe. А дóбиo сам пíсмo дa је óтaц бóлeстaн. И óн је тe нóћи úмрo кáд сам гa сáњаo. А у снú ми је рeкaо дa ми је мáјкa, а oнá ми је билá мáћeхa, умрлá. А oнá је билá жíвa, јeдíно сам њу кáо мáјкy знáо, oчувáлa мe је.

(Божидар Цвeткoвић, 1928, Чифлик)

117. **Пo цeлу нóч сe мýвaју ђáвoли.** У сán нe вeрујeм. Нa мáјкy óтaц кáжe: - Лeгнeтe, пa óчи зaтвóритe а дýпe oтвóритe, пa сe пo цeлу нóч мýвaју ђáвoли!

(Јaгoдa Вучкoвић, 1937, Дивљaнa)

118. **Сáњам пoкóјног мýжa.** Сáњам пoкóјног мýжa, íдeмo си зáјeдно нóчу. Сáњам кáкo смo чувáли óвцe, рaдeли зeмљy и свe дрúгo.

(Душaнкa Тoдoрoвић, 1929, Гoрњa Кoритницa)

118/1. Снíм пoкóјног мýжa, aли нe упáмтим сýн. И, штó сам снíлa, јóш ми сe нeјe извршило нíштa. Стóкy с њeгa пaсeмo, јáриштa, јáгaнци.

(Дрaгињa Лилић, 1933, Дoњa Кoритницa)

119. **Свe мртвáци сáњам.** Сáмa сам у кúћy, и бóлeснa, стáрa. Свe мртвáци сáњам, тe мeтeм, тe чíстим.

(Вeркa Бoрђeвић, 1929, Љубaтoвицa)

120. **Стáнe сáт у снú.** Јá у снóвe нe вeрујeм, aли íмaм трí слúчaјa кóји мe тeрaју дa вeрујeм. Бío сам жeлeзничaр у Кáћy. Прoбúдим сe. Први слúчaј: Стáо ми будíлник, нíје мe прoбúдиo. И óдмaх кaрaмбóл у Кáћy, сýдaр, гaжeњe. Дрúги слúчaј: Бío сам у Змáјeвy. Стáо ми сáт. Лoкoмoтíвa íспaлa, стрáдaо чóвeк. Трeћи слúчaј: нe мóгу трeнутнo дa сe сeтим.

(Рaдoмир Цвeткoвић, 1924, Клисурa)

Урок

121. **Урочено на славу.** Водили дете на славу, урочили га там, поврта. Тако кажу, а оно прејело.

(Радмила Дамњановић, 1929, Црвени Брег)

Човек

122. **Глад, а неје имало ни куде да се купи.** Било је то четирес шесту или четирес седму годину, кад неје имало ни куде да се купи брашно. Из Теловац долазе у нашу воденицу у Чивлик да купе брашно. Отац, Станмир Николић, воденичар. И дође Гаврил из Теловац, Рођа, и почне да кука: -Станмире, готово је, мора се мре, нема живот! А отац га пита: -Па шта је, Рођо?! -Деца ми остадоше дом гладна, а ја не смејем да се вртим без брашно! Мој отац Станмир му даде цак жито и рече му: -Овде га истријери, смељи и терај у Теловац! Ништа нема да платиш. И човек откара брашно и спаси се. После је свраћао, био захвалан.

(Јован Николић, 1938, Чифлик)

123. **Човек се познаје.** Човек се познаје добар, одма, чим га погледаш.

(Србијанка Николић, 1935, Љубатовица, Сињац, Чифлик)

Забране

124. **Претеран смеј најављује злб.** - Има се смејем и јутре, (тека као сљг).

(Мирјана Филиповић, 1934, Шпај, Крупац)

125. **Мушко и женско да се не пипају.** - Мушко и женско да се не пипају за Бадње вече и за Русалницу, а у остали прázници се не брани.

(Мирјана Филиповић, 1934, Шпај, Крупац).

126. **Совита субота за жене и краве.** - Овај субота преко март је Совита субота; туј суботу жене и краве не раде.

(Негосава Илић, 1937, Космовац, Дивљана)

Село

127. **Вргудинац.** У наше село Вргудинац затрпано врелó, вода га са стране затрпувала. После смо га открили и сад је мало јаче, више извира.

(Богољуб Крстић, 1946, Вргудинац)

128. **Долња Коритница.** Анови у Долњу Коритницу. Када су се Турци селили, дошло ослобођење, сакрио се један Турчин испод постављена брвна на Стари ан, па га види кафеџија или неко из села. И узме ражањ за месо, почне с њега да га бодé и рече му: - Ајде, Турчине, бегај у турско, слободни смо! Та кафана сада припада Павловићима, нашој фамилији.

(Градмир Павловић, 1937, Доња Коритница)

129. **Дивља́на.** Деда-Јоца се доселио из Црвѐну Јабуку и живео је на појату изнад манасти́р. Три брата крѐнули да се сѐле. Јѐдан оде у Рињ, та́мо има добра́ па́ша, до́бар сават. Дру́ги оде у Клѐње, та́мо има вода́. Трећи, на́ш деда-Јоца, до́ђе овде́ у Дивља́ну: овде́ има врелó, шу́ма и по́ље. Чувао је четрдѐсет говѐда. Прво је била́ кра́ва Не́да, носи́ла клопотар, свá говѐда су од ње. Нису продава́ли говѐда, свѐ су кла́ли за исхрану по́родичне за́друге. Има́ли су и хи́љаду ова́ца, иљади́ли у Ора́, изнад Манасти́р, испод Коњско. Доноси́ли су во́ду на магáрци из Ра́кош. Овце су па́сле на Сýву пла́нину и има́ли су ливáду у Ора́. Има́ли су водени́цу и ваља́вицу. Бра́т Алѐкса је прерађивао млѐко и звáли су га Алѐкса Ба́ч, и са́д у селó њего́во потóмство зову́ Бачóви. А Животин де́да Никола је био гла́ван у по́друм, он је издава́л бра́шно, ма́ст, си́р. Мо́ј чукунде́да је чува́о сто́ку, а дру́ги бра́т је бринýо за пољопривреду. Та́чно се зна́ло ко шта́ ради. Кóзе су чува́ли двѐста-триста.

(Слободан Јоцић, 1944, Дивљана)

130. **Клисýра.** Ћитáринци су од Џýрцинци. Била́ не́ка Ћита, кр́шна и лѐпа же́на у Џýрцинци. Ми́ смо по порѐкло од њу и зову́ нас Ћитáринци.

(Перса Соколовић, 1923, Клисура)

131. **Космóвац.** Вла́шка поља́на се насели́ла на манасти́рско мѐсто, та́мо не́када био манасти́р. Први се доселио де́да-Ма́рко, он је основа́о Вла́шку поља́ну и три́ пу́та је иљади́о са-сто́ку. По́сле му Тýрчин ну́дио цѐло Но́во Сѐло за хи́љаду бра́ва.

(Зорица Станковић, 1955, Космовац, Влашка пољана)

131/1. Сто́јко, не́ки мо́ј праде́да, и си́нови То́дор, Ма́рко, Óгњен. Ја́ сам од Óгњена. Та́м где су живѐли, па била́ сýша, не́ма па́ша, не́ма сѐно, па Сто́јко, праде́да, рѐче на си́нови: -Траже́те мѐсто за сто́ку, сто́ка че ви свѐ изли́пше. Идите да ви́дите има ли пу́сто мѐсто! И они́ крѐну да тра́же мѐсто за сто́ку. Праде́да Сто́јко засну́је Вла́шку поља́ну на манасти́рско, а оста́ло докúпи. Та́да су у Космóвцу биле́ двѐ коли́бе. На́ша фамíлија у Космóвац су Мла́цинци, ја́ сам од њих: óтац Стоја́н, де́да Мла́ден, праде́да Óгњен, чукунде́да Сто́јко. Ма́рко се пресѐли у До́лац и та́м га уби́ју, а То́дор оде у Гулија́н, та́м се насѐли и засну́је порóдицу.

(Илија Стојковић, 1943, Космовац)

132. **Ореóвац.** Ореóвац је био у Чíвлик. И до́јде чу́ма, и мрло́ мно́го на́род. И онда се по́чну сѐле на поја́те, које́ су биле́ куде́ је Ореóвац. И та́м се сви́ пресѐле ко́ји су оста́ли жи́ви.

(Словенка Јоцић, 1947, Ореовац, Дивљана)

133. **Чíвлик.** Крупча́ње у Чíвлик. Мо́ј праде́да На́ка је дошъл из пíротсћи Крупѝц, досели́л се у Чíвлик. Он је бил дунђѐрин и сви́ си́нови су му били́ дунђѐри. Ова́м је купи́л имóвину хи́љаду дѐвесто десѐте године од Бо́сића из Ја́годину, ко́ји је ту имóвину купи́л од Тýрчина ко́ји је до ослобође́ње од Тýрци држа́л тај чíвлик, ко́ји је бил у клисýрски а́тар. И на́ше селó се по то́ што је бил тýрски чíвлик, зове́ Чíвлик. Праде́да је направил ку́ћу ова́м. Си́нови су му Крста, Миха́ило, Га́ла и Спа́с, а ћѐрке Ма́ра, Зо́рка, Милка,

Данка и Коса, девет деца, све се родила у Крупљц. Крста и Спас су погинули у Првом светском рату. Крста се оженил у Крупљц и од њега је остало девет детета, пет девојчице и четири мушкарца. Синови су му Влајко, Рачко, Санда и Станімир. Сва деца су рођена у пиротски Крупљц, осим Станімира, који се родио у Чивлик хиљаду девесто једанаесте године. Станімир, мој отац, има три сина и једну ћерку: Сіниша, Драгиша, Јован и ћерка Дівна, и сви су се бавили музиком. Станімир је свирао кларинет, а синови су свирали хармоне. Мој прадеда Нака купио је окол двајес-тријес ектара њиве и окол десет ектара шуме. Њиве су: Ђерина, Мездреја, Глог, Крива њива, Дубје, а шума Средњи рид, Долиње и Белава. Турчин је имао три Србина, слуге и дал им турска имена - Ајвас, Дилавер и Рамадан, они су били староседеоци у Чивлик, мала данашњег села Клисура. Теј три фамилије несуд се мешале с народ да уче какво не знају, па њине жене несуд знале ни лед да месе. Наши дошли из Крупљц, па ји наше жене научиле лед да месе. Турчин и узел у своје руке; како ти каже Турчин, тако, и да не мрдаш. Научио и да оптужују ко се жали. И после, кад се отсели Турчин, сељаци из Сіњац и из Љубатовицу узну виле и секире, дојду у Чивлик и навале да и убију. И застави и старц из село: -Станете, бре, Турчин отиш љ. Доста је било убивање, с љ да почнемо мирно да живимо! И они се винули у своја села. Моје порекло, Облатоја из Басару, ајдук бил, а његов син Нака чувал је овце. Он се отсели из Басару у пиротски Крупљц. Син му је мој прадеда Нака, који је купио овој имање у Чивлик. Моји дедови су погинули на Солунски фронт, Крста и Спас. Моја фамилија, сви смо надарени за музику, и женско и мушко. Сви мушки смо свирачи. Отац је био чувени музичар, кларинетиста, свирао је и у паланачка и у пиротска села, а и у бабунничка села, и сви су га познавали. Али је постао пијаница и ми смо од богати постали голоигра. После смо сви подигли куће и станули смо добри домаћини.

(Јован Николић, 1938, Чифлик)

В. Животиње и човек

134. **Змије поставе стражу.** Имао сам прилику да посматрам змије и посматрао сам. Пред јесен змије се паре у мртвило и поставе стражу док се паре.

(Зоран Крстић, 1956, Вргудинац).

135. **Дојде и мечка да се греје поред њег.** Шовариште је између Глоговац и Топоницу, тамо имамо виногради. Мечке су долазиле ноћу и јеле грожђе. Наши су и чували на ред. Неки наш пудар наложи ватру и преко ноћи се греје, и задреме. Али дојде и мечка да се греје поред њег, па и она задреме. И он кад се пробуди, уплаши се, узне жеравицу, испари ју и она побегне. И сад то место Вргудинчани зову Мечкарник.

(Зоран Крстић, 1954, Вргудинац)

136. **Наш Гривша, чудо од куче.** Када сам имал петнајес године, беше дошъл гривес пас, по леђа рањен од пушку и спавал је у нашу плевњу два-три дана. И мајка почне да му дава леб. И он после три дана почне да скаче уз наша врата, радује се мајци. И почнемо да га чувамо, дадомо му име Гривша. Поче он да чува наше овце. Све разуме што му кажем. Мој чича Влајко имао је великог пса, а Гривша је био средњи по висину, али је био појак од чичинога Лишка. С Лишка су се крвно мрзели. Кад кажем: - Ђно га Лишко! он одма лаје и гледа где показујем. Давили су се; Гривша раздрма Лишка. Милицију неје подносио; кад види милицајца скаче на пушку. И уопште није давао да га вежем. А када му нешто кажем или наредим био је увек послушан и љубазан. Кажем: - Дај ланац да вежемо Грившу! и он се наљути, одма скаче на мене. Или каже Станко, дечко из комшилук: -Дај пушку да убијемо Грившу! Гривша одма трчи по њега да га дави. А чим Станко каже: -Нечу ти ништа! Гривша се умири, не дира га више. Грешком га је убио отац. Давио се с друго куче, и отац кад да пукне да погоди оно куче, погоди Грившу. Био је пољут од други пси, али није нападао људе. Непознатог залаје и не дира. Није дрсао. Ишао је с овце. Мрзео је милицајци.

(Јован Николић, 1938, Чифлик)

137. **Куша, кусо и паметно куче.** Куша, кусо куче, много је паметно било. На капију никога не пусти а изван капију никога не дира. Није ишло у бесовицу. Преко праг никада не улази и не дира пред врата ни месо ни млеко, само гледа док му не дадеш из руке. Живело је осамнајес године. Било је велико као вуц и хтело је да дрса. А сад имамо вучљака, оче кокошке да дави.

(Радмила Дамњановић, 1929, Црвени Брег)

138. **Гривша, за време окупације држао ми је стра.** За време окупације имали смо куче Грившу, много сам га волео, очували смо га од кученце. Иде с овце, брани. Куче, држи ми стра.

(Десимир Филиповић, 1928, Љубатовица)

139. **Куче Сури, обично на изглед.** Чувао смо овце у Ракош, имали смо овце у Просеку, испод ливаде, четрдесет овце. Куче Сури је било обично куче, овчарско најизглед. Кад овце крену у вртоп, куче прво улази да види да ли има или нема курјак. Овчар, који је с овце, ако иде напред, Сури иде озад. Или, ако је овчар по овце, Сури иде напред, пред овце. Знао је боље од човека. Само знаје, никој га не учи. Кад буде трљац, овчар спи над овце, оно под овце. Бранило је од вука и било је опасно на вука. Ранили смо га само с леб, и што огребемо од котле кад исипамо качамак. На човека залаје, али га не надави. Залаје човека кога не познава и слабо га напада; ване га за ногу, али га не дави. Једампут погреша: нападе изненада човека

Драгу, кога познава, па се одма снујди и оде далеко од њега. Неје ишло на ведро млеко. Леб стоји, и оно чува леб, не једе од њега. Није умело да враћа овце. Живело је више од десет године и у двор је липсало.

(Димитрије Крстић, 1933, Горња Коритница)

140. **Суров, мој највернији пас.** Шарпланинац ми је био највернији пас. Пас завија кад осети курјака, а кад почне оштро да лаје, то је одбрана. Он примети кад је добар човек. Шарпланинцима и свим псима давали смо само турска имена: Арап, Мустафа, све на турска имена. Куче суро, звао сам га Суров, не прилази на храну док смо близу њега, а после једе сам. Вук не бега од других паса, али кад чује њега одма бега. Кад је цркао у планину, изедоше га лисице за десет дана.

(Илија Стојковић, 1943, Космовац)

141 **Меда, овчарско куче.** Имал сам куче Меда, овчарско. Само ако ме некој пипне, брани ме. Али само скочи на њег, а не дрса га.

(Јован Николић, 1938, Чифлик)

142. **Шарко, од покојног брата поклон.** Шарко је од мојега покојнога брата поклон. Беше велики, бела и црна боја, овчарска раса. Њега сам највише волео.

(Радомир Игић, 1952, Горња Коритница)

143. **Шарпланинац, чува бебу.** Кад сам била један месец старости, беба, пас ме извуче испод покривач, спавао сам уз мајку, и одвуче ме чак на дно трљака. После ме тражили од јутра до поднева. И тек тада видели да је шарпланинац легао на мене, чува ме, а они због тога нису могли да ме виде. Загрлио ме ногама и штити ме, чува ме.

(Гордана Илић, 1948, Топоница)

144. **Бенквик, послушно балканско куче.** Пре тријес године имал сам куче Бенквик, очувао сам га од кутре. Чувам две краве и козу. Отерам краве и козу један до два километра. Вежем краве да пасу, а коза слободна, и речем на куче: - Ту да пасу краве и коза, и ти ту да останеш! И козана и Бенквик остану уз краве док не дођем. Кучено остане да гледа краве и козу. И коза гледа све у кучено. Кучено вага скакавци, краве на конопци пасу и коза слободна пасе. И кад се врнем, све у реду. Једном сам био у дрва и гледам и одалеко, посматрам и отстрану, видим да је све у реду. Али једампут, превари ме коза и појде по мене, а куче појде по козу, чува у. И ја и видим, вратим и.

(Јован Николић, 1938, Чифлик)

145. **Кучићи излезаше из овце.** Беше слънце, топло, ведро. Окол један, усред дан, изненада се заоблачи. Имал сам окол шејес године; пасем овце и са мене два кера. Млого јак облак, јака грмљава, а падало је само пола саат. И изненада престаде, разведри се. Кад поче да грми, овце се сабише као лопта једна уз другу, и главе забише једна уз другу. Кад престаде киша и грмљава, погледам, нема ми кучићи. А кад им ја наредим да су уз овце, они се не одвајају од њи. И излезаше из овце, били се заврли у овце. Кад

су излѣзли, ја сам се ослободио. Научи́л сам и: кад грми́ да йду при о́вце, те́рам и од ме́не, оту́ђујем и, кучи́ћи привла́че грóм, и оні́ ме слу́шају ўвек.

(Јован Николић, 1938, Чифлик)

146. **Ма́лецна, отва́ра и затва́ра капи́ју.** Ма́лецна бе́ше добра́ кучка, отру́ше је. Ка́жем пред капи́ју: - Ајде Ма́лецна, улѣзни! И она́ гурне капи́ју и улѣзне. Ка́жем: - Иза́ђи, Ма́лецна! Она́ гурне капи́ју и иза́ђе. Кад до́јде комши́ско дете́, она́ се игра с ње́га. Давала́ су вој деца́ плѣскавице. Куче́ је пове́рно него ко́њ и бо́ље зна́је ка́д му се кома́ндује.

(Димитрије Крстић, 1933, Горња Коритница)

147. **Па́ља, куче́ за игру́.** Па́ља, бе́ше кутре́нце, после поро́сте ве́лико. Бе́ше куче́ за игру́, нисмо га ни вези́вали.

(Смиља Марковић, 1953, Вргудинац)

148. **Бу́бица, миниче́.** Ка́д сам бил дете́, има́ли смо миниче́, чували́ смо га ле́по. Мој о́тац скре́тничар, а куче́ је ишло́ са њим. Оно́йде, а он га вра́ћа. И куче́ удари́ воз и одба́ци га. Куче́ Бубица, оно́ мр́тво, а ја пла́чем поред ње́га. Ћмао сам се́дам до о́сам го́дине.

(Божидар Цветковић, 1928, Чифлик)

149. **Ће́сика, ма́ло куче́.** Ће́сика бе́ше ма́ло куче́. Кад о́демо не́где жена́ и ја́, оно́ поку́пи на́ше опáнке и вра́ти их ку́ћи. Ко́зе на ре́д чу́вамо. Бра́ли смо пасу́љ. Ба́цим пасу́љ на ста́р пењоа́р, а оно́ га ву́че зу́бима, хо́ће да га но́си ку́ћи.

(Божидар Цветковић, 1928, Чифлик)

150. **Ђо́ле, ле́п лóвачки кѣр.** Ђо́ле, лóвачки кѣр, ле́п, а ја́ сам лóвац. Прете́рано до́бар па́с: те́ра ср́не, ди́вље сви́ње, све́ те́ра, а не наср́ће на чо́века. Разу́ме рѣчи и по́крете, са́мо не ўме да гово́ри. Тре́ћа му го́дина.

(Десимир Филиповић, 1928, Љубатовица)

151. **Лóвачки па́с Фре́ди.** Лóвачки па́с Фре́ди, мој па́с, зна́о је да тра́га. Позове́м га ру́ком и пока́жем му пра́вац, тра́г. И он йде на́пред. Окре́не се да ви́ди да ли йдем по ње́га и наста́ви. И не да́ви.

(Живојин Ђурић, 1937, Клисуре)

152. **Пи́јача́рџи ко́њ Со́кол.** Ја́ сам три́јес и шѣс го́дине билá пи́јача́рка. Де́вет ки́лометара до Пала́нку. Све́ сам ишла́ до пи́јац у Бе́лу Пала́нку с че́зе или са шпе́дитер. Ко́њ Со́кол, на́ша ди́ка, ње́га смо од ждре́бе поди́гли, мло́го је бил па́метан, зна́л је где су на́ше муштери́је и као чо́век зна́л је где́ тре́бе да ста́не. И ка́д се вра́ћам од пи́јац, он ста́не пред прода́вницу у Црве́ну Ре́ку и не́ће да кре́не док му не кúпим ше́ћер. Купи́ла сам му једампу́т и он је ве́ћ следе́ћег пу́та ста́о испред прода́внице, не́ће да кре́не, че́ка ше́ћер. Кад ду́ва ве́тар и по дру́м но́си папи́р, он погле́да у ме́н да ли да йде или да ста́не. Кад ка́жем: -Со́коле, цу́рук! Он се вра́ти, не мо́рам да зате́жем ўзде. Давали́ смо му да једе́ се́но и де́телину, и да пасе́; ни́шта дру́го. Башта два́јес а́ра, он окре́ће дола́п, наводња́ва, не бу́ни се. Са́мо ка́жемо: - Со́коле, на́пред! И он кре́не, и окре́ћа, а ја́ сам дале́ко од ње́га, ра́дим дру́го. Ви́кнем: - Со́коле, оп! О́дма ста́не. И сва́ки дан та́ко, без

разлике. Преко зиму нисам ишла са њим на пијацу; зими припремам леје, покривам са стакло и проветравам, а одозгоре суже рогоже. Кад је низбрдица муж сведе коња, ако је велики терет. У Пирот смо ишли само једампут, да продајемо паприку; не сведе га муж на последњу низбрдицу, па се скрши руда, а шпедитер се изврну и расипа се све у шанац. Помогоше нам људи, нек им и на парануци бог да добро. И помогоше нам да продамо паприку. Били смо добри баштовани. Добила сам награду: на један струк имала сам шездесет и осам паприке, па у саксију смо ју однели на изложбу у Ниш. И ми смо добили за награду плут, да оре Сокол. Кад погину мој муж Славко, коњ повремено врисне и гледа на другу нашу капију, оће да види газду. Несмо га никад позајмљували. Имали смо и кобиле Гину и Зорку. Зорка је била опасна: ако је неко пипне, бије, крши, не даје ником да је пипне. Мој муж није могао да је прода, па је пустио у нишки Мрамор, само узео оглавник.

(Радмила Дамњановић, 1929, Црвени Брег)

153. **Коњ Мирко, знао је боље него човек.** Коњ Мирко, шес године је био у ергелу у планину и кад смо га ухватили и уштровили, смирио се, и служили смо се двадесет године с њега. Знао је боље него човек. Кад је пустен у санпас и кад ме примети да сам љут, не даје да га уватим. Моја жена изађе и каже: - Мирко, стани! И он одма стане. Али она га никад не бије. А нече да стане понекад кад му ја кажем, бијем га кад га потковујемо. Овца се ојагњила и јагње прешло испод кобилу тамо где су ју ноге, и она пази да га не нагази. На голо јашамо коњи. Коњ стане ако паднеш од њега, а ако паднеш од магаре, онó че те убије.

(Илија Стојковић, 1943, Космовац)

154. **Коњ пази на свако младунче.** Коњ неће да ритне дете. Пази на свако младунче било да је дете, јагње, јаре, прасе или телé.

(Димитрије Крстић, 1933, Горња Коритница)

155. **Њега прескочи вол који бодé.** Вол који бодé иде право на њега. Он паде, а није знао да говори. И вол га прескочи.

(Радомир Цветковић, 1924, Бабин Кал, Клисура)

156. **Крава спасила газду.** Животиње, све су различите. Свако куче је различито од другог куче, исто и свака крава, овца, коза, коњ, од другог. Било у Вету, старц у седамдесет и осам године пасал десет ове и две краве. Било је пре три године. И примети да је крава почела да се понаша друкше, пува на нос. И види: ву́к иде директно на њега. Старц имао секирче, па ћимне и отсече на вука доњу чељуст. Вук се окрене два-три пута у круг и отиде у шовар. После дојду ловци и убију га. Имао је преко сто кила.

(Јован Николић, 1938, Чифлик)

157. **Дуго сам плакао, крава моја Шара.** Невероватно много волим животиње. Када сам после пензионисања дошао ове, ја сам одма купио краве; имам четири хектара обрадиве површине. Узео сам стару краву са

више од двадесет година и заволео сам је. Заволела ме и она јер сам је лепо чувао. Што-год да кажем, она то извршава. Сама пасе до кукуруза, кукуруз не дира. Када је остарила, продао сам је на клање и дуго сам плакао за њу. Била је огромна, неће у камион, и никаквом силом не могу да је уведу. И када сам ја дошао, сама је скочила у камион. Исто после у Клисџи, није хтела на вагу. Дође, и стави ми главу на раме. Сама је отишла да је измере, када сам ја пришао. Дуго сам плакао, крава моја Шара.

(Божидар Цветковић, 1928, Чифлик)

158. **Насред двор музџм краву Шару.** Насред двор музџм краву Шару, она мирна, не мрда. Много сам у волео. Вол Ружко, исто, миран, све је слушао, и бранио ми је стоку.

(Десимир Филиповић, 1928, Љубатовица)

159. **Крава Цветка.** Краву Цветку чувао сам око петнаест година. Кад свирнем, стане. Викнем, кад орем: - Стани, Цвето! Обрни, Цвето! Она стане или обрне. Знала је све команде и била је паметна као човек. Кад дођем с кола на капију, свирнем, она стане као укупана. Оплакао сам је кад сам је продао на клање. Била је мирна и млечна.

(Живојин Спасић, 1930, Ново Село)

160. **Прва крава коју сам очувала.** Јако сам волела стоку, а и сад волим. Прва крава коју сам очувала од теленце, Милица, њу сам највише волела. Била је млекуља и очувала је лепо теле, она ми је у срце остала.

(Смиља Марковић, 1953, Вргудинац)

161. **Жаклина не попусти бразду.** Кад орем, крава Жаклина не попусти бразду, сама иде поред слог, образди. А кад шпартам, сама иде кроз кукуруз. Чувао сам је двадесет и две године и кад је одрџла да се тели, продао сам је.

(Димитрије Крстић, 1933, Горња Коритница)

162. **Булка, њу сам највише волео.** Ја сам радио у Београд, у киоск, штампу сам продавао. И све тамо оставим, дођем стоку да чувам, краве и овце, то ми је у душу ушло. Крава Булка, највише сам њу волео. Као човек је слушала. Имало сам осећај, кад љдем да прави покрети у знак поштовања према мени, и мучне кад ме види. Чувао сам је од теле, око дванајест године, све док је била рентабилна. Сви смо је волели, али нико није плакао кад сам је продао. За стоку не треба да се плаче ни да се љуби, да буде алал човеку који је купује, да види корис. Псе нисам волео, не волим помијаре. Сад чувам овце биртемберг.

(Богољуб Крстић, 1946, Вргудинац)

163. **У срце ми је остала крава Шара.** Највише ми је у срце остала крава Шара. Продао смо је у Ново Село Жики Спасићу. Кад је повео доше, плакали смо. Ми смо му је алалом предали.

(Градмир Павловић, 1937 и Живадинка Павловић, 1942, Доња Коритница).

164. **Телчѣнка.** Волѣла сам кад се отѣле краве, па на телѣ да вѣжем прѣпорчиѣи. Кажем: - Немој да и тѣкамо, волим онај телчѣнка.

(*Мирјана Гирић, 1938, Дивљана*)

165. **Овца Боћерѣна.** Овца Боћерѣна, у срце ми је улѣзла, не могу да ју заборавим. Мамим је: - Боће! Боће! И она дојде. Волео сам ту овцу из дна дѣше.

(*Десимир Филиповић, 1928, Љубатовица*)

166. **Јагње хоће да скочи у воз по мене.** Чуваѣли смо овце пет-шест и две-три козе. И једно јагње смо оставѣли за приплод. И то јагње свѣ иде за мном. Ја идем возом у Паланку и оно хоће да скочи у воз. Чувао сам стоку из љубави, не тоѣко због користи.

(*Божидар Цветковић, 1928, Чифлик*)

167. **Коза Соколоша, рипне на младо дрво и обори га.** Имаѣли смо по двадесет-тридесет козе, повише су биле него овце. Оне иде и зѣми у папу, на брстѣну у планину, у Пречѣну и тѣрамо, има један километар до тамо. И кад се огласим из село од појату и кажем да се врну, оне се одма вртају. Коза Соколоша је била с голѣм клопотар, ближњевѣла је сваку годину. Јарчеста коза, велики рогови, а у лице црна и белѣ као сокол. Крупа коза, преко осамдесет кѣла. У шуму рипне на младо дрво и обори га. Прво га одмери па рипне на њѣга, удари га с груди. Оно падне и она га брсти, па иде на друго. Свѣ стоку сам волео, али мачке нѣсам волео.

(*Димитрије Крстић, 1933, Горња Коритница*)

168. **Кокоска Капуран.** Кокоска Капуран, има капу од перја, тако ју зовем. Позовѣм је. Дође на гелѣндер, скочи ми на колѣно. Играмо се.

(*Радомир Игић, 1952, Горња Коритница*)

169. **Волѣл сам свѣ стоку.** Коза Циѣле, како да у не волим. Она отвѣра и затвѣра капију. Кад јој кажем лѣгни, она лѣгне; кад јој кажем дѣгни се, она се дѣгне. Запамтиѣл сам наше козе: Булоша, Сѣка, Риђа, Клипа. И запамтиѣл сам наше овце: Крлеуша, она бѣше много млѣчна, па Парѣца, имаше пѣгу на лице, па Лиѣна, она бѣше маѣла, па Бека, белѣ овца, па Кѣле, кѣлеста у лице, па Бреѣна, Лиѣса, а Соњу сам купиѣл из Трнски Одоровци. С коња Цветка сам вукао зѣмљу. Кобиѣла Виѣда бије и са прѣдње и са задње ноге, и ујеѣда; мене и Бошка Јонића не диѣра, а на његову жену је избѣила зуѣби, остѣло за приказ.

(*Јован Николић, 1938, Чифлик*)

170. **Волѣли смо стоку и стока нас.** Мој дѣда у Ореовац, Риѣста Павловић, био је најбогѣтији у Ореовац. Чуваѣли смо волоѣви. Вол Драган, био је срѣдњи по висѣну и величѣну. Идем у шуму, пасѣм говѣда, чуѣвам, дотѣрам. Ораѣли смо са волоѣви. Много сам волѣла тога волѣа. После моје уѣдаје га продаѣли. Брат ми Драгољуб имао је кѣра Сурчу, и тај кѣр иде сваѣи дан на гробље и лежи на његов гроб. Прво ујутро јауче, а после отѣде доѣле код њѣга, на гробље. Имаѣли смо сто овце, био је овчѣрски пас.

(*Словѣнка Јоѣић, 1947, Ореовац, Дивљана*)

ПРИКАЗИ
И
РЕАГОВАЊА

„ИГРА“ ПРЕКРАЈАЊА ИСТОРИЈЕ СВЕТА

„Ниче из Гуче“ Драгана Јовановића

Није било лако прочитати пет стотина страна књиге „Ниче из Гуче“, ситним словима исписане. То је као једна композиција воза са петсто и више вагона (ову метафору помињем јер главни јунак често путује па се и понављају слични пејзажи, ставови, запажања), али писац, који је сам и издавач, као какав машиновођа вуче освежавајући путнике – читаоце на том дугом путу свежом народском изворском водом, заправо хумором (њему својественим). Он слика српски менталитет, често занимљивим, живим, меандричним епизодама, сусретима са непознатим и познатим личностима али и излетима у књижевност, филозофију, историју, религију, етнологију, езотерију, мит, легенде, пре свега и углавном поигравајући се, мењајући позната гледишта и ставове и то преко гласноговорника, свог јунака Младена Протића, такозваног Ничеа из Гуче. Који у све то верује, као уосталом и писац (јер се нешто слично видело и у његовим претходним књигама). Та, условно, игра, је више или мање успешна, некад и занимљива – али у сваком случају провокативна и полемична.

Заправо, писац се креће од званичне историје – до историјских заблуда и превара. Од постојећих докумената до теорија завере. Од стварних и историјских личности, посебно књижевника, политичара, научника, често прекрајајући уобичајени став о њима – до, наравно, измишљених ликова. Од религије и филозофије до потраге за смислом живота. Од српског менталитета, о којем не мисли најбоље, до глорификације и преувеличавања њиховог порекла и прошлости.

То, вероватно, и помаже да се књига чита и са осећањем да је Драган Јовановић као писац - јер су му уверења слична ако не и иста и у претходним књигама - у овом свом делу, можда себе и највише дао. И тако, макар и метафорично, играјући се са филозофским, историјским, религиозним истинама као да пита ко их до краја зна, па постаје и сам близак Ничеовом ставу „да је истина само заблуда а уметност једина права истина“. Тезама у роману писац је, међутим, близак ономе што данас карактерише и једну врсту жанровске литературе која чак и на основу теорија завере исписује нову историју света – мада у њој нема оног самосвојног хумора која књигу „Ниче из Гуче“ издваја и чини да се чак (можда и ненамерно!) и релативизују неке тезе у роману...

Писац гради свој главни лик, Младена Протића, (око којег се све врти) од стварних докумената какви су они о заташканој такозваној Пашићевој „Бернској афери“ у којој је председник српске Владе проневерио паре српског Црвеног крста (то је записао и Арчибалд Рајс, као такође један од ретких позитивних ликова у роману) што Протић открива до књижевних детаља о његовој голготи због тог открића која траје од 1917, када га смештају у женевску лудницу до његове смрти 1946. године. На том дугом путу, борећи се против корумпиране власти, Младен Протић, вршилац дужности окружног економа у Чачку, учесник балканских и Првог светског рата, кога проглашавају лудаком а он даказује и лекарским уверењима да није, надмудрујући их, страсно читајући Ничеа - постаје и сам „Ниче из Гуче“ који прекраја многе историјске, религиозне, филозофске и друге истине.

Има ту много детаља који ће се неким учинити интересантним, другима можда познатим, а биће вероватно и таквих који ће постављати и питање смисла тих могућих конструкција. Рецимо, Срби најстарији народ од којег су постали и многи други, аријевски народи, па и неки Швајцарци, заправо богумили који су тамо пребегли због Немањиног и Савиног прогона. (Зато су Немања и Сава негативци у српској историји!) А швајцарски, такозвани бели гностици, окупљени око масонске ложе „Тајна Србија“ су уствари српски богумили. Узгред, недавно на првој страни „Политике“ византијски историчар Лаоник Халкокондил, сматра да су извесни Трибали или Сирбли односно Срби, најстарији највећи народ на целом свету, па се помиње и неосвојив град тврђава чији су остаци у близини планине Олимп! Мада, каже новинар, за Халкокондила се не може рећи да је заступао митоманске теорије о распрострањености Срба кроз историју. У роману „Ниче из Гуче“ Србија је БИБЛИЈСКА ЗЕМЉА, а српски језик најстарији. Многе познате личности су били Срби: од Исуса, Мојсија, Платона, Аристотела, Леонарда, Рајса, Микеланђела. Константин Велики је крив што је увео хришћанство и што су Бога Вида, као једино право божанство, прогнали са ових простора. (На тој основи Протић води полемику, оптужује православну цркву, напада владику Николаја Велимировића и друго.) У најкраћем, све је у свету засновано на заверама јудеомасонерије: од замене идентитета Гаврила Принципа до Титовог порекла као Черчиловог копилета.

Много је таквих, „теорија“ у роману. Писац своје познавање филозофије преноси принаученом агроному који се упознаје и са чувеним Мартином Хајдегером, највећим живим филозофом и уједно Хитлеровим човеком, посећује Карла Густав Јунга; као угледни грађанин иде на свадбу краља Александра, а на крају се сусреће и са Титом... Држи говоре у којима напада Анштајна, Теслу... И тако даље...

Много је маште у тим бројним епизодама, животним околностима кроз које пролази главни јунак. Он лудује (понекад се и сам пита није ли

луд), прави лудорије, измишља, засмејава јавност, дописује се, протестује. У кафанама, или на свом имању, пошто приреди гозбу, држи предавања. Прави скандале. Он је и љубавник који има сина са једном Францускуњом, осваја чак и жену свог несуђеног немачког издавача за своју књигу „Преварена Европа“, а такав је и у Србији. А када затреба, убија прилично хладно и оне уходе који су се заправо на њега, упућени од власти, намерачили. Јер он је незгодни бунтовник који не само да подбуњује већ и угрожава сваку власт која жели да се не таласа...

Преко њега и других јунака, обичних људи, писац заправо даје живописну слику епохе, српског менталитета, упечатљивим епизодама на путовању главног јунака, у обичајима и празновању, кафанама. (Треба само погледати називе кафана. Једну је крстио главни јунак – „Чије било није, чије бити неће“). Србију „мртвају“ и чаршију „незаситу аждају“ Протић „буди“ измишљеним аферама, интригама. А галерија ликова од поштара гучанског Нићифора, Младенове жене Јулке „православне ћурке“, ћерке Олигице, кума у Београду и других успешно оживљава време и амбијент.

Роман о озбиљним ничеовским питањима на моменте, захваљујући хуморним а понекад и благо ироничним епизодама освежава приповедање и чини га читљивијим и животијим. Ти делови су и најближи ономе по чему је овај писац самосвојан: по језгровитом, некој врсти народског хумора, ухваћеног у специфичним ситуацијама у којима обично буја такозвани обични живот.

Да поменем само једну ради илустрације. Са младим новинаром Предрагом Милојевићем, Протић разговара о својој књизи „Преварена Европа“ у којој је изнео своје познате ставове. Али доноси јагњетине печење и разговор престаје. А писац записује. „Јагњетина је увек имала магичну моћ над Србима, ваљда, још из библијских, номадских времена. Јагњетини не могу да одоле ни високе школе, ни европска одела, ни камашне, ни лептир-машне, ни шешири а, гле, и лепи манири топе се као флис папири“. Такве епизоде, а има их доста, као да праве отклон од оних „озбиљних“ прича и као да допуштају могућност веровања или неверовања. Док књижевност, како је ред, прави своју нову, можда чак и праву стварност!

И док Карл Шпителер, од чије је дисертације о српском Исусу све кренуло, на корицама књиге „Ниче из Гуче“ закључује да она надвисује „Чаробни брег“ Томаса Мана, Јовановићев јунак Протић не успева да објави свој рукопис „Преварена Србија“. Његовом, пак, творцу је успело. Тако се круг затворио. А читаоцу је понуђена књига као нека врста игре у којој ће се или забављати (у чему ће му помагати особен хумор) или ће са њом полемисати остављајући је на страну... Али то је често и иначе судбина књиге и њихових твораца...

У ЧЕМУ ЈЕ СМИСАО ПОБУНЕ
„Буђење Прометеја“ Љубише Р. Митровића

„Буђење Прометеја“ Љубише Р. Митровића, (у издању „Прометеја“ из Новог Сада) је у основи искрена књига заснована на песниковом убеђењу и дубоком доживљају данашње драме људске егзистенције и потреби да се она искаже социолошким и филозофским промишљањем кроз песничко надахнуће. Јер у суштини, песник у себи снажно носи сва та три порива (социолошки јер му је то професија, филозофски јер је у бити научник и песнички јер му је то даром дато) и са изузетном преданошћу жели да се у свима њима оствари на прави начин. После двадесетак књига песама, ову, јер је реч и о таквом инспиративном добу, ма колико певао о његовим пошастима и у другим књигама, као да је морао да напише: зато се она чини и најдубље песнички искрена. У три дела књиге, Пред сфингом Прометеја (о суштини овог мита и односу богова и људи), Доба спектакла (о овом времену) и Буђење Прометеја (о потреби побуне у чему је и улога песника) прави песнички лук повезујући их основном „темом“ о праву човека на побуну.

Ками је записао: „Стварати значи давати облик својој суштини“. Као да овим делом Митровић заправо успева да оствари и суштину сопствених веровања, промишљања света и живота, људског усуда и песникове улоге понекад као и трибуна, у шта он и верује. Вероватно и зато, те три линије, три слоја, „поклопила“ су се у књизи коју песник правилно формално одређује као лирске записе, као могућност да се „испричају“ приче о Прометеју, који је украо ватру с неба и донео је људима због чега га је бог Зевс казнио. У три слоја ових поетских записа који, како бележи у предговору, представљају „крик очаја и уједно наде“ и у тексту под називом „Игра није завршена“ на крају књиге, а и самим насловом „Буђење Прометеја“ као да успоставља песничку везу са прошлим, митским временима, али и оним која долазе, јер верује да у свакој цивилизацији, тачније у човеку мора да постоји тежња ка вишим идеалима. „Буђење Прометеја“ је у основи песничка књига о праву човека на слободу, (најчешће помињаној речи о којој гради своје песничке симболе), избор и излаз из света који је на ивици понора, безнађа онечовечења и дубокој егзистенцијалној драми човековој а такав је пут и у миту о Прометеју, који треба да се и у овом времену пробуди и песник га буди...

У првој линији песничких записа је слика света овог времена. У песничким метафорама то је мутно доба Апокалипсе у којем је пут у пакао попличан надама. „Чујем Орвелове речи / Упућене Животињској фарми / Радосне вести / О златном добу / Које је пред нама / И Шекспира / Који цинично одговара / Ово време је / Изашло из зглоба.“ („Долазак златног времена“). „Свет је постао / Циновски дућан / Контејнер / Потрошачког доба... Давно нема Сократа / Нити Диогена да мудрошћу / И упаљеном свећом / Траже човека; Свет је поново на Титанику / На Рембоовом пијаном броду („Потрошачко доба“). Песник иронично описује доба супер-маркета, друштва спектакла и Великог брата, „нових свештеника капитала, и „глобалистана“ у којем нема места за правог човека: „Свет се располутио / на мањину богатих / и океан сиротиње“.

Из овакве суморне слике света, чију је песничку „основу“ поставио превасходно научник у песнику, настаје друга и трећа раван ове књиге, филозофска и песничка, о праву на побуну, на ослобађање човека у себичном, обезљуженом времену чиме су се, поводом мита о Прометеју, бавили многи ствараоци. У својим лирским записима Митровић је најближи Алберу Камију и његовом „Побуњеном човеку“. Прво, то је хумана, не метафизичка побуна. Ја се буним, каже Ками, дакле ми јесмо. Постајући слободан од божије воље, човек је сам почео да пише своју историју. Побуњеник брани своју људскост, али брани и друге људе. До тада усамљен, апсурдни човек се освешћује. Иако постоје дела која постављају смисао индивидуалне побуне, Митровић у песничким позивима који су понекад слободарски крик, као да верује да „хор“ (већина), као у каквој античкој трагедији прати и разуме то призивање нових Прометеја. Али понекад, у парафрази песниковог стиха „Узалуд је будим“ као да избија блага сумња (да лиће), али и нада, (да ће) људи схватити смисао побуне. („Прометеј је / Прерано заспао / Као да у нашем добу / Нема шта да ради“; „Узалуд га будим / Са надом / Да ће својим добротворством / Променити / Људски свет“; „Слобода се рађа / Из сна / Из пркоса“)

У тим позивима, понекад мало Шелијевским, који је отворено позивао на револуцију, Митровић у записима ипак остаје веран Камијевском смислу побуне, окренут онима који најбоље могу да схвате смисао побуне: то су интелектуалци, песници, ствараоци. Јер права уметност у својој најдубљој суштини има исто значење као побуна. У основи књиге „Буђење Прометеја“ је ода слободном човеку који се буну и нада да је могућ другачији свет а побуна је човеков чин слободе. „Свет без снова / Претворио би се / У пустињу/ Био би много досадан / И сиромашан / Без нових утопија / Нових Дон Кихота / Што јуришају на небо“. Песник ипак верује у човека и човечанство, у кретаивну моћ и слободу човека: „Њима он помера свет и време / Ствара историју.“

То је, чини се, и Митровићево дубоко веровање. А његово песничко

веровање, на извештан начин и поетичка основа његовог стваралаштва је и песма „Из воденице снова“ у овој књизи, некако издвојена и сама, али убедљиво „изашла из дивног али често окрвављеног сна“: „Моје песме / Нису само / Разигране балерине / Имагинарне плесачице / Нити миришљава воће / Већ и цвеће зла / Изникло из неспокоја / Игре поноћних вампира / На непочин пољу / Кошмарног/ Окрвављеног сна“.

ПОВРАТАК ИТАКИ ИЛИ ЧЕЖЊА ЗА ЗАВИЧАЈЕМ¹

(О стваралачком лику и луку сликара
Војислава Воје Живковића – „Џимија“)

Поштовани пријатељи уметности,

Припала ми је част, да поводом јубиларне двадесет пете самосталне изложбе (и 5. у Белој Паланци), отворим изложбу слика Војислава Живковића – Воје – Џимија.

О стваралачком лику и луку Воје Живковића, говорим у форми мини есеја, под називом *Повратак Итаки или чежња за завичајем*.

Сликарство и музика као најстарији облици уметничког изражавања, говоре универзалним језиком. Они не захтевају преводиоца. Разумевање њихове поетике не тражи посредника.

Уметничко дело само по себи говори. Оно је отворена књига за нова читања. Рецепције и интерпретације могу бити различите, и оне не зависе само од стваралачке моћи аутора, која је отелотворена у одређеној уметничкој творевини, већ и од укуса, културе читања/разумевања уметничке публике и духа времена нових генерација.

Свака нова књига, нова галеријска изложба слика – мала је светковина духа па и ова. Хвала Воји на овом даривању!

Још се у старој Хелади говорило да су уметници и филозофи – потомци богова;

да се рађају са отвореним очима. Својом зачуђеношћу/радозналошћу над светом, трагалаштвом, разбрављују многе његове загонетке; имају моћ да нам говоре не само о прошлости и проблемима савремености већ и будућности која је почела.

Привилегија је уметности, упркос Хегеловим спорењима о њеној сазнојој моћи у односу на друге облике сазнања, да својим лепотама, естетиком моћи – очаравају свет. Стога, права уметност није само одраз, пука репродукција света, већ и израз: надоградња и визионарска перспекција.

Свет Џимијевих слика је разнолик/разнобојан: у распону од

---

¹ Реч на отварању јубиларне изложбе слика В. Живковића у Центру за културу у Белој Паланци (4. августа 2015. године).

натуралистичких панорама природних рустичних пејзажа, преко акварела, до модерног израза. Оно што осећате у његовом сликарском стваралаштву је богатство мотива, али и елеганцију валера, јер Воја је велемајстор преливања боја. Његове слике, посебно свет акварела као да откривају сликарев одисејски карактер, стил духа, његову сензибилност, носталгичност, спремност на путовање, за даривање.

Метафора о Одисеју, који се после низа изазова на свом пустоловном путовању, враћа Итаки, може бити употребљена да означи и Џимијев сликарски пут, као повратак у завичај – путем уметничке транспозиције света завичајних природних пејзажа, који ће у форми уља, на платну и акварела изразити таласање и преливе/валере његове уметничке душе. У ставралачком луку – од 50 година – Џими је остао веран свету завичајних мотива, мада их је у различитим уметничким формама изражавао.

То говори о његовој верности завичајним темама, али и стваралачком континуитету.

Такав је Војислав Живковић Џими, кога знамо од средњешколских дана до његовог стаменог сениорског држања у трћем добу. Увек отворен за добру реч, комуникативан, отвореног срца.

Њега је у свет уметности одвела његова унутрашња ватра, уметнички демијург. Он је од самоука и наивца – прешао пут до уметника модерног израза, признатог уметника у земљи и иностранству. То најбоље илуструје број његових галеријских презентација/изложби, као и награде и оцене професионалних ликовних критичара и супермајстора у овој грани уметности.

Наше речи, овим поводом, само су импресија пријатеља, покушај синтетичког увида у многолико стваралаштво овог аутора чијој се лепоти слика дивимо: налазећи у њима сусрет мотива локалног/завичајног света и универзалног.

Својевремено је Андре Марло министар у влади Де Головој, говорио о уметности као „отвореном музеју“ у коме су изложене вредности различитих цивилизација и култура – мултикултурни мозаик света у покрету – као ризници блага човечанства, залажући се за дијалог различитих цивилизација и култура, њихову конвергенцију – из чијег сусрета и прожимања постајемо богатији и као појединци, и као нација и као човечанство.

Други један француз, филозоф и уметник, Гастон Башлер, чувени писац филозофско-поетских књига о специфичности филозофије ватре, земље, воде, простора, између осталог, истиче: *„Уметност је двосмерни пут комуникације, или није уметност!* Зато најбоље откривате праву уметност од псеудоуметничких кич творевина - ако у процесу перципирања, рецепције и интрепретације не остајете хладни/равнодушни. Аутентична уметност има моћ да вас награди унутрашњом светлошћу лепоте и обогати ваша чула, ваше срце и ум. Она има моћ деловања путевима срца у складу са песничком поруком Бранка Миљковића:

*„Кроз туђе срце води прави пут
Ко другачије путује
Наилази на таму“!*

Хвала Воји/Џимију, сликару и пријатељу, што нас је окупио вечерас у овом храму завичајне културе, лепим поводом на естетичку гозбу.

Уживајмо у његовим даровима! Сећајући се, у овим жарким данима, Матићевих порука о уметности као вештој свежини света; као и Готјевих речи: *„Све је пролазно, само је права уметност вечна! Хвала!*

ВРЕМЕПЛОВ СИМЕТРИЧНИХ СУДБИНА

Иванка Косанић: „Догађај код Српске круне“, Свет књиге, 2015.

У средиште романа „Догађај код Српске круне“ Иванке Косанић смештена је фотографија из 1900. и неке године, зграда кафане („Српска круна“) у Белој Паланци - касније је порушена. У првом плану на њој су породица, мајка и отац и дечак у морнарском оделу: на балкону кафане је непозната жена у белом, замишљена и тајанствена. Преко пута кафане је црква. Опис градње цркве са детаљима из прошлости, њених спонзора, ливења звона, а потом и прича о трагичном љубавном троуглу – у којем је и жена, Калина, са балкона зграде кафане – успостављају симетрију у следу догађања и отварају једно од централних аутопоетичких питања и тема у роману: Да ли су стварност као и уметничка слобода непоуздане водиле да се саме од себе могу преобликовати једна у другу?

У расплету догађаја, списатељица (која је и приповедач и лик) добија другачију разгледницу, на којој на балкону „Српске круне“ нема тајанствене жене у белом, лепотице Калине. Дуго припремана, кроз ткиво романа, фиксација документарности и уметничке визије и слободе исказа о важном и за читаоце битном заносу Калине на балкону, њеном епском патосу, али недодирљивом и филмичном, њеним „нестанком“ на фотографији (као да тиме нестаје у суровој фатаморгани и коначна истина), И. К. разоткрива саму природу маште и уметничке слободе.

Триангл емоција и неоствареног ероса сабијен је и неизречен (овде то има смисла) у затвореном патосу ликова и стварности самог поднебља, пресликава се и одјеком звона, у будућности, неостварених чежњи рођаке Милице и потоњег триангла у њеном животу, као и неочекиваном сазнању да се рођака из садашњости и физички сусрела и судбински поклопила са тајанственом Калином, мистичним средиштем и романтичном причом неоствареног љубавног заноса.

Романтика је само наличје ероса, а у патријархалном паланачком бивствовању окованом моралним стегам, узрок неоставрених чежњи, промашених живота и патетичних жртвовања или, пак, сагледајмо другачије – епских Пенелопа.

Ерос се најпре стиди пред родитељима, а потом се скрива и стиди пред децом. Мрвице ероса, тек неколико речи: љубав, страст, спонзоруша, просуте ту и тамо кроз роман, наговештене узгред, бојажљиво, готово

да се не примете, а заправо изузетно уочљиве, злослутно уочљиве речи, уверљиво осликавају моралне забране средине, сву уздржаност и изопачено претпостављање танатоса – еросу. Оно што је генерисало само поднебље, скривајући ерос иза моралности, љубав иза материјалног калкулисања, а разврат у атрибуте јунаштва, у стварном животу, а и у роману, кулминира у танатос.

А ликови романа и стварни људи и у безизлазу смрти епски служе моралистичким начелима. Списатељица иронијом задирује и читаоце, суздржаним питањем о погубљеној страсти - параболи о величанству живота и ероса.

А да ли се о томе може више рећи у овом роману. Чини се да су сви женски ликови ускраћени за ерос. Вероватно и мушки ако то није патња. Или пак ерос лебди на ивици наличја романтике. За овај роман то је на неки начин добро. Наговештено, неизречено, наслућено, неумитно, злослутно; зар се то не среће код Е. А. Поа или Црњанског?

Ерос се лако банализује. Можда је баналност флуид поднебља те га имобилише лажни морал. Све може да се истроши. Али списатељица указује да жена, њена епска јунакиња, ватру срца претвара у горчину и са њом апсолутно и физички нестаје, као на коначно прибављеној фотографији.

Иванка Косанић, психологијом сопственог лика у роману као приповедача, писца и новинара, прожима стања осталих јунака романа. То је још једна нит пресецања и повезивања концентричних кругова судбине, сопствене, породичне, читаочеве.

Структура романа и композиција литерарних елемената брижљиво је припремљена и доследно спроведена.

Почевши од ликова, интроспекција личности, карактера, догађаја, било да се ради о назнакама и њиховим нејасним присуством у садашњости, еху из прошлости или извесности у догледној будућности, неколико генерација и породица у филмичном дефилеу успона и падова из укрштених животних и историјских догађаја и промена, покушавају да освесте своје чежње и разумеју усуд судбине, необично сличне, наизглед удаљене; попут концентричних прстенова који се затварају, обликују и неумитно шире из средишта, догађајем обележеног епицентра, којег је немогуће променити, нити јасно сагледати из позиције учесника, поготову разумети, али чији се упад у флуид живота и његово интерферирање (слагање, усложњавање) са сличним појачава, замире или већма узноси све док се не затоме у дубоко колективно несвесном испред и иза сопствених живота.

Структура почива на неколико усвојених и примењених атрибуција. Једна од њих је симетрија: симетрија прошлости у односу на будућност, које се међусобно пресликавају у садашњости. Том окосницом аутор успева да обликује и усмерава стрелу времена унапред и уназад, повезујући значења, судбине и догађаје, скраћеним премошћавањем, црвоточином (модерном

физиком речено) кроз торус животног обзорја својих јунака. Времплов истинских и литерарних судбина крајње извесно се распростире кроз њихова постојања и настојања. Аутор остварује утисак да се све збива у једној равни са надлазећим извирањем таласних судбина, прстенова једном бурно покренутих.

Захваљујући добро лоцираним, одабраним и обликованим алаткама, издавајањем из стварности својој имагинацији својствених уочавања, уметничким транскрипцијама и измештањима, читалац се лако препушта и времену и простору; неометано гради своје праслике, саучествује, препушта се, постаје заточеник ликов.

Споменута симетрија, не само у односу на време као категорију у структури овог романа, развија још једну јасну рефлексију постављену као вертикала приповедања у оба смера, исказану у самом бићу и духу приповедача као его и алтер его (графички и визуелно издвојени инсерти који су штампани курзивом.)

Пасуси исписани курзивом, дужи као и они краћи, органски прате своја поглавља чинећи композициони комплекс од тридесет и три целине, доследно и уједначено. Блага асиметрија је нужна зарад динамике, прожимања меланхолије и романтике и рационалне неумитности, безизлаза и незнања. Такве промене присутне и у читаочевој садашњости врше перкусију и провоцирају саучешниство. Инсертна издвојеност курзивом само је ту зарад структурне замисли аутора и представља наизглед преображену слику исте стварности, сагледану реалност из другог угла, писана у трећем лицу једине.

Она се заправо безусловно сажима са главним текстом, чинећи само поглавље јединственим, а главни лик приповедача, заправо животним и стварним, и упркос животним губицима (брата, пријатеља, наде, богатства), лепршавим и видљивим.

Са овим није исцрпљена структурална улога симетрије у роману. С обзиром на то да се списатељица (главни лик) налази усред реалног живота и ткива збивања самог романа, стваралачких немира и дилема, она успоставља однос, али се и колеба пред њеним налетима, реалне стварности и болног искуства и уметничке слободе њеног преобликовања. Ово је један од лајт-мотива којим аутор балансира кроз цео роман, захтевајући од читалаца активацију емоција и заноса.

Гласно исказана дилема, која се понавља, у роману није само украс и поштапалица како би списатељица истакла своје учешће у тим збивањима (јер је оно више него очигледно) већ исказаном симетријом изнова продубљује испрекидану дилему; да ли је потребно, да ли се мора, у којој мери и на који начин преобликовати стварност, у недостатку извора, на растојању и удаљености од сведока, варљивих успомена, зарад уметничке врлине; чак и када живот ствара и компонује догађаје неочекиваније него машта аутора.

Држећи читаоце активним саучесником овакве симетрије која прожима роман, уметничком слободом и поривом насупрот неумитне животне истине (као да их није безброј) роман добија на савремености и документарности. Не скривајући дилеме, радни процес, безнадежност списатељства пред читаоцем, И. К. војерски потура публику саучесништво дилеме, заједничко искуство догађаја који се кроз прозор радне собе (пред којим воли да пише) прелива у мучну стварност, пре свега политичку (на маргинама друштвених уличних протеста), егзистенцијалних, социјалних и генерацијских.

Симетрија као неумитна спрега простира се кроз све ликове и одразе карактера, али се простира и уназад и унапред, као варљивост сећања, неке више слутње или пак прекогниција будућих неизвесности.

Сходно изреченом, аутор преобликује и обликује догађаје и ликове у прстенове који су као таласи повезани и чине пресеке међусобно предодређене породичним стаблом. Измишљени ликови, као и они стварни подједнако су животни. Измишљени су брижљивије грађени (Дуле, родославац, кћер Лена), док су ликови преузети из стварности опипљивији и присутним непосредним утисцима. Када се затворе странице прочитаног романа, некако остаје у читаоцу жеља да се тајанствена лепота жене у белом на балкону „Српске круне“ прикаже јасније, присутније. Али се не сме сметнути с ума да је списатељица то и желела да постигне. Да у нама запали тиху чежњу саучесништва.

Читаво аранжирање пратеће свакодневице романеског јунака – писца и његове породице (транзиција, рехабилитација, реституција...) у садашњем времену у роману је прерогатив за античку, филмичну недодирљивост, измештеност једне неостварене емоције. Са фотографије на балкону „Српске круне“ са којег јунакиња Калина загледана у себе, преко бронзаног звука звона и његовог оглашавања и дан данас, толико избледеле присутности да је на балкону више нема, као што више у стварности нема ни натписа на фасади, а богме ни темеља „Српске круне“.

Вишеструке локације догађаја у садашњости списатељица припрема за читавање прошлости. Из такве матрице симетричном аналогijом садашњости у прошлости изводи и прекогнијацију будућих догађаја. У таквим оквирима целокупна композиција, иако сложена, саграђена је стамено и ненаметљиво. Поглавља нису предугачка, стилем и духом, са лакоћом комуницирају у складну целину. Неколико сцена, као фрагменти, делују изузетно уверљиво. Једна је сусрет списатељице са кућним пријатељем Петром, после мучног неразумевања и удаљавања и његове породичне трагедије. Узбудљиво, као да се самом читаоцу дешава, напетост случајног сусрета као неочекивана топла реакција: само живот тако режира, понекад и лепо, нетипично, људски...

Лакоћа саопштавања фрагмената свакодневице, незанимљивог и истрошеног политичког вокабулара у контрапункту романтичних

пatina старе фотографије и актера из родослова прошлости, сећања и преиспитивања остарелих јунака некадашњих догађаја, зачудо добачених крајцима својих живота до најмлађих чланова породичног стабла до данашњих дана, стварају у роману слојевите портале за узбудљиво поновно ишчитавање.

У ТРАГАЊУ ЗА МАГИЈОМ РЕЧИ

Јован Младеновић: „Сокол златних крила“, *песме 1974-2016*,
Студентски културни центар, Ниш, 2016.

Са првом књигом песама „Сокол златних крила“, у зрелом животном добу, Јован Младеновић, виши кустос у Народном музеју у Нишу, који се предано бави књижевним заоставштинама, као да је томе сродно, негирајући (само) песничку младост, за своје стихове инспирацију потражио у старинском звуку, у давнини, у поетској магији народног говора, у мелодији напева, у предању, запису, легенди, стварајући на тај начин свој специфични, нови песнички свет. И првом књигом, на први поглед, понудио наизглед херметичну поезију: када се неки стих, макар и не цела песма „отвори“ пред читаоцем, неком старинском речју, мисли, то постаје самосвојна поезија, заснована на богатству, архаичности, милозвучности и мелодичности, али и сажетости, лапидарности и мудрости. То је поезија углавном без риме, са понављањем неких стихова, необичним реченичним обртом, стиховима у којима речи као да претичу једна другу, или се настављају необично једна на другу, са мислима које треба препознати... Као кад „Век преболи реч“... па завлада реч... И када у стиховима нема јасног песничког (лирског субјекта), или га има у првом или у другим лицима, то је некако свет за себе, тајанствен, згуснут, уплетен, мелодичан... У трагању за мелодијом, можда фруле, и соколарима, и за мото књиге песник је изабрао стих из истоимене песме („Фрула“) Бранка Миљковића: „Под празним небом плачу соколари“.

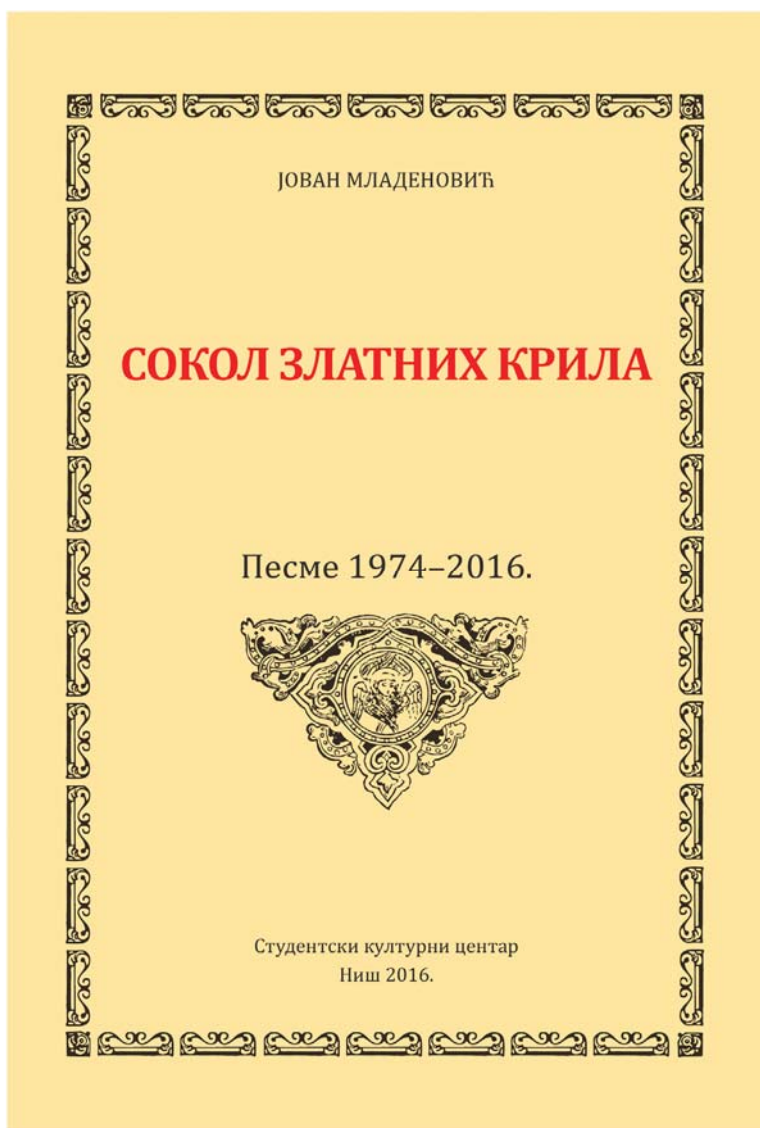
Састављена из два дела Откоси (Напеви) и Иверје (песме), у песмама које су настајале од 1974. до 2016. већ самим пролозима и називима циклуса, песник наговештава лирске „теме“ ове књиге: осама, тмина, туга, клети, чемери, беспућа... Али и Похвале, Далеко је Русија, Бољари... Свестан да „хук даљине... у стиху и напеву, то једино бруји, ко живот, непролазно“ Младеновић инспирацију налази у магичној лепоти старинских записа и легенди, у микротопонимији поетске магије белопаланачког, његовог родног села Шпаја, крајишта подно снежне Суве планине, у магији речи. Песник урања заправо у значења уклесаног „напева резбареног“, „о каменом крсту из 1764. посвећеном заштитнику Св. Ђорђу, записе о Нићети Ремезијанском, у старину и легенде, али и у родослове „угаслих огњица, срочених глагољицом на греди храстовој“, „резбарених на живо“... У гипкости и лиричности, меком стиху напева, попут, бар делом, народних женских лирских песама,

у зими и осами, као да се не само живот наставља већ и бруји, отвара... Тако и сокол златних крила оживљава руком девојке: „девојка ти Крсјана класјем/ Крила златна соколу тка“... Док су очи соколове „ко огњила“, а он „на сувомразици ињем је посребрен, уздигнут напевом, однет ветром“...

Лирски, ликовно, мелодично из давнина добијају живот у напевима и „Откоси на Боговици“, „Стара кућа, јавор и базовка“, путник Св. Нићета Ремезијански, али и Костадинове гајде и Бонине гусле шимширове, Павлич, косач на Боговици и жена му Малина, и лоза калемљена, неугасла... Као појање из старина, као сећање на прародитељство, „жжжак из давнина, из судбине“, као песничка потреба да трага за коренима, пореклом, митом и смислом... Уз епску ширину, у трагичном напеву, који одјекује ко „лелек у кући без дуvara“, „без домаћина сиротог“, као да се успоставља веза, не случајна и са оним песницима (Павлин Нолски – 398. г. и Г. С. Венцловић, први писац у 18. веку који је употребљавао народни језик) који су певали о кругу живота и смрти, сна и јаве. А Младеновић пева: „На путу смрти / Смело одгонета / Живота род“. Или: Лице света и времена/ Сам у пепелу мача одгонетам.“ Јер песник је свестан да „Из дубине из црнине/ Зов лепоте пирне“...

Тако у средишњем делу књиге, на почетку су три, на крају четири напева, настају стихови као иверје у којима, у осами, између клети, чемера, беспућа али и похвала, песник трага за смислом живота уопште, у садашњости и прошлости, иако зна да „свет се оправдава немаштином смисла“. Песници су вечито постављали питање смисла. У Младеновићевом виђењу, у појединим стиховима као издвојеним целинама, бираним речима, лирски субјекат као да своју судбину изједначава са другима, као да укупну спознају („Студен траговима/ У сусрет приповедам“) шири на све друге људе али и Њега-Христа... Та песничка „игра“ о суштини спознаје смисла шири се и обрнуто у филозофској и религиозној равни од Бога („распеће је света и ти једини сам“) до човека, од појединца до нације („Себри у цвету на умору сне“). А лирски субјекат у четири лица (ја, ти, ми, он – можда би требало са великим О) приповеда: „Свет је рече ми/ Заветно само коб“.) Младеновић поетски спаја искон и садашњост, мит и историју, мистику и веровање, религију и човека... У овој поезији „душа је чемерна“, гласник црн, „у покој лепота зри“, „Даљина трује/ Жар века/ Сажиже спас“... Устилској сведености али и богатству често народног говора, па су различите речи за вихор (*вејани ветар*), планински ветар (горјанин или шевар ветар), у необичним реченичним обртима, ово је поезија више на трагу (без обзира на мото из песме Миљковића) песника Момчила Настасијевића који је такође певао о фрули (а како је забележено, био одлични флаутиста) и који је веровао да се наизглед херметична песма и („затворена“ реч) могу отворити посебном тајанственом мелодијом. И без објашњења. („Што више објашњења речи, тим разблаженија тајна. Лапи јој мирис и не опија“, писао је...)

И књига „Сокол златних крила“ је за оне читаоце (ма колико не били језички стручњаци као и доле потписани“) који воле и стихове у којима се, понекад, иза недоречености и сведености речи, открије и њихова магичност, „мирис“ тајне, узбудљива лепота народног говора... И осете, и када има нејасног, тајанственог, недовршеног, у појединим стиховима – узбудљиву магију речи. Па поверују песнику кад каже: „Рађа се нестварно“ као догађај који је, сам по себи, леп... Без обзира на његову дубљу повезаност са укупном песмом, њеним значењима...

Рецензенти:

Проф. др Недељко Богдановић
Проф. др Миливоје Р. Јовановић
Проф. др Стево Најман
Проф. др Слободан Благојевић
Проф. др Љубиша Митровић